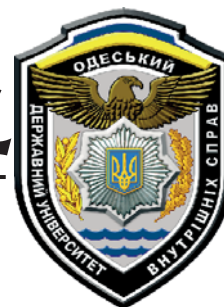

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС №4 2015

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р
від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Користін О. Є.,
доктор юридичних наук, професор
ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Кузніченко С. О., доктор юридичних наук,
професор
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н. В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Бахін В. П., доктор юридичних наук
Берлач А. І., доктор юридичних наук
Берназ В. Д., доктор юридичних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Меркулова В. О., доктор юридичних наук
Саакян М. Б., доктор юридичних наук

Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цвілюк С. А., доктор історичних наук
Цільмак О. М., доктор юридичних наук
Яковенко С. І., доктор психологічних наук
Ярмак Х. П., доктор юридичних наук
Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 5 від 22.12.2015 р.

*Журнал входить до переліку наукових фахових
видань, в яких можуть
публікуватися результати дисертаційних
робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата юридичних наук.
Затверджено рішенням Атестаційної колегії
Міністерства від 26 червня 2014 року.*

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається на
авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі “Південноукраїнський
правничий часопис”, допускається лише
з письмового дозволу редакції. При
передрукуванні матеріалів посилання на
“Південноукраїнський правничий часопис”
обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи,
написані українською мовою, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті

УДК (універсальний десятиковий класифікатор)

Анотація (до 100 слів).

Ключові слова (3-10 слів).

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важ-
ливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділен-
ня невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим
присвячується означена стаття.

Формулювання мети статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунту-
ванням отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у
даному науковому напрямі.

Література.

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі
Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт -
Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на
літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті
у квадратних дужках порядковим номером викори-
станого джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена
рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук від-
повідного профілю), довідка про автора на окремому
аркуші (прізвище, ім’я, по батькові, адреса, телефони
з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, поса-
да, установа).

Адреса редакції

Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13

E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Ботнарєнко І. А.

Анотація: у статті, з метою удосконалення теоретико-правових засад взаємодії та координації в правоохоронних органах, проведено аналіз думок вчених з означених питань. На основі з'ясування сутності вказаних категорій, проведено їх розмежування, а також встановлено межі сприйняття та розуміння в процесі виконання управлінських рішень в правоохоронних органах. Сформульоване авторське визначення понять "взаємодія" та "координація" в управлінській науці та практичній діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: взаємодія, координація, управління, правоохоронні органи, органи поліції, правоохоронна діяльність.

Аннотация: В статье, с целью усовершенствования теоретико-правовых основ взаимодействия и координации в правоохранительных органах, проанализированы позиции ученых по указанным вопросам. Выяснение сущности определенных понятий позволило провести их разграничение, а также установить границы восприятия и понимания во время исполнения управленческих решений в правоохранительных органах. Сформулировано авторское определение понятий "взаимодействие" и "координация" в управленческой науке и практической деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: взаимодействие, координация, управление, правоохранительные органы, органы полиции, правоохранительная деятельность.

Abstract: In the article, in order to improve theoretical and legal bases of cooperation and coordination in law enforcement, scientists analyzed the views of the aforementioned issues. Based clarify the nature of these groups held their separation, and set the boundaries of perception and understanding in the implementation of management decisions in law enforcement. Author's definition of "cooperation" and "coordination" in management science and practice of law enforcement.

Keywords: cooperation, coordination, management, law enforcement agencies, police, law enforcement.

Постановка проблеми. Структурні перетворення в правоохоронних органах, які спрямовані, передусім, на зміну їх пріоритетних напрямків роботи, об'єктивно пов'язані з потребою удосконалення управління ними, покращення координації їх структурних елементів, організації взаємодії. Сучасна соціально-політична, економічна та криміногенна ситуація в державі змушує новостворену поліцію України вести активні пошуки нових форм і методів роботи, реформувати організаційну структуру системи управління з метою вжиття додаткових заходів, спрямованих на ефективне забезпечення правопорядку, захисту конституційних прав громадян та активізацію боротьби зі злочинністю. Саме тому, управління всіма службами одного органу, системою органів поліції в цілому, а також з іншими органами або населенням для вирішення завдань, пов'язаних з розкриттям або розслідуванням правопорушень, повинні чітко відображатись

у забезпеченні узгодженості їх діяльності.

Конституцією і законодавством України не передбачено чіткого механізму і навіть не визначено терміни "взаємодія" та "координація" в правоохоронних органах між утворюючими їх структурними елементами як у сфері зміцнення законності і охорони прав і свобод людини і громадянина, так і боротьби зі злочинністю. Однак необхідність погодженої діяльності між конкретними службами та підрозділами вбачається з змісту Конституції України, Закону України "Про Національну поліцію" та інших нормативно-правових актів.

Стан дослідження. В теорії управління вивченням питань взаємодії та координації в правоохоронних органах займалися А.А. Аксьонов, М.М. Биргеу, Д.В. Гребельський, В.Л. Грохольський, С.К. Гречанюк, К.К. Єрмаков, А.Є. Жалінський, Г.Г. Зуйков, В.В. Коваленко, Ю.М. Козловський, М.В. Костицький, В.В. Лисенко, В.А. Ліпкан, О.М. Литвинов, І.Л. Олійник, В.М. Плішкін, В.М. Шванков, Я.Ю. Кондратьєв та інші науковці.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження у вказаному напрямі, ця тема постійно перебуває у полі зору науковців у зв'язку з її практичною значущістю для правоохоронної діяльності. Підкреслюючи важливу практичну роль взаємодії та координації, передусім, в органах поліції для виконання покладених на них завдань, наголосимо, що на сьогодні заслуговує уваги науковий аналіз сутності та змісту цих категорій. Дослідження змісту зазначених термінів дозволить встановити межі їх сприйняття та розуміння в процесі виконання управлінських рішень в правоохоронних органах. Погоджуємося з думкою Г.Н. Кузьменка, що від того, який зміст ми вкладаємо в ці поняття, буде залежати розгляд питань про механізм їх виявлення, принципи, класифікацію, нормативне регулювання, практичні рекомендації щодо вдосконалення взаємодії та координації [1, с. 369]. Вищезазначене визначило мету статті.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існують різноманітні тлумачення зазначених понять, що свідчить про їх складність та багатоаспектність. Це викликано, насамперед, різними критеріями оцінки зазначених категорій та різними підходами до мотивації, а також до виконання функцій суб'єктами, уповноваженими їх здійснювати. Однак, не зважаючи на достатню поширеність їх визначень, на сьогодні не існує загальноприйнятого трактування вказаних термінів як управлінських.

Важливо звернути увагу на те, що при дослідженні питань спільної діяльності різних правоохоронних відомств при розслідуванні правопорушень, науковці паралельно використовують терміни "взаємодія" та "координація". Дійсно, в спеціальній літературі нерідко, під час характеристики комплексу спільних зусиль між відповідними службами та підрозділами для вирішення конкретних завдань або досягнення загальної мети, науковці використовують зазначені поняття як тотожні. Однак, як стверджує Г.Н. Кузьменко, не зовсім логічне (правомірне) навіть саме питання про порівняння цих категорій. Їх співвідношення, зазначає вчений, з відомою часткою умовності може бути відображено в схемі: при-

Ботнарєнко І.А., 2015

чина (координація) - наслідок (взаємодія) з урахуванням того, що не завжди наслідком координації може бути взаємодія, також як причиною останньої - координація, і що можливе взаємопроникнення їх одне в одне [1, с. 378]. Ю.М. Козлов, досліджуючи координацію, з цього приводу відмітив, що "на базі єдиного розуміння сутності сформувалися різні, іноді прямо протилежні судження з приводу її конкретного зіткнення з управлінням" [2, с. 379]. В. Шамрай та І. Олійник стверджують, що між координацією та взаємодією немає знака рівності, тому що координація - це функція одного із суб'єктів системи, а взаємодія - принцип діяльності, засіб контактів з суб'єктами інших систем [3, с. 63].

Спробуємо провести науковий аналіз вказаних понять та висловити власне бачення розуміння їх сутності.

Потрібно зауважити, що "взаємодія" - широкий загальний термін, що позначає таку сумісну дію кількох об'єктів або суб'єктів (тіла, елементарної частинки, біологічної істоти, людини, співтовариства), при якій результат дії одного з них впливає на інші, що змінює їхню динамічну поведінку [4]. Соціальна взаємодія - це форма соціальних зв'язків, що реалізуються в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями, навичками та у взаємному впливі людей, соціальних спільнот; система взаємообумовлених соціальних дій, зв'язаних циклічною залежністю, при якій дія одного суб'єкта є одночасно причиною і наслідком у відповідь дій інших суб'єктів [4].

В довідковій літературі "взаємний" трактується як обопільний, двобічний, двосторонній [5, с. 287]. Інші словники, у тому числі тлумачні, не дають вичерпного розуміння поняття взаємодії, замінюючи його словом "погодженість" або "узгодження" [6, с. 304].

Термін "координація" в словнику української мови трактується як погодження, зведення до відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями тощо [7, с. 886].

Базуючись на цих визначеннях, можливо погодитися з твердженням, що координація означає погодження шляхом упорядкування, приведення системи у відповідність [1, с. 377].

Ураховуючи термінологічну схожість із категорією "координація", а також дефініціями "співробітництво", "упорядкування", "узгодженість", "сприяння", "надання допомоги" ("взаємодопомога"), у юридичній науці тривають активні дискусії щодо розуміння поняття взаємодії.

Так, на думку Л.І. Аркуші, під взаємодією можна розуміти спільну налагоджену діяльність двох і більше органів, служб, відомств, що передбачає раціональне поєднання процесуальних і оперативно-розшукових дій, здійснюваних кожним із них у межах наданих їм за законом повноважень [9, с. 109-117.].

Взаємодія як управлінське поняття розглядається як форма зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони взаємно доповнюють один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи в цілому [10, с.69-70].

Г.А. Матусовський під взаємодією розуміє узгоджену діяльність різних ланок однієї чи декількох організаційних систем, спрямовану на досягнення загальної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [11, с.158.].

Ю. П. Сурміна розглядає координацію як специфічну форму управління, сутністю якого є встановлення між суб'єктами та об'єктами державного управління горизонтальних зв'язків, тобто поєднання двох і більше

однорівневих з точки зору визначеного критерію дій, що забезпечують досягнення запланованого результату [12, с. 346].

На думку А. Г. Гладішева та В. Н. Іванова, координація полягає в узгодженні дій різних органів управління та інших працівників, співставлення цілей і завдань різних рівнів, ресурсів, форм і методів діяльності, спільне пристосування для досягнення основних цілей [13, с. 150].

О.О. Аксьонов визначає взаємодію в органах внутрішніх справ як спільну діяльність конкретних служб і підрозділів, спрямовану на розв'язання загальних завдань, які при цьому займають рівноправне становище [14, с. 7].

Ю.С. Назар під взаємодією розуміє управлінський процес, який полягає у діяльності кількох (не менше двох) суб'єктів, які впливають один на одного та на об'єкт засобами і методами, що властиві кожному учаснику, для досягнення спільної мети [15, с. 34].

К.К. Єрмаков розглядає взаємодію в правоохоронних органах як засновану на законних та підзаконних актах, погоджену за метою, місцем та часом діяльність різних ланок системи органів внутрішніх справ по охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю [16, с. 4].

За визначенням О.О. Алексєєва, В.В. Весельського та В.В. Пяскового, під взаємодією слід розуміти процес спільної діяльності двох або більше суб'єктів, які здійснюють вплив один на одного, що змінює якісні характеристики діяльності кожного з них, та який в умовах взаємозв'язку пов'язує їх між собою для досягнення спільної мети [17, с. 51].

Щодо сутності взаємодії як системи, то їй, як зазначає О.Ф. Долженков, властиві такі загальні ознаки: сумісність дії або діяльність двох та більше суб'єктів; відповідність закону; спрямованість на боротьбу зі злочинністю та вирішення завдань забезпечення виконання покарань і ресоціалізації злочинців; узгодженість дій правоохоронних органів за метою, часом, місцем здійснення; забезпечення комплексного використання сил, засобів і методів з найменшими витратами; спеціальні суб'єкти взаємодії [18, с. 149].

На підставі аналізу зазначеного поняття, можливо зробити висновок, що більшість науковців в його зміст включає такі ознаки: спільна комплексна діяльність, погоджена за часом та місцем; відповідність вимогам закону; оптимальне використання сил, засобів та методів; загальна спрямованість на досягнення кінцевого результату. Відтак, об'єктивну необхідність взаємодії в правоохоронних органах як між собою, так і іншими державними органами, обумовлює загальна цільова спрямованість їх діяльності по забезпеченню виконання покладених на них функцій.

Активні наукові дискусії тривають і з приводу визначення поняття "координація", яка, на думку О. Поповича, виступає єдиним засобом об'єднати зусилля, визначити проблемні питання та шляхи їхнього вирішення, усунути дублювання під час виконання своїх функцій, а, отже, підвищити ефективність протидії злочинності [19, с. 379].

В управлінській науці існують різні підходи до тлумачення координації. Найчастіше її розуміють як одну з функцій управління, що існує поряд з такими функціями, як планування та контроль.

А. Файоль розглядає координацію як одну із складових (поряд із передбаченням, організацією, розпорядництвом і контролем) єдиної адміністративної функції [20, с. 362].

А.Є. Лунєєв розглядає координацію як "узгодження"

і встановлення доцільного співвідношення дій різних органів, їх структурних підрозділів, а також службовців для досягнення певних цілей з найменшими затратами сил і засобів [21, с. 69].

Деякі автори вважають, що координація - це діяльність щодо здійснення організації взаємодії, що поняттям "координація" охоплюється поняття "взаємодія" [22, с. 145]. Інші науковці дотримуються думки, що між цими термінами існують суттєві відмінності і різняться між собою тим, що при координації погодженість досягається за рахунок власних повноважень суб'єкта управління, в той же час як при взаємодії вона досягається за допомогою домовленостей рівних за своїм становищем партнерів [1, с. 378].

В.Г. Клочков зазначає, що координація діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності - це практична реалізація узгоджених заходів щодо своєчасного виявлення, розкриття, припинення та попередження правопорушень, усунення причин та умов, що їм сприяють [23, с. 87].

Як одну з основних управлінських функцій визначає координацію в державному управлінні Ю. С. Шемшученко, зміст якої полягає в забезпеченні впорядкування взаємозв'язків і взаємодій між учасниками процесу державного управління з метою узгодження дій та об'єднання зусиль на вирішення загальних завдань [24, с. 345].

На думку В.М. Плішкіна, координація в органах внутрішніх справ - це управлінська діяльність, спрямована на узгодження функціонування елементів системи органів внутрішніх справ у режимі, який забезпечує найефективніше досягнення поставлених перед системою цілей, тобто координація полягає в організації, насамперед правовими засобами, взаємодії між елементами системи [25, с. 505].

Т.Л. Маркелов та В.І. Шинд дійшли висновку, що координація в широкому розумінні - це узгодженість дій незалежних один від одного органів з виконання загальних завдань [26, с. 6].

В. Шамрай та І. Олійник узагальнили, що управління розглядає координацію як узгодження діяльності різних ланок державного апарату, установ і організацій для ефективного вирішення поставлених завдань [3, с. 64].

Координація як самостійний засіб та форма організації управління створює особливий апарат приведення до загальних цілей автономних організаційних систем, узгоджує їх діяльність у тій її частині, що належить або до сфери взаємних, загальних інтересів, або пов'язана із задоволенням загально значимих пріоритетів [27, с. 38]. Сутність координації полягає у створенні (організації) умов для виконання об'єктами управління дій, необхідних для досягнення цілей системи [28, с. 304], при цьому здійснюється єдина, по суті, управлінська за характером діяльність, яка передбачає об'єднання зусиль і можливостей елементів системи [1, с. 381].

Відмежовуючи взаємодію від координації, О.О. Алексєєв, В.В. Весельський та В.В. Пясковський зазначають, що остання містить у собі елемент підкорення волі координуючого органу системи, що направляє окрему діяльність на виконання загальних завдань, поставлених перед виконавцями [17, с. 54].

Деякі науковці вважають, що між взаємодією та координацією відсутня різниця за сутністю і розрізняються вони між собою тим, що при координації погодженість досягається за рахунок власних повноважень суб'єкта управління, в той час як при взаємодії вона досягається

за допомогою домовленостей рівних за своїм становищем партнерів [1, с. 378].

Інші автори дотримуються думки про те, що координація співвідноситься із взаємодією як причина та наслідок, координація це - організація взаємодії. Так, О.М. Васильєва зазначає, що взаємодія полягає у певній організаційній діяльності як шлях до мети на основі узгодженості дій суб'єктів [29, с. 99.] і на організаційному етапі взаємодії здійснюється: 1) нормативно-правове забезпечення взаємодії; 2) реалізація нормативно-правового забезпечення - як приклад, створення координаційних центрів; 3) безпосереднє планування заходів із взаємодії [29, с. 99, 102.].

Погоджуємося з думкою Ю.С. Назара, що в цьому випадку координація розглядається як необхідна передумова узгодженої діяльності кількох суб'єктів, які мають спільну мету, і є організаційним етапом управлінського процесу взаємодії [15, с. 45]. Саме як управлінський процес (цикл) із стадіями розроблення і реалізації рішення та етапами збору інформації, її аналізу, підбору виконавців, планування, ресурсного забезпечення, контролю та іншими, необхідно розглядати взаємодію суб'єктів управління, що дозволить створити цілісну управлінську картину цього явища.

Таким чином, координація розглядається передусім як організаційна основа процесу взаємодії, але, разом з тим, її функції організаційним етапом не вичерпуються. Координація може проявлятися також на етапах безпосередньої реалізації рішення (безпосередньої взаємодії) та контролю за виконанням [15, с. 46].

У юридичній літературі термін "координація" використовується тоді, коли мова йде про передумови погоджених дій різних органів, спрямованих на виконання у межах їх компетенції спільних завдань з метою досягнення відповідного результату.

У цілому координацію можна розглядати у двох значеннях: 1) як форму діяльності; 2) як управлінську функцію щодо організації діяльності, направлену на досягнення загальної мети. До її ознак можна віднести: організацію спільної комплексної діяльності, погодженої за часом та місцем; відповідність вимогам закону; наявність координуючого суб'єкта та виконавців; загальна спрямованість на досягнення кінцевого результату.

Висновок. На підставі викладеного можливо зробити висновок, що взаємодія та координація, хоча й мають деякі спільні риси, але є різними за своїм значенням поняттями. Їх розмежування необхідне, передусім, для правильного й ефективного розподілу зусиль та можливостей між відповідними органами чи службами під час виконання покладених на них завдань.

При визначенні відмінностей необхідно передусім враховувати специфіку діяльності відповідних суб'єктів та їх цільове призначення. Підтримуємо позицію Г.К. Дубовця, що, на відміну від координації, взаємодія передбачає рівність учасників [30, с. 33]. Тобто, суб'єкти взаємодії не є підлеглими один одному. На наш погляд, зазначені поняття необхідно співвідносити як ціле і частину.

Взаємодію можливо визначити як погоджену за метою, місцем і часом та передбачену чинними нормативно-правовими актами співпрацю в межах своєї компетенції під час розслідування кримінальних правопорушень або забезпечення правопорядку.

Координацією є управлінська діяльність відповідних органів та служб, спрямована на забезпечення

узгодженості та об'єднання дій і зусиль по вирішенню конкретних завдань. Іншими словами, координація - це особлива управлінська форма організації забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів, направлена на досягнення загальної мети.

Незалежно від того, в яких ракурсах розглядати досліджувані категорії (як форму, принцип, функцію тощо), за своєю сутністю вони є необхідним елементом забезпечення ефективної організації правоохоронної діяльності та продуктивності управлінського процесу.

Література:

1. Теорія управління в органах внутрішніх справ: [навч. посіб. / за ред. В. А. Ліпкана.] - К. : КНТ, 2007. - 884 с.
2. Козлов Ю. М. Координация в управлении народным хозяйством СССР / Козлов Ю. М. - М., 1976. - 237 с.
3. Шамрай В. Поняття і суть взаємодії, її значення / В. Шамрай, І. Олійник // Прокуратура. Людина. Держава. - січень 2004. - № 1(31). - С. 60-67.
4. Взаємодія - вікіпедія [Електронний ресурс]. - Режим доступу : uk.wikipedia.org/wiki/Взаємодія
5. Словник української мови в 11 т. Т. 6 / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.] - К. : Наук. думка, 1975. - 832 с.
6. Українське державотворення. Невитребуваний потенціал : [слов.-довід.] / О. М. Мироненко, Ю. І. Римаренко, І. Б. Усенко, В. А. Чехович. - К. : Либідь, 1997. - 560 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К. ; Ірпінь : Перун, 2002. - 1440 с.
8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. - М. : Издательство: ООО "А Темп", 2006. - 944 с.
9. Аркуша Л. І. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю / Л. І. Аркуша // Інформаційне забезпечення протидії організованим злочинності : зб. наук. статей ; за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. - О. : Феникс, 2003. - С. 109-117.
10. Луньов А. Е. Теоретичні проблеми державного управління / Луньов А. Е. - М., 1974. - С. 69 - 70.
11. Матусовский Г. А. Экономические преступления : криминалистический анализ / Матусовский Г. А. - Х. : Консум, 1999. - 480 с.
12. Энциклопедичний словник з державного управління / [уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна]. - К. : НАДУ, 2010. - 820 с.
13. Основы современного социального управления : теория и методология : [учеб. пособ. / под ред. В. Н. Иванова]. - М. : ОАО "НПО "Экономика", 2000. - 271 с.
14. Аксенов А. А. Организация взаимодействия в органах внутренних дел как функция управления : автореф. ... канд. юр. наук / А. А. Аксенов. - М. : Академия МВД СССР, 1974. - 23 с.
15. Назар Ю. С. Взаємодія територіальних органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень : дисс. канд. ... юрид. наук : 12.00.07 / Назар Юрій Степанович, Львів, 2006. - 210 с.
16. Ермаков К. К. Взаимодействие и координация в органах внутренних дел : лекция / К. К. Ермаков. - М. : Акад. МВД СССР, 1971. - 24 с.
17. Алексеев О. О. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / О. О. Алексеев, В. К. Весельський, В. В. Пясковський. - 2-ге вид. перероб. та доп. - К. : Центр учбової літератури, 2014. - 320 с.
18. Долженков О. Ф. Инфраструктура организованной экономической преступности / Долженков О. Ф. - Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2002. - 254 с.
19. Попович О. Основні аспекти при визначенні словосполучення "координація діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю" / О. Попович // Вісник Львівського ун-ту. Серія юрид. - 2011. - Вип. 52. С. 379-384.
20. Файоль А. Учение об управлении / А. Файоль // Научная организация труда и управления. - М. : Экономика, 1965. - с. 362-363.
21. Лунеев А. Е. Координация в государственном управлении / А. Е. Лунеев // Советское государство и право. - М., 1971. - № 11. - с. 69 - 71.
22. Малков М. В. Научная организация управления в аппаратах милиции / Малков М. В. - М., 1975. - 240 с.
23. Клочков В. Г. Проблеми взаємодії Генеральної прокуратури України з вищими органами державної влади щодо нагляду за додержанням прав і свобод людини та інтересів держави / В. Г. Клочков // Вісник Вищої ради юстиції. - 2010. - С 82 - 89.
24. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3. К-М / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. - К. : Укр. енцикл., 2001. - 789 с.
25. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підруч. / Плішкін В. М. - К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. - 702 с.
26. Маркелов Т. Л. Формы координации деятельности по борьбе с преступностью / Т. Л. Маркелов, В. И. Шинд. - М. - 1968. - 95 с.
27. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : [монографія] / В. Т. Білоус. - Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2002. - 449 с.
28. Організація управління персоналом в органах внутрішніх справ : [монографічне дослідження] / В. Д. Сущенко, А. М. Смирнов, О. І. Коваленко, А. А. Смирнов. - К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. - 352 с.
29. Васильева О. М. Некоторые теоретические вопросы взаимодействия органов внутренних дел с добровольными народными дружинами / О. М. Васильева // Вопросы взаимодействия с общественностью. - М., 1977. - С. 99-101.
30. Дубовец Г. К. К вопросу о соотношении понятий "взаимодействие" и "координация" действий подразделений органов внутренних дел при розыске лиц, совершивших особо тяжкие преступления / Г. К. Дубовец // Взаимодействие : правовые, социальные и организационные аспекты : сб. науч. статей. М. : Академия управления МВД России, 2005. - С. 32-34.

Ботнаренко І. А.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції Навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 07.11.2015

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Юрченко М. М.

Автором розглядаються питання, що набули в Україні досить актуального значення та наразі потребують негайного вирішення. Проведення адміністративно-територіальної реформи, одним із очікуваних результатів якої буде децентралізація публічної влади, з метою забезпечення прагнення громадян до реальної участі в управлінні державою, якісного надання різнобічних послуг населенню органами місцевого самоврядування зможе зняти соціальну напругу в суспільстві та забезпечити державну єдність України. У статті розглядається діяльність вищих органів державної влади по забезпеченню дієвого народовладдя, наведені точки зору провідних науковців щодо означених вище проблем та запропоновані можливі шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: територіальна громада, адміністративно-територіальна реформа, децентралізація, реформа місцевого самоврядування.

Автором рассматриваются вопросы, которые достаточно актуальны в Украине и на данный момент требуют немедленного решения. Проведение административно-территориальной реформы, одним из ожидаемых результатов которой будет децентрализация публичной власти, с целью обеспечения стремления граждан к реальному участию в управлении государством, качественного предоставления разносторонних услуг населению органами местного самоуправления сможет снять социальное напряжение в обществе и обеспечить государственное единство Украины. В статье рассматривается деятельность высших органов государственной власти по обеспечению действенного народовластия, приведены точки зрения ведущих ученых на указанные выше проблемы и предложены возможные пути их решения.

Ключевые слова: территориальная община, административно-территориальная реформа, децентрализация, реформа местного самоуправления.

The author addresses issues that have become very topical in Ukraine and in the case mentioned require immediate solution. Administrative-territorial reform, one of the outcomes of which will be the decentralization of public authorities to ensure real desire of citizens to participate in government, providing quality services to people of diverse local authorities will remove the social tension in society and to ensure the unity of the state of Ukraine. In the article the activities of higher state authorities to ensure an effective democracy, given the point of view of leading scientists at appointed above problems and suggested possible solutions.

Keywords: local community, administrative-territorial reform, decentralization, reform of local government.

Європейський досвід державотворення свідчить, що країни, які успішно здійснили комплексну адміністративно-територіальну реформу та зміцнили систему

місцевого самоврядування, змогли досягти високого рівня розвитку громадянського суспільства. Україні, як країні, що обрала європейський шлях розвитку, необхідно здійснити реформування свого адміністративно-територіального устрою, аби надати органам місцевого самоврядування незалежність від центральних органів влади. Проте реформаторська діяльність вищих органів влади по наданню широких повноважень місцевим громадам йде незадовільними темпами.

Широко анонсований у нашій країні процес децентралізації та задекларовані в ньому прагнення передати значні повноваження регіональним органам місцевого самоврядування неможливо здійснити без надання громадянам реальної можливості брати участь у вирішенні проблем місцевого значення. Адже в умовах відсутності (неможливості реальної реалізації) громадського контролю над виконанням програм місцевого та регіонального розвитку зникають, у членів територіальної громади, сподівання на дієвість існуючих інститутів громадянського суспільства, та зароджується зневіра в доцільності проведення реформ. Стає очевидним, що існуюча в Україні система місцевого самоврядування не задовольняє зростаючих прагнень суспільства брати реальну участь в управлінні державою. Функціонування органів місцевого самоврядування в більшості територіальних громад, унаслідок різних об'єктивних, але здебільшого суб'єктивних причин (передусім небажання, а то й побоювання, серед членів правлячих еліт, кардинальних змін як результату проведення реформ), не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Ефективне функціонування інституту місцевого самоврядування в посттоталітарній державі неможливе без здійснення процесу децентралізації публічної влади, а точніше без децентралізації її повноважень, адже останні є головною сутністю як самої публічної влади, так і самого процесу децентралізації. На сьогодні місцеве самоврядування в змозі лише декларувати свою здатність виконувати очікувані від нього функції. Це відбувається тому, що значна частина його повноважень делегована державній виконавчій владі й жодного впливу на їх виконання члени громади не мають (фактично на сьогодні в Україні делеговані повноваження надаються органам місцевого самоврядування виконавчою владою, причому вони складають більше половини від загального обсягу всіх повноважень місцевого самоврядування). Тому без чіткого плану реформування та розвитку територіальних громад, активної ролі їх членів неможливо побудувати місцеве самоврядування європейського типу. Для вирішення цього комплексу завдань перед законодавцем постає низка проблем, подолання яких, шляхом нормативної регламентації та регулювання, буде реально сприяти

належним змінам і досягненню ефективного результату.

Суттєве значення для розробки теоретичних положень щодо діяльності місцевого самоврядування мають праці українських учених: М. Баймуратова, О. Батанова, М. Воронова, М. Корнієнко, В. Погорілка, М. Савченко, С. Саханенка, П. Стецюка, О. Фрицького, В. Шаповала та ін.

Разом з тим, за наявності великої кількості наукових розробок, нормативно-правових актів, які визначають основні засади місцевого самоврядування, принципи організації й діяльності, правовий статус, проблема розмежування повноважень, відповідальності органів і посадових осіб та деякі інші питання, забезпечення організації та діяльності ускладнюються недостатнім рівнем їх опрацювання, а також обмеженістю нормативного закріплення й визначення.

Метою статті є: на основі комплексних наукових праць розглянути стан та перспективи реформування місцевого самоврядування, з'ясувати проблемні питання децентралізації влади в Україні.

Необхідно враховувати, що від часу прийняття Конституції України [1], Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [2], ратифікації Європейської Хартії місцевого самоврядування [3], інших нормативно-правових актів з питань місцевого самоврядування розвиток місцевого самоврядування фактично здійснювався лише на рівні територіальних громад міст обласного значення, оскільки переважна більшість територіальних громад через їх надмірну подрібненість (майже 70 % кількості територіальних громад в Україні має населення менше 2 тисяч осіб) і надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу, вони виявилися неспроможними виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування.

Мала чисельність населення територіальної громади призводить до виникнення системних проблем у забезпеченні громади якісними та ефективними послугами, які виступають мірилом життєвого рівня населення в регіонах країни. На жаль, існуюча сьогодні в Україні система місцевого самоврядування є неефективною, економічно необґрунтованою, фінансово обтяжливою й не спрямована на створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, надання мешканцям територіальних громад якісних і доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади [4].

На думку доктора юридичних наук, професора, члена Конституційної комісії при Президенті України М.О. Баймуратова, висловлену ним під час проведення круглого столу в Одеському державному університеті внутрішніх справ, присвяченого 19-й річниці прийняття Конституції України, в умовах реформування локальної демократії перед місцевим самоврядуванням постали виклики (зумовлені різними факторами), які потребують ефективного та швидкого реагування як на організаційному, так і нормативному рівнях, а саме:

- вирішення проблеми економічної неспроможності переважної більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень (економічний фактор);

- вирішення проблеми недостатності ресурсів у бюджетах розвитку територіальних громад для інвестицій в інфраструктуру (ресурсний фактор);

- ефективне подолання кризи комунальної інфраструктури, загрозливої зношеності теплових, водопостачальних і каналізаційних мереж, житлового фонду,

що детермінує виникнення техногенних катастроф (інфраструктурний фактор);

- необхідність здійснення "компетенційної революції", що обумовлена відсутністю чіткого розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування, унаслідок чого маємо наявність дублювання повноважень, конкуруючу компетенцію та багато засад для виникнення компетенційних суперечок між названими суб'єктами різного рівня (компетенційний фактор);

- подолання невіри та відчуженості органів місцевого самоврядування від населення та їх корпоратизації, закритості й непрозорості діяльності, неефективного використання комунальної власності, земельних ресурсів, корупції, патерналізму у відносинах з населенням (комунікаційно-суб'єктивний фактор);

- подолання кризи в кадровій політиці місцевого самоврядування, системі підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації посадових осіб, службовців органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад (кадровий фактор);

- подолання нерозвиненості незалежного суспільного сектору соціальних ініціатив і соціальної економіки з виробництва та надання соціальних, культурних, побутових, інформаційних та інших послуг для населення; створення належних умов для використання ресурсного потенціалу цього сектору в місцевому розвитку (фактор нерозвиненості інфраструктури самої територіальної громади);

- ефективний розвиток форм прямої демократії, подолання їх нерозвиненості й відсутності в жителів навичок безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення (фактор дефіциту партисипативної демократії);

- подолання соціальної дезінтегрованості територіальних громад і неспроможності жителів до солідарних дій із захисту своїх прав і відстоювання інтересів у співпраці з органами місцевого самоврядування й місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку спільнот (мотиваційний фактор);

- подолання складної демографічної ситуації в більшості територіальних громад і погіршення кількісних та якісних параметрів людських ресурсів шляхом їх оптимізації (демографічний фактор).

Ці фактори, як кожний сам по собі, так і всі вони в сукупності, набувають рис системності та характеру соціальних викликів, об'єктивно посилюються проблемами правового та інституційного характеру, які так і не були вирішені публічною владою в попередні роки. До них слід віднести:

- конституційно-правову невизначеність територіальної основи місцевого самоврядування, диспропорції радянської системи адміністративно-територіального устрою;

- наявність декларованої правосуб'єктності територіальних громад, що згідно з Конституцією держави є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а згідно з чинним законодавством є лише нормативним фантомом;

- надмірну централізацію повноважень, фінансових, матеріальних та інших ресурсів, що нівелює мотивацію територіальних громад і органів місцевого самоврядування до їх отримання;

- неефективну державну регіональну політику, яка не тільки не стимулює громади до саморозвитку та прояву місцевої ініціативи, але й призвела до втрати частини території держави (АРК) і збройного конфлікту (Донецька і Луганська області);

- дублювання повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що лежить в основі виникнення конкуруючої компетенції та компетенційних конфліктів між ними;

- наявність системного конфлікту між правовим статусом людини і громадянина на конституційному рівні та його практичною реалізацією на рівні місцевого самоврядування, де конституційні права і свободи трансформуються в так звані “муніципальні права людини” [5].

Вирішення означених проблем, не в останню чергу, пов’язане з адміністративно-територіальним поділом України, який фактично було здійснено ще в радянські часи. Суттєвих змін тут не відбулося й у роки незалежної України. Система організації влади на місцевому рівні в Україні наразі не відповідає й загальноприйнятим європейським принципам, закладеним в Європейській Хартії місцевого самоврядування, яка є частиною законодавства України. Тому невиконання положень Хартії, і як наслідок, взятих на себе зобов’язань, є суттєвою перешкодою на шляху реалізації курсу на інтеграцію до Європейського співтовариства, задекларованого Україною.

Враховуючи викладене, стає очевидним, що проведення в Україні системної адміністративно-територіальної реформи є об’єктивною необхідністю. Вона повинна закласти основи для розвитку нашої країни на засадах демократії та самодостатності територій. Метою адміністративно-територіальної реформи має стати демонополізація та децентралізація системи державного управління шляхом розширення повноважень місцевих самоврядних органів влади. В основу вибору стратегії адміністративно-територіальної реформи потрібно покласти передусім інтереси громади. Тому законодавці мають розглядати питання децентралізації не через призму забезпечення власних інтересів, а дбати про те, що є кращим для української держави та її громадян.

Успішному впровадженню реформ в Україні повинно передувати вироблення оптимальної, економічно та історично обумовленої концепції нового територіального устрою, на основі якого стане можливим здійснення ефективного самоврядування в державі. Як свідчить досвід реформування публічної влади в зарубіжних країнах, неможливо без чисельного та територіального укрупнення перерозподілити повноваження та ресурси між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх.

Над створенням сучасної дієвої моделі адміністративно-територіальної реформи в Україні, яка сприятиме вирішенню зазначених проблем, уже більше десяти років працюють українські вчені, політики, державні діячі, міжнародні експерти. Протягом цього часу була проведена низка заходів, на яких було продовжено обговорення моделі адміністративно-територіальної реформи в Україні, висловлено практичні пропозиції, зауваження, уточнення. За результатами цих заходів модель адміністративно-територіальної реформи в Україні було кореговано й вироблено консолідовану позицію з ряду ключових принципів і положень, які мають бути покладені в основу адміністративно-територіальної реформи в Україні.

Початком нового етапу реформування територіальної організації влади в Україні стало Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні” від 1 квітня 2014 року [6]. Цим

документом Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства разом із заінтересованими центральними та місцевими органами виконавчої влади за участю органів місцевого самоврядування та їх всеукраїнських асоціацій у тримісячний строк доручено розробити та подати в установленому порядку Кабінетові Міністрів України проект плану заходів щодо реалізації Концепції, схваленої цим розпорядженням.

Метою Концепції є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення й підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних і доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Концепцію планується здійснити у два етапи протягом 2014-2017 років.

Зокрема, на першому підготовчому етапі (2014 рік) передбачалося:

- законодавчо врегулювати нову систему адміністративно-територіального устрою;
- здійснити моделювання адміністративно-територіальних одиниць у регіонах і розробити проекти нормативних актів, необхідних для завершення формування нової системи адміністративно-територіального устрою;
- завершити формування законодавчої бази з питань діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на новій територіальній основі з визначенням їх повноважень і ресурсного забезпечення відповідно до вимог цієї Концепції.

Першим реальним кроком по реалізації зазначених завдань можна вважати прийняття 5 лютого 2015 року Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”, який має регулювати відносини, що виникають у процесі добровільного об’єднання територіальних громад сіл, селищ, міст [7]. За цим законом суб’єктами добровільного об’єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст, які розташовані в межах території Автономної республіки Крим, однієї області.

Прикінцевими положеннями зазначеного закону внесено зміни до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”. Так, у системі місцевого самоврядування з’являється нова посадова особа місцевого самоврядування - староста, який здійснює обов’язки, визначені Положенням про старосту, яке затверджується сільською, селищною, міською радою відповідної об’єднаної територіальної громади. Староста обирається в порядку, визначеному законом [7, прикінцеві положення].

З метою належного проведення виборів старост добровільних об’єднань територіальних громад 4 вересня 2015 року було прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо організації проведення перших виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” [8], яким внесено зміни та доповнення, зокрема до ст. 7 та 8 Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”.

Логічним завершенням першого етапу реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади стали місцеві вибори, які відбулися 25 жовтня 2015 року. На виборах обрано органи місцевого самоврядування, зокрема в 159 новоутворених добровільних об’єднаних громадах уперше обрано старост. Починаючи

з 1 січня 2016 року, 159 новоутворених добровільних об'єднань громад мають перебрати на себе повноваження, які є притаманними містам обласного значення, що неминуче вплине на економічну та організаційну спроможність районів, у яких утворено ці об'єднання.

Разом з тим, для успішного функціонування добровільних об'єднань громад необхідно в найкоротші терміни вирішити проблему розмежування повноважень між добровільними об'єднаннями громад і районними радами, районними державними організаціями. Для цього необхідно внести зміни до законів України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про місцеві державні адміністрації" та "Про добровільне об'єднання громадян".

Підсумовуючи зазначене, слід зауважити, що подальша доля адміністративно-територіальної реформи залежить від ухвалення змін до чинної Конституції та законів України, що життєво необхідно для забезпечення вирішення проблем місцевого самоврядування.

Виконання зазначених заходів призведе до посилення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування, провадженню їх діяльності з дотриманням принципів і положень Європейської хартії місцевого самоврядування, визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці та забезпечить повновладдя органів місцевого самоврядування на її території, і сприяти цьому має здійснення процесу децентралізації влади в нашій країні.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

2. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні". // Відомості Верховної Ради України. - 1997. - № 24. - Ст. 170.

3. Європейська Хартія місцевого самоврядування. Ратифіковано Законом України від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР // "Офіційний вісник України". - 1997 р. - № 29. - С. 8.

4. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні. Колективна монографія / В.О. Антоненко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, та ін., за ред. В.В. Кравченка, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. - К.: Аттіка, 2007. - 864 с.

5. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р.

6. Баймуратов М.О. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні // Сучасний стан конституційної реформи в Україні: об'єктивні та суб'єктивні чинники: матеріали круглого столу (25 червня 2015 року). - Одеса: ОДУВС, 2015. - С. 10-19.

7. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" від 5 лютого 2015 року. // Відомості Верховної Ради. - 2015. - № 13. - Ст. 91.

8. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо організації проведення перших виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 4 вересня 2015 року. // Відомості Верховної Ради. - 2015. - № 37-38. - Ст. 371.

Юрченко М.М.,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін

ОДУВС

Надійшла до редакції: 18.11.2015

УДК351.741.0004(477)

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У ЗДІЙСНЕННІ РЕФОРМИ ОВС УКРАЇНИ

Юнін О. С.

В науковій статті досліджено передовий досвід європейських країн у сфері реформування системи органів внутрішніх справ. Приділено увагу етапам реформування правоохоронних органів в Грузії, Польщі, Чехії в період суспільних трансформацій в цих країнах, розглянуто принципи побудови та діяльності правоохоронних органів. Сформульовано власні пропозиції щодо реформування системи ОВС України.

Ключові слова: поліція, реформування, правоохоронні органи, громадська безпека.

В научной статье рассмотрен передовой опыт европейских стран в сфере реформирования системы органов внутренних дел. Уделено внимание этапам реформирования правоохранительных органов Грузии, Польши, Чехии в период общественных трансформаций в этих странах, рассмотрены принципы построения и деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: полиция, реформирование, правоохранительные органы, общественная безопасность.

Experience of the European countries in the field of reformation of the system of bodies of internal affairs
© О.С. Юнін, 2015

is considered in the scientific article. The examples of the successful conducting of constabulary reform in foreign countries with the purpose of formulation of own suggestions in relation to reformation of the system of bodies of internal affairs of Ukraine are analysed. A conclusion is done, that positive experience of reformation of law enforcement bodies is actual for Ukraine, however an author marks that in conducting of reformation of law enforcement bodies Ukraine it is impossible to use experience of only one country.

Thought about the necessity of the use of experience of reformation of structural subdivisions of those countries is formulated, where it gave a maximal result. In particular, in the process of reformation of patrol service of Ukraine the experience of Georgia seems extremely useful.

Examining the question of functioning of subdivisions of the National household troops of Ukraine it is indicated on expedience of the use of experience of France, as functions of the National household troops of Ukraine are similar with the functions of gendarmery of France. It is indisputable positive there would be the decision of question in relation to the permanent in-plant training of fighters of the National household troops by bringing of instructors in

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

from similar subdivisions of leading countries of world.

Keywords: *police, reformation, law enforcement bodies, public safety.*

Постановка проблеми. В умовах інтеграції України до європейського союзу постає проблема вдосконалення органів внутрішніх справ, а саме формуванні більш дієвих, ефективних підрозділів. А це, в свою чергу, можливо тільки шляхом удосконалення існуючої системи управління. Сьогодні українська міліція знаходиться на порозі реформування її в підрозділ європейського зразка. Реформа міліції повинна опиратися на рекомендації європейських експертів - децентралізація й демілітаризація структури МВС плюс тверда кадрова політика.

Враховуючи, що правоохоронні органи у сучасній Україні повинні бути насамперед сервісними службами, що допомагають суспільству влаштувати безпечний та законний добробут у власній країні, пропонується розглянути питання щодо європейського досвіду реформування органів внутрішніх справ, що передбачає формування МВС України як інституту європейського зразку та формування поліції як основного виконавця щодо забезпечення безпеки населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковому осмисленню проблеми реформування системи органів внутрішніх справ України присвячені праці таких провідних вчених: О.Ф. Андрійко, В.І. Варенка, І.П. Голосніченка, В.Ф. Захарова, Д.П. Калянова, А.П. Ключніченко, Ю.В. Кідрука, І.Г. Кириченко, М.В. Ковалюк, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюк, М.В. Корнієнко, С.О. Мосьондза, Н.Р. Нижник, В.Д. Суценка, О.І. Остапенко, С.В. Петкова, Ю.І. Римаренко, та інших.

Метою даного дослідження є проаналізувати приклади успішного проведення поліцейської реформи зарубіжних країн з тим, щоб використати позитивний досвід та внести власні пропозиції щодо реформування системи ОВС України.

Виклад основного матеріалу. Грузія, Чехія, Японія та Польща провели реформування своїх правоохоронних органів у період глибоких соціальних потрясінь і трансформацій [1]. У цих прикладах немає нічого неприйнятнього для України, але в той же час неможливо повністю скопіювати модель реформування однієї з них і запровадити її в Україні. Але будь-яка реформа можлива при одній умові - наявності політичної волі для створення кваліфікованих правоохоронних органів, що користуються довірою громадян. В Україні міліції довіряє тільки 1% населення.

Насамперед розглянемо досвід реформування системи правоохоронних органів Грузії. В пострадянський період, аж до приходу Михайла Саакашвілі на посаду президента, Грузія займала одне з перших місць у світі за рівнем корупції в органах влади. Тотальним хабарництвом була уражена вся система внутрішніх справ, МВС вважалося синонімом правового свавілля. Ініціаторами реформи правоохоронної системи були Президент Грузії Саакашвілі та Вано Мерабишвілі, цивільний міністр внутрішніх справ в 2004-2012 рр. (за освітою гірський інженер, арештований після зміни влади в Грузії).

В 2004 році, відразу після перемоги Саакашвілі на виборах, були відправлені у відставку керівники всіх силових структур Грузії. З органів МВС звільнено 15 тис. поліцейських - це весь склад грузинської ДАІ. Три місяці країна жила без автоінспекції, - її новий штат набраний з

нуля, на твердій конкурсній основі, з 2500 претендентів відібрані тільки 650. Усі патрульні автомобілі оснащені комп'ютерною технікою з доступом до глобальної мережі Інтернет [2].

Мінімізовані контакти патрульної поліції з водіями. Вулиці нашпигували відеокамерами: якщо водій порушив правила, і це зафіксувала камера, йому надсилають пропозицію зайти на сайт поліції, ознайомитися із записом і оплатити штраф за допомогою онлайн-платежу. Завдання Патрульної поліції виходять за рамки роботи ДАІ: у її веденні перебуває не тільки підтримка порядку на дорогах, але й реагування на будь-яку позаштатну ситуацію; за все інше відповідає Кримінальна поліція.

Відбір детективів і оперативників був не менш твердим, ніж патрульних: посади зберегли тільки 5% міліцейських чиновників. Усі співробітники Кримінальної поліції пройшли додаткове тримісячне навчання в поліцейській академії. Зарплата поліцейського збільшена вдвічі (у середньому - \$700, зарплата слідчого набагато вище - близько \$2000 при середній зарплаті в країні близько \$200). Додатковий бонус - премії та медична страховка. З урахуванням високого рівня безробіття в Грузії служба в поліції стала престижним заняттям. Конкурс на місце в поліцейській академії сягає 50 осіб на місце.

У МВС створена внутрішня генеральна інспекція, що розслідує факти корупції. Створена спеціальна "служба провокаторів", співробітники якої пропонують поліції хабар. В 2005 р. було ув'язнено 200 поліцейських, які були затримані на провокації хабара [3]. Радикально підвищено покарання за корупцію: за хабар в \$50 патрульний поліцейський отримує покарання у вигляді 10 років ув'язнення. В результаті даних нововведень за даними опитувань, в 2011 році поліції довіряло 87% жителів Грузії.

В Польщі до 1989 р. міліція являла собою воєнізований загін Польської об'єднаної робочої партії. В 1987 р. довіра до поліції була низькою - на рівні 23%. Реформа проводилася на початку 1990-х - у період шокової терапії, коли економічний стан країни був дуже важким. Уряд Польщі того часу складався в основному з колишніх опозиціонерів і дисидентів, що намагалися виконати вимогу суспільства щодо створення кваліфікованої поліції. Ініціатором реформи став міністр внутрішніх справ, дисидент Кшиштоф Козловський (уряд Тадеуша Мазовецького). Перше з чого почалося проведення реформи - це демілітаризація поліції.

Проведена люстрація та омолодження кадрів. За п'ять років реформи склад поліції оновився на 50-60%. На сьогоднішній день у поліції залишилися одиниці старих співробітників, 65% поліцейських - люди до 40 років. Реформована система навчання: введений принцип професійної дидактики. Перед майбутнім поліцейським ставлять завдання, які йому має бути виконувати на практиці. З поліцейськими працюють психологи та етики, щоб навчити професійно та шанобливо працювати з людьми. Базове навчання рядових співробітників триває 6,5 місяців. Для підвищення кадровий поліцейський зобов'язаний мати в послужному списку мінімум три роки роботи на вулиці (Патрульним) [4].

Корупція при прийомі нових поліцейських на службу зведена до мінімуму завдяки складному та багатоступеневому процесу відбору. Прізвище здобувача ніхто не знає - йому ще на першому етапі присвоюється штрихкод. Це фактично виключає можливість підтасування та зарахування на роботу із критерію "кум, сват, брат".

Здобувач повинен пройти кілька етапів відбору: оцінка документів, перевірка на правопорушення, спортивні та психологічні тести. При цьому бажаючих працювати в поліції дуже багато: на одне місце претендують десятки кандидатів. Створена "поліція в поліції", яка підпорядковується безпосередньо главі відомства та займається розкриттям злочинів серед поліцейських. Посилений суспільний контроль: правозахисники можуть у будь-який момент прийти в поліцейський відділок та перевірити, у якому стані перебувають камери попередньої тримання, як там поведуться з людьми. Підвищена зарплата поліцейських - зараз вона в середньому зрівняна із зарплатами військових. Зарплата старшого офіцера поліції - 3500 євро, коменданта воєводства - 2000 євро, дільничного - 700 євро, патрульного - 500 євро. Постійно проводиться оцінка роботи підрозділів поліції [5, с. 260]. Службу профілактики злочинів оцінюють за ефективністю роботи дільничних, показнику затримки по гарячих слідах або на місці злочину (у Варшаві останній показник становить 30%), швидкості реагування. Як результат, в 2009 році рівень довіри до поліції в Польщі склав 72%. Вище поліції в цьому рейтингу були тільки польська армія - 73%, і суспільне телебачення - 85%. Парламенту, уряду та церкві поляки довіряють менше, чим поліції [6].

Досить цікавою виявилася поліцейська реформа в Чехії. Наприкінці 1980-х тоді ще Чехословаччина перебувала в стані напіврозпаду. У листопаді-грудні 1989-го в країні відбулася оксамитова революція, у результаті якої комуністичний режим був скинутий. Поліцейське питання стояло вкрай гостро, - революцію пражан спровокував розгін силовиками мирної студентської демонстрації в столиці (аналогія Майдану в Україні). Оновленому уряду потрібна була оновлена поліція. Ініціатором реформи став Ян Румл, перший заступник міністра внутрішніх справ Чехословаччини (1990-1992), міністр внутрішніх справ Чехії (1992-1996), дисидент, правозахисник, журналіст. Основні нововведення вилилися в тому, що Чехія пішла по шляху децентралізації та деполітизації поліції. Проведена демілітаризація Міністерства внутрішніх справ. Центральний апарат МВС займається аналітичною експертною роботою, законодавчим забезпеченням, розподілом фінансів, питаннями громадянства, міграції, профілактикою злочинності та відповідає за керування та моніторинг криміногенної ситуації в країні. Усі чиновники - цивільні особи. Діяльність поліції від діяльності профільного міністерства повністю відділена.

Ліквідовані внутрішні війська, війська швидкого реагування, прикордонна охорона. Замість них був створений загальний Федеральний корпус поліції. Поліція законодавчо та фінансово несе відповідальність перед адміністрацією МВС, але функціонує самостійно. Поліцейські, які розслідують злочини, підпорядковуються тільки прокуратурі та суду.

Проведені масові люстрації, у ході яких посади втратили 20% співробітників МВС. Їх змінили молоді фахівці, що пройшли навчання в поліцейських школах за кордоном. Розслідування злочинної діяльності поліцейських покладене на інспекцію внутрішніх справ, яка підлегла безпосередньо цивільному міністрові внутрішніх справ.

Введена постійна ротація кадрів - поліцейські не затримуються на одному місці служби. Зарплати були збільшені. Зараз середня зарплата поліцейського Федерального корпусу в Чехії становить 31800 крон, (після сплати податків - 20-25 тис. крон або 1000 євро). На її розмір впливають термін служби та займана посада.

Бонуси - дотації на транспорт і житло, премії за нічні зміни. Середня зарплата в Чехії - 17-20 тис. крон, рівень безробіття досить високий. Як результат цього, за оцінками експертів, чеська децентралізація поліції - одна із найбільш вдалих на пострадянському просторі. Рівень довіри населення до поліції складає 58% [7].

Досить актуальним в зарубіжному досвіді реформування правоохоронних систем є діяльність спеціалізованих правоохоронних формувань з військовим статусом. Необхідність існування таких формувань підтверджена практичним досвідом діяльності правоохоронних формувань з військовим статусом в розвинутих країнах світу, а саме: Національної жандармерії Франції, Військ Карабінерів Італії, Цивільної гвардії королівства Іспанії, Поліції готовності Німеччини тощо.

Розглядаючи питання щодо "європейських стандартів" у рамках забезпечення громадської безпеки, необхідно зазначити, що єдиних правил побудови та діяльності правоохоронних органів країн Європи не існує. Універсальність принципу застосування сили для забезпечення внутрішньої безпеки не звільняє жодне суспільство від необхідності вироблення власних специфічних підходів до вирішення цієї проблеми. Тому кожна країна самостійно визначає структуру і підпорядкування правоохоронних або військових формувань, виходячи із національних особливостей. Існує декілька моделей сил правопорядку. Серед них найбільш поширеною є так звана змішана модель, коли правоохоронні формування однієї країни мають як цивільний, так і військовий статус, та діють цілком самостійно.

Найбільш вдалим прикладом даної моделі є Національна Жандармерія Франції, яка є правоохоронним органом країни, що виконує поліцейські та адміністративно-поліцейські функції в інтересах всієї країни та організаційно входить до складу Міністерства внутрішніх справ Франції. У Франції жандармерія, замінена після липневої революції муніципальною гвардією, але відновлена в 1854 Наполеоном III, являє собою особливу частину армії, яка у військовому відношенні підпорядкована військовому міністру, але в якості державної поліції підвладна міністру внутрішніх справ.

Стосовно України, можна відзначити що найближчим аналогом Національної жандармерії були внутрішні війська МВС, а нині Національна гвардія України, яка беручи участь в територіальній обороні (в рамках функцій збройних сил), а також, надаючи сприяння Прикордонним військам в охороні Державного кордону України (в рамках функцій спецслужб), не наділена повноваженнями по розслідуванню злочинів, тобто функціями судової (кримінальної) поліції. Крім того, відповідно до статті 1 Закону України Про Національну гвардію України від 13.03.2014 року № 876-18, Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначена для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами - із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [8].

Висновки. Зарубіжний досвід реформування право-

охоронних органів є досить актуальним для України, оскільки сьогодні наша країна стоїть на порозі реформи правоохоронної системи. Водночас необхідно зазначити, що в проведенні реформування ОВС України неможливо використовувати досвід однієї країни. Кожна країна має свою специфіку, ментальність народу. В Україні вже розпочато процес реформування.

На нашу думку, необхідно використовувати досвід реформування структурних підрозділів ОВС тих країн, де це дало максимальний результат. Зокрема, досвід реформування патрульної служби найкраще було здійснено в Грузії, а в Україні наразі дуже гостро стоїть питання реформування патрульної служби та ДАІ. Досвід Грузії в цьому має стати для України досить корисним.

Водночас досить актуальним є питання функціонування підрозділів Національної гвардії України. І тут було б доречним використання позитивного досвіду Франції, бо за своїм призначенням, функції Національної гвардії України схожі з функціями жандармерії Франції. Безперечно позитивним було б вирішення питання щодо постійного підвищення кваліфікації бійців Національної гвардії шляхом залучення інструкторів з аналогічних підрозділів провідних країн світу.

Література:

1. Реформирование полиции в странах Центральной и Восточной Европы: процесс и прогресс / П. Абрахам, Д. Бакрач, А. Бек и др; под ред. М. Капарини, О. Маренина. - К.: Задруга, 2005. - 296 с. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

2. Грузинская полиция <http://zyalt.livejournal.com/440672.html>

3. W. Ostant, Polska Policja jako partner w systemie Europejskiego Biura Policji – Europol [в:] Policja w Polsce. Stan obecny i perspektywę, ред. А. Szymaniak, W. Ciepiela, Poznań 2007.

4. Проневич О.С. Організаційно-правове забезпечення відбору на службу в поліції Польщі // Світовий досвід підготовки поліцейських та його впровадження в Україні: Матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 17 березня 2006 р.). - Д., 2006. - с. 258-264.

5. Полиция в III Польской Республике (1990-2010) <http://www.info.policja.pl/inf/historia/policja-w-iii-rp/iii/67630,III-19902010.html>

6. Чешская Республика http://polis.osce.org/countries/details?item_id=14&lang=ru

7. Про Національну гвардію України: Закон України № 876-VII від 13.03.2014 - Відомості Верховної Ради. - 2014. - № 17. - ст.594.

Юнін О.С.

*кандидат юридичних наук, доцент
Докторант докторантури та ад'юнктури ХНУВС
Надійшла до редакції: 13.11.2015*

КОРИСЛИВА ЗЛОЧИННІСТЬ: СУЧАСНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Албул С.В., Холостенко А.В.

Анотація: Стаття присвячена проблемним питанням визначення поняття корисливого мотиву вчинення злочинів. Автор, на підставі аналізу існуючих точок зору, реалій сьогодення, виказує особисте ставлення до означеного питання та пропонує власне визначення корисливого мотиву вчинення злочинів, розкриваючи його ознаки та соціальну сутність.

Ключові слова: корисливий мотив вчинення злочинів, корисливо-насилені злочини, суб'єктивні ознаки злочину, мотив злочину.

Аннотация: Статья посвящена проблемным вопросам определения понятия корыстного мотива совершения преступлений. Автор, на основании анализа существующих точек зрения, реалий, выражает личное отношение к указанному вопросу и предлагает собственное определение корыстного мотива совершения преступлений, раскрывая его признаки и социальную сущность.

Ключевые слова: корыстный мотив совершения преступлений, корыстно-насильственные преступления, субъективные признаки преступления, мотив преступления.

Abstract: This article is devoted problematic definition of mercenary motives crimes. The author, based on an analysis of existing perspectives, realities, betrays a personal relationship to definite questions and offers his own definition of selfish motivation in crimes, revealing its characteristics and social nature.

Keywords: selfish motive in crimes, selfish, violent crime, subjective elements of a crime, the motive of the crime.

Актуальність. Множинність мотивів злочину – це наслідок розвитку складових компонентів їхньої структури, а також самих мотивів. Якщо у первісному суспільстві й траплялися вчинки, які б у наш час визнавалися злочинами, то їхні мотиви загалом зводилися до елементарних потреб. На теперішній час науково визнаним є наступний психологічний причинний ланцюг механізму людської, в тому числі й злочинної, поведінки: актуалізація потреб та інтересів особистості - формування мотиву - вибір мети та засобів її досягнення - оцінка конкретної ситуації - прийняття рішення - діяння. Мотив є спонукання, сутність якого полягає в обґрунтованості своєї діяльності. У сучасного злочинця достатньо широкий перелік як мотивів, так і способів їх реалізації. Різна мотиваційна сфера у злочинному середовищі впливає на поширення та модифікацію вже добре відомих злочинів, а також на появу нових, ще недостатньо досліджених груп та видів. За справедливим твердженням науковців, майбутнє відкриває неосяжний простір для виникнення і розповсюдження у злочинців різних мотивів [8]. Аналізуючи історичні закономірності щодо змін мотивації злочинності, М. Фуко відмічав, що трансформація злочинності від “кривавої” до “шахрайської” є складовою складного механізму, яка включає в себе розвиток виробництва, зростання прибутків, більш високу юридичну та моральну оцінку

© С.В. Албул, А.В. Холостенко, 2015

відносин власності, більш суворі методи нагляду, вдосконалення техніки розшуку та отримання інформації: зміни характеру протизаконних практик співвідносяться з розширенням та вдосконаленням практик покарання [11, с. 101-102]. На сьогодні, аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що саме корисливі мотиви залишаються найбільш розповсюдженими при вчиненні більшості злочинів. В загальній структурі сучасної злочинності до 70% складають саме посягання корисливої спрямованості. Тезу щодо пріоритету корисливих мотивів серед інших при вчиненні злочинів, підтверджують і спеціалісти інших галузей знань [6, с. 225].

Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з корисливою злочинністю були й залишаються предметом досліджень багатьох провідних науковців, а саме П.П. Андрушка, О.М. Бандурки, О.М. Джузи, А.Ф. Зелінського, М.Й. Коржанського, В.В. Тіщенка та багатьох інших. Але й дотепер відкритим, на наш погляд, залишається питання щодо наукового визначення ознак та соціальної сутності корисливих мотивів вчинення злочинів з огляду кримінально-правової та кримінологічної доктрини.

Кримінальний кодекс України 1960 року, який діяв в державі дуже тривалий час, визначав вчинення злочину з корисливих мотивів як одну з обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність - п. 4 ст. 41 КК. При цьому, корисливі мотиви розглядалися саме як низькі, сутність яких полягала в прагненні винного шляхом вчинення злочину досягти будь-якої матеріальної вигоди для себе чи для своїх близьких [7]. При цьому, юридичні словники того часу визнавали корисливі мотиви саме як прагнення до збагачення [1, с. 52]. Чинне кримінальне законодавство України не дає визначення корисливого мотиву, хоча й визнає його кваліфікуючою ознакою низки злочинів. Однак, як обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність, Кримінальний кодекс України 2001 року корисливі мотиви вчинення злочину вже не розглядає. Взагалі, кримінально-правове тлумачення суб'єктивної сторони злочину розглядає мотив по за межами вини, як те, що виникає до формування умислу і не завжди є обов'язковим елементом у складі злочину. Як справедливо відмічають науковці, таке ставлення не відповідає дійсності, адже, мотивація поведінки і є його суб'єктивною стороною, а мотив - це двигун людської поведінки [1, с. 57]. Примітно, що саме соціальна сутність користі дуже ґрунтовно визначена в більшості тлумачних словників минулого і сучасності. Так, у тлумачних словниках корисливості визначається як прагнення до матеріального задоволення. У свою чергу, упорядник тлумачного словника Т.Ф. Єфремова визначає корисливість як здобичу, прагнення до збагачення. В.І. Даль вказує на ознаки жадоби до грошей чи скарбів [8]. Автори “Словника з етики” 1981 року видання дорівнюють це поняття саме з особистою матеріальною зацікавленістю [9, с. 139].

Серед науковців немає однастайності щодо прийняття таких точок зору. Деякі вчені вказують, що при посяганнях на власність корисливий мотив є важливим критерієм для визначення мети злочину. При заволодінні майном,

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

злочинець завжди обертає його на свою користь, тобто особисто збагачується [1, С. 137]. На наш погляд, такі злочини не перестають бути корисливими і тоді, коли злочинець, після заволодіння майном, незаконно звертає його на користь іншої особи. В цьому випадку може й не мати місце факт особистого збагачення винного. Дійсно, поняття корисливого мотиву й корисливої мети не завжди збігаються. Корисливі мотиви іноді можуть поєднуватися з некорисливою метою. Так само, повернення викраденого майна чи відшкодування його вартості (позитивна посткримінальна поведінка) не виключають наявності у діях винного складу корисливого злочину. При вчиненні корисливих злочинів у співучасті, корисливий мотив повинен бути обов'язково наявний у виконавця. Інші співучасники, при цьому, можуть мати й інші мотиви вчинення злочину.

Таку точку зору поділяє й судова практика. В Постанові Пленуму Верховного суду України № 2 від 07.02.2003 року "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи" щодо ознак корисливих мотивів відмічається: "як учинене з корисливих мотивів умисне вбивство кваліфікується в разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення, чи одержав винний ту вигоду, яку бажав одержати внаслідок вбивства, а також коли виник корисливий мотив - до початку чи під час вчинення цього злочину. Як учинене з корисливих мотивів слід кваліфікувати й умисне вбивство з метою подальшого використання органів чи тканин людини в певних корисливих цілях (для трансплантації, незаконної торгівлі тощо)". Погоджуються з таким визначенням і науковці [2, с. 211; 18, с. 22].

Розмірковуючи щодо визначення поняття корисливо-насиленницьких злочинів, В.В. Тіщенко вказує, що ці злочини поєднує намір злочинця отримати майнову користь за рахунок викраденого, задовольнити будь-які особисті потреби матеріального характеру шляхом використання насильства або загрози його використання до осіб, у яких таке майно знаходиться у власності, користуванні, розпорядженні, або доручено для зберігання, транспортування тощо [10, с. 22]. Щодо прагнення отримати лише матеріальну вигоду при визначенні корисливого мотиву вчинення злочину вказує також А.Ф. Зелінський [4, с. 23; 5, с. 64]. Деякі автори продовжують вважати за сутність корисливих мотивів прагнення до незаконного збагачення за рахунок чужого майна [3, С. 157].

На наш погляд, справедливо зазначає В.В. Лунєв, вказуючи, що "реально по корыстным побуждениям могут совершаться преступления, посягающие на самые разные объекты: против собственности, личности, государства, правосудия, здоровья населения, экологии, управления и т. д. Причем эта мотивация в ряде случаев не является единственной при одной и той же уголовно-правовой квалификации" [6, С. 232-233]. Дійсно, без урахування мотивації неможливо уявити кримінологічну сутність злочинів, розподілених по об'єктах кримінально-правового захисту і, відповідно, розробити дійову стратегію їх попередження.

Достатньо ґрунтовним є визначення корисливого мотиву, запропоноване авторами навчального посібника з кримінального права. Вони відмічають, що корисливий мотив при вчиненні злочину полягає в прагненні винного протиправно обернути чуже чи нічийне майно на свою чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без одержання чужого майна на свою користь. В результаті винний або інші особи одержують фактичну можливість володіти, користуватися чи розпоряджатися таким майном як своїм власним, а власник цього майна такої можливості позбавляється [2, с. 418]. Деякі сумніви, на наш погляд, тут викликає лише доцільність вказування на нічийне майно як на предмет корисливих злочинних прагнень. Адже нічийне майно за своєю сутністю взагалі виходить за межі відносин власності. Таким чином, наявна суперечка між вказаним предметом та об'єктом кримінально-правової охорони, який визначений законом.

А.Ф. Зелінський, розглядаючи проблеми мотивації корисливої злочинної діяльності, зазначав, що аморальність є визначальною ознакою кримінальної корисливості [5, с. 71-72]. Піддаючи критичному аналізу існуючі точки зору щодо визначення поняття корисливих мотивів, науковець відмічав, що вони, перш за все, походять від індивідуальних потреб. В зв'язку з цим він вказував, що корисливість - це прагнення задовольнити індивідуальну життєву потребу шляхом завідомо протиправного, передбаченого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи майновими правами, які не належать винному, або шляхом звільнення від майнових зобов'язань та зменшення витрат [5, с. 154]. Всі види злочинів, що породжуються користю, А.Ф. Зелінський поділив на три категорії:

- 1) загальнокримінальні;
- 2) економічні;
- 3) інші.

При цьому, до загальнокримінальної корисливої злочинності, на його думку, слід відносити, крім крадіжок і шахрайства, також грабежі, розбої і вимагання, які він об'єднує в групу агресивних корисливих посягань [5, с. 139-140]. Примітний також той факт, що до групи агресивних корисливих посягань А.Ф. Зелінський відніс бандітизм, умисні корисливі вбивства, штучне підвищення і підтримку високих цін на товари народного споживання і послуги населенню і деякі інші посягання на життя і здоров'я, вчинені за корисливими мотивами. Автор зазначає, що індивідуальні потреби перетворюються на корисливий мотив, якщо предметом, який ці потреби незаконно задовольняє, є:

- а) чуже майно;
- б) майнові права, які не належать винному;
- в) скорочення обов'язкових або звичайних для особи витрат.

Але, за нашим переконанням, таке визначення не в повному обсязі окреслює ознаки користі. Не завжди протиправне заволодіння чужим майном чи майновими правами опосередковуються прагненням задоволення індивідуальних потреб саме (лише) винного. Аналіз матеріалів судової та слідчої практики дає підстави стверджувати, що злочини корисливої спрямованості можуть вчинятися й задля задоволення життєвих потреб не лише самого винного, а й іншої особи чи групи осіб (корпоративні інтереси). З цих підстав, слушними, на наш погляд, є позиція щодо того, коли після заволодіння майном, злочинець незаконно звертає його на користь іншої особи [1, с. 119]. Дійсно, суб'єктивною ознакою таких злочинів

є намір особи розпорядитися викраденим, як власним, на свій розсуд - використати особисто, передати іншим особам (не лише близьким), знищити тощо. Отже, злочинець може використати викрадене як для задоволення індивідуальних потреб (не лише життєво потрібних), так і для потреб іншої особи чи групи осіб. Головним, на наш погляд, тут є саме незаконний характер дій винного щодо отримання та подальшого розпорядження майном, власником якого він не являється.

Саме тому, вважаємо за доцільне запропонувати визначення корисливого мотиву, як прагнення задовольнити індивідуальну потребу винного або іншої особи шляхом завідомо протиправного, передбаченого кримінальним законом заволодіння чужим майном чи чужими майновими правами, або шляхом звільнення від майнових зобов'язань та зменшення витрат. На наш погляд, таке доповнення більш детально розкриває основні ознаки та соціальну сутність корисливих мотивів злочинів та за умов подальших ґрунтовних наукових досліджень буде сприяти проникненню в природу злочинності в цілому.

Література

1. Албул С.В. Корисливо-насилені злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз: монографія / С.В. Албул. - Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2009. - 144 с.
2. Албул С.В. Кримінальне право України : навч.-метод. посіб. / С.В. Албул, Д.О. Балабанова, А.А. Березовський та ін.; за ред. В.О. Тулякова. - Одеса : Фенікс, 2010. - 456 с.
3. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах

України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А.М. Бабенко. - Одеса: ОДУВС, 2015. - 416 с.

4. Зелинский А.Ф. Корысть: опыт криминологического и психологического анализа // Государство и право. - № 3. - 1993. - С. 23-28.
5. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. науч.-практическое издание. - Х.: Юринком Интер, 1999. - 212 с.
6. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. - М.: Норма, 1999. - 856 с.
7. Савченко А.В. Класифікація мотивів злочину // Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua>
8. Сайт Користи // Режим доступу: <http://www.korist.ru>
9. Словарь по этике / Под ред. И.С. Кона. - 4-е изд. - М.: Политиздат, 1981. - 388 с.
10. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: Монография. - Одесса: Юрид. л-ра, 2002. - 258 с.
11. Фуко М. Наглядати і карати. - К.: Основа, 1998. - 392 с.

Албул С.В.

кандидат юридичних наук,
доцент
перший проректор ОДУВС

Холостенко А.В.

кандидат юридичних наук,
доцент
директор ННІЗДН ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.11.2015

УДК 343.123.12

БОРЬБА З КИБЕРЗЛОЧИННОСТЬЮ - ПРОБЛЕМА ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОГО МАСШТАБУ

Андрусенко С. В.

У статті розглянуті питання поширення кіберзлочинності на транснаціональному рівні та протидія правоохоронних органів різних держав світу в боротьбі з міжнародною кіберзлочинністю.

Ключові слова: комп'ютери, злочин, транснаціональність, співробітництво, взаємодія, кіберзлочинність, правоохоронні органи.

В статье рассмотрены вопросы распространения киберпреступности на транснациональном уровне и противодействие правоохранительных органов различных государств мира в борьбе с международной киберпреступностью.

Ключевые слова: компьютеры, преступление, транснациональность, сотрудничество, взаимодействие, киберпреступность, правоохранительные органы.

The article focuses on the cybercrimes' spreading at the transnational level and law enforcement agencies' reaction of different countries in the world onto the combating international cybercrimes.

Keywords: computers, crime, transnationality, cooperation, interaction, cybercrimes, law enforcement agencies.

Стрімкий розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій призвів до того, що сучасне суспільство значною мірою залежить від управління різними процесами за допомогою комп'ютерної техніки - електронної обробки, зберігання, доступу й передачі інформації. Використання інформаційних технологій розширює свою дію на всі нові сфери людської діяльності: від контролю за повітряним і наземним транспортом до вирішення проблем національної безпеки. Інформація як один з основних елементів цього процесу відіграє все більш істотну роль як у житті окремої людини, так і в житті всього суспільства й кожної держави. У зв'язку з цим інформаційна безпека є однією зі складових національної безпеки держави [1].

Розширення виробництва технічних засобів і сфери застосування комп'ютерної техніки, розвиток інформаційних технологій, а головне - наявність людського фактору у виді задоволення власних амбіцій чи з корисливою метою породили новий вид суспільно небезпечних діянь, в яких неправомірно використовується комп'ютерна інформація або вона сама стає об'єктом зазіхання. Подібно багатьом революційним технологіям глобальна мережа Internet несе із собою величезний потенціал як для прогресу, так і для зловживань.

Технологічна еволюція одночасно з позитивом породжує нові проблеми й загрози інформаційній безпеці

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

держав, посилюючи існуючи. В умовах глобальної конкуренції інформаційний тиск стає дієвим та ефективним методом вирішення міждержавних конфліктів. Усе інтенсивніше використовуються можливості глобальних інформаційно-комунікаційних мереж екстремістськими й терористичними організаціями для пропаганди і популяризації своєї ідеології, розповсюдження радикальних ідей, залучення все більшого числа однодумців та їх навчання, підтримки контактів і фінансування. Інформаційні системи держав піддаються загрозі комп'ютерних атак, які є одним зі способів терористичної діяльності. Організовані транснаціональні злочинні групи все активніше використовують сучасні інформаційно-комунікаційні технології в кримінальних цілях. Змінюється динаміка кіберзлочинності - для неї характерна стійка тенденція зростання [5].

Основною проблемою боротьби зі злочинністю в мережі Інтернет є транснаціональність самої мережі й відсутність механізмів контролю, необхідних для правозастосування. Мережа Інтернет створювалася технологічно як структура без ієрархії та без якогось "ядра", зруйнувавши які можна було б паралізувати її роботу, і навряд чи хтось міг уявити масштаби розвитку проекту, спочатку не призначеного для широкої аудиторії. Основною метою створення цієї мережі була стійкість до атак ззовні, і важко було передбачити подальший масштаб її розвитку, її економічну та соціальну роль у майбутньому. Саме відсутність розроблених механізмів контролю мережі зсередини вкупі з її доступністю й легкістю використання стало однією з глобальних проблем інформаційного співтовариства: децентралізована структура мережі та відсутність національних кордонів у кіберпросторі зумовили можливості для росту злочинності та на роки відклали розроблення механізмів правового та соціального контролю у сфері використання інформаційних мереж для вчинення злочинів [4].

Особливість кіберзлочинів полягає в їх високій латентності, появі нових, витончених способів учинення злочинів, доказування яких сильно ускладнено відсутністю необхідних правових, організаційних і технічних інструментів. Тому боротьба з кіберзлочинністю обумовлює потребу відповідного оперативного реагування, спільних скоординованих дій правоохоронних органів.

Атаки в мережі, шахрайства з пластиковими платіжними картками, крадіжки коштів з банківських рахунків, корпоративне шпигунство та поширення дитячої порнографії - ось тільки деякі зі злочинів, що вчиняються в мережі Internet.

Такі протиправні діяння вже сьогодні складають для нашої держави, як і для багатьох інших країн світу, певну суспільну небезпеку, реально загрожуючи інформаційній безпеці - складовій національної безпеки.

Національна інфраструктура держави вже сьогодні щільно пов'язана з використанням сучасних комп'ютерних технологій. Щоденна діяльність банківських та енергетичних систем, керування повітряним рухом, транспортна мережа, навіть швидка медична допомога перебувають у повній залежності від надійної й безпечної роботи автоматизованих електронно-обчислювальних систем.

На теперішній час можна сміливо прогнозувати подальше зростання залежності життєдіяльності національної інфраструктури від процесів інформатизації та входження України в єдиний інформаційний простір, поширення криміногенних процесів, пов'язаних з протиправним використанням комп'ютерних технологій.

Розвиток науково-технічного прогресу, пов'язаний з упровадженням сучасних інформаційних технологій, призвів до появи нових видів злочинів, зокрема до незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, систем і комп'ютерних мереж, викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації, які узагальнені в небезпечному антисоціальному явищі, що отримало назву "кіберзлочинність" [3].

Поняття "кіберзлочинність" уперше з'явилося в американській, а потім і в іншій іноземній літературі на початку 1960-х рр. і визначалося як порушення чужих прав та інтересів по відношенню до автоматизованих систем обробки даних. Кіберзлочинність (англ. *cybercrime*) - це поняття, яке охоплює комп'ютерну злочинність (де комп'ютер - предмет злочину, а інформаційна безпека - об'єкт злочину) та інші зазіхання, де комп'ютер є знаряддям або способом злочину проти власності, авторських прав, громадської безпеки, моралі тощо [2].

Основною метою кіберзлочинця є комп'ютерна система, яка керує різними процесами, і інформація, що циркулює в них. На відміну від звичайного злочинця, що діє в реальному світі, кіберзлочинець не використовує традиційну зброю - ніж і пістолет. Його арсенал - інформаційна зброя, всі інструменти, що використовуються для проникнення в мережі, злому й модифікації програмного забезпечення, несанкціонованого одержання інформації або блокування роботи комп'ютерних систем. До зброї кіберзлочинця можна додати: комп'ютерні віруси, програмні закладки, різноманітні види віддалених атак, що дозволяють отримати несанкціонований доступ до комп'ютерної системи. В арсеналі сучасних комп'ютерних злочинців не лише традиційні засоби, а й найсучасніша інформаційна зброя та обладнання, яке дає можливість вчиняти злочини проти будь-якої країни світу, тому ця проблема вже давно перетнула кордони держав і стала проблемою міжнародного масштабу.

На теперішній час визначають основні категорії кіберзлочинців.

Інсайдери - особи, що мають доступ до внутрішньої інформації. Вони частіше всього настроєні негативно проти своїх роботодавців, інсайдер (працюючий або звільнений співробітник компанії) є потенційним злочинцем.

Хакери також складають велику небезпеку, іноді вони зламують мережі просто заради гострих відчуттів або заради завоювання авторитету в хакерських колах. Але нерідко вони зламують системи й з метою фінансової наживи та інших зlodіянь. Як правило, хакери - прекрасні знавці інформаційної техніки, які мають неординарні здібності, тому їм не складно маніпулювати комп'ютерними системами на відстані.

Творці вірусних програм. Ще одним видом комп'ютерної злочинності є протиправне пошкодження комп'ютерної системи або мережі з метою порушення функціонування комп'ютерів або глобальних телекомунікаційних систем за допомогою вірусів. Творці таких програм складають на сьогодні серйозну загрозу для користувачів.

Кримінальні угруповання. Останнім часом спостерігається тенденція росту вчинення комп'ютерних злочинів кримінальними групами, що діють із метою викрадення грошових коштів, частіше всього з банківських установ.

Терористи. Терористичні організації все частіше використовують нові інформаційні технології та Internet зі злочинними намірами, поповнення коштів, проведення пропаганди або передачі секретної інформації.

Шахрайство (за допомогою) Internet. Використання

Internet з метою шахрайства є, мабуть, сьогодні одним із найпоширеніших видів кіберзлочинів, з яким уже зіштовхнулися як приватні, так і державні структури всього світу.

Жодна держава сьогодні не здатна протистояти цьому злу самостійно. Нагальною є потреба активізації міжнародного співробітництва в цій сфері. Вагоме місце в такому співробітництві належить, безумовно, міжнародно-правовим механізмам регулювання. Але, зважаючи на те, що в сучасних умовах значна частка засобів боротьби з кіберзлочинами, як і з іншими злочинами міжнародного характеру, належить до внутрішньої компетенції кожної окремої держави, необхідно паралельно розвивати й національне законодавство, спрямоване на боротьбу з комп'ютерними злочинами, узгоджуючи його з нормами міжнародного права та спираючись на існуючий світовий позитивний досвід.

Безперечно, ефективне міжнародне співробітництво в боротьбі з кіберзлочинністю неможливо, якщо в законодавстві однієї країни діяння вважається злочином, а в іншій - кримінальної відповідальності за це діяння не передбачено. Відсутність однаковості в національному кримінальному законодавстві країн може негативно вплинути на розвиток методів ефективної боротьби з кіберзлочинністю - явищем, для якого не існує державних кордонів. Наявність глобальних інформаційних мереж стирає межі інформаційного простору, а "віртуальні" кордони між державами легко перетинаються кіберзлочинцями, які орудують в будь-якому місці кіберпростору, незалежно від юрисдикції держав, з допомогою комп'ютера й доступу в Інтернет. Ефективне протистояння кіберзлочинності, враховуючи її транскордонний характер, неможливе, якщо розслідування злочинів, видача правопорушників, їх переслідування в суді ускладненні або взагалі нездійсненні через невідповідності національного кримінального законодавства окремих країн. Фактично, ці відмінності огорожують кіберзлочинців від переслідування, слугуючи своєрідним "бар'єром", дозволяють уникнути відповідальності, залишаючи безкарними їх діяння [5; 6].

Також кваліфікована кадрова забезпеченість сфери інформаційної безпеки є одним з основних факторів, який впливає на результативність боротьби з кіберзлочинністю. Крім цього, необхідне вдосконалення процесів і методики навчання, підвищення кваліфікації фахівців, зайнятих у сфері забезпечення інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю.

Для ефективної протидії кіберзлочинності потрібно правове забезпечення інформаційної сфери на державному рівні.

На сучасному етапі важливу роль у боротьбі з кіберзлочинністю відіграють спеціалізовані міжнародні угоди. Так, у ряді міжнародних документів визнано, що кіберзлочинність сьогодні загрожує не тільки національній безпеці окремих держав, а й безпеці людства та міжнародному порядку [7, с. 3]. Стурбованість міжнародного співтовариства щодо розвитку кіберзлочинності знайшла відображення, зокрема, у таких міждержавних угодах, як Резолюція Ради ЄС "Про законний моніторинг телекомунікацій" (96/3 329/01) від 17 січня 1995 р. та Конвенція Ради Європи "Про кіберзлочинність" від 23 листопада 2001 р., Бангкокська декларація з попередження злочинності та кримінального правосуддя (2005 р.), Бухарестська декларація про міжнародне співробітництво в боротьбі з тероризмом, корупцією і транснаціональною організованою злочинністю (2006 р.). У цих документах йдеться про спільне протистояння кіберзлочинцям, шляхом прийняття відповідних законодавчих актів, які не будуть суперечити ні законам окремої держави, ні пунктам договорів, які ратифікувала ця держава.

Що стосується України, слід відмітити такі негативні

чинники, що стримують активну боротьбу з кіберзлочинами й не дозволяють нашій державі на рівноправній основі включитися у світове інформаційне суспільство:

- відсутність достатньої державної фінансової підтримки фундаментальних і прикладних вітчизняних досліджень у сфері попередження й боротьби з кіберзлочинністю;

- практично відсутній розвиток вітчизняного виробництва конкурентоспроможних засобів інформатизації і зв'язку, їх захисту;

- інформатизація державних і комерційних структур здійснюється переважно на базі закордонної технології та комп'ютерної техніки (стратегічна технічна і технологічна залежність від інших держав);

- недостатні професійні знання працівників правоохоронних органів (особливо МВС) у сфері боротьби з інформаційними злочинами.

Таким чином, кіберзлочинність - це проблема, з якою зіштовхнулася планета у 21 столітті і яка обіцяє рости та поглинати все більше коштів. Незважаючи на всі заходи, що їх приймають окремі особи, фірми, а також держава, кіберзлочинність продовжує свою діяльність, збільшуючи прибутки порушників і зменшуючи вміст кишень пересічних громадян. Тому сьогодні особливо важливо переглянути всі існуючі заходи та активно розробляти нові, що принесуть більшу користь і надійніший захист від кіберзлочинців.

Ефективний контроль за кіберзлочинністю вимагає більш інтенсивного міжнародного співробітництва, ніж існуючі заходи по боротьбі з будь-якими іншими формами транснаціональної злочинності.

Література

1. Лісайчук А.А. Проблеми боротьби із кіберзлочинністю на міжнародному рівні // Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції "Актуальні проблеми країнознавчої науки", 09 жовтня 2014 (36). [Електронний ресурс]: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2014/10/09/проблеми-боротьби-із-кіберзлочинніс/>
2. Савчук Н.В. Кіберзлочинність: зміст та методи боротьби / Н.В. Савчук // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. - Вип. 19. - С. 338-342.
3. Шакирова З.Х. Киберпреступность как масштабная проблема / З.Х. Шакирова // Современные научные исследования и инновации. - 2013. - № 8. - [Электронный ресурс]: <http://web.snauka.ru/issues/2013/08/25764>.
4. Ben-Itzhak Y. Organized Cybercrime [Electronic source] / Y. Ben-Itzhak // ISSA Journal. - October 2008. - Access mode: <https://dev.issa.org/Library/Journals/2008/October/Ben-Itzhak-Organized%20Cybercrime.pdf>.
5. Джансараева Р.Е., Аратулы К. Борьба с киберпреступлениями: сравнительный анализ законодательства стран СНГ / Р.Е. Джансараева, К. Аратулы // Криминологический журнал ОГУЭП. - 2012. - № 3 (21). - [Электронный ресурс]: <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=13289><http://web.snauka.ru/issues/2013/08/25764>.
6. Албул С.В. Кваліфікація комп'ютерних злочинів / Упорядники: В.О. Туляков, С.В. Албул, В.М. Підгородинський // ОНЮА - Одеса: Фенікс, 2007. - 28 с.

Андрусенко С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри оперативно-розшукової
діяльності ОДУВС
Надійшла до редакції: 05.11.2015

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТСЕОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Бабенко А. М.

У статті представлені результати теоретичного, методологічного та практичного виміру кримінологічної характеристики злочинності проти статевої свободи та недоторканості особи. Визначено поняття кримінологічної характеристики. Наведено перелік та кількісно-якісну характеристику статевих злочинів. Представлено результати аналізу стану, структури, інтенсивності, динаміки та географії злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, злочинність проти статевої свободи та недоторканості особи, статеві злочини.

В статье представлены результаты теоретического, методологического и практического исследования криминологической характеристики преступлений против половой свободы и неприкосновенности личности. Предложено понятие криминологической характеристики. Приведен перечень и количественно-качественная характеристика половых преступлений. Представлены результаты анализа состояния, структуры, интенсивности, динамики и географии преступности против половой свободы и неприкосновенности личности.

Ключевые слова: криминологическая характеристика, преступность против половой свободы и неприкосновенности личности, половые преступления.

The results of the theoretical, methodological and practical dimension of criminological characteristic of crime against sexual freedom and personal integrity are represented in the article. The notion of criminological characteristic is introduced. The list, quantitative and qualitative description of sexual crimes are produced. The results of analysis of the state, structure, intensity, dynamics and criminal geography against sexual freedom and sexual inviolability of person are introduced.

Keywords: criminological characteristic, criminality against sexual freedom and inviolability of person, sexual crimes.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості займають особливе місце серед злочинів проти особи. Як правило, вони характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, істотним ступенем розповсюдженості та шкодою, яку вони завдають суспільним відносинам. Ці злочини викликають у жертви найтяжчі переживання, дія яких може зберігатися на все життя, впливати на самосприйняття та світовідчуття, заважати побудові відносин з іншими людьми, зокрема з представниками протилежної статі. Досліджувані злочини можуть породжувати різного роду комплекси та відчуття низько-вартості, обумовлювати глибокі душевні травми, які можуть зруйнувати людині все подальше життя. У найбільш тяжких проявах ці злочини можуть завдавати серйозну шкоду здоров'ю, а в окремих випадках - призводити до

самогубств. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості мають відмінну специфіку кримінологічної характеристики. Зазначене й обумовлює надзвичайну актуальність задекларованої теми дослідження.

Проблемам дослідження злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканості в різні часи приділяли увагу такі вчені, як Ю.М. Антонян, Д.О. Балабанова, Х.І. Брух, Д.О. Гніліцька, О.В. Губанова, О.М. Джужа, П.С. Дагель, Т.А. Плаксіна, К.М. Плутницька, Н.В. Тидикова, О.В. Тищенко та інші вчені. Переважно науковці приділяли увагу загальним питанням кримінальної відповідальності за злочини вказаної категорії, а також окремим аспектам їх кримінологічної характеристики за даними минулих років. Комплексного погляду на вирішення теоретико-методологічних і практичних питань кримінологічної характеристики злочинності проти статевої свободи та недоторканості особи до теперішнього часу не відбулося. Отже, це й розглядається як основне завдання нашої публікації.

З метою надання більш повного кримінологічного аналізу та максимального задоволення проблем практики в контексті характеристики злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканості, вивчення їх причин та умов, особи злочинця, заходів, спрямованих на запобігання цьому виду злочинності потребує детального визначення теоретико-методологічного змісту кримінологічної характеристики злочинності. Дотепер у кримінологічній теорії вчені не визначилися щодо обов'язкових елементів, які складають зміст цього поняття, у зв'язку з чим пропонуються різні варіанти обсягу необхідних ознак, що входять у поняття "кримінологічна характеристика". У кримінологічній літературі зустрічаються різні за обсягом і змістом тлумачення цього терміну.

На думку прихильників широкого розуміння кримінологічної характеристики - Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецової, Г.М. Мінковського, В.Б. Ястребова, вказане поняття охоплює кількісно-якісні показники окремої групи (виду) злочинів, дані, що характеризують особу злочинця, причини й умови вчинення відповідної групи злочинів, а також заходи щодо їх попередження [1, 258-274; 2, 16].

На думку другої групи вчених, поняття кримінологічної характеристики окремих видів (груп) злочинів об'єднує кількісно-якісні показники певного виду (групи) злочинів, кримінологічний портрет особи злочинця і потерпілого, дані про причини та умови вчинення цих злочинів [3, 34].

Навпаки, третя група кримінологів вважає, що термін "кримінологічна характеристика злочинів" містить лише кількісно-якісні показники будь-якого виду (групи) злочинів - структуру, рівень, динаміку й нічого більше [4, 152-161]. На їх думку, це поняття не включає відомостей про особу злочинця, причини та умови певних злочинів і заходи попереджувального впливу на них, оскільки все це знаходиться за межами кримінологічного аналізу тих чи інших видів злочинів і складає предмет самостійного вивчення й аналізу.

Автори підручника за редакцією В.М. Кудрявцева та В.Є. Емінова розглядають кримінологічну характеристику як (початковий) етап для оптимізації процесу розробки та реалізації заходів профілактики злочинів, вважають, що якщо розглядати запобігання злочинам як цілісну систему, то кримінологічна характеристика є однією її складовою частиною, а розробка та реалізація профілактичних заходів - другою [5, 211]. Поділяючи висловлену точку зору, вважаємо, що кримінологічна характеристика злочинності є самостійним первинним етапом запобігання злочинності. З цього приводу В.Є. Емінов справедливо зазначає, що кримінологічна характеристика співвідноситься з діяльністю щодо запобігання злочинності як окреме та загальне [6, 211].

В українських фундаментально-прикладних кримінологічних дослідженнях останніх років вважається, що для кримінологічної характеристики необхідно встановлювати кількісні і якісні ознаки злочинності, такі як рівень, динаміка, латентність, географія розповсюдженості та просторово-часові параметри (місце та час вчинення) [7, 79-80; 8, 18].

Р.М. Акутаєв справедливо зазначає, що необхідною передумовою для забезпечення контролю над злочинністю та її попередження є комплексні знання про цей феномен, про справжні масштаби злочинності. Це дає можливість для оперування показниками її фактичного стану, а не тільки тієї частини, що знайшла відображення в офіційних матеріалах кримінальної статистики [9, 79-87].

У рамках нашого дослідження кримінологічна характеристика злочинності проти статеві свободи та статевої недоторканості знаходить вираз у всебічному розгляді її кримінологічних особливостей як самостійного різновиду злочинності, яким охоплюється рівень, коефіцієнти, структура та динаміка злочинів, тобто сукупність статистично значущих показників про злочинність (злочини). Сукупність такої інформації є необхідною для визначення специфіки діяльності щодо запобігання злочинності проти статеві свободи та статевої недоторканості особи, яка своєю чергою являє собою одну з головних підсистем комплексної системи запобігання всієї злочинності.

Отже, межами нашого дослідження охоплюються визнані кримінологічною наукою, кримінальним законодавством і практикою "статеві злочини". До них відносяться: зґвалтування (ст. 152 КК), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК) та умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК) [10, 21; 11].

Аналіз статистичних даних указує на доволі високу кількість щорічно вчинюваних сексуальних злочинів. Так, у період з 2001 по 2009 роки їх щорічно реєструвалося близько 2000 фактів (у 2001 р - 1947 злочини, у 2008 р. - 1995) [10, 4]. Серед 1255 "сексуальних" злочинів, учинених у 2012 році, було зареєстровано 486 випадків зґвалтувань, з яких 80 випадків було не розкрито. У загальній структурі злочинності проти статеві свободи та статевої недоторканості особи найвищу питому вагу займають зґвалтування (близько 50 %), на другому місці знаходиться насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (35 %), на третьому - розбещення неповнолітніх (13 %), на четвертому - статеві відносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (2,5 %), і на

останньому місці знаходяться примушування до вступу в статевий зв'язок (0,19 %) [8, 15-16].

З наведених даних є очевидним зменшення кількості "сексуальних злочинів". Між тим така ситуація нами пояснюється зменшенням уваги правоохоронних органів до цієї категорії злочинності й збільшенням її рівня латентності. Так, сексуальні домагання вважаються одним із найбільш розповсюджених видів злочинності у світі. Наприклад, середні коефіцієнти зґвалтувань у світі складають 10 злочинів на 100 тис. населення, у Північній Америці цей показник зафіксований на рівні 39; у Західній Європі він складає 8,3, у Східній Європі - 6,3, у Росії - 5,6. І лише в арабських країнах, де існує найжорстокіший контроль за сексуальною поведінкою особи він становить 0,7 на 100 тис. населення [12, 137-141; 13, 67-69]. При цьому для України цей показник становить у середньому по країні 1,89 злочини на 100 тис. населення, а самий високий їх рівень фіксувався у 2013 році в місті Севастополь - 2,6 злочини на 100 тис. населення [12, 137-141].

Правоохоронні органи України традиційно приділяють невиправдано низьку увагу примушуванню до вступу в статевий зв'язок. До 2007 року вони в загальній структурі виявлених злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи мали найменшу питому вагу - лише 0,19 %, а щорічна зареєстрована їх кількість не перевищувала 2-5 випадків [8, 15-16]. У період з 2001 по 2010 р. зареєстровано всього 42 примушування до вступу в статевий зв'язок та виявлено 31 особу, що скоїли зазначені злочини [14, 204]. Після 2010 року ця категорія протиправних діянь взагалі зникла з поля зору правоохоронних органів. За оцінками фахівців, сучасна латентність злочинів цієї категорії складає майже 97 %, тоді як рівень латентності зґвалтувань складає 90 % [15, 3; 16].

У структурі статевих злочинності з року в рік найбільш розповсюдженими злочинами є зґвалтування. Отже, на цій категорії протиправних діянь зупинимося більш детально.

Що стосується зґвалтувань, то в регіонах України інтенсивність цього виду злочинності є значно нижчою, ніж у світі (про що нами вказувалося вище), поряд із цим, враховуючи високий рівень латентності цієї категорії злочинів, реальна картина може виявитися значно складнішою. Висока інтенсивність цього виду злочинності спостерігалася в 11 регіонах країни. Найгірша ситуація зі зґвалтуваннями з року в рік спостерігалася в АР Крим, у Донецькій, Запорізькій, Херсонській та інших областях України. У групу зі складною криміногенною ситуацією, крім східних і південних регіонів, увійшли також окремі північні та західні регіони. Наприклад, у Київській, Житомирській і Хмельницькій областях протягом 2001-2013 рр. інтенсивність зґвалтувань фіксувалася практично така ж само, як у Донецькій, Запорізькій, Одеській областях, АР Крим та м. Севастополь - на рівні 2 злочинів на 100 тис. населення. Водночас більшість західних регіонів країни: Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька області і т.д. характеризувалися помітно нижчою кримінальною враженістю зґвалтуваннями.

Аналіз географії зґвалтувань дає підстави стверджувати про нерівномірний територіальний розподіл злочинних посягань на статеву свободу та недоторканість особи за регіонами України. З представлених на рис. № 1 даних випливає, що дуже високим рівнем кримінальної враженості статевими злочинами на 100 тис. населення характеризуються такі території, як: місто

Севастополь (2,60), АР Крим (2,36), Донецька (2,24), Херсонська (2,20) та Київська (2,02) області; і навпаки, такі регіони, як Вінницька (1,45), Полтавська (1,20) області, місто Київ (1,14), Тернопільська (1,10) та Рівненська (1,02) області характеризуються помітно нижчим рівнем кримінальної враженості цими злочинами (рис. 1).

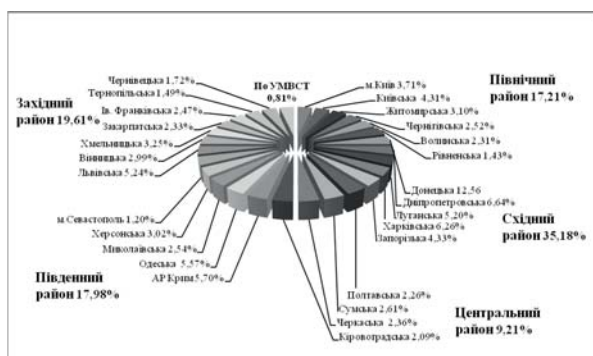
Рис. 1. Середні показники коефіцієнтів інтенсивності зґвалтувань на 100 тис. населення, що фіксувалися в регіонах України за період 2001-2013 роки

Із наведених даних випливає, що криміногенний простір "сексуальних злочинів" в Україні є нерівномірним. На відміну від загальної злочинності тут підвищеною кримінальною враженістю характеризуються не лише Південні та Східні регіони, а й помітно вищими за середні по країні показниками характеризують як Західні, так і окремі Центральні регіони нашої країни.

Що стосується структурного розподілу досліджуваних злочинів за регіонами нашої країни, то 5 областей України: Донецька (12,56 %), Дніпропетровська (6,64 %), Харківська (6,26 %), Луганська (5,2 %) та Запорізька (4,33 %) області становлять 35 % від усієї структури злочинності, зареєстрованої в країні (рис. 2.).

Рис. 2. Середні показники структурного розподілу зґвалтувань за регіонами України, що фіксувалися в період 2001-2013 роки

Західні регіони - Чернівецька (1,72 %), Тернопільська (1,49 %), Івано-Франківська (2,47 %), Закарпатська (2,33 %), Хмельницька (3,25 %), Вінницька (2,99 %) та Львівська (5,24 %) області становлять лише 19 % злочинів від загальної структури зареєстрованих по країні.

У кримінологічній літературі справедливо наголошується на високому рівні латентності злочинів сексуального характеру. Серед важливих факторів їх високої латентності називають труднощі, які виникають при виявленні та реєстрації цього виду злочинів через: звернення потерпілих до ОВС через достатньо тривалий час після злочину - 17,4 %; відсутність свідків скоєння злочину - 17,4 %; неправдиві показання самих потерпілих - 13,0 %; небажання потерпілих повідомляти про

злочин - 10,9 %; недостатній рівень забезпечення ОВС науково-технічними засобами та дослідницькими (лабораторними) засобами і кадрами - 10,9 %; інші фактори суб'єктивного характеру - 4,3 % тощо [10, 25].

У механізмі вчинення "сексуальних злочинів" важливу роль відіграє характер взаємовідносин злочинця з жертвою статевого злочину. Значним чином на мотивацію злочинного прояву впливають: особистісні характеристики потерпілої особи, що обумовлюють рівень її вразливості, тобто потенційної можливості стати жертвою того чи іншого статевого злочину. Серед них: стать, вік, характер занять, морально-психологічні та психологічні характеристики; а також здатність чинити опір злочинцю, внутрішня готовність до нападу, поведінка в конкретній ситуації, що передувала злочину; характер соціального зв'язку між цими особами обумовлює вид і міру насильства, що застосовується; стан сп'яніння потерпілої особи, а надто вживання нею алкогольних напоїв у товаристві майбутнього злочинця. Загалом взаємодія статевого злочинця з жертвою, як правило, має місце на суб'єктивному рівні, тобто вона переважно є активним учасником події злочину.

Підводячи підсумок, сподіваємося, що представлені результати виявляються корисними для розв'язання окремих теоретичних, методологічних і практичних проблем кримінологічної характеристики злочинності проти статевої свободи та недоторканості особи. Сприятимуть збагаченню знань про задекларований феномен і сприятимуть покращенню запобіганню даної категорії злочинів у практичній діяльності.

Література

1. Кримінологія: Учебник / Под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. - М.: Юрид. лит., 1988. - 384 с.
2. Ястребов В.Б. К вопросу о понятии криминалистической характеристики преступлений / В.Б. Ястребов // Вопр. борьбы с преступностью. - Вып. 37. - М.: Юрид. лит, 1982. - С. 14-20.
3. Кримінологія: Учеб. пособ. / Под общ. ред. В.Е. Эминова. - М.: ИНФРА-М - НОРМА, 1997. - 158 с.
4. Курс советской криминалогии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, И.И. Карпеца, Б.В. Коробейникова. - Т. 1. - М.: Юрид. лит., 1985. - 415 с.
5. Кримінологія: Учебник / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. - М.: Юрист, 1995. - 512 с.
6. Кримінологія: Учебник / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. - М.: Юрист, 1995. - 512 с.
7. Бабенко А.М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.М. Бабенко. - Київ, 2007. - 263 с.
8. Губанова О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим): дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.В. Губанова. - Симферополь, 2008. - 262 с.
9. Акутаев Р.М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие // Гос-во и право. - 1997. - № 12. - С. 79-87.
10. Ларченко М.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.О. Ларченко. - Київ, 2009. - 245 с.

11. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія / О.М. Джужа. - К.: Атіка, 2009. - 240 с.

12. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А. М. Бабенко - Одеса: ОДУВС, 2014. - 416 с.

13. Лунеев В.В. Эпоха глобализации и преступность / В.В. Лунеев. - М.: НОРМА, 2007. - 272 с.

14. Брух Х.І. Підстави криміналізації примушування до вступу у статевий зв'язок / Х.І. Брух // Право і суспільство. - 2014. - № 5. - С. 200-208.

15. Лукаш А.С. Згвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження: монографія / А.С. Лукаш. - Х.: Право, 2008. - 256 с.

16. Плутіцкая Е.Н. Социально-демографическая характеристика жертв принуждения к вступлению в половую связь / Е.Н. Плутіцкая // Вестник Пермского университета. Юридические науки. - 2013. - № 2. - С. 244-250.

Бабенко А.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри теорії
та історії держави і права, ОДУВС
Надійшла до редакції: 14.11.2015

УДК 343.36:343

ЗАВІДОМО НЕЗАКОННІ ЗАТРИМАННЯ, ПРИВІД, ДОМАШНІЙ АРЕШТ АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ: ДИСКУСІЯ ТРИВАЄ

Воронцов А. В.

Статтю присвячено існуючим проблемам, які, на жаль, і надалі в кримінально-правовій характеристиці злочинів проти правосуддя, передбачених ст. 371 КК України, мають негативні тенденції, що вчинюються службовими особами досудового розслідування в процесі здійснення правосуддя, та на їх підставі надання шляхів удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: правосуддя, кваліфікація, система злочинів, затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою, суб'єкти здійснення правосуддя, процесуальна діяльність, тлумачення.

Статья посвящена существующим проблемам, к сожалению, и в дальнейшем в уголовно-правовой характеристике преступлений против правосудия, предусмотренных ст. 371 УК Украины, имеют негативные тенденции, совершаемые должностными лицами досудебного расследования в процессе осуществления правосудия, и на их основании предоставление путей совершенствования действующего законодательства.

Ключевые слова: правосудие, квалификация, система преступлений, задержание, привод, домашний арест, содержание под стражей, субъекты осуществления правосудия, процессуальная деятельность, толкование.

The article is devoted to the current problems, unfortunately continue in criminal characterization of crimes against justice under art. 371 of the Criminal Code of Ukraine have negative trends, committed by officials of pre-trial investigation in the course of justice, and on the basis of their ways to improve current legislation.

Keywords: justice, qualification, system of crimes, detention, wire, house arrest, detention, subjects of the administration of justice, procedural activities, interpretation.

Свобода й недоторканність особи насамперед гарантується Конституцією України. Спеціальною правовою гарантією недоторканності особи є встановлення КК України (у розділі XVIII Особливої частини КК України "Злочини проти правосуддя") кримінальної відповідальності службових осіб, наділених правом застосування таких запобіжних заходів, як затримання, примусовий

привід, домашній арешт, тримання під вартою, притягнення до кримінальної відповідальності та допит упродовж досудового розслідування. Тільки в цьому випадку завдання, які стоять перед правосуддям, дотримання прав і свобод людини та громадянина стають спеціальним об'єктом кримінально-правової охорони в державі. Неправомірне (злочинне) застосування таких запобіжних та інших заходів не створюють необхідних умов для досягнення поставленої мети, яка стоїть перед правосуддям і дискредитує органи, які її здійснюють [1].

Насамперед нас цікавлять кваліфікуючі ознаки цього злочину та спірні питання, які виникають під час кваліфікації. В юридичній літературі стосовно визначення їх у ч. 3 ст. 371 КК України (спричинення тяжких наслідків) чітко визначено, що ними слід вважати:

1) самогубство - це свідоме та вольове діяння (дія або бездіяльність) осудної особи, яке полягає в позбавленні себе життя й призводить до смерті. Спроба вчинити самогубство - це таке ж діяння (дія або бездіяльність) осудної особи, яке не призводить до смерті. Дії підготовчого характеру, висловлювання наміру вчинити самогубство поняттям "спроба вчинити самогубство" не охоплюються [5, 1004-1008];

2) спричинення (заподіяння) шкоди здоров'ю - це передбачені КК України тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості (ст.ст. 121, 122, 125 КК України) [2, 49-54; 5, 121]. Кваліфікуюча ознака завідомо незаконного затримання, приводу або домашнього арешту за ч. 3 ст. 371 КК України, як тяжке тілесне ушкодження, вчинене за обтяжуючих обставин, визнається (ч. 2 ст. 121 КК України), якщо воно: було вчинене способом, що має характер особливого мучення або мордування; сталося внаслідок систематичних, хоч би й не тяжких, тілесних ушкоджень; учинене групою осіб; учинене на замовлення; спричинило смерть потерпілого.

Питання про те, чи були певні дії мученням або мордуванням, вирішує не судово-медична експертиза, а досудове слідство, слідчий суддя, суд.

За визначеною частиною статті діяння кваліфікується як вчинене групою осіб, коли всі учасники групи мали умисел заподіяти потерпілому тяжкі тілесні ушкодження. Тяжке тілесне ушкодження, якщо внаслідок нього сталася смерть потерпілого, кваліфікується за сукупністю злочинів ч. 2 ст. 121 та ч. 3 ст. 371 КК України. При умисному

тілесному ушкодженні, унаслідок якого сталася смерть потерпілого, настання смерті не охоплюється умислом винного: він не передбачає її настання. Якщо ж він, заподіюючи тілесні ушкодження, передбачає настання смерті, то, незалежно від фактичних наслідків, його дії утворюють посягання на життя - убивство чи замах на вбивство - і такі дії кваліфікуються за сукупністю злочинів залежно від того, на що спрямовано умисел (відповідна стаття чи її частина злочинів проти життя та ч. 3 ст. 371 КК України).

Про негативні тенденції, які можуть призвести до тяжких наслідків, можна констатувати наступне: результати діяльності Відділу свідчать, що уповноваженими службовими особами масово затримуються підозрювані у вчиненні злочину без ухвали слідчого судді, суду, без наявності законних підстав. Водночас, незважаючи на широку поширеність зазначених правопорушень, до відповідальності притягуються лише одиниці [7, 125].

Відносячи той чи інший злочин до певної групи, необхідно враховувати, що головним критерієм має бути мотив (мотиви) вчинення злочину (практика свідчить, що на нього звертають увагу досить повільно). Відповідно, як кваліфікуюча ознака потребує конкретизації мотив вчинення завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою. Ні в психологічній, ні в юридичній літературі остаточно не сформульовано загально визнане поняття як мотиву людської поведінки або діяльності, так і поняття мотиву злочину.

Із приводу наявності різноманітних визначень поняття мотиву О. М. Леонтьєв зазначав, що під цим терміном у сучасній психології розуміють зовсім різні явища: інстинктивні імпульси, біологічні потяги й апетити, а також переживання, емоції, інтереси, бажання, життєві цілі та ідеали й навіть "подразнення електричним струмом". До цього переліку мотивів можна віднести й уявлення, ідеї, почуття, психічні процеси, стани, властивості особистості, прагнення, бажання, переконання, морально-політичні настанови, думки. Виходячи з наведеного, слід констатувати, що психологія розглядає мотив як реально існуючу психологічну категорію, однак відносить до неї зовсім різні психологічні феномени. М. С. Таганцев називав мотиви підставами, що спонукали особу до злочинної дії. Знавцем кримінального процесу Л. Є. Владимировим наголошувалось, що мотив пояснює виникнення конкретного злочину і має глибоке значення для психологічного розуміння діяння. Водночас цікавими були спроби деяких відомих психологів надати мотиву людської поведінки юридичного змісту. Так, учений-дослідник М. М. Троїцький уважав, що перенесення мотивів, наприклад, посягання на власність є посяганням на індивідуальну свободу людини, на її особистість.

З урахуванням викладеного, мотивом злочину є інтегральне психічне утворення, яке штовхає особу на вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою (підґрунтям).

Таке трактування мотиву злочину має чимало позитивних рис: 1) наведена дефініція відкриває шлях до найбільш узагальненого уявлення про мотив злочину та може певною мірою претендувати на місце універсального поняття; 2) дефініція мотиву злочину є невід'ємною від уявлення про нього як про комплексну й системну категорію; 3) у межах дефініції мотиву злочину вказується на його спонукальну та сенсоутворюючу функції, які характеризують мотив як спонуку та сенс (підстави, підґрунтя) до злочину. Спонукальна та сенсоутворююча

функції повинні безпосередньо належати мотиву. Саме мотив слід уважати поштовхом учинити злочин, початковою спонукальною причиною, витоком злочину. Однак спонукування неможливе без участі сенсу. За допомогою сенсу пояснюється, навіщо і для чого відбувається спонукування до злочину. Кожна людська поведінка або діяльність (також і злочин) несе в собі певний сенс як для самого суб'єкта, так і для тих, хто його оточує. У своїй сукупності зазначені функції здатні найбільш точно охарактеризувати мотив цього суспільно небезпечного діяння.

Сучасна доктрина кримінального права вбачає в мотиві "спонукування до вчинення злочину" або "усвідомлене спонукування особи, яке викликало у неї рішучість вчинення злочину", вивчаючи його як одну з ознак суб'єктивної сторони (складу злочину) завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою.

При визначенні кримінально-правового змісту зазначеного злочину, значення мотиву злочину найчастіше підкреслюється, що мотив є факультативною, тобто необов'язковою, другорядною ознакою суб'єктивної сторони злочину (ч. 1 або 2 ст. 371 КК України). Це твердження має свої витоки з радянської теорії кримінального права, в якій заперечувалася наявність мотиву в кожному суспільно небезпечному діянні й на цьому ґрунті наголошувалося на необов'язковості мотиву як ознаки суб'єктивної сторони злочину. Слід зазначити, що такі позиції окремих учених кримінального права видаються спірними, оскільки не відповідають положенням кримінального процесуального права, яке виходить із того, що мотив має вирішальне правове та процесуальне значення, а звідси розглядає його як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони злочину та вимагає його встановлення й доказування в кожному злочині (загалом слід зазначити, що поняття "доказ" є не кримінально-правовим, а кримінальним процесуальним поняттям) [4, 91-94].

У цьому аспекті безпідставним є твердження прихильників матеріального права про те, що загальна характеристика предмета доказування по кримінальному провадженню має складатися лише з тих компонентів суб'єктивної сторони, які належать до обов'язкових ознак складу злочину. Така позиція матеріального права зводить нанівець включення мотиву до предмета доказування, якщо він не є необхідною ознакою складу злочину. Звідси виходить, що, наприклад, при вчиненні завідомо незаконного затримання, передбаченого ч. 1 ст. 371 КК України, до предмета доказування не повинен входити мотив злочину, оскільки закон зовсім не згадує про нього в диспозиції статті. Але це зовсім не означає якусь другорядність або необов'язковість його встановлення.

Для конкретного складу злочину всі ознаки необхідні, тим паче, що стосовно мотиву є пряма вказівка в КК України. Ось чому ч. 3 ст. 371 КК України зобов'язує особу, яка провадить слідство, зазначати мотиви злочину в описовій частині обвинувального акту. У свою чергу, у мотивуючій частині обвинувального вироку суду повинні бути вказані мотиви вчиненого злочину. В останньому випадку, якщо слідчий суддя, суд, який розглядає кримінальне провадження, не встановив існуючі мотиви завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою, не вказав їх у мотивувальній частині обвинувального вироку, то це слід вважати істотним порушенням КПК України, а звідси - і підставою для

скасування чи зміни вироку [4, ст.ст. 91, 92].

Установлення мотиву вчинення цих злочинів досить часто викликає певні труднощі на практиці через те, що психічна діяльність людини, яка породжує цей мотив, - лежить не на поверхні.

Мотиву злочину притаманні всі загально-психологічні характеристики мотиву людської поведінки та діяльності. У свою чергу, це стосується не тільки ч. 3 ст. 371 КК України, а належить до специфічного виду свідомої людської діяльності, тобто є вольовим актом, що передбачає мету, вибір засобів, мотив і оцінку дій. У психологічному аспекті мотив є необхідним, невід'ємним і реально існуючим компонентом у структурі будь-якої діяльності суб'єкта. Із цього приводу заслуговують на увагу такі принципи положення психологічних досліджень: поняття діяльності завжди пов'язане з поняттям мотиву; діяльності без мотиву не існує; "немотивована" діяльність - це діяльність, яка не позбавлена мотиву, а діяльність із суб'єктивно та об'єктивно прихованим мотивом. Без мотиву неможливо розкрити психічну природу діяльності людини.

Оскільки кожна людська діяльність здійснюється вмотивовано, тобто з певним мотивом, то і в злочині, як у специфічному різновиді діяльності людини, завжди є присутнім мотив. "Безмотивних злочинів немає, як немає безмотивної поведінки взагалі". Слід зазначити, що діяльність у психології визначається як цілісний умотивований акт поведінки. Отже, і в діяльності, і в поведінці суб'єкта (слідчого тощо) обов'язково знаходиться свій прояв мотиву. Хоча й справедливо зазначається, що поняття поведінки та діяльності співвідносяться як поняття, що перетинаються.

У психологічному регулюванні будь-якої поведінки, також і в злочині, беруть участь не тільки усвідомлені, а й неусвідомлені компоненти. Мотиви, хоча окремі з них дуже часто не усвідомлюються, невід'ємні від свідомості загалом, тобто відображають особу, її спрямованість, моральний образ. Неусвідомленість мотивів, зокрема в осіб зі психічними аномаліями, аніскільки не звільняє від кримінальної відповідальності за вчинення злочинних дій, оскільки суб'єкт може й не усвідомлювати їх рушійних стимулів, але усвідомлює їх кримінально караний характер.

Усвідомлення мотиву перетворює його на мету. Інакше кажучи, мотив одночасно стає і метою. О. М. Леонтьєв зазначає: "Генетично вихідним для людської діяльності є незбіг мотиву і мети. Навпаки, їх збіг є вторинним явищем: або результат набуття метою самостійної спонукальної сили, або результат усвідомлення мотивів, що перетворює їх на мотиви-цілі". Усвідомлення мотиву й перетворення його на мету злочину робить поведінку злочинця більш цілеспрямованою. Однак мотив і мета все-таки різняться між собою. Мотив - це фактор, що детермінує поведінку, а мета регулює її. Мотив дає відповідь на питання "чому вчинюється злочин?", а мета - "заради чого він вчинюється?". Якщо мотив злочину стимулює, то мета - орієнтує, "наводить" суб'єкта на досягнення саме того результату, який становить її зміст. Отже, мета є уявленням про бажаний результат, якого прагне досягти суб'єкт.

Аналіз мотивів цих злочинів має велике значення і для багатьох інших інститутів кримінологічної науки та дозволяє найбільш повно: 1) установити детермінанти (причини та умови) злочинності загалом, так і вчинення окремих злочинів; 2) охарактеризувати стан якісної

структури та динаміки злочинності загалом і окремих видів злочинів; 3) дослідити характер злочинності певних категорій злочинців (службових осіб, неповнолітніх, рецидивістів тощо); 4) визначити питому вагу й поширеність окремих категорій злочинів; 5) розкрити соціально-психологічний механізм злочинного діяння; 6) розробити ефективні заходи щодо запобігання злочинів (передусім заходи виховного і культурного характеру); 7) вивчити особу злочинця, розробити їх наукову типологію тощо.

У частині 3 ст. 371 КК України мотив, як зазначалось, має різноманітний характер. Як влучно зауважував Б. Волков, "характер мотивів і зв'язок їх з метою, дією чи бездіяльністю - основне в психологічному змісті службового злочину, що значною мірою визначає оцінку цих діянь та їхню суспільну небезпеку. Наприклад, можна бути поблажливим до нерозторопності, недосвідченості службової особи, але не можна прощати нечесності, жорстокості, кар'єризму й інших пороків, що посилюють службові злочини".

Корисливі мотиви - це прагнення винного одержати для себе вигоду в тій чи іншій формі, у тому чи іншому вигляді або отримати вигоду в інтересах третіх осіб. Він є одним із найпотужніших двигунів людських дій. Він знаходить свою підставу в кожному інстинкту самозбереження, яке стоїть на сторожі забезпечення організму матеріальними благами; якщо відняти в людини закладені в неї в цьому напрямі прагнення, то вона загубить сенс життя. Цей інстинкт є не тільки інстинктом для таких дій, які підказуються інтересами самопідтримки, але й "живить" нездорове та надмірне прагнення до матеріальних благ, що дозволяє говорити про корисливість.

Корисливий мотив багато криміналістів визначають як прагнення отримати яку-небудь матеріальну користь, вигоду, як спонуку, що виражає прагнення винного до нетрудової майнової вигоди. Обидва визначення витікають з етимологічного значення слова "користь", під якою розуміється "вигода, матеріальна користь". Проте таке визначення корисливого мотиву є вузьким і не враховує того, що корисливий мотив не завжди пов'язаний з особистою матеріальною вигодою. Його не можна розглядати як просто прагнення до якої-небудь майнової чи матеріальної вигоди.

Болгарські кримінологи відзначають, що "вигода... буває і не чисто матеріальною, а супроводжується службовими амбіціями, міркуваннями особистого престижу". Такий підхід відповідає психологічній концепції мотиву, яка доводилася вище [6, 59-60].

Корисливість у завідомо незаконному затриманні, приводі, домашньому арешті або триманні під вартою визнається як прагнення особи до отримання матеріальної (майнової) вигоди без витрат власної суспільно корисної праці. Вчиняючи злочин, слідчий, діючи з корисливих мотивів, прагне отримати матеріальну вигоду за рахунок використання наданих йому по службі прав і повноважень. Завідомо незаконне тримання під вартою поєднане з притягненням завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів (наприклад, унаслідок одержання неправомірної вигоди) значно підвищує ступінь суспільної небезпеки цих злочинів [2, 35; 5, 1004].

Під іншими особистими інтересами (мотивами) слід вважати: кар'єризм, протекціонізм, конформізм, ревності, сімейність, помста, заздрість, ненависть, бажання прикрасити дійсне положення справ, отримати взаємну послугу, заручитися підтримкою у вирішенні будь-якого

питання, приховати свою некомпетентність тощо.

Одним із мотивів вчинення цих злочинів може бути й помста. Помста виникає на фоні суперечливих, частіше неприязних стосунків між людьми. В її основі життєва образа, незадоволення діями або вчинками іншої людини й пов'язаного з ними бажання одержати задоволення за нанесену образу. Помста як мотив вчинення злочину передбачає собою прагнення одержати задоволення за заподіяне в минулому зло, дії, які істотно зачіпають інтереси винної особи або її близьких.

Заздрість і ненависть мають велику схожість із помстою. Як і помста, заздрість також характеризується непомірним егоїзмом, що може заподіяти шкоду іншій особі. Але, на відміну від помсти, заздрість не пов'язана з якимись конкретними діями потерпілого, що обмежує права й свободи людини і громадянина, тобто образою. Заздрість - це виняткове породження індивідуальних морально-психологічних властивостей внутрішнього хворобливого стану самолюбства, має поглиблено-прихований характер, що, у свою чергу, і зумовлює специфіку вчинення аналізованих злочинів на цьому підґрунті. Щодо ненависті, то вона має вираз у почутті ворожнечі до іншої особи, яка доходить до вчинення злочину й стає його мотивом. Саме ж виникнення ненависті не завжди пов'язано з якимись конкретними діями потерпілого.

Конформістські погляди полягають у небажанні індивіда виділятися й ставати предметом підвищеної уваги, прагненні "бути, як усі", страху змін, небажанні проявляти ініціативу.

Наприклад, у справі про порушення прав і свобод людини в діяльності працівників ОВС, прокуратури та суду Центрального району м. Миколаєва були вивчені матеріали стосовно 20 осіб, які були затримані слідчими Центрального райвідділу міліції без ухвали слідчого судді, суду. Із зазначених 20 осіб 8 було затримано без ухвали слідчого судді, суду за відсутності підстав, передбачених частиною першою статті 208 КПК України: 15 січня 2014 року без ухвали слідчого судді, суду був затриманий Б. за підозрою у вчиненні злочину, який було вчинено 12 листопада 2013 року; 20 травня 2014 року без ухвали слідчого судді, суду був затриманий Н. за підозрою у вчиненні злочину, який було вчинено 18 березня 2014 року; 30 червня 2014 року без ухвали слідчого судді, суду був затриманий К. за підозрою у вчиненні злочину, який було вчинено 15 червня 2014 року; 16 липня 2014 року без ухвали слідчого судді, суду був затриманий О. за підозрою у вчиненні злочину, який було вчинено 4 липня 2014 року; 19 серпня 2014 року без ухвали слідчого судді, суду був затриманий К. за підозрою у вчиненні злочину, який було вчинено 11 лютого 2014 року; 20 серпня 2014 року без ухвали слідчого судді, суду був затриманий Ц. за підозрою у вчиненні злочину, який було вчинено 11 лютого 2014 року; 27 серпня 2014 року без ухвали слідчого судді, суду був затриманий М. за підозрою у вчиненні злочину, який було вчинено 1 серпня 2014 року; 27 серпня 2014 року без ухвали слідчого судді, суду був затриманий Б. за підозрою у вчиненні злочину, який було вчинено 1 серпня 2014 року.

Поряд з цим розгорнуті показники мотиву, більш яскраво би розкрили стан речей. Так, у жодному із зазначених випадків незаконних затримань прокурори прокуратури Центрального району, які здійснювали нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, належним чином

не звертали увагу на мотивацію вчинення та не вжили заходів прокурорського реагування, передбачених вимогами закону. Слідчими суддями Центрального районного суду міста Миколаєва, якими розглядалися клопотання про обрання запобіжного заходу незаконно затриманим особам, також не були виконані обов'язки, передбачені частиною п'ятою статті 206 КПК України щодо захисту прав людини.

За наведеними фактами Генеральному прокурору України було також внесено подання Уповноваженого про усунення виявлених порушень [7, 125-127]. Такі приклади, на жаль, можна наводити й щодо інших міст держави.

Отже, кваліфікуючі ознаки вчинення завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою, передбачених ч. 3 ст. 371 КК України мають чітко виражений і встановлений характер. Однак поряд з цим, виникає ще одне актуальне питання щодо врахування в ч. 3 ст. 371 КК України спричинення інших наслідків злочином (особливо тяжких). Обґрунтування такої позиції щодо підвищення у відповідній частині статті детальніше простежується через призму кваліфікованих ознак притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності [8, с. 261].

Тяжкі або особливо тяжкі наслідки, що можуть настати внаслідок завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою, притягнення як обвинуваченого завідомо невинного, примушування давати показання, порушення права на захист можна поділити на матеріальні і нематеріальні. До матеріальних тяжких наслідків належить шкода, яка має особистий (фізичний) характер (самогубство потерпілого, його інвалідність, психічне захворювання, втрата вагітності тощо) чи упущена вигода у великому або особливо великому розмірі. До нематеріальних тяжких наслідків слід віднести: порушення основних конституційних прав і свобод значної кількості громадян, тривале утримання під вартою особи тощо.

На нашу думку, врешті-решт слід підвищити межі заподіяння шкоди й врахувати в цій частині статті заподіяння особливо тяжкої шкоди. Необхідність урахування в диспозиції статті настання таких наслідків викликано низкою негативних тенденцій, які й надалі простежуються в підрозділах правоохоронних органів і суду, та дозволить розширити настання й інших негативних наслідків злочину, які на практиці не враховуються (розірвання контрактів, банкрутство, настання фінансової неспроможності тощо - вважати тяжкими, а заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинило смерть потерпілого, доведення до самогубства, заподіяння смерті тощо - як особливо тяжкі наслідки). Відповідно, додаткова кваліфікація за сукупністю злочинів стає недоцільною й зайвою.

Література

- Осадчий В. Кримінально-правова характеристика об'єктивних проявів завідомо незаконного затримання або приводу особи / В. Осадчий. - [Електронний ресурс]: www.chasopysnapu.gp.gov.ua/.../osadchy.pdf.
- Гуторова Н. А. Уголовное право Украины: Особенная часть: конспект лекций / Н. А. Гуторова. - Харьков: Одиссей, 2003. - 320 с.
- Ігнатов О. М. Насильницькі злочини, що вчинюються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика, детермінація та попере-

дження: монографія / О. М. Ігнатів. - Х.: ТОВ "Вид-во "Формат Плюс", 2008. - 296 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 19.10.2012 р. № 5076-VI із змін., внес. згідно із Законами: ВВР, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88: за станом на 16.07.2015 р. № 629-VIII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 5-те вид. переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. - К.: Юридична думка, 2008. - 1216 с.

6. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності: навч. посіб. / Т. І. Слуцька. - К.: КНТ, 2007. - 168 с.

7. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту

прав і свобод людини і громадянина в Україні. - [Електронний ресурс]: www.ombudsman.gov.ua/files/alena/Доповідь_2015_10b.pdf.

8. Албул С.В. Кримінальне право України : навч.-метод. посіб. / С.В. Албул, Д.О. Балабанова, А.А. Березовський та ін.; за ред. В. О. Тулякова. - Одеса : Фенікс, 2010. - 456 с.

Воронцов А.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
факультету підготовки фахівців
кримінальної міліції ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.11.2015

УДК 341.321.12

ПРАВО БІОЕТИКИ ЯК ДОКТРИНА ЗАХИСТУ БІОЛОГІЧНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДИНИ

Гринчишин О. О.

Біоетика є велінням часу, певною системою етичних проблем зумовлених бурхливим розвитком медичної та технологічної сфер, що визначає, які дії щодо живого об'єкта з моральної точки зору є припустимими, а які — неприпустимими. Правова доктрина у біоетичній сфері здійснює вплив на процеси правотворення і застосування юридичних приписів та норм у контексті біомедичних втручань у життєві процеси та виступає механізмом захисту біологічної цілісності людини. У правовій доктрині біологічна цілісність людини розглядається як вчення, філософська теорія, керівний принцип чи ідея у таких основних напрямках як трансплантація органів, репродуктивна медицина, генна інженерія та інше.

Ключові слова: біоетика, біоправо, біоюриспруденція, біологічна цілісність, право біоетики, правова доктрина.

В правовой доктрине биологическая целостность человека рассматривается как учение, философская теория, руководящий принцип или идея в следующих основных направлениях как трансплантация органов, репродуктивная медицина, генная инженерия и др.

Правовая доктрина биоэтики выступает одним из факторов упорядочения общественных отношений в биоэтической сфере, ее предмет чувствителен к реальным биоэтическим проблемам. Важность и необходимость доктринальных разработок в сфере биоэтики подтверждается также и тем, что они свидетельствуют о восприятии обществом новых вызовов времени, которыми являются появление биотехнологий и развитие медицины, осознание значимости права биоэтики, понимание сущности и содержания. В различных правовых системах правовая доктрина биоэтики, несмотря на все различия исторического развития, научных взглядов и стилей мышления, решает одни и те же юридические проблемы, касающиеся бытия человека.

Ключевые слова: биоэтика, биоправо, биоюриспруденция, биологическая целостность, право биоэтики, правовая доктрина.

The biological integrity of the person in the legal doctrine is regarded as a philosophical theory, guiding principle or idea in such areas as organ transplantation, reproductive medicine, genetic engineering, and more.

The bioethics legal doctrine is one of the factors of ordering social relations in the field of bioethics which subject is sensitive to real bioethical issues. Doctrinal developments in the field of bioethics are of importance and necessity which is confirmed by the fact that they indicate the public perception of new challenges of time such as emergence of biotechnology and medicine development, awareness of the importance of biolaw, understanding its nature and content. Despite of all differences of historical development of scientific views and styles of thinking legal doctrine of bioethics solves the same legal problems relating to human existence in various jurisdictions.

Key words: Bioethics, biolaw, biojurisprudence, biological integrity, the law of bioethics, legal doctrine.

Постановка проблеми. Розвиток науки та техніки охоплює всі сфери людського життя. За допомогою сучасних досягнень у медицині людство отримало змогу втручатися у всі етапи людського буття починаючи з планування життя, аж до смерті живого організму чи його окремих елементів - органів, тканин, клітин. Такий прогрес ставить під загрозу концепцію фізичної і моральної недоторканності особи.

Пошук aurea mediocritas (з лат. — золота середина) у біоетичних питаннях, а саме - компромісу між етичним, моральним та законним є вкрай непростим. Наприклад, офіційна позиція держави виражена у нормативних актах щодо абортів і трансгенної інженерії може викликати не лише осуд у суспільстві, а й збурення та протести навіть у світських державах. Аномія від лише етичного до законного гіпостазується у біоетичній сфері.

Цінність життя та здоров'я людини, виражена в біоетичних принципах, знаходить своє нормативно-правове закріплення через біоправо. З'ясування місця біоетики та права біоетики у доктринальній системі захисту біологічної цілісності людини стало метою даної статті.

Стан дослідження. Першість у виокремленні біоетики як самостійної дисципліни заслужено належить В. Потте-

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

ру. Подальшому розвитку біоетики сприяли дослідження А. Геллєгерса, Т. Бічампа, Дж. Чілдресса, Е. Згречча, С. Спінзанті, Д. Томази та інших. В Україні проблематику правового регулювання біоетичних проблем вивчали Ю. І. Кундієв та П. М. Вітте, які є зачинателями і виразниками української біоетичної думки. Серед сучасних українських вчених, які формують національну доктрину біоетики, варто виокремити І. Бойка, В. Грищенка, Р. Гревцову, В. Дахна, О. Мусій, С. Пустовіт, Я. Сенюта, С. Стеценка, Т. Тарахонич, В. Третякова та інших. Їхні праці та розробки інших дослідників стали теоретико-методологічним підґрунтям даної статті.

Виклад основних положень. Ключовим у бутті людини є її життя, воно є базовою аксіологічною величиною, яка поєднує в собі фізіологічні, психологічні та духовні компоненти. Як висловився німецький філософ Г. Гегель, “життя - це все, що охоплює існуюче” [1, с. 12].

Життя повинно характеризуватися якісною ознакою. Якісне життя можна окреслити як гармонійний, стабільний буттєвий стан особистості; це поняття, що наповнене гармонійним злагодженим ритмом двох складових: тілесної і духовної. Тілесна складова ґрунтується на ідеї біологічної безпеки життя особистості й неминуче пов’язане зі здоровою їжею, чистою водою, адекватним природним оточенням. Духовний компонент поняття якісного життя передбачає повагу до людської гідності, забезпечення її свобод і прав, можливість творчості, самореалізації, високу свідомість і систему життєвих цінностей [2, с. 68].

Безпосереднім елементом якісного життя є здоров’я, яке зберігає пріоритетну значущість в ієрархії біосоціальних цінностей. Під здоров’ям слід розуміти сукупність умов буття людини, при яких живий організм здатний виконувати в сукупності свої фізичні, психічні, соціальні та духовні функції.

Водночас здоров’я є цінністю-засобом, бо, за словами Платона, “існує не саме по собі”, а є умовою існування ще значимішої цінності - життя. Можна жити, будучи нездоровим, але не можна, будучи здоровим, не жити [3, с. 3].

Намагання людства покращити якість життя, продовжити його тривалість є рушійною силою для розвитку науки і техніки. Однак поява біомедичних технологій, особливо тих, які радикальним чином впливають на буття людини та її природу, ставить суспільство перед потребою захисту існуючих ціннісних систем, усталених у процесі еволюції, спостерігається дегресія поваги до чужого життя та здоров’я заради задоволення власного вітального (життєвого) “Я”.

На думку Е.Фромма, сучасна людина відчужена від себе, близьких і природи, адже “...людські відносини стали відносинами автоматів, відчужених один від одного...” [4, с. 159]. Людина сприймає себе, свої сили як товар, який повинен приносити їй прибуток. Як зазначає Кашинцева О.Ю., наслідки розвитку конкретних галузей фундаментального природознавства і утворених на їх основі нових технологій сприймаються суспільством з погляду соціально-політичних та етичних колізій. Очевидним є конфлікт між захистом приватної сфери життя людини, недоторканності її біологічної цілісності з інтересами суспільства та науки [5, с. 203].

Втручання у людське життя та здоров’я повинно не лише ґрунтуватися на етичних критеріях, а й мати нормативну “захисну” базу. Саме тому виникнення та розвиток біоетики як самостійної науки та зокрема біоправа є буттєво зумовленим процесом, необхідним для захисту

біологічної цілісності людини.

Польський дослідник Р. Токарчик вважає, що традиційна етика трансформується у біоетику, традиційне право - у біоправо, традиційна юриспруденція - у біоюриспруденцію. Ці перетворення стосуються також прав людини, яким потрібно було б надати нової форми прав життя - біоправа [6].

У літературі подекуди ототожнюються такі поняття як біоетика, біоюриспруденція та біоправо, тому в даній статті вважаємо за доцільне провести певне розмежування цих суміжних понять, хоча в основі всіх трьох визначень присутній корінь “біо”, що вказує на їх спільну онтологію.

Так, біоетика є міждисциплінарною наукою, що виникла у другій половині XX століття і займається вивченням морально-етичних, соціальних і юридичних проблем біологічної, медичної, інвайроментальної діяльності в контексті захисту буття людини.

Термін “біоюриспруденція” вперше був запропонований професором Р. Токарчиком. Він запозичив це поняття від грецького слова “bios”, яке позначає життя, та латинського “jurisprudencia” - знання про право або навіть мудрість [7, с. 85]. Онтологія біоюриспруденції має справу зі складними для вирішення питаннями, до яких належить розрізнення між людською істотою й особистістю, і також пов’язана із соціальним життям у значній різноманітності його проявів, серед яких - релігія, мораль, культура, політика, економіка та інше [8, с. 250].

На думку упорядників монографічної праці під назвою “Правова доктрина України” можна провести паралель між біоетикою та біоюриспруденцією, з одного боку, та філософією права і теорією права - з другого. На їхній погляд контроверза біоетики та біоюриспруденції полягає у:

- по-перше, більш тісному зв’язку біоюриспруденції з правом, із правовим інструментарієм, що відображається і в назві, і в соціальному призначенні біоюриспруденції;

- по-друге, у принципах біоюриспруденції та біоетики, котрі фактично у концентрованому вигляді відображають сутність цих наукових напрямів;

- по-третє, якщо біоетика значною мірою має характер ідеальної моделі поваги до людини, захист її прав та свобод від досягнень біології та медицини, то біоюриспруденція значною мірою констатує та досліджує ті обставини, які склалися [9, с. 370].

Отже, незважаючи на співзвучність мети та завдань біоетики та біоюриспруденції, за своїми ознаками вони таки мають певні відмінності.

“Біоправо без біоетики є сліпим, і біоетика без біоправа є пустою” [10, с. 212]. Біоетика та біоправо, за Р. Токарчиком, є двома нормативними системами, які пов’язані між собою спільною метою вирішення конфліктів і дилем навколо охорони життя. Біоправо, вважає він, по суті, має переваги над біоетикою у контексті ефективності не лише охорони від загроз життю, а й можливої та обґрунтованої потреби покращення його якості [10, с. 204].

Сама біоетика є радше кодифікатором дилем сучасності навколо біосу. Біоправо є нормативно-правовим напрямом біоетики - правом біоетики, яке покликане забезпечувати її етичний “мінімум”.

Біоетика є поєднанням філософії моральності з етичними нормативними постулатами. Натомість, біоправо, яке надихається біоетикою, є системою права, що формується, ґрунтуючись на філософських засадах

біоюриспруденції. Інші інтерпретації біоправа розглядають його аналогічно з біоетикою, не розкриваючи окремі філософські засади в біоюриспруденції. Біоетика, як і біоправо, однаково є особливими правами життя, котрі висловлюються за допомогою біонорм. З огляду на це, їх зв'язок з правами людини можна розглядати разом, за посередництвом характеристики біоправа [1, с. 90].

До прикладу, американська правова доктрина чітко не розмежовує біоетику та біоправо. Так Т. Боушамс та Дж. Чайлдрес виділяли спільні принципи біоетики та біоправа, а саме: 1) повага до самостійності людини; 2) невчинення зла; 3) добродетельності; 4) справедливості.

Визнають однакові принципи біоетики та біоправа також і європейські мислителі. Зокрема, у Європейській концепції принципів біоетики та біоправа (офіційна назва "Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw. Autonomy, Dignity, Integrity and Vulnerability") виділяють принципи автономії, гідності, цілісності і вразливості [11, с. 243]. Крім того, засадовими для європейської біоетики та біоправа є принципи: "роби благо", "не нашкодь", конфіденційності, невтручання в приватне життя, - які лягли в основу нормативно-правової бази європейських країн у контексті національних Конституцій (Франція, Фінляндія, Португалія, Норвегія, Ірландія, Швейцарія) або окремих законодавчих актів у сфері охорони здоров'я (Австрія, Бельгія, Італія, Греція).

Здійснення належної етичної експертизи дотриманням умов біологічної цілісності людини під час лікування, проведення клінічних випробувань, відповідно до міжнародного законодавства є засобом контролю будь-якого медичного втручання чи наукового дослідження, предметом інтересу якого є людина, людське тіло чи жива матерія на непорушність біоетичних принципів.

Функцію контролю за дотриманням міжнародних етичних стандартів наукових досліджень у сфері біології та медицини покладено на відповідні професійні інституції, якими на національному рівні стали етичні (біоетичні) комітети, комітети з етики, етичні комісії тощо [12, с. 16].

Як уже було зазначено, основним міжнародним принципом права біоетики є пріоритет інтересів однієї людини над інтересами суспільства. Право розпоряджатися своїм тілом та здоров'ям у світлі людської гідності повинно розглядатися з точки зору прийнятності таких дій в етичному полі. Розвиток біоетики та права біоетики в Україні є важливим етапом на шляху демократизації суспільства та запровадження міжнародних стандартів життя. Згідно зі статтею 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю. Основним Законом також передбачено невід'ємне право на життя (стаття 27), право на повагу до гідності (стаття 28) і право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29). [13] Деталізувати й конкретизувати положення Конституції, що стосуються охорони здоров'я, покликаний Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" Так у преамбулі до Закону зазначається, що кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, повинні забезпечувати пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдоско-

налення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя [14]. Окрім того, законодавчою владою прийнято низку законів та підзаконних нормативно-правових актів що безпосередньо стосуються системи охорони життя, здоров'я та довкілля.

Аналізуючи вищевикладені принципи можна стверджувати про прагнення нашої держави на правовому рівні закріпити пріоритет як тілесної, так і духовної біологічної цілісності людини шляхом створення національної правової бази у сфері захисту прав людини, зокрема у сфері охорони здоров'я.

Висновки. Втручання в життєві процеси спричиняє не лише теоретичні, термінологічні питання, а й глибокі моральні та юридичні проблеми.

Сучасне праворозуміння, зважаючи на швидкоплинний процес розвитку нанотехнологій, не повинно втрачати зв'язку з ціннісними орієнтирами суспільства. Усвідомлюючи важливість біологічної цілісності людини на шляху до гуманізації науково-дослідної діяльності, демократизації суспільних відносин світова спільнота прагне до вдосконалення етико-правових стандартів біомедичних, генетичних досліджень. Значна увага приділяється концептуальним підходам до визначення сутності та змісту біоетики та права біоетики в юридичній науці та філософські аспекти вивчення їх природи.

Під правовою доктриною розуміють сукупність наук, знань, ідей про певне правове явище; вона охоплює широкий спектр принципово важливих методологічних питань, може започаткувати розвиток відповідної теорії - права біоетики як складового елемента правової системи загалом. У контексті юриспруденції доктрину права біоетики слід розуміти як вчення про право та ідеї, що підтримують й відстоюють систему принципів, уявлень, поглядів на природу, суспільство і людину з біоетичних позицій. Правова доктрина біоетики виступає одним із чинників упорядкування суспільних відносин у біоетичній сфері, її предмет є чутливими до реальних біоетичних проблем. Важливість і необхідність доктринальних розробок у сфері біоетики підтверджується також і тим, що вони свідчать про сприйняття суспільством нових викликів часу, усвідомлення значущості права біоетики, розуміння його сутності та змісту. У різних правових системах правова доктрина біоетики, незважаючи на всі відмінності історичного розвитку, наукових поглядів і стилів мислення, вирішує одні й ті ж юридичні проблеми, які стосуються буття людини.

Універсальні принципи біоетики та біоправа покликані узагальнити етико-правовий мінімум для реалізації права людини розпоряджатися своїм тілом (життям, здоров'ям). Сучасний стан та перспективи розвитку біоетики та права біоетики повинні виходити із поваги до життя людини, інтереси якої мають бути вищими за інтереси суспільства, науки та політики.

Література

1. Tokarczyk R.A. Biojursprudencja. Podstawy prawa dla XXI wieku. - Lublin, 2008. - s. 101.
2. Ліщинська О. Цінність життя як аксіологічний орієнтир етико-прикладного знання / О. Ліщинська // Університетська кафедра. Культурологія. Аксіологія. Філософія. Етнологія. Дискусії. Рецензії. Анотації : альм. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана" ; Ін-т приклад. та проф. етики ; [голов. ред. Ю. Вільчинський]. - Київ : КНЕУ, 2013. - Вип. 2. - С. 57-73 [Електронний

ресурс]. - Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/3666>, вільний (дата звернення 30.02.2016).

3. Платон Сочинения в четырех томах / Платон. - Изд-во Санкт-Петербургского университета, изд-во Олега Абышко. - СПб, 2006. - Т. 2. - 626 с.

4. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. - М.: Прогресс, 1989. - 272 с.

5. Кашинцева О.Ю. Право біоетики та медичне право: новий напрямок наукових досліджень / О.Ю. Кашинцева // Часопис Київського університету права. - 2009. - Вип. 4. - С. 202-208 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2009_4/202.pdf (дата звернення 14.03.2016)

6. Tokarczyk R.A. Biojurisprudence. Foundations of Law for the Twenty-First Century. - Lublin, 2008. - p. 109.

7. Tokarczyk R.A. Biojurisprudencja. Nowy nurt jurisprudence. - Lublin, 1997. - s. 11.

8. Tokarczyk R. The outline of the subject of biojurisprudence (part 1) // Публічне право № 3(11). - 2013. - С. 179-187 : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:KJQkvY-RbQcJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/pp_2014_1_26.pdf&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (дата звернення 10.03.2016)

9. Правова доктрина України: у 5 т. - Харків: Право, 2013. - Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. - 976 с.

10. Tokarczyk R.A. O konieczności transformacji koncepcji praw człowieka w koncepcję prawa życia : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/filpr_2012_2_20.pdf вільний (дата звернення 10.03.2016).

11. Rendtorff J. D. Basic ethical principles in European bioethics and biolaw: Autonomy, dignity, integrity and vulnerability / Jacob Dahl Rendtorff // Towards a foundation of bioethics and biolaw: Medicine, Health Care and Philosophy. 2002. - P. 235-244 : [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://link.springer.com/article/10.1023%2FA%3A1021132602330#page-1> вільний (дата звернення 20.03.2016)

12. Кашинцева О. Ю. Вплив етико-правових норм на легітимність наукового результату у сфері біомедичних досліджень / О. Ю. Кашинцева // Теорія і практика інтелектуальної власності. - 2014. - № 6 (80). - С. 5-12 : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ndiiv.org.ua/Files2/2014_6/4.pdf вільний (дата звернення 11.03.2016).

13. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 серпня 1996 р. : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>, вільний (дата звернення 20.02.2016)

14. Закон України "Про основи законодавства України про охорону здоров'я" // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 4. - Ст. 19 : [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>, вільний (дата звернення 20.02.2016)

Гринчишин О.О.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і
права, конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 15.11.2015

УДК 343.214(477)

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Меркулова В. О.

У статті розглядається реформування, якого зазнало кримінальне законодавство України в останні п'ять років, що у підсумку відтворюється в змісті та характері здійснення кримінального правосуддя. Безумовним є той факт, що реформування відбувається відповідно до міжнародно-правових стандартів та врахування міжнародного досвіду; у напрямку посилення та уточнення тих положень, які забезпечують права суб'єктів кримінально-правового конфлікту на усіх стадіях правосуддя; посилюють залежність обсягу кари та факту реального відбування призначеного судом покарання від тяжкості вчиненого діяння, особливостей винної особи та можливостей його дострокового виправлення; відтворюють найактуальніші сучасні проблеми боротьби із певними видами злочинності.

Ключові слова: правосуддя, Кримінальний кодекс, кримінальне законодавство, покарання, кримінальна відповідальність.

В статье рассматривается реформирование, ко-

торого понесло уголовное законодательство Украины в последние пять лет, в итоге воспроизводится в содержании и характере осуществления уголовного правосудия. Безусловным является тот факт, что реформирование происходит в соответствии с международно-правовыми стандартами и учета международного опыта; в направлении усиления и уточнения тех положений, обеспечивающих права субъектов уголовно-правового конфликта на всех стадиях правосудия; усиливают зависимость объема казни и факта реального отбывания назначенного судом наказания от тяжести совершенного деяния, особенностей виновного лица и возможности его досрочного исправления; воспроизводят самые актуальные современные проблемы борьбы с определенными видами преступности.

Ключевые слова: правосудие, Уголовный кодекс, уголовное законодательство, наказание, уголовная ответственность.

In the article the reform, which Ukraine experienced criminal law in the last five years, eventually playing in the content and nature of the exercise of criminal justice. The undisputed fact is that the reform is in accordance with international legal standards and taking into account international experience; towards strengthening and clarifying those provisions that ensure the rights of criminal law at all stages of conflict justice; increase the dependence of punishment and real fact serving the court sentence on the severity of the offense, the perpetrator features and capabilities of its early correction; reflect the most pressing contemporary issues of combating certain types of crime.

Key words: justice, criminal code, criminal law, punishment, criminal liability.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлюється суттєвим інтенсивним реформуванням, якого зазнало кримінальне законодавство України в останні п'ять років, що у підсумку відтворюється в змісті та характері здійснення кримінального правосуддя. Безумовним є той факт, що реформування відбувається відповідно до міжнародно-правових стандартів та врахування міжнародного досвіду; у напрямку посилення та уточнення тих положень, які забезпечують права суб'єктів кримінально-правового конфлікту на усіх стадіях правосуддя; посилюють залежність обсягу кари та факту реального відбування призначеного судом покарання від тяжкості вчиненого діяння, особливостей винної особи та можливостей його дострокового виправлення; відтворюють найактуальніші сучасні проблеми боротьби із певними видами злочинності.

Змін зазнала як Загальна, так і Особлива частина Кримінального кодексу України. Проте маємо відштовхуватися від того, що саме в положеннях Загальної частини кримінального права (законодавства) відтворюються принципи кримінального законодавства, які обумовлюють стратегічний напрям реформування кримінального правосуддя, визначаються загальні кримінально-правові інституції, що стосуються факту вчинення будь-якого злочину (за видами та тяжкістю), містять засоби забезпечення індивідуалізації відповідальності та покарання, а отже справедливості кримінального правосуддя. Оскільки не диспозиція, ні санкція кримінально-правової норми не в змозі врахувати множинність обставин вчинення злочину.

Якщо узагальнено характеризувати зміни, яких зазнала Загальна частина кримінального законодавства, слід зауважити наступне. З одного боку, спостерігається подальша гуманізація кримінального законодавства, спрямована на скорочення обсягу застосування найсуворішого кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а отже кількості ув'язнених в кримінально-виконавчих установах закритого типу. Чинне кримінальне законодавство суттєво поширило сферу застосування звільнення від кримінальної відповідальності у разі дієвого каяття винної особи, її примирення із потерпілою особою, втрати нею суспільної небезпечності, пов'язуючи ці види звільнення із певною тяжкістю злочину (невеликої та середньої тяжкості) та певною формою вини. Набув нового змісту, сутності, а отже правового значення такий вид покарання як штраф, який може відтепер бути призначений як основний вид покарання за злочин будь-якої тяжкості. Більш конкретизовано порядок призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують відповідальність, та відсутності

обтяжуючих обставин. Уточнення набули підстави застосування різних видів звільнення від реального відбування призначеного судом покарання. Удосконалена система стимулювання позитивної поведінки та виправлення засудженої особи під час відбування нею призначеного судом покарання через уточнення підстав застосування інститутів звільнення від подальшого відбування покарання. Суттєво змінено порядок зарахування строку попереднього ув'язнення у разі призначення судом як покарання у виді позбавлення волі, так і іншого покарання, тощо. Усі ці кримінально-правові новели, спрямовані на економію кримінальної репресії та стимулювання виправлення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, мають у підсумку спрацювати на спеціальне попередження злочинності в Україні, оскільки однією із підстав їхнього застосування (крім відповідної тяжкості вчиненого злочину) визначається можливість виправлення винної особи без застосування покарання, або ж дострокове досягнення певного ступеня виправлення.

Проте, з іншого боку, кримінально-правові новели, які стосуються Загальної частини Кримінального кодексу, спрямовані на посилення суворості кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили корупційні злочини. Факт посилення карної репресії обумовлюється повною заборонаю застосування до цих осіб таких стимулюючих кримінально-правових інститутів як звільнення від кримінальної відповідальності, призначення більш м'якого покарання, ніж передбаченого законом (за наявності кількох обставин, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину), звільнення від відбування призначеного покарання з випробуванням, тощо.

Стан дослідження. Слід зазначити, що змінам у кримінальному законодавстві останнім часом присвячено чимало наукових публікацій. Серед останніх наукові дослідження В.В. Голіна, О.М. Костенко, М.Г. Колодяжного, В. О. Навроцького, В. Я. Настюка, А.В. Савченко, тощо, які присвячені переважно узагальненню та тлумаченню новел кримінального законодавства у сфері запобігання антикорупційним злочинам. Проте важливим є те, що у своїй більшості вчені піднімають проблему маніпуляції законодавством, хаотичного та безсистемного його вдосконалення, утруднення розуміння того, яким законамирностям та тенденціям відповідає чинне реформування кримінального законодавства, що у підсумку негативно впливатиме на правозастосовну практику. В більшій мірі цього висновку вчені дійшли на підставі аналізу тих змін, яких зазнала Особлива частини кримінального законодавства.

Щодо нашого дослідження, проблема полягає у тому наскільки чинні зміни загальних положень кримінального законодавства відповідають сформованим на підставі багаторічного вітчизняного та міжнародного досвіду принципам кримінального права (справедливості, гуманізму, диференціації кримінальної відповідальності та покарання), основним засадам визначення доцільного мінімально необхідного для виправлення та спеціального попередження обсягу кримінальної репресії. Цю проблему пропонуємо розглянути на підставі більш конкретного аналізу змісту нововведень, які полягають у незастосуванні ст.ст. 45-48, 69, ч. 4 ст. 74, 75, 79 КК до осіб, які вчинили корупційні злочини; у визначенні нового порядку зарахування строку попереднього ув'язнення у разі призначення судом як покарання у виді позбавлення волі, так і іншого покарання; у набутті нової сутності та правового значення такого покарання як штраф.

Використовуючи метод порівняльно-правового аналізу законодавчих положень за їх змістом, сутністю, співвідносністю формулювань маємо дійти певних висновків щодо потенційної дієвості кримінально-правових новел у їх спеціальному превентивному значенні та щодо дотримання головних принципів положень теорії кримінального права.

Перелік корупційних злочинів надається у примітці до ст. 45 КК. Це злочини, передбачені ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК (у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем); ст.ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК. Серед яких: нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету...без встановлених бюджетних призначень (ч. 1 ст. 210); підкуп працівника підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою (ч. 1 ст. 354); викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток або заволодіння ними (ч. 1 ст. 357); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ч. 1 ст. 364-1); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ч. 1 ст. 365 -2); незаконне збагачення (ч. 1 ст. 368-2); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ч. 1 ст. 368-3); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ч. 1 ст. 368-4); зловживання впливом (ч. 1 ст. 369) є злочинами невеликої тяжкості. Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном (ч. 2 ст. 191); порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ч. 2 ст. 320); зловживання владою або службовим становищем (ч. 1 ст. 364); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ч. 1 ст. 368); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ч. 1 ст. 369) є злочинами середньої тяжкості. Отже лише п'ять кваліфікованих складів злочину, передбачених ч. 2 ст.ст. 262, 308, 312, 313 та 410 КК, відповідно до змісту санкції належать до тяжких злочинів, відповідальність за які посилена у зв'язку з наявністю обтяжуючої обставини - вчинення діяння шляхом зловживання службовим становищем. В більшості своїй в зазначених статтях, переважно в основному складі злочину визначені діяння невеликої та середньої тяжкості (понад чотирнадцять складів злочину).

Вчинення цих злочинів виключає застосування звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 45-48 КК); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у разі наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особи винного (ст. 69 КК); можливість звільнення за вироком суду від покарання навіть якщо з урахуванням бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці винна особа на час розгляду справи в суді не вважається суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК); звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК), тощо. Тож підставою для заборони є не тяжкість вчиненого діяння та властивості винної особи, а певний вид вчиненого злочину.

Проте загальноновизнаним є те, що принцип справедливості кримінального правосуддя насамперед відтворюється у співвідношенні тяжкості вчиненого злочину та

обсягу кримінальної репресії, в чіткому врахуванні всіх обставин справи та властивостей винної особи. Суд має оцінити ступінь суспільної небезпечності діяння та винної особи на декількох рівнях: під час визначення доцільного обсягу кари, виду та терміну покарання; під час визнання можливості звільнення особи від реального відбування призначеного покарання. При цьому найважливішою є типова ступінь тяжкості діяння, яка визначається відповідно до санкції статті. За змістом санкції всі злочини поділяються на злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Саме санкція має відтворити ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння та винної особи, значення об'єкта посягання, особливості способу вчиненого діяння та мотивації поведінки як таких, коли вони є обов'язковими елементами складу злочину. Типовий ступінь тяжкості вчиненого діяння є також однією із першочергових кримінально-правових підстав застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, оскільки визначається законодавцем однією із головних підстав застосування ст.ст. ст.ст. 45-48, 69, 75, 79 КК.

Справедливість кримінального правосуддя взаємопов'язана із повним врахуванням не лише тих обставин, які знайшли відтворення у диспозиції кримінально-правової статті, але й значної кількості об'єктивних та суб'єктивних ознак вчиненого діяння та суб'єкту злочину, що залишилися за межами кримінально-правової норми (як то соціально-демографічні властивості засудженої особи, вік, посткримінальна поведінка, яка свідчить про дійове каєття, тощо). Гарантією справедливості такого підходу є чинні кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі законодавчі положення, що регулюють сферу звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування. Саме ці міждисциплінарні кримінально-правові інституції дозволяють реалізовувати принцип диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, оскільки більшою мірою спрямовані на виправлення злочинця та недопущення з його боку нового злочину (спеціальну превенцію).

Доцільність суттєвого посилення суворості кримінально-правових заходів у випадку вчинення корупційних злочинів невеликої та середньої тяжкості, є незрозумілою у порівнянні із можливостями гуманізації кримінальної репресії щодо осіб, які вчинили насильницький злочин (корисливо-насильницький) за наявності пом'якшуючих обставин. Суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, а отже звільнити від відбування призначеного покарання з випробуванням, якщо термін позбавлення волі не перевищить п'ять років, незважаючи на тяжкість злочину. Проте типова ступінь тяжкості будь-якого злочину, що посягає на життя, здоров'я людини, її статеву недоторканість є більш значною ніж ступінь тяжкості будь-якого іншого виду суспільно небезпечного посягання (в тому числі і корупційного діяння). У разі ж вчинення корупційного злочину невеликої та середньої тяжкості за наявності пом'якшуючих обставин виключається взагалі можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням. Такий підхід законодавця не є виправданим і суперечить принципу справедливості.

До того ж не можна не зазначити певне протиріччя між ст. ст. 69 та 69-1 КК. Виключення можливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у разі наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання

та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особи винного, яка вчинила корупційний злочин (ст. 69 КК), знаходиться у протиріччі із вимогою обов'язкового зниження покарання цим особам у разі наявності обставин, що пом'якшують покарання, та відсутності обтяжуючих обставин, передбаченого ст. 69-1 КК. Покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання. Тож ці норми не узгоджені між собою як загальна та спеціальна за змістом та сутністю. Адже ст. 69-1 КК є певним засобом звуження суддівського розсуду за наявності певного співвідношення пом'якшуючих та обтяжуючих обставин та визнанні обвинуваченим своєї вини.

На окремий розгляд заслуговує питання доцільності виключення можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК) у разі вчинення корупційних злочинів. Вже досить тривалий час кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство виокремлює особливу категорію суб'єктів кримінального правосуддя - жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей. Гуманізація є складовою кримінально-правової політики в сфері притягнення до відповідальності, визначення виду та терміну покарання, умов та підстав звільнення від його реального відбування. І ця гуманізація має спрацювати насамперед в інтересах дитини: створення умов для її народження, догляду, виховання, фізичного та духовного розвитку.

Це питання потребує оцінки ситуації щонайменше на двох рівнях. По-перше, гуманне ставлення до жінок в різних сферах життєдіяльності суспільства ґрунтується на врахуванні їх соціальних та психофізичних індивідуальних властивостей, які обумовлюють її особливий соціальний статус, пов'язаний із виконанням специфічних соціальних ролей та функцій. Серед яких особливе місце посідає народження дитини та догляд за нею. Специфічні соціально-демографічні властивості жінки як матері не можуть не впливати на суворість кримінально-правового впливу. Їх суворість має корегуватися з урахуванням того, що невід'ємною складовою правового статусу засудженої жінки на будь-якій стадії кримінального правосуддя є певна сукупність прав та спеціальних материнських зобов'язань по відношенню до дитини. Саме відповідно до надання особливого соціального значення демографічним властивостям засудженої жінки (стан вагітності, народження дитини) здійснювалося реформування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства в Україні. Визначення на законодавчому рівні у якості пом'якшуючої обставини стану вагітності, особливої системи покарань, які можуть бути застосовані до жінок, які є вагітними, або ж мають малолітніх дітей, більш пільгових умов застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням та звільнення від подільшого відбування покарання у виді позбавлення волі останнім часом суттєво впливає на обсяг кримінальної репресії, що застосовується судом до цієї категорії засуджених. Пом'якшення умов та порядку виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, формування особливих вимог до медичного обслуговування в кримінально-виконавчих установах закритого типу, корегування дисциплінарної практики стосувалися в першу чергу вагітних жінок та жінок, які в умовах ізоляції мають при собі малолітніх дітей. Формування нового кримінально-процесуального інституту

відстрочки виконання вироку, знову ж таки, стосується (крім інших) вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років. Проблема скорочення їх питомої ваги серед усіх засуджених жінок, які перебувають в кримінально-виконавчих установах закритого типу, не позбавлена актуальності до сьогодні. Слід продовжити пошук законодавчих можливостей поширення сфери умовного не застосування призначеного судом покарання.

По-друге, визначальним в обґрунтуванні доцільності застосування кримінально-правового інституту, передбаченого ст. 79 КК, є необхідність захистити інтереси дитини. Саме з цієї позиції слід оцінювати всі інші підстави його застосування (чи не застосування). Фізичний, психічний та розумовий розвиток дітей в умовах утримання їх окремо від матері, яка відбуває це покарання, і навіть разом із матір'ю (у випадку надання можливості їх сумісного мешкання), - є проблематичним та досить коштовним. З точки зору інтересів жінки та її дитини важливим є не лише створення сприятливих умов для її народження та виховання в умовах ізоляції, але й максимально надати можливості матері здійснювати свої материнські зобов'язання на волі, а не в кримінально-виконавчих установах. Розвиток малолітньої дитини та становлення її як особистості має відбуватися переважно в звичайних побутових умовах, в оточенні рідних та близьких дитині людей, в присутності матері (особливо в перші роки життя дитини). Що, в свою чергу, посилює актуальність подальшого пошуку шляхів поширення сфери застосування звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі щодо жінок, які мають малолітніх дітей, а не навпаки. Адже небажаним є народження і виховання дитини в умовах місць обмеження та позбавлення волі.

Отже визначення у якості одного із кримінально-правових засобів боротьби із корупційними злочинами не посилення суворості санкцій за ці злочини, а заборони застосування щодо осіб, які їх вчинили, будь-яких видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, навіть у випадку вчинення вперше злочину невеликої тяжкості, на наш погляд, не відповідатиме принципу справедливості та базовим положенням кримінального права. Саме типова тяжкість злочину, форма вини, множина злочинів за загальними правилами застосування звільнення від відповідальності, призначення більш м'якого покарання, звільнення від його реального відбування є базовими та визначальними у вирішенні питання щодо можливостей корегування кримінальної репресії в бік суттєвого її пом'якшення.

Посилення ж профілактичної та попереджувальної сутності кримінально-правової норми, що містить ознаки певного виду складу злочину, слід здійснювати за рахунок посилення суворості санкції, що логічно відтворюватиме особливе значення для держави та суспільства певної сфери суспільних відносин. Такий підхід має стосуватися і випадків боротьби із корупційними злочинами. Більш сувора санкція свідчатиме про більшу ступінь суспільної небезпеки діяння та його тяжкість. Вочевидь чинні санкції, які встановлені за вчинення більшості злочинів, зазначених у примітці до ст. 45 КК, не справляють належного превентивного значення. Проте проблеми ефективності боротьби із корупційними злочинами лише в певній мірі можна пов'язувати із ефективністю кримінального законодавства. Адже вони є відтворенням негативних явищ, які спостерігаються практично у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства.

Питання ефективності попереджувальної функції загальних кримінально-правових положень постає під час тлумачення і інших новел Загальної частини Кримінального кодексу. Так скороченню термінів досудового слідства та скороченню кількості ув'язнених в кримінально-виконавчих установах закритого типу має сприяти **змінення правил зарахування строку попереднього ув'язнення**. На підставі Закону від 26 листопада 2015 року (№ 838-VIII) суттєвих змін зазнала ст. 72 КК, яка містить правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення. На особливу увагу заслуговують кримінально-правові новели, які містяться у ч. 5 цієї статті і стосуються порядку зарахування строку попереднього ув'язнення у разі призначення судом позбавлення волі та порядку зарахування строку попереднього ув'язнення у разі призначення судом іншого покарання.

Відтепер зарахування судом строку попереднього ув'язнення у разі засудження до позбавлення волі в межах того самого кримінального провадження, у межах якого до особи було застосовано попереднє ув'язнення, провадиться з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі.

Загальне гуманістичне спрямування цих змін, враховуючи проблеми щодо створення належних побутових умов утримання в ізоляції осіб, які підозрюються у вчиненні злочину та стосовно яких обрано запобіжний захід взяття під варту, - є цілком зрозумілим і можливо обґрунтованим стосовно певної категорії осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння: неповнолітніх, вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, осіб похилого віку, тих, що мають проблеми із станом здоров'я. Виправданим є такий підхід і стосовно випадків вчинення злочинів невеликої, середньої тяжкості, тяжких (за наявності пом'якшуючих обставин), навіть особливо тяжких, але не насильницького спрямування. Проте слід зауважити, що найчастіше тривалі строки попереднього ув'язнення стосуються осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі насильницькі злочини, до того ж неодноразово. Тож теоретично не можна виключати з боку цих осіб випадків штучного затягування строків перебування під вартою з метою скорочення терміну реального відбування покарання у виді позбавлення волі.

Питання виникають і під час перерахування терміну перебування хворих осіб у психіатричних закладах під час проходження примусового лікування. У ч. 4 ст. 84 КК, яка не зазнала змін, йдеться про те, що час протягом якого до осіб застосовуються примусові заходи медичного характеру, зараховуються в строк покарання за правилами, передбаченими в частині 5 ст. 72 КК. Раніше (до внесених змін у зміст ст. 72 КК) один день лікування дорівнював одному дню позбавлення волі. Чи маємо ми зараз розуміти, що цей термін подвоївся до двох днів позбавлення волі. Проте на якій підставі? Побутові та медичні умови лікування відповідають певним стандартам. Чи не можна очікувати, знову ж таки, штучне затягування часу перебування в цьому закладі тих засуджених осіб, які мають після видужання відбувати певний термін покарання (якщо не минули строки давності).

І третій аспект, сутність якого пов'язана із дотриманням умов та підстав умовно-дострокового звільнення засуджених осіб із місць позбавлення волі. Перегляд термінів відбування покарання за новими правилами зарахування строку попереднього ув'язнення призвів до значного збільшення кількості засуджених, які мають

бути звільненими після відбуття реально значно меншого терміну покарання у виді позбавлення волі, ніж це визначено законом. Це ставить під сумнів досягнення щодо цих засуджених мети покарання - виправлення та спеціальної превенції. В свою чергу може вплинути на виникнення проблем побутового влаштування та працевикористання звільнених із місць позбавлення волі осіб, а відповідно і на посилення криміногенної ситуації. Тож не має втрачати своє значення принципове положення кримінального права щодо можливості дострокового звільнення лише тих засуджених, які своєю поведінкою довели виправлення та готові до самокерованої правослужної поведінки після звільнення. Тим більш особливої актуальності набуває досягнення певного ступеня виправлення особою, засудженою за тяжкі та особливо тяжкі злочини насильницького спрямування (засуджений має довести своє виправлення), та відбуття нею мінімально необхідного терміну, призначеного судом покарання (не менше 2/3 або 3/4 строку покарання). Саме ці показники є тією мінімальною гарантією не вчинення нею нового злочину в період умовно-дострокового звільнення. Тож оцінка нововведень стосовно цієї категорії засуджених осіб має здійснюватися саме з позицій можливостей досягнення мети спеціального попередження, недопущення вчинення ними нового злочину після звільнення із місць позбавлення волі.

З точки зору досягнення ефективності спеціальної превентивної функції призначення певних видів покарання за нових умов зарахування строку попереднього ув'язнення має бути оцінена новела, яка стосується безпосередньо порядку зарахування строку попереднього ув'язнення у разі призначення судом не позбавлення волі, а іншого покарання (ч. 5 ст. 72 КК).

Не чітким і не зрозумілим є положення, відповідно до якого "при призначенні основного покарання, не зазначеного в частині першій ст. 72 КК, суд зобов'язаний повністю звільнити засудженого від відбування такого основного покарання". Тлумачення декількох статей Загальної частини Кримінального кодексу та співставлення їх за змістом та сутністю надає підстави дійти певних висновків. Основні покарання визначені у ч. 1 ст. 52 КК: громадські роботи, виправні роботи, службове обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення на певний строк, довічне позбавлення волі. У ч. 3 ст. 52 КК йдеться також про те, що у якості основних покарань можуть застосовуватися штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У ч. 1 ст. 72 КК правила складання визначені стосовно усіх зазначених у ст. 52 КК основних покарань крім довічного позбавлення волі, штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Чи маємо ми розуміти, що у разі призначення цих покарань суд має звільнити засудженого від його відбування? Навряд чи це стосується призначення довічного позбавлення волі та штрафу за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Якщо виходити із тієї позиції, що довічне є найсуворішим різновидом покарання у виді позбавлення волі, а отже порядок зарахування строку попереднього ув'язнення у разі призначення судом позбавлення волі стосується ці цього виду покарання, то на проблемі повного звільнення від покарання у виді штрафу слід зупинитися більш докладно.

До сьогоднішнього дня з штрафу, як одного із видів покарання, починається загальний перелік усіх видів покарання,

які розташовані переважно в послідовності зростання їх тяжкості: від більш м'якого до більш суворого (ст. 51 КК). Отже, якщо керуватися таким підходом, штраф є самим м'яким видом покарання. Проте зміни, яких зазнало кримінальне законодавство, починаючи з 2011 року до сьогодні, в частині визначення змісту, сутності та правового значення призначення судом певної суми штрафу як основного покарання, доводять протилежне. Зміни доводять, що за чинним законодавством це покарання за обсягом право обмежень, а отже суворістю, значно перевищує усі покарання, альтернативні позбавленню волі. А в певних випадках, за правовими наслідками призначення певного розміру штрафу, - і позбавлення волі на певний термін.

Так розмір штрафу, визначений у санкції статті, є однією із підстав класифікації злочинів на злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі (ст. 12 КК). Отже може бути призначений як основне покарання у разі вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину. За правилами призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, суд може не призначати додаткове покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) як обов'язкове. При цьому така можливість не залежить від тяжкості вчиненого злочину, а отже може стосуватися як тяжкого, так і особливо тяжкого злочину за наявності кількох пом'якшуючих обставин. Законодавець визначає лише одне обмеження: призначення покарання за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 69 КК). Теоретично ця заборона стосуватиметься і злочинів середньої тяжкості, за вчинення яких визначається покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян включно).

Отже суттєве пом'якшення покарання у виді позбавлення волі (навіть за тяжкий та особливо тяжкий злочин) шляхом скорочення його терміну, із заміною його на інше альтернативне покарання, може супроводжуватися і звільненням від додаткового покарання. А факт призначення судом штрафу певного розміру цю можливість виключає. Доцільність такого посилення суворості правових наслідків призначення штрафу у разі вчинення злочину середньої тяжкості викликає певні сумніви. Проте загалом слід визнати той факт, що на сьогодні штраф не є найм'якшим альтернативним видом покарання по відношенню до позбавлення волі. Його максимальні розміри за чинним законодавством свідчать про наявність досить суворого виду покарання, яке за певних умов (у разі несплати та відсутності підстав для розстрочки його виплати) замінюється на позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - до дванадцяти років позбавлення волі включно (ч. 5 ст. 53 КК). Тож факт повного звільнення від покарання у виді штрафу (на підставі ч. 5 ст. 72 КК) у разі вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів негативно вплине на досягнення мети спеціального попередження стосовно осіб, які їх вчинили.

Підсумовуючи зазначене, слід дійти певних висновків. Наведений аналіз доводить той факт, що спостерігаються певні переоцінки важливості критеріїв як таких, що мають обумовлювати поліпшення правового стану засудженої особи, зменшення обсягу карної репресії.

Раніше переважно мали враховуватися типова тяжкість вчиненого злочину, форма вини, наявність пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, властивості особи, яка його вчинила, тощо. Ці ознаки оцінювалися судом під час вирішення питання про доцільність (чи недоцільність) звільнення від кримінальної відповідальності, пом'якшення покарання, звільнення від його відбування. За змістом та сутністю правових новел кількість таких критеріїв збільшилася. Відтепер обмеження у застосуванні кримінально-правових інституцій, які мали б стимулювати досягнення мети виправлення та спеціальної превенції у більш оптимальні терміни, пов'язується із видом злочину (корупційні злочини) та видом покарання (штраф у розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Такий підхід ігнорує значення типової тяжкості вчиненого злочину. На один щабель поставлені злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі, насильницького спрямування, як вчинені вперше, так і неодноразово.

Має дотримуватися принцип чіткого співвідношення тяжкості вчиненого злочину, ступеню суспільної небезпеки винної особи та обсягу кримінальної репресії щодо неї. За змістом та сутністю його реалізація передбачає застосування різних видів кримінально-правового впливу на особу з метою стимулювання її виправлення та попередження вчинення нових злочинів. Саме типова тяжкість злочину має бути визначальною під час вирішення питання про застосування чи не застосування різних засобів стимулюючого впливу.

Сучасне реформування кримінального правосуддя, що є відтворенням змін, яких зазнає в першу чергу кримінальне законодавство, не має порушувати його подальше спрямування на гуманізацію та економію кримінальної репресії щодо неповнолітніх, вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, осіб похилого віку, хворих, осіб, які вперше вчинили злочин невеликої, середньої тяжкості, тяжкий (за наявності декількох пом'якшуючих обставин). Справедливість судового рішення пов'язана із врахуванням та обґрунтуванням багатьох обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру. Проте визначальним щодо цієї категорії засуджених осіб має бути сам факт невідворотності кримінальної відповідальності, оцінка можливості особи виправитися без реального застосування призначеного судом покарання (тим більш позбавлення волі на певний строк) та недопущення вчинення нового злочину. Прогресивна система кримінального правосуддя, яка побудована на стимулюючих властивостях різних видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, призначенні покарання більш м'якого ніж передбачено законом, відтворюється у чіткій взаємозалежності позитивної посткримінальної поведінки винної особи та обсягу кримінально-правового примусу щодо неї. В підсумку впливає на терміни досягнення мети виправлення та спеціального попередження.

Тож здійснення порівняльно-правового аналізу певних новел Загальної частини Кримінального кодексу України свідчить на користь необхідності подальшого уточнення зазначених положень кримінального законодавства з метою усунення суперечливостей та невідповідностей між змістом та сутністю нововведень та основними засадами кримінального права та законодавства.

Література

1. Кримінальний кодекс України: станом на 15 лютого 2016 року. - Х.: Право, 2016. - 266 с.

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

2. Костенко О. Щодо антикорупційного потенціалу “людського фактора”, або про “камінь, яким зневажили будівничі” // Право України. - № 12. - 2015. - С. 14-21.

3. Меркулова В.О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей: моног. / В.О. Меркулова, О.А. Гритенко, Г.С. Резніченко; за аг. Ред.: В.О. Меркулової. - Одеса: ОДУВС, 2015. - 286 с. - С. 124-141.

4. Навроцький В. Розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за корупційні посягання // Право України. - № 12. - 2015. - С. 37 - 47.

5. Савченко А. Актуальні питання кримінальної відповідальності за корупційні злочини // Право України. - № 12. - 2015. - С. 58-68.

Меркулова В.О.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 14.11.2015

УДК 343.214:340.5(4/9)(477)

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ МОТИВУ ЗЛОЧИНУ

Конопельський В. Я.

Keywords: wine, intent, carelessness, the motive of the crime, the purpose of the crime, euthanasia.

У статті надається порівняльно-правовий аналіз українського та зарубіжного законодавства щодо кримінально-правового визначення мотиву злочину. Вивчаються деякі норми зарубіжного законодавства, що забезпечують відповідальність у випадках вчинення суспільно небезпечних дій, в яких мотив та мета злочину мають як обов'язковий, так і факультативний характер для кваліфікації злочинів. Встановлюються важливість об'єднання або систематизації в один Розділ Особливої частини КК України усіх насильницьких злочинних діянь проти життя і здоров'я людини. Вивчаються та надаються висновки щодо проблем евтаназії як за українським так і за зарубіжним законодавством.

Ключові слова: вина, умисел, необережність, мотив злочину, мета злочину, евтаназія.

В статье приводится сравнительно-правовой анализ украинского и зарубежного законодательства относительно уголовно-правового определения мотива преступления. Изучаются некоторые нормы зарубежного законодательства, которые обеспечивают ответственность в случаях совершения общественно опасных действий, в которых мотив и цель преступления имеют как обязательный, так и факультативный характер для квалификации преступлений. Устанавливаются важность объединения или систематизации в один Раздел Особенной части УК Украины всех насильственных преступных деяний против жизни и здоровья человека. Изучаются и предлагаются выводы относительно проблем эвтаназии в украинском и зарубежном законодательстве.

Ключевые слова: вина, умысел, неосторожность, мотив преступления, цель преступления, эвтаназия.

The paper provided comparative legal analysis of Ukrainian and international legislation on criminal law determining the motive of the crime. We study some rules of foreign laws that ensure accountability in cases of committing socially dangerous acts in which the motive and purpose of the crime have both mandatory and optional training for crime. Establish the importance of the association or systematization in one section of the Criminal Code of Ukraine of all violent criminal acts against life and health. Study and provided conclusions on the issues of euthanasia both Ukrainian and by foreign law.

Актуальність Злочинність в сучасному суспільстві є надзвичайно складним явищем, що істотно впливає на всі сфери суспільного життя. В останні роки набули значного поширення тяжкі та особливо тяжкі злочини насильницької та корисливої спрямованості, збільшилась частка організованої та економічної злочинності. Встановлення мотивів злочину виступає однією з гарантій справедливості вироку в результаті судового розгляду справи. Мотив злочину не завжди включається законодавцем в ознаки його складу, хоча мотивація будь-якої поведінки завжди присутня. На рівні закону відбувається поділ мотивів на юридично значущі для кваліфікації злочину і інші мотиви, які набувають правовий сенс при подальшій реалізації кримінального закону (призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, інших заходів кримінально-правового характеру тощо).

Отже, всі ці та багато інших специфічних характеристик, які надають кримінально-правове значення мотиву злочину обумовлюють актуальність теми дослідження.

Питання визначення мотиву злочину знайшли відображення в наукових роботах С.Н. Абельцева, С.В. Албула, В.П. Власова, Дагеля, В.Д. Іванова, В.Н. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, Д.П. Котова, С.Х. Мазукова, Р.І. Міхєєва, А.І. Парога, О.Д. Сітковської, С.В. Скларова, Б.Я. Петеліна, Б.С. Утевського, І.Г. Філановського, В.А. Якушина та інших авторів.

Проте питання щодо кримінально-правового визначення мотиву та мети злочину, за допомогою порівняльно-правового аналізу українського і зарубіжного кримінального законодавства цікаве в першу чергу пошуком оригінальних законодавчих рішень. Крім того, подібна робота позитивно позначиться у справі вдосконалення КК України, а також сприятиме інтеграції спільних зусиль в протидії злочинності у світовому масштабі.

У рамках розгляду цього питання ми не стали зупинятися на країнах так званого ближнього зарубіжжя, оскільки нове кримінальне законодавство країн СНД і Балтії про мотиви і цілі злочинів має багато спільного з українським законодавством. Ця обставина ніяк не належить до категорії випадкових, оскільки за декілька десятиліть існування в одній державі сформувалася певна єдність правових традицій. Трохи інакше це питання вирішується в кримінальному законодавстві країн

© В.Я. Конопельський, 2015

Західної Європи і деяких азіатських країн.

Наприклад, в Англії не існує кримінального кодексу. Це є специфічною особливістю кримінального права Англії. Виникнувши як загальне право (право судових прецедентів), кримінальне право згодом стало доповнюватися або замінюватися статутним правом (як приклад можливо назвати старий з тих, що діють Закон про державну зраду 1351 р.), яке інтенсивно розвивається і зараз, охоплюючи нині майже усі основні інститути Загальної частини. Статuti істотно розвивають і Особливу частину, формулюючи юридичні ознаки більшості складів злочину.

Серед законів, що регулюють положення Загальної частини кримінального права, в першу чергу слід назвати такі, як Закон про кримінальне право 1967 р., що визначив нову класифікацію злочинів; Закон про кримінальне право 1977 р., що встановив, наприклад, відповідальність за змову; Закон про злочинний замах 1981 р., що істотно змінив відповідальність за попередню злочинну діяльність; Закон про компетенцію судів 1973 р., що регулює багато питань призначення покарань; Закон про виправлення правопорушників 1974 р. і деякі інші. У останні десятиліття було прийнято достатню кількість законів про відповідальність за окремі злочини.

Сучасне кримінальне право Англії має два основні джерела - статuti (парламентські акти, що об'єднують кримінальне законодавство, що не кодифікуються) і підлеглі цим актам судові прецеденти, що формулюють правила, за якими в подальшому вирішуються конкретні кримінальні справи.

Таким чином, англійське кримінальне право характеризується надзвичайно великою кількістю і заплутаністю джерел, що досягли такої межі, що навіть фахівцям важко орієнтуватися в правовому лабіринті: в Англії налічується більше 300 тис. записаних судових рішень, близько 42 томів парламентських актів в їх найбільш компактному виданні і близько 100 томів делегованого законодавства підзаконного акту.

Особливістю кримінального права Англії є відсутність законодавчого визначення поняття злочину і злочинного діяння. У науці англійського кримінального права злочинне діяння характеризується двома ознаками (елементами): "actus reus" - матеріальний або об'єктивна сторона; "mens rea" - суб'єктивна сторона діяння, що завдала певної шкоди (буквальний переклад цих слів означає "винен дух") [4, С. 84.]

За багато століть існування цього терміну накопичилося чимала кількість спроб розкрити його зміст. Він тлумачиться і як аморальний мотив, порочна воля, злий розум, зла воля та ін. Неконкретність і невизначеність поняття "mens rea" є прямим відображенням нечіткості і недосконалості кримінального законодавства Англії.

Суб'єктивна сторона злочину по кримінальному праву Англії, за загальним правилом, можлива як умисна, так і необережна.

Проте визнаючи в цілому необхідність встановлення вини (mens rea) для кримінальної відповідальності у вигляді умислу (intent), необережності (recklessness) і недбалості (negligence), багато статей передбачають так звану строгу відповідальність, коли для кримінальної відповідальності досить встановити сам факт здійснення обвинуваченням забороненого діяння (без необхідності встановлення вини). Така строга відповідальність встановлена, наприклад, за порушення правил торгівлі спиртними напоями, фальсифікацію продуктів

харчування. Порядок притягнення до відповідальності регламентується в цих випадках спеціальними законами про настання строгої відповідальності. Таким чином, особливість кримінального права Англії полягає в тому, що вина (а відповідно і мотив злочину) не є обов'язковою ознакою злочину.

Слід зазначити, що кримінальне законодавство і судова практика більшості інших європейських країн також дотримуються принципу "байдужості мотивів", тобто для цілей кваліфікації мотив не має значення. На наш погляд, подібна принципова позиція може бути використана і при побудові вітчизняного кримінального законодавства. Зокрема, з прийняттям Кримінального кодексу України зроблений великий крок у вдосконаленні системи захисту прав і свобод особи, затвердженні законності, правопорядку, основних принципів міжнародного права, що стосуються безпеки людини.

Сталася принципова зміна в у ціннісно-нормативних пріоритетах щодо сфери боротьби із злочинністю. Розвиваючи положення Конституції України про пріоритетність завдання охорони особи від злочинних посягань, КК України визнає, що людина у цивілізованому світі є вищою соціальною цінністю. Ця концептуальна ідея закріплена в нормах Загальної і Особливої частин Кодексу [1]. Структура Особливої частини побудована за схемою "особа - суспільство - держава". У цьому полягає перша (і одна з основних) принципова зміна пріоритетів у сфері боротьби із злочинністю.

КК України передбачає кримінальну відповідальність за позбавлення життя, спричинення шкоди здоров'ю людини, політичним, громадським діячам (ст.ст. 112, 346), працівникам правосуддя (ст.ст. 377, 379), правоохоронних органів (ст. 345) та ін. Ці склади знаходяться в розділах, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України; проти правосуддя, проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань та злочинів проти журналістів. Всього в інших розділах, окрім розділу 2 "Злочину проти життя і здоров'я" [3, С. 135.] людини передбачена в 8 статтях. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цих діянь, як правило, виступає мета або мотив їх здійснення - перешкодження законної діяльності вказаних в диспозиціях статей осіб або помста за таку діяльність. На наш погляд, подібна систематизація злочинів проти життя і здоров'я людини суперечить принципу пріоритетності об'єктів, що захищаються: людина є вищою соціальною цінністю. Виходить, що життя будь-якого громадянина цінніше, оскільки вона захищається ст. 115 УК України, яка розміщена у Розділі II, а життя працівника правоохоронного органу, судді, менш цінне, оскільки захищається статтями, які розміщені у розділах які за змістом Особливої частини КК України знаходяться пізніше.

Законодавство багатьох зарубіжних країн посягання на життя і здоров'я осіб, що потребують особливого захисту, вважає обтяжуючою обставиною, і усі злочини проти життя і здоров'я людини зосереджує в одному розділі, що свідчить хоч би про рівноправ'я громадян. Так, ст. 211-1 КК Франції до обтяжуючих обставин вбивства відносить: вбивство судді, адвоката, посадовця, що є представником державної влади у зв'язку з виконанням їм своїх службових обов'язків; вбивство свідка або потерпілого з метою перешкодити їм подати скаргу або надати свідчення в суді.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що усі насильницькі

злочинні діяння проти життя і здоров'я людини мають бути систематизовані в одному першому розділі Особливої частини КК України. Подібна систематизація і класифікація злочинів, в першу чергу насильницьких, проти людини і людства дозволить встановити кримінологічно обґрунтовану диференціацію кримінальної відповідальності і категоризацію злочинних діянь.

В той же час незважаючи на застосування принципу "байдужості мотивів", в деяких випадках кримінальне законодавство зарубіжних країн враховує мотив в якості спеціальної ознаки суб'єктивної сторони окремих злочинів. Круг таких прикладів сильно обмежений, що і дозволяє стверджувати про загальний принцип неприйняття в увагу мотивів в кримінальному законодавстві низки зарубіжних країн. При цьому треба обговорити про те, що разом з терміном "мотив" для характеристики суб'єктивної сторони деяких складів злочинів зарубіжний законодавець використовує і інші терміни: "спонукання", "зацікавленість", "мета", "в зв'язку". Це говорить або про те, що ці поняття описують одно і теж психолого-правове явище і використовуються ним для різної міри деталізації, конкретизації суб'єктивних причин злочинної поведінки особи, або про недосконалість понятійного апарату зарубіжного кримінального права.

Цікавий в цьому відношенні Кримінальний кодекс Німеччини. Наприклад, у відповідності з ч. 2 § 211 "тяжке вбивство здійснює той, хто: вбиває людину з садистських мотивів, для задоволення статевого потягу, з корисних мотивів або керуючись низинними спонуканнями; підступним, жорстоким способом або небезпечними засобами або для того, щоб приховати інше злочинне діяння або полегшити його здійснення" [5] Один з германських вчених - Т. Фішер - пояснює, що слід розуміти під низинними спонуканнями: це прагнення справити враження на співників або продемонструвати особливу безцеремонність виходячи з психологічної установки на те, що для позбавлення іншої людини життя не потрібно особливу причину, або виходячи з прагнення через позбавлення іншої людини життя продемонструвати свій настрій, або із загального відношення до людей як до малоцінного "сміття" [9]

Багато спільного з Кримінальним кодексом Німеччини має Кримінальний кодекс Швейцарії, який при визначенні тяжкого вбивства в якості мотиву і мети злочинного діяння використовує такі оцінні категорії, як особлива безсовісність. У теорії і практиці швейцарського кримінального права під цими термінами розуміється негативна оцінка судом поведінки суб'єкта, здатного в конкретних обставинах поводитися правильно.

Виходячи з приведених визначень не можна не відмітити невизначеність і розмитість визначення мотиву. В той же час ці формулювання близькі за своїм змістом до явної зневаги нормами моралі, до української "аморальності". Таким чином, можна припустити, що в Німеччині і Швейцарії поняттям тяжкого вбивства охоплюється нашим терміном "вбивство з хуліганських мотивів".

У Кримінальному кодексі Аргентини однією з ознак, що кваліфікує вбивство виступає вчинення цього злочину "заради задоволення". При розгляді цього терміну стосовно вітчизняного кримінального законодавства ми бачимо співзвуччя термінології, використовуваної вченими, які писали про "безмотивне вбивство", тобто вбивстві, що здійснюється заради самого вбивства (ч. 1 ст. 115 КК України).

У Франції в силу специфіки певних інститутів кримі-

нального права поняття "мотив" розглядається разом з поняттями загального і спеціального умислу. Розмежування цих понять - одна з найбільш дискусійних проблем в кримінально-правовій доктрині Франції. Під загальним умислом у французькому кримінальному праві розуміється бажання вчинити злочинне діяння: "не існує ні злочину, ні проступку без умислу, спрямованого на його здійснення". У свою чергу, спеціальний умисел конкретизує умисел вчинити злочин і є доповненням до загального умислу. Спеціальний умисел - це бажання завдати шкоди конкретним соціальним цінностям, окрім загального умислу, спрямованого на порушення кримінального закону [2, С. 715.]

Значення мотиву і мети злочину у Франції проявляється і при відмежуванні політичних злочинів від загально-кримінальних. Так, з 1978 р. ряд постанов судів вищої інстанції закріпили правило, згідно з яким французькі суди не визнають політичний характер злочинів, що перевищують певний поріг тяжкості. Це означає, що у разі вчинення тяжкого злочину, мотив не матиме значення для визначення його політичного характеру, тоді як при менш тяжкому злочині визначальним буде саме мотив. Як приклад оцінки окремих видів злочинів, внаслідок тяжкості і ряду інших причин, тероризм традиційно не відноситься до політичних посягань, незважаючи на те що нерідко мотиви і цілі такого діяння політизовані.

В деяких зарубіжних країнах мотив злочину відіграє важливу роль при призначенні покарання. Наприклад, § 2 ст. 53 КК Польщі "Правила призначення покарання і кримінально-примусових заходів" надає суду право і одночасно покладає на нього обов'язок при вирішенні питання про вид і розмір покарання в першу чергу враховувати мотив вчиненого злочину [8].

У Італії кримінальний закон, проголошуючи принцип вільного розсуду судді при призначенні покарання, детально вказує на ті об'єктивні і суб'єктивні обставини, яким суд зобов'язаний дати оцінку при виборі покарання в кожному випадку, серед яких знаходяться злочинні мотиви.

У ряді зарубіжних країн при призначенні покарання враховуються і такі мотиви злочинів, які характеризують менталітет народу або національні особливості. Зокрема, відповідно до ст. 41 КК Аргентини суд, призначаючи покарання винній особі, повинен взяти до уваги характер мотивів, які штовхнули його на злочин, особливо убогість або труднощі в забезпеченні умов власного існування, а також існування своїх близьких. Це положення багато в чому обумовлено низьким рівнем життя в країні.

У Японії мотиви, що кваліфікують злочини, враховуються при призначенні покарання таким чином. Позбавлення волі без примусової праці в основному призначається за злочини, що мають політичний характер, і необережні злочини. У свою чергу, позбавлення волі з примусовою працею призначається за так званий харентідзаї, що означає вчинювання злочинів, що мають ганебні або безчесні мотиви. У цьому позначається специфіка японського менталітету, який віддає пріоритет колективним інтересам перед інтересами особи і при злочинному порушенні соціальних норм завжди вимагає етичної підтримки [9, С. 96-100.]

Своєрідно підходить до оцінки мотивів злочину австрійський законодавець. Пункт 2 § 32 КК Австрії зобов'язує суд при призначенні покарання винній особі разом з іншими обставинами враховувати, якою мірою злочинне діяння пояснюється зовнішніми обставинами

або спонукальними мотивами, які могли виникнути у людини, орієнтованої на ті, що захищаються правом цінності. В даному випадку позиція австрійського законодавця пояснюється тим, що він на перший план виводить необхідну оборону (§3) як обставину, що виключає громадську небезпеку. І це зрозуміло, оскільки навіть сильна і стабільна держава за усього свого бажання не завжди здатна надати громадянину дієву допомогу по відображенню злочинного посягання. В цілому слід зазначити, що Австрія має досить сучасне і, головне, стабільне кримінальне законодавство, що діє вже більше трьох десятиріч. При тривалій реформі вітчизняного кримінального законодавства австрійський нормотворчий досвід може бути з успіхом використаний, особливо в частині прояву корисливого мотиву при вчинюванні злочинів. Наприклад, в КК Австрії вдало вирішено питання про підстави кримінальної відповідальності за розкрадання електричної енергії. Так, відповідно до п. 1 §132 “всякий, хто з наміром незаконного збагачення у самого себе або у третьої особи робить розкрадання електроенергії з установи, яка служить для отримання, перетворення, підведення або накопичення електроенергії, підлягає покаранню” [6, С. 182]. Так само слід криміналізувати розкрадання електроенергії, що в сучасних умовах нашої держави дуже актуально.

Певну специфіку має § 216 КК Німеччини, який проголошує: “Хто убиває іншу особу під впливом чітко вираженого і серйозного прохання потерпілого позбавити його життя, той карається позбавленням волі на термін від шести місяців до п’яти років”. Йдеться про так звану евтаназію. Попри те, що мотив цього злочину не вказаний в диспозиції статті, можна сміливо припустити, що ним є прагнення винної особи припинити фізичні або психічні страждання хворого, виконати його волю, що цілком співпадає з мотивом співчуття визначеному в українському законодавстві.

Треба помітити, що це питання все більшу значущість набуває і для вітчизняного кримінального права, в якому проблемам евтаназії приділено явно недостатня увага. До цього дня кримінальне законодавство України не містить спеціальної норми, яка регулювала б відповідальність за це діяння. Між тим у світі накопичений досить багатий досвід правового регулювання відповідальності за евтаназію. Вважаємо, що облік законодавцем нашої країни позитивного зарубіжного досвіду в даній сфері може сприяти оптимальному дозволу цієї проблеми в КК України.

Нині спеціальні статті або окремі норми, присвячені евтаназії, є в кримінальних кодексах приблизно чверті країн світу (Італія, Греція, Швейцарія та ін.). Аналіз санкцій за евтаназію показує, що найбільш сувора кримінальна відповідальність за це діяння передбачена в країнах з сильно розвиненими релігійними традиціями. Зокрема, в католицькій Італії, евтаназія ставиться в один ряд з геноцидом, фізичними і моральними тортурами, а в Греції православне духовенство активно перешкоджає винесенню цього питання на розгляд законодавця.

Різний підхід законодавця цих країн до питання криміналізації евтаназії і визначення розміру покарання за неї обумовлений передусім негативним сприйняттям громадськістю такого способу відходу з життя, який не узгоджується з її моральними і релігійними переконаннями, а також національними традиціями.

Значний інтерес представляє законодавча техніка встановлення і опису норм про відповідальність за вбив-

ство на прохання потерпілого в кримінальних кодексах зарубіжних держав. Так, аналіз сучасного кримінального законодавства Німеччини, Італії, Іспанії, Франції, Швейцарії, Польщі, Португалії, Перу, Кореї показує, що в деяких з цих країн відповідальність за евтаназію визначається загальними нормами про вбивство, в інших - евтаназія розглядається як самостійний склад злочину або кваліфікується по інших статтях кримінальних кодексів (наприклад, як ненадання допомоги хворому, залишення в небезпеці).

Разом з відміченими особливостями, слід виділити і специфіку опису суб’єктивної сторони діяння. Так, у багатьох кримінальних кодексах зарубіжних країн основні відмінності в юридичній конструкції складу евтаназії полягають в тому, які ознаки даного злочину законодавець вводить до складу в якості обов’язкових. Йдеться про вказівку на мотиви і цілі цього діяння. В цьому відношенні найменшою конкретизацією і найбільшою схожістю, відрізняються норми про відповідальність за підбурювання і допомогу в самогубстві. Характерно, що в деяких кримінальних кодексах законодавець не вказує на мотив і мету цього діяння, що дозволяє трактувати його ширше, ніж власне евтаназія. Наприклад, в КК Перу евтаназією іменується тільки активні дії, спрямовані на спричинення смерті хворому на його прохання (ст. 112), тоді як підбурювання і допомога в самогубстві навіть у разі сприяння в самогубстві невиліковно хворому утворюють інший склад злочину. Між тим відсутність додаткових вказівок на властиві евтаназії мотиви і цілі привело до того, що за пасивну форму евтаназії законодавець встановлює строгішу санкцію, ніж за її активну форму. Великою різноманітністю відрізняються конструкції диспозицій норм кримінальних кодексів зарубіжних країн про відповідальність за вбивство на прохання потерпілого. Зокрема, найважливішим їх елементом є чітка вказівка на мотив або мету цього діяння або на мотив і мету одночасно. Так, норма КК Перу про відповідальність за евтаназію включає одночасно вказівку на мотив і мету, КК Швейцарії, Польщі - тільки на мотив.

Не менш важливим є і законодавче трактування мотиву і цілей евтаназії, що міститься в кримінальних кодексах ряду зарубіжних держав. Так, в КК Перу в якості мотиву евтаназії вказується жалість, а мета цього діяння визначена як “покласти край нестерпним мукам хворого”, в КК Швейцарії в якості мотиву признається милосердя, а в КК Польщі - співчуття.

Проведене нами порівняльно-правове дослідження показує, що кримінальне законодавство переважної більшості зарубіжних держав в нормах про відповідальність за евтаназію не враховує таку її форму, яка, хоча і здійснюється по мотиву співчуття, але без наявності на те прохання або згоди потерпілого.

Цей короткий аналіз законодавчого досвіду зарубіжних країн про встановлення відповідальності за евтаназію показує, що абсолютна більшість держав світу будь-яку форму евтаназії кваліфікують як злочин. Одна з численних причин відсутності в КК України привілейованої норми про відповідальність за евтаназію бачиться і в її забороні в клятві лікаря, де лікареві забороняється прибігати до здійснення евтаназії.

Слід вказати, на те, що кримінальна відповідальність за евтаназію в нашій країні настає по ч. 1 ст. 1115 КК України і кваліфікується як умисне вбивство. При призначенні міри покарання особі, винній в евтаназії (природно, якщо не будуть доведені інші причини позбавлення

життя) може бути враховувана, як пом'якшувальна обставина відповідно, а саме вчинення злочину за мотивів співчуття. Представляється, що існуючий законодавчий підхід кваліфікації евтаназії по ч. 1 ст. 115 КК України не здатний забезпечити відповідність кримінально-правової оцінки евтаназії об'єктивним властивостям цього діяння, а призначення покарання - характеру вчиненого і особи винного.

У зв'язку з цим вважаємо, що сьогодні існує необхідність в доповненні діючого КК України спеціальною нормою, в якій законодавець диференціював би відповідальність за евтаназію залежно від форми її здійснення.

Висновок: Таким чином, у багатьох зарубіжних країнах не встановлення мотивів і цілей вчинення злочинного діяння винною особою не перешкоджає його засудженню. Це пояснюється тим, що іноземний законодавець вважає багато злочинів таким небезпечним явищем, що відмовився від ділення їх на види залежно від мотивів і мети здійснення.

Література

1. Албул С.В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти розуміння корисливого мотиву вчинення злочинів // Південноукраїнський правничий часопис. - № 1. - 2008. - С. 23-25.

2. Мелкова К.А. Значение целей и мотивов для выделения политических преступлений в уголовном праве Франции // Категория "цель" в уголовном, уголовно-исполнительном праве и криминологии: материалы IV Российского конгресса уголовного права. - М., 2009. - С. 715-7117.

3. Наумов А.В. Мотивы убийств. - Волгоград: Изд-во Волгоград. Высш. следст. шк. МВД СССР, 1969. - 136 с.

4. Полянский Н.Н. Уголовное право и уголовный суд Англии. - М., 1969. - 127 с. С. 84.

5. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии - СПб.: Изд-во Юридический центр Пресс, 2003. - 524 с.

6. Уголовный кодекс Австрии :Принят 29 января 1974 г. ; Вступил в силу с 1 января 1975 г. ; С изменениями и ... Э. О. Фабрици ; Пер. с нем. Л. С. Вихровой. -СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. -352 с.-(Законодательство зарубежных стран).

7. Уголовный кодекс Республики Польша. Front Cover. ?лла Андреевна Саркисова, А. И. Лукашов. Тейсей, 1998 - 127 с.

8. Филиппов А.В. К вопросу о традиционном праве Японии // Вестн. Ленингр. гос. ун-та. - 1987. - Сер. 2. - Вып. 2. - № 9. - С. 96 —100.

9. Fischer T. Strafgesetzbuch und Nebengesetze. Munchen, 2006. §211

Конопельський В. Я.

доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри кримінального
права та криминології

ОДУВС

Надійшла до редакції: 08.11.2015

УДК343.915

НАПРЯМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Саакян К. А.

У статті наведено характеристику молоді в країні, як соціально-демографічної групи населення, підкреслено її (молоді) особливе місце в структурі суспільства. Указані основні загрози поширення серед молоді небезпечних хвороб, таких як туберкульоз, СНІД, наркоманія, відмічається збільшення рівня злочинності. Усе це відбувається на фоні існуючих проблем бездуховності, бідності, безробіття та насильства у суспільстві. На цьому ґрунті актуалізовано роль та місце профілактики правопорушень серед молоді, визначені завдання профілактики, її форми (рівні) та суб'єкти, а також функціональний зміст процесів використання в практиці попереджувальної роботи у молодіжному середовищі.

Ключові слова: індивідуальна профілактика, загальна профілактика, виховання дітей, виховання молоді, соціально-психологічні заходи, правопорушення неповнолітніх.

В статті приведена характеристика молоді в країні, як соціально-демографічної групи населення, підкреслено її (молоді) особливе місце в структурі суспільства. Указані основні загрози поширення серед молоді небезпечних хвороб, таких як туберкульоз, СНІД, наркоманія, відмічається збільшення рівня злочинності. Усе це відбувається на фоні існуючих проблем бездуховності, бідності, безробіття та насильства

в обществе. На этой почве актуализирована роль и место профилактики правонарушений среди молодежи, определены задания профилактики, её формы (уровни) и субъекты, а также функциональное содержание процессов использования в практике предупредительной работы в молодёжной среде.

Ключевые слова: индивидуальная профилактика, общая профилактика, воспитание детей, воспитание молодежи, социально-психологические мероприятия, правонарушения несовершеннолетних.

The article describes the characteristics of young people in the country, as the socio-demographic groups, emphasized it (young people) a special place in the structure of society. Indicate the main threat of the spread of dangerous diseases among young people, such as tuberculosis, AIDS, drug addiction, there is an increase in crime. All this is happening against the background of the problems of lack of spirituality, poverty, unemployment and violence in society. On this basis, it actualized the role and place of crime prevention among young people, defined the task of prevention, its forms (levels) and subjects, as well as the functional content of the processes used in the practice of preventive work among young people.

Key words: individual prevention, general prevention, education of children, education of youth, social and psychological events, juvenile offenses.

Актуальність питання дослідження. Питання попередження злочинності неповнолітніх завжди було у центрі уваги держави. Останні роки питома вага злочинності неповнолітніх складала 10-12%, тобто кожен десятий-одинадцятий злочин вчинявся неповнолітнім. За весь 2015 рік неповнолітніми скоєно 7171 злочин; тяжких - 3432; попереджених злочинів цієї категорії - 103. Наведені цифри свідчать про низький рівень саме попереджувальної роботи з неповнолітніми. Але ж 103 злочини були припинені на стадії замаху на злочин. Тому вважаємо доцільним проаналізувати увесь арсенал профілактики правопорушень неповнолітніх.

Мета дослідження: на основі аналізу теоретичних положень профілактики систематизувати форми профілактики неповнолітніх, розкрити механізм та інструментарій його реалізації у справі попередження правопорушень в молодіжному середовищі.

Сучасний період розвитку суспільних відносин в Україні висуває завдання державного та політичного значення - профілактичну роботу з неповнолітніми із запобігання злочинності та правопорушень. Суспільство прагне забезпечити ефективне цілеспрямоване виховання педагогічно занедбаних підлітків, адже відхилення в моральному розвитку особистості можуть спричинити прояв соціальної дезадаптації, що зумовлює злочинну діяльність.

В Україні проживає понад 11 млн. молодих громадян, які становлять 22,6% населення країни. Молодь як соціально-демографічна група характеризується не лише віковими ознаками, але й специфікою соціального становлення, особливим місцем у структурі суспільства.

Одним із найважливіших завдань є громадянське, національно-патріотичне виховання дітей та молоді, їх залучення до соціально-політичних та економічних перетворень, процесу інтеграції України до світової спільноти. Проте проблеми бездуховності, бідності, безробіття, насильства, відсутності змістовного дозвілля, що загострилися в останні роки, справили негативний вплив на молодь. Загрозливого поширення серед молоді набули такі соціально небезпечні хвороби, як туберкульоз, СНІД, наркоманія, хвороби, що передаються статевим шляхом. З початком 2000-х років скоротилася кількість молоді, що займаються фізичною культурою та спортом. Рівень злочинності та правопорушень серед молоді зріс у 1,5 рази порівняно з тим же періодом. Також зменшується інтерес молоді до літератури, мистецтва, культурної спадщини, негативно впливають на них недоброякісні зразки вітчизняної та іноземної масової культури.

Саме тому проведення профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі є одним із основних завдань, що стоять перед відповідними установами.

Негативні явища у молодіжному середовищі тісно пов'язані не тільки з політичною, соціально-економічною ситуацією та нестабільністю в суспільстві, а й з умовами виховання та побутовим неблагополуччям у сім'ях, недоліками в організації навчально-виховного процесу в закладах освіти, негативним впливом антигромадських елементів тощо. Недостатня увага приділяється організації дозвілля дітей і підлітків, вихованню в них поваги до закону і загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві, формуванню позитивного погляду на здоровий спосіб життя.

Сам термін "профілактика" (від грецького "запобіжний") зазвичай асоціюється із запланованим запобіганням якійсь несприятливій події, тобто з усуненням

причин, здатних викликати ті або інші небажані наслідки. З цього виходить, що профілактика повинна проводитися у формі запланованих дій, націлених головним чином на досягнення бажаного результату, але в той же час і на запобігання можливих негативних явищ.

У демократичній правовій державі попередження злочинів є складовою комплексу економічних, політичних, ідеологічних, правових, організаційних та інших заходів щодо вдосконалення суспільних відносин у державі. Плани профілактики злочинності стали складовою частиною планів соціального розвитку як країни в цілому, так і в її регіонах.

Питанням попередження (профілактики) злочинності присвячені праці відомих вітчизняних та сучасних науковців Г.М. Мінковського, І.І. Кудрявцева, Г.А. Аванесова, О.М. Джужи, В.О. Меркулової, С.І. Яковенка, О.М. Бандурка, Л.І. Мороз, Я.М. Квітко та інших. Уявляється необхідним на основі аналізу теоретичних положень профілактики систематизувати форми профілактики неповнолітніх, розкрити механізм та інструментарій його реалізації у справі попередження правопорушень в молодіжному середовищі.

Відповідно до класифікації Всесвітньої Організації Охорони здоров'я, профілактика поділяється на первинну, вторинну і третинну.

Первинна профілактика є найбільш масовою та найбільш неспецифічною. Її контингент включає загальну популяцію дітей, підлітків і молоді, а метою є формування активного, адаптивного, високо функціонального життєвого стилю, спрямованого на здоров'я. Первинна профілактика є найбільш ефективною. Зусилля первинної профілактики спрямовані не стільки на попередження хвороби, скільки на формування здорового способу життя. Первинна профілактика має наступні завдання: удосконалювання, підвищення ефективності використовуваних молоддю людиною активних, конструктивних поведінкових стратегій; збільшення потенціалу особистісних ресурсів (формування позитивної, стійкої Я-концепції, підвищення ефективності функціонування соціально-підтримуючих мереж, розвиток емпатії, внутрішнього контролю власної поведінки й т. ін.). Основними способами реалізації завдань первинної профілактики є: навчання здоровому способу життя: усвідомлення, розвиток тренування визначених умінь справлятися з вимогами соціального середовища, керувати своєю поведінкою; надання дітям і підліткам психологічної і соціальної підтримки адекватними підтримуючими системами і структурами.

Виконання завдань первинної профілактики має здійснюватися спеціально навченими в області профілактики психологами, медичними і соціальними психологами і педагогами. Первинна профілактика більшою мірою має інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Її змістом є: надання підліткам та молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алкогольних, наркотичних та токсичних речовин; роз'яснення правових норм щодо різних аспектів асоціальної поведінки; популяризація переваг здорового способу життя; формування у підлітків та молоді навичок культурного проведення дозвілля; створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.

Вторинна профілактика має на меті обмеження

поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі. Вторинна профілактика серед дітей, підлітків і молоді містить у собі як соціально-психологічні, так і медичні заходи неспецифічного характеру, її контингентом є діти і підлітки з групи ризику. За своєю спрямованістю на контингенти ризику вторинна профілактика є масовою, залишаючись при цьому індивідуальною у відношенні конкретної дитини чи підлітка. Метою вторинної профілактики є зміна мало адаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну форму поведінки. Вторинна профілактика має наступні завдання: розвиток активних стратегій поведінки, що допомагає подолати проблему; підвищення потенціалу особистісних ресурсів.

Виконання програм вторинної профілактики повинно здійснюватися спеціально навченими професіоналами - психотерапевтами, психологами, соціальними працівниками, педагогами, а також членами груп самої взаємодопомоги, консультантами. Ефект від програм вторинної профілактики більш швидкий, але менш універсальний і діючий, ніж від первинної.

Третинна профілактика - комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, трудовий колектив, до суспільно-корисної діяльності. Тому соціально-педагогічна діяльність в межах третинної профілактики зосереджується в різноманітних осередках допомоги особистості: реабілітаційних центрах, дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах, громадських приймальнях.

Третинна профілактика серед дітей, підлітків і молоді переважно медико-соціальною, індивідуальною і спрямована на попередження переходу сформованого захворювання в його більш важку форму, наслідків у вигляді стійкої дезадаптації. Метою третинної профілактики є максимальне збільшення терміну ремісій. При проведенні третинної профілактики різко зростає роль професіоналів - психотерапевтів, терапевтів, соціальних працівників і психологів, а також непрофесіоналів - консультантів, членів соціально-підтримуючих груп і співтовариств.

Крім цих видів розрізняють ще індивідуальну, загальну та спеціальну профілактики.

Найголовніше, якщо методи індивідуальної профілактики підпорядковані виконанню завдань щодо недопущення вчинення правопорушень з боку конкретних неповнолітніх осіб, то методи загальної профілактики використовуються більш широко - для здійснення впливу на обставини які можуть породжувати або сприяти вчиненню неповнолітніми правопорушень.

Слід зазначити, що на практиці провести розподіл між методами загальної та індивідуальної профілактики дуже важко, оскільки вони взаємозалежні й взаємопов'язані між собою і використовуються у практичній діяльності комплексно.

Традиційно загальну профілактику визначають як діяльність, спрямовану на виявлення і усунення об'єктивних зовнішніх причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень. Загальна профілактика здійснюється у випадках, коли детермінанти правопорушень проявляються знеособлено і без стосунку до протиправної поведінки конкретних осіб, які можуть вчинити правопорушення. Загальна профілактика здійснюється, наприклад, у сімейно-побутовій, виховній, освітній та інших сферах

життя неповнолітніх. Для вирішення завдань загальної профілактики правопорушень аналізуються статистичні та інші дані, що характеризують кількісно-якісні показники правопорушень неповнолітніх, їх причини та умови, проводяться прикладні наукові дослідження на окремих об'єктах, цільові профілактичні операції, розробляються і здійснюються фінансово-економічні, організаційно-управлінські, технічні та інші засоби профілактики, проводиться робота з правової освіти та правового виховання неповнолітніх, здійснення аналізу та прогнозування правопорушень серед неповнолітніх тощо.

Методи загальної профілактики правопорушень серед неповнолітніх, з одного боку, спрямовані на ліквідацію, нейтралізацію або усунення причин та умов правопорушень, з другого - на зміцнення і розвиток антикриміногенних факторів.

Методи загальної профілактики, які використовуються службами і органами поліції щодо неповнолітніх, характеризуються межами функціонування. Вони охоплюють ті сфери їх соціального життя, у яких знаходять вияв криміногенні прояви, ті процеси, які справляють негативний вплив на неповнолітніх.

Основними методами, які застосовуються підрозділами поліції у справах дітей у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх, є: виявлення та аналіз детермінат правопорушень неповнолітніх; розробка і здійснення заходів щодо їх усунення (нейтралізація, ліквідація) (заходи-дії); ініціювання заходів зацікавлених органів, відомств, установ та інших суб'єктів щодо усунення (нейтралізації) виявлених причин та умов правопорушень неповнолітніх (заходи-сигнали); правове виховання неповнолітніх, правова пропаганда та агітація; вивчення і формування адекватної громадської думки про стан правопорушень неповнолітніх, їх причини та умови, заходи боротьби з нею у діяльності органів та служб поліції; надання консультативної допомоги неповнолітнім, їх батькам; розробка науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення діяльності органів поліції у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх та їх впровадження у практичну діяльність; виступи у засобах масової інформації тощо.

Таким чином для вирішення завдань загальної профілактики правопорушень серед неповнолітніх важливими є прийоми та способи аналізу причин та умов правопорушень неповнолітніх на підставі внутрішньої та зовнішньої інформації. Такий аналіз є необхідним для встановлення ступеня поширення тих чи інших детермінат правопорушень неповнолітніх, вибору та застосування відповідних профілактичних заходів; підвищення ефективності діяльності підрозділів поліції по справах дітей тощо. Для отримання необхідної інформації можуть використовуватись соціологічний (опитування, анкетування, спостереження) та статистичний методи дослідження.

Загальна профілактика полягає у здійсненні запобіжних заходів, спрямованих на виникнення певних проблем у майбутньому людини (на запобігання негативній ризикованій поведінці підлітків).

Спеціальною профілактикою називається система заходів, спрямованих на запобігання та локалізацію конкретних негативних явищ в поведінці людей (профілактика підліткового суїциду, профілактика небезпечної статевої поведінки тощо).

Також необхідно зазначити, що важливими у профілактиці правопорушень є духовний розвиток

людини. Життєва практика доводить, що відсутність можливості духовного розвитку, неминуче призводить до деградації, до повернення на нижчі, егоїстичні рівні свідомості. Безумовно, кризові явища у суспільстві співвідносяться з рівнем свідомості громадян, з їх ментальністю. Отже, нове покоління, з яким у всі часи пов'язуються сподівання на поліпшення суспільного життя, повинне вирізнятися інтелегентністю та високим рівнем свідомості.

Висновки.

Основними способами реалізації завдань первинної профілактики є: навчання здорового способу життя; розвиток умінь справлятися з вимогами соціального середовища; керувати своєю поведінкою; надання діям психологічної та соціальної підтримки. Виконання завдань первинної профілактики має здійснюватися спеціалізовано навченими в області профілактики психологами, медичними і соціальними психологами і педагогами.

Метою вторинної профілактики є зміна мало адаптивної ризикованої поведінки на адаптивну форму поведінки. Завдання вторинної профілактики: розвиток активних стратегій поведінки, що допомагає подолати проблему; підвищення потенціалу особистісних ресурсів. Виконавці - навчені професіонали - психотерапевти, психологи, соціальні працівники, педагоги, консультанти.

У третинній профілактиці соціально-педагогічна діяльність зосереджується у: реабілітаційних центрах, дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах, громадських приймальнях. Метою третинної профілактики є максимальне збільшення терміну ремісії. При цьому на даному етапі зростає роль професіоналів-психотерапевтів, терапевтів, соціальних психологів, консультантів, членів соціально-підтримуючих груп.

Література

1. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи / За заг. редакцією Пінчук І.М., Толстоухової С.В. - К. УДЦССМ, 2000, Вип. 1 - 276 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях / Навчальний посібник - К. Центр навчальної літератури, 2003, - 134 с.
3. Адміністративна діяльність міліції / За заг. ред. О.М. Бандурки: Підручник - Харків. Вид-во НУВС, 2004, - 448 с.
4. Миньковский Г.М., Бабаев М.М. Преступность несовершеннолетних и её предупреждение. - М., 1971.

Саакян К.А.,
аспірант

кафедри психології та педагогіки

ОДУВС

Надійшла до редакції: 08.11.2015

УДК 343.92

СПЕЦИФІКА МЕТОДИКИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Чекмарьова І. М.

У статті відображено специфіку методики кримінологічних досліджень злочинності в прикордонних регіонах Півдня України. Визначено важливість і можливості регіональних кримінологічних досліджень. Узагальнено досвід фахівців із проблем розробки методики регіональних кримінологічних досліджень. Проведено аналіз ефективного методичного інструментарію дослідження злочинності в регіонах. Узагальнено найбільш ефективні шляхи вивчення злочинності в прикордонних регіонах Півдня України.

Ключові слова: злочинність у регіонах, методика регіональних кримінологічних досліджень, прикордонні регіони, Південь України.

В статье отображена специфика методики криминалогических исследований в приграничных регионах Юга Украины. Обоснована важность и возможности региональных криминалогических исследований. Обобщен опыт специалистов по проблемам разработки методики региональных криминалогических исследований. Проведен анализ эффективного методического инструментария исследования преступности в регионах. Обозначены наиболее эффективные пути изучения преступности в приграничных регионах Юга Украины.

Ключевые слова: преступность в регионах, методика региональных криминалогических исследований, приграничные регионы, Юг Украины.

The article describes specific character of methods for criminological study of crime in the border regions of Southern Ukraine. There have been defined the importance and possibilities of regional criminological

research. Experts' experience regarding the problems of development of regional criminological research has been summarized. Efficient methodological tools to study crime in the regions have been analyzed, and the most effective ways of crime research in the border regions of the south of Ukraine have been consolidated.

Keywords: crime in the regions, methods of regional criminological research, border regions, the south of Ukraine (Southern Ukraine)

Регіональна злочинність останнім часом виявилася одним із перспективних і, разом з тим, мало вивчених напрямів сучасних кримінологічних досліджень [1, 55]. Такий інтерес до злочинності в регіонах є цілком зрозумілим, оскільки інформація про загальнодержавні кількісно-якісної характеристики злочинності не відображає її територіальної специфіки.

Як вірно вказує Т.А. Денисова, у контексті проголошеної державної політики врахування регіональної специфіки країни, регіональний підхід у кримінології може виявитися дієвим інструментом і одночасно інноваційним методом вивчення проблем злочинності. Саме він дозволяє виявити територіальні особливості злочинності, її причини та умови і, як наслідок, системно та диференційовано підійти до організації запобігання злочинності на рівні окремих територіально-просторових систем [2, 50].

У свою чергу, феномен злочинності в прикордонних регіонах Півдня України виявився одним із малодосліджених об'єктів регіональних кримінологічних досліджень. Така ситуація негативно впливає як на теоретичне уявлення про закономірності негативних змін, так і на

практику організації запобігання злочинності в цих регіонах, і, як наслідок, знижує ефективність запобігання злочинності на вказаних територіях. Наведене обумовлює надзвичайну актуальність і нагальну необхідність активізації наукових пошуків ефективних інструментів дослідження злочинності, зокрема, визначення специфіки методики кримінологічних досліджень злочинності в прикордонних регіонах Півдня України. Саме такий вимір і розглядається як основна мета нашої статті.

Деякі питання аналізу злочинності на регіональному рівні висвітлені в роботах вітчизняних і зарубіжних учених. Указано проблематикою займалися: А.М. Бабенко, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.Є. Користін, В.В. Голіна, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, О.М. Литвинов, С. Мінченко, К.Т. Ростов, В.П. Філонов та ін. Поряд із цим, в юридичній літературі залишається малодослідженою проблематика запобігання злочинності з урахуванням кримінологічного типу регіону, зокрема прикордонного типу. Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених методології та методиці кримінологічних досліджень, питанням методики вивчення злочинності саме в прикордонних регіонах Півдня України в сучасній літературі приділяється невинновато мало уваги.

Розкриття задекларованої теми дослідження передбачає послідовне вирішення нами цілого ряду наукових завдань, а саме: визначення важливості та можливостей регіональних кримінологічних досліджень; узагальнення здобутків фахівців з проблем методики регіональних кримінологічних досліджень; пошук ефективного методичного інструментарію; узагальнення найбільш ефективних методів для вивчення злочинності в прикордонних регіонах Півдня України.

Вивчення регіональних особливостей злочинності, як справедливо зазначає С. Мінченко, важливе не лише з точки зору теоретичної кримінології, зокрема, для уточнення механізму детермінації злочинності та її змін, а й з практичного боку. Це пов'язано з можливістю обліку регіональних особливостей злочинності та їх причин у процесі диференційованої боротьби з нею в конкретних умовах. Аналіз зазначених особливостей дає можливість установити закономірності виникнення та існування злочинності в різних за соціально-економічними, соціально-культурними характеристиками регіонах, виділяти в останніх загальне й спеціальне [3, 117].

З урахуванням складності та різноплановості об'єкта та предмета вивчення Т.А. Денисова прямо виділяє специфіку злочинності в прикордонних регіонах України як самостійну наукову тему й перспективний напрям кримінологічних досліджень [2, 51]. У цьому сенсі А.П. Закалюк вірно підкреслює, що особливості та властивості наукового пізнання, основною формою якого є наукове дослідження, зумовлюються та визначаються головною його відмінністю, якою є методичне забезпечення. Саме застосування наукових методів надає пізнанню якісної відмінності від інших форм і навіть від аналітичного знання. Якщо розглядати наукове пізнання як певну систему, то науковий метод у ній є системоутворючим елементом, у зв'язку з яким і залежно від якого існують усі інші елементи системи, зокрема й результати наукового пізнання [4, 97].

Нагадаємо, що в буквальному розумінні методологія означає науку про методи [5, 16]. З методологією тісно пов'язана методика. У кримінології чітко сформульоване положення, що вірно обрана методологія є "старто-

вою площадкою" для конкретних практично значимих досліджень у той або іншій галузі [6, 12-13]. Термін "методика" найчастіше вживається для характеристики різноманітних технічних прийомів, які застосовуються на різних рівнях і етапах дослідження, відмінних за своєю спрямованістю, метою та завданням. Методика - це засіб пізнання конкретної ділянки дійсності, за її допомогою вирішуються наукові завдання пізнання. Іншими словами методику можна визначити як сукупність технічних прийомів, способів збору й аналізу даних, необхідних для вирішення завдань дослідження. В аспекті нашого дослідження методику ми будемо розуміти, як певний арсенал збору, обробки, аналізу й синтезу наукової інформації про злочинність, її детермінацію та її запобігання в прикордонних регіонах Півдня України. Виходячи з того, що кримінологія являє собою соціологію злочинності, то варто й запозичити із соціології і її методи емпіричних досліджень: опитування, вивчення документів, спостереження, експеримент, висновки експертів, із юридичних наук - логічний аналіз і описання злочинів та злочинності.

Загалом, у кримінологічній літературі цілком справедливо визнається, що методологія - це загальний для науки шлях пошуку наукового знання, а цей шлях і пошук у багатьох напрямках та відношеннях багатоваріантні. Кримінологами виділяється декілька рівнів методології: вищий, де виявляється загальна наукова методологія, загальна діалектична логіка, тобто загальна для науки в цілому; другий - загальна методологія для сфери наукового знання, наразі, якщо йдеться про кримінологію, для сфери наук про суспільство або суспільних наук, до яких належить кримінологія; третій - методологія окремої науки - наразі кримінологія [7, 90]. А.М. Бабенко деталізує структуру методологічної моделі регіонального кримінологічного дослідження в контексті вивчення злочинності в територіальному розрізі. Вченим вона представлена у вигляді розгалуженої багатофункціональної системи з власною ієрархічною структурою елементів: теорія, методологія, методика, технологічна система (підходи), процедура, прийоми та методи дослідження [8, 11]. Такий підхід, на нашу думку, є дуже зручним. У сучасних регіональних кримінологічних дослідженнях він дозволяє послідовно ієрархічно й повною мірою використовувати широкий арсенал чотирьох груп методів: загальних (що безпосередньо впливають із філософсько-діалектичного методу як загального методу пізнання: синтез, аналіз, наукове абстрагування, перехід від абстрактного до конкретного, логічний метод, метод висунення і перевірки гіпотези, порівняння, історизм, системно-структурний метод), загальнонаукових (порівняння, спостереження, експеримент і т. д.), міждисциплінарних (конкретно-соціологічний, культурологічний, статистичний, математичний тощо) та спеціальних (моделювання кримінологічних процесів у регіонах, кримінологічне картографування, графічні методи аналізу регіональної злочинності й т. ін.).

Аналіз регіональних особливостей злочинності являє собою складний, багатогранний, але поряд з цим і найбільш повний, точний і системний аналіз злочинності. Він дозволяє виявити не лише територіальну специфіку злочинності у відносно однорідних територіально-просторових системах, але й розкрити її індивідуальні особливості в порівнянні з іншими регіонами, продемонструвати її закономірності, видові особливості окремих видів злочинності. Це своєю чергою дає можливість уникнути шаблонності в діяльності правоохоронних органів, пі-

дійти більш виважено й диференційовано до програмування, планування й організації запобігання злочинності з урахуванням умов конкретних регіонів [9, 333-339].

Враховуючи специфіку предмета та об'єкта нашого дослідження (злочинність її детермінація та запобігання в прикордонних регіонах Півдня України), методологічна основа задекларованого вище дослідження має ґрунтуватися на використанні апробованої в регіональних кримінологічних дослідженнях системи спеціальних підходів. Залежно від рівня, мети й завдань дослідження, найбільш зручно використовувати в різній послідовності територіальний, географічний, конкретно-кримінологічний або комплексний соціально-кримінологічний підходи [8, 11]. У контексті дослідження регіональної злочинності в Україні системоутворюючим і, одночасно, інноваційним підходом, об'єднуючим всі вище перелічені спеціальні, є регіональний підхід [1, 75-76]. Під регіональним підходом, як базовим поняттям, розуміється такий напрямок кримінологічних досліджень, завданням яких виступає комплексне вивчення територіальної структури злочинності, динаміки, її регіональних особливостей, відмінностей у криміногенних ситуаціях, а також закономірностей причин та умов злочинності [10, 151-159].

Специфіка функціонування прикордонних регіонів полягає насамперед в особливостях соціально-економічного, політичного, культурологічного, демографічного, міграційного й т.д. життя населення, пов'язаного з внутрішніми й зовнішніми факторами взаємодії із сусідніми регіонами [11, 16-18]. Отже, використання в рамках нашого дослідження територіального, географічного або конкретно-кримінологічного підходів передбачає: 1) вивчення територіального розподілу злочинності або її окремих видів у регіонах; 2) кількісний (рівень, стан, динаміка) та якісний (структура, характер злочинності) аналіз територіального розподілу правопорушень; 3) дослідження причин та умов локалізації злочинності або її видів в окремих частинах регіону; 4) розробка конкретних соціальних заходів і пропозицій для регіональних програм протидії злочинності, пропозицій із розподілу сил і засобів правоохоронних органів, удосконалення системи спеціальної профілактики, а також міжвідомчого планування заходів з протидії злочинності [12, 102-107]. У свою чергу, застосування конкретно-кримінологічного підходу має на меті аналіз територіальних відмінностей злочинності в межах економічного району або окремого регіону. Такий підхід має багато переваг, оскільки характеризується високою оперативністю інформації, простою методики аналізу, порівняння, можливістю аналізу соціальної обумовленості в зонах її локалізації, широким спектром практичного використання результатів [13, 32-33]. Особливість комплексного соціально-кримінологічного дослідження полягає у використанні зворотного, порівняно з конкретно-кримінологічним підходом, методу дослідження. Злочинність у регіонах тут вивчається як наслідок, шляхом дослідження територіально-криміногенного аспекту соціально-економічного розвитку регіону як причини. Специфічною ж особливістю застосування регіонального підходу є комплексне вивчення не лише регіональних особливостей злочинності, а й сукупностей прояву соціальних відносин, що виникають у конкретних регіональних умовах і сприяють розвитку криміногенних процесів.

У цьому контексті, у рамках нашого дослідження, організація вивчення та аналізу стану злочинності передбачає інтелектуальне виявлення та узагальнення

специфічних рис злочинності й злочинців у межах адміністративних границь регіонів Півдня України. На наш погляд, таке вивчення територіального розподілу злочинності має не лише теоретичне, а й практичне значення, у зв'язку з тим, що дає можливість розкрити вплив різних факторів на стан і динаміку злочинності з урахуванням територіальних особливостей прикордонних Південних областей.

Такий підхід є не випадковим, оскільки кримінологічна характеристика регіональних особливостей злочинності взагалі та злочинності в прикордонних регіонах Півдня України, зокрема, сприяє більш глибокому осмисленню та розумінню всього різноманіття й тим самим збагаченню нашого уявлення про проблему запобігання регіональній злочинності загалом. За справедливим висновком І.Г. Багатирьова та М.О. Кисильова, крім загальнотеоретичного сенсу вивчення проблеми злочинності в рамках конкретних груп регіонів, така робота має своїм практичним результатом виявлення характерних особливостей соціально-криміногенної ситуації в них, визначення на цій основі специфічних шляхів і заходів, направлених на її поліпшення [14, 17].

Ґрунтуючись на фундаментальних кримінологічних дослідженнях [1; 4; 5; 6; 7; 12; 13; 14; 15; 16], зазначимо, що технологічно специфіка дослідження злочинності в прикордонних регіонах Півдня України може бути представлена у вигляді визначених послідовних процедур дослідника, яких необхідно чітко дотримуватися з метою отримання максимальної ефективності під час виконання поставлених завдань. Загалом етапи дослідницької діяльності можна виконувати в такій послідовності:

- 1) підготовчий етап;
- 2) розробка програми дослідження;
- 3) визначення емпіричних об'єктів дослідження (відбір необхідних показників);
- 4) розробка методики конкретного дослідження; апробація методики на практиці, її коректування та доопрацювання, перевірка надійності й ефективності;
- 5) збір первинної інформації; логічна й кількісна обробка зібраних даних;
- 6) інтерпретація результатів, висновків і надання рекомендацій.

Отже, вивчення регіональних особливостей злочинності в прикордонних регіонах Півдня України має важливе значення не лише з точки зору теоретичної кримінології, зокрема для уточнення механізму детермінації злочинності та її змін, а й з практичного боку. Воно пов'язано з можливістю виявлення й обліку регіональних особливостей злочинності та їх причин у процесі диференційованої боротьби з нею в конкретних умовах.

Специфіка функціонування прикордонних регіонів полягає насамперед в особливостях соціально-економічного, політичного, культурологічного, демографічного, міграційного й т.д. життя населення, пов'язаного з внутрішніми й зовнішніми факторами взаємодії із сусідніми регіонами. У свою чергу, важливим завданням дослідження специфіки злочинності в прикордонних регіонах Півдня України виступає побудова ефективної методики дослідження, спрямованої на комплексне вивчення територіальної структури злочинності, динаміки, її регіональних особливостей, відмінностей у криміногенних ситуаціях, а також закономірностей причин та умов злочинності в досліджуваних регіонах з метою вдосконалення практики запобігання злочинності на регіональному рівні.

Література

1. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А.М. Бабенко. - Одеса: ОДУВС, 2014. - 416 с.
2. Денисова Т.А. Нові горизонти кримінологічних досліджень регіональної злочинності в Україні / Т.А. Денисова // Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 листопада 2015 року). - Одеса: ОДУВС, 2015. - С. 50-51.
3. Мінченко С. Методологічні аспекти аналізу злочинності в регіоні / С. Мінченко // Право України. - 2001. - № 4. - С. 114-117.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. / А.П. Закалюк. - К.: Ін Юре, 2008. - Кн. 3: Практична кримінологія. - 320 с.
5. Семаков Г.С. Криминология: курс лекцій. - К.: МАУП, 1999. - 128 с.
6. Криминология: Учебник / Н.А. Беляев, И.В. Волгарева, Н.М. Кропачев и др.; под ред. В.В. Орехова. - СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. - 216 с.
7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. / А.П. Закалюк. - К.: Ін Юре, 2007. - Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. - 424 с.
8. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / А.М. Бабенко. - Х., 2015. - 36 с.
9. Бабенко А.М. Методичні основи кримінологічного аналізу регіональних особливостей злочинності / А.М. Бабенко // Актуальні проблеми держави і права: [збірник наукових праць]. - 2014. - Вип. № 71. - С. 333-339.
10. Бабенко А.М. Регіональний підхід в кримінології як метод вивчення злочинності / А. М. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. - 2013. - №1 (52). - С.151-159.
11. Бабенко А.М. Шляхи вдосконалення запобігання злочинності в прикордонних регіонах України / А.М. Бабенко // Південноукраїнський правничий часопис. - 2014. - № 3. - С. 16-18.
12. Ростов К.Т. Методология регионального анализа преступности в России: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / К.Т. Ростов. - СПб., 1998. - 422 с.
13. Каныгин В. И. Проблемы комплексного анализа и предупреждения преступности в регионе (по материалам Приволжского федерального округа): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.И. Каныгин. - Н. Новгород, 2002. - 187 с.
14. Богатирьев И.Г. Кримінологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні: [монографія] / І.Г. Богатирьев, М.О. Кисильов. - Б.: ПФ-ПА, 2010. - 160 с.
15. Албул С.В. Протидія органів внутрішніх справ корисливо-насильницьким злочинам у курортній місцевості: монографія / С.В. Албул, В.Б. Любчик. - Одеса: ОДУВС, 2013. - 140 с.
16. Албул С.В. Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз: монографія. - Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2009. - 144 с.

Чекмарьова І.М.,
старший викладач кафедри
кримінального права та кримінології
ОДУВС
Надійшла до редакції: 15.11.2015

УДК343.85:343.98

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Янковий М. О.

Розглядаються найбільш важливі аспекти криміналістичної профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів. Наведені різні наукові погляди та результати вивчення слідчої практики щодо профілактичної діяльності слідчого з використанням засобів та методів криміналістики. На думку автора, слідчий у процесі розслідування злочинів, поряд зі встановленням і доказуванням обставин їх вчинення, повинен чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції - попередження злочинів у майбутньому. Цілком логічним є включення до методики розслідування злочинів питань профілактичної діяльності слідчого в умовах надзвичайних правових режимів як окремого її структурного елемента.

Ключові слова: правова держава, злочин, злочинність, слідча практика, криміналістична профілактика злочинів, надзвичайний правовий режим, криміналістичні засоби і методи.

Рассматриваются наиболее важные аспекты криминалистической профилактики преступлений в условиях чрезвычайных правовых режимов. Приведены разные научные взгляды, а также результаты изучения следственной практики, касающиеся профилактической деятельности следователя с исполь-

зованием средств и методов криминалистики. По мнению автора, следователь в процессе расследования преступлений, наряду с установлением и доказыванием обстоятельств их совершения, должен четко осознавать необходимость выполнения иной, не менее важной функции - предупреждение преступлений в будущем. Весьма логичным является включение в методику расследования преступлений вопросов профилактической деятельности следователя в условиях чрезвычайных правовых режимов как отдельного ее структурного элемента.

Ключевые слова: правовое государство, преступление, преступность, следственная практика, криминалистическая профилактика преступлений, чрезвычайный правовой режим, криминалистические средства и методы.

Considered the most important aspects of forensic crime prevention in emergency legal regimes. These different scientific views and practice investigative results of a study on prevention of the use of investigative tools and methods of criminology. According to the author, investigator in the investigation of crimes, along with the establishment of proof and the circumstances of their commission should clearly recognize the need to perform

© М.О. Янковий, 2015

other, equally important function - to prevent crimes in the future. It is logical to include methods of investigating crimes investigator for prevention activities in emergency legal regimes as some of its structural elements.

Keywords: rule of law, crime, crime, investigative practice, forensic crime prevention, emergency legal regime forensic tools and techniques.

Боротьба зі злочинністю на сучасному етапі розвитку українського суспільства, в якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [1], є важливим державним завданням. Одним із пріоритетних напрямів цієї боротьби є профілактика злочинів. Провідну роль у профілактиці злочинів відведено органам внутрішніх справ, які мають для цього відповідні повноваження, сили та засоби. Спираючись на науково обґрунтовану правову теорію в поєднанні з передовою практикою, вони покликані в умовах сьогодення по-новому вирішувати це завдання. Тому від науково-методичного забезпечення їхньої діяльності значною мірою залежить вирішення важливої загальнодержавної програми з профілактики злочинності.

Концептуальні основи криміналістичної профілактики злочинів уже досить давно було закладено відомими вітчизняними вченими-криміналістами, зокрема, В.П. Колмаковим (1961 р.), Ф.А. Лопушанським (1973 р.), В.С. Зеленецьким (1975 р.) та іншими.

Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили також науковці: Р.С. Белкін, О.А. Борідько, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.К. Звірбуль, В.Ф. Зудін, Г.Г. Зуйков, І.І. Карпець, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, Г.М. Мінковський, І.Я. Фрідман, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков, І.М. Якимов та інші, роботи яких мають суттєве наукове й практичне значення і служать підґрунтям подальших наукових досліджень.

Разом із тим слід відмітити, що проблема профілактики злочинів у нашій країні довгий час була заідеологізованою і це не могло не відбитися у відповідних теоретичних концепціях, викладених у науковій і навчальній літературі. Також у системі профілактики антисуспільних явищ ще недостатньо визначена роль криміналістичної науки. У відповідній криміналістичній літературі знайшли вирішення лише окремі аспекти даної проблеми.

Актуальність цієї проблематики також зумовлена тенденціями зростання кількості зареєстрованих випадків виникнення надзвичайних ситуацій різної генези в Україні, що, у свою чергу, викликає серйозне занепокоєння як з боку держави, так і суспільства. Тому науково-теоретична та практична значимість розроблення особливостей криміналістичної профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів має науковий інтерес для представників юриспруденції, соціології, політології, психології та інших галузей науки.

Однак на сьогодні у вітчизняній науці відсутні теоретичні розробки щодо криміналістичної профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів, у зазначених наукових працях дане питання досліджено фрагментарно або в межах широкої правової проблематики. Крім того, сучасне кримінальне процесуальне законодавство [2], на жаль, не містить норм, які б деталізували діяльність із профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів. Існуючі положення є недосконалими, взаємовиключними та лише фрагмен-

тарно регулюють окремі питання. Спроби законодавця поліпшити нормативне забезпечення профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів засобами та методами криміналістики без належного завчасного комплексного наукового дослідження та обґрунтування можуть привести до негативних наслідків.

Ураховуючи викладене, а також досягнення суміжних галузей знань (конституційне право, кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія тощо), ми поставили конкретну мету - сформулювати власне бачення сутності криміналістичної профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів, з'ясувати можливі шляхи її розвитку і практичного застосування у слідчій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розробка засобів, прийомів і методів профілактичного характеру завжди була предметом наукового пошуку в криміналістиці. Так, у фундаментальній роботі "Руководство для судебных следователей как система криминалистики" Г. Гросс підкреслював важливість встановлення в процесі слідства обставин (причин і умов), які сприяли вчиненню кожного злочину [3]. Профілактичну направленість криміналістики відмічали і інші учені, зокрема, на думку І.М. Якимова, одним із завдань криміналістики є розробка найбільш раціональних способів попередження і припинення злочину [4, с. 25]. Справедливо вважається, що саме І.М. Якимов уперше ввів до предмета криміналістичної науки завдання профілактики злочинів. У подальшому С.П. Мітрічев визначає криміналістику як науку про розслідування злочинів з метою розкриття злочину та його попередження [5, с. 5].

Проблема криміналістичної профілактики злочинів була докладно розглянута і В.П. Колмаковим. На його думку, криміналістична профілактика складається із загальних та окремих прийомів і методів. Сукупність криміналістичних прийомів і методів, які мають загальний характер і можуть застосовуватися для попередження всіх злочинів, була визначена вченим як загальна методика криміналістичної профілактики, що є самостійною частиною (розділом) науки поряд з криміналістичною технікою, криміналістичною тактикою і методикою розслідування окремих видів злочинів. Прийоми та методи, які застосовуються для профілактики лише певних видів злочинів і мають окремий характер, - це окремі методи криміналістичної профілактики [6, с. 108].

У 1964 р. І.Я. Фрідман, розвиваючи думку В.П. Колмакова, зазначав, що загальні питання криміналістичної профілактики повинні розглядатися окремо від інших, які викладаються у кожному з традиційних розділів криміналістики. До переліку загальних питань ученим були віднесені: поняття та предмет криміналістичної профілактики, її місце в системі криміналістики, проблема попередження злочинів у науці криміналістиці та інших науках, форми відображення та впровадження рекомендацій профілактичного характеру тощо [7, с. 14]. А в 1971 р. І.Я. Фрідман дійшов висновку, що перелік окремих криміналістичних теорій не можна визнати повним без включення до нього вчення про криміналістичну профілактику, яка є методологічною базою дослідження та розробки засобів, прийомів і методик запобігання злочинам [8, с. 102].

Питанням криміналістичної профілактики приділена значна увага і в низці інших праць. Так, А.І. Вінберг загальні положення криміналістичної профілактики злочинів запропонував розглядати в першому розділі науки, а спеціальні - відповідно в розділах криміналістичної

техніки, тактики та методики розслідування [9, с. 6-7]. Відмічаючи, що складовою частиною науки криміналістики є розроблення питань профілактики злочинів, А.І. Вінберг указував, що на основі вивчення обставин і умов, у яких учиняються різноманітні злочини, способів їх вчинення, узагальнення слідчої і судової практики, криміналістика розробляє попереджувальні профілактичні заходи. Цілком справедливо вчений пропонує до їх переліку відносити: 1) технічні засоби попередження злочинів; 2) технічні та тактичні прийоми виявлення в ході розслідування та судового розгляду умов, які сприяють вчиненню злочинів; 3) тактику попередження намірів на вчинення злочинів, припинення злочинів [9, с. 8].

Традиційно юристи вважають, що фактори, які впливають на злочинність, вивчаються кримінологією, в той же час багато аспектів у проблемі запобігання злочинам не стосуються ані кримінології, ані будь-якої іншої науки кримінально-правового циклу, а знаходяться на перетині різних галузей знань. Складовою частиною методики розслідування окремих видів злочинів, на думку О.М. Васильєва, є методи з'ясування причин конкретного злочину. До предмета криміналістики, на його думку, відносяться і такі заходи, як організація охорони майна, правильна система обліку матеріальних цінностей і контролю за їх витрачанням та ін. [10, с. 28].

Проблему криміналістичної профілактики злочинів вивчав і професор Г.А. Матусовський. Він визначав криміналістичну профілактику злочинів як діяльність уповноважених суб'єктів і напрям наукових досліджень, який базується на загальних кримінологічних рекомендаціях по встановленню причин і умов, що сприяють конкретним злочинам, вжиттю спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання і припинення [11, с. 33].

У той же час висловлювалися і протилежні думки. Так, Р.С. Белкін зазначав, що у самій проблемі попередження злочинів жодної криміналістичної специфіки немає [12, с. 20], хоча пізніше він змінив свою точку зору, зазначивши, що криміналістика виникла та розвивається як наука, яка сприяє розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів [13, с. 36].

Таким чином, аналіз праць означених авторів дозволяє зробити загальний висновок, що, незважаючи на певну розробленість окремих питань криміналістичної профілактики, проблема в цілому та її методологія потребують подальших спеціальних досліджень, а питання про формування в криміналістиці вчення про криміналістичну профілактику злочинів залишається дискусійним, хоча абсолютна більшість вчених-криміналістів і практичних працівників сьогодні визнає, що криміналістика виникла та розвивається як наука, яка сприяє розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів, у тому числі й у сфері запобігання та ліквідації негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного та соціально-політичного характеру.

Ми підтримуємо точку зору більшості криміналістів про те, що запобігання злочинам належить до предмета криміналістики і є складовою слідчої діяльності. Криміналістична профілактика, будучи частиною юридичної профілактики, представляє собою цілеспрямовану систему криміналістичних засобів, прийомів і методів профілактичного характеру. Криміналістичні рекомендації методики розслідування окремих видів злочинів, виконуючи свою роль у запобіганні кримінальним правопорушенням, повинні узагальнювати типові причини й

умови, що сприяють учиненню злочину. Важливе значення для формування цих рекомендацій відіграють також узагальнені дані кримінології щодо структури та динаміки окремих видів злочинності. Профілактична діяльність правоохоронних органів при розслідуванні злочинів, на думку А.Ф. Волобуєва, дає максимальний ефект тільки тоді, коли вона органічно поєднується з економічними, соціальними, правовими й організаційними заходами попередження злочинності в масштабах країни [14, с. 12].

Висновок. Таким чином, розвиток сучасної української держави супроводжується проявами надзвичайних ситуацій, що стали невід'ємною частиною існування суспільства. За умов надзвичайних правових режимів значно погіршується криміногенна ситуація, збільшується кількість скоєних злочинів. З метою реагування на кримінальні правопорушення, як за звичайних умов, так і в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, створена відповідна система правоохоронних органів. Слідчий у процесі розслідування злочинів поряд з установленням і доказуванням обставин їх учинення, повинен чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції - запобігання злочинам у майбутньому. Цілком логічним, на наш погляд, є включення до методики розслідування злочинів питань профілактичної діяльності слідчого в умовах надзвичайних правових режимів як окремого її структурного елементу. Уважаємо, що криміналістична профілактика злочинів у діяльності слідчого з розслідування злочинів є комплексною проблемою і повинна досліджуватись не лише криміналістикою, а й кримінологією та наукою кримінального процесу.

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 2952-VI зі змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 21.02.2014 р. № 742-VII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 16.07.2015 р. № 629-VIII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики [Текст] / Г. Гросс: пер. с нем.; с 4-го доп. изд. перевели Л. Дудкин и Б. Зиллер. - СПб.: Типография М. Меркушева, 1908. - 1040 с.
4. Якимов И.Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике [Текст] / И.Н. Якимов. - М.: НКВД РСФСР, 1925. - 431 с.
5. Криминалистика: Часть 2 [Текст] / под ред. С.П. Митричева, П.И. Тарасова-Родионова. - М.: Юрид. лит., 1953. - 184 с.
6. Колмаков В.П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений [Текст] / В.П. Колмаков // Советское государство и право. - 1961. - № 12. - С. 106-109.
7. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений в советской криминалистике [Текст] / И.Я. Фридман // Материалы пятой расширенной научной конференции Киевского отделения УНОСМик. - К., 1964. - С. 14-17.
8. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики [Текст] / И.Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза. - К., 1971. - Вып. 8. - С. 101-105.
9. Винберг А.И. Пути развития теории криминалистики [Текст] / А.И. Винберг // Советское государство

и право. - 1971. - № 10. - С. 6-9.

10. Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики [Текст] / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. - 139 с.

11. Матусовский Г.А. Проблемы развития криминалистической профилактики [Текст] / Г.А. Матусовский // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 вересня 2003 р. / Ред. кол.: М.І. Панов (голов. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Ковалова та ін. - Х.: Гриф, 2003. - С. 38-41.

12. Белкин Р.С. О понятии расследования преступлений [Текст] / Р.С. Белкин. - М.: Юрид. лит., 1978. - 184 с.

13. Белкин Р.С. Курс криминалистики: учеб. пособ.

для вузов. - 3-е изд., дополненное [Текст] / Р.С. Белкин. - М.: Закон и право, 2001. - 837 с.

14. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів: лекція для всіх форм навчання [Текст] / Укл. А.Ф. Волобуєв. - Харків: НУВС, 2003. - 24 с.

Янковий М.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
ОДУВС
Надійшла до редакції: 04.11.2015

ІННОВАЦІЇ - ОСНОВА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Берназ П. В.

Стаття присвячена авторській концепції стосовно використання здобутків різних галузей знань при криміналістичному забезпеченні діяльності з розслідування злочинів у сучасних умовах. Підкреслюється, що для якісного криміналістичного забезпечення розслідування злочинів недостатньо тільки здобутків криміналістики - необхідна системна інтеграція в криміналістичну науку здобутків із різних галузей знань, які б надавали можливість слідчому постійно підвищувати ефективність виявлення, припинення, запобігання, розкриття та розслідування злочинів в умовах використання підозрюваними новітніх досягнень науки та активізації протидії розслідуванню. Робиться висновок про створення спеціальної криміналістичної служби з постійного вивчення та узагальнення останніх досягнень вітчизняної та світової науки, які можуть бути використані в практичній діяльності, науковому та навчальному процесі.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, інновації, синергетичний підхід, інформаційні технології, розслідування злочинів.

Статья посвящена авторской концепции в отношении использования достижений из различных отраслей знаний в криминалистическом обеспечении расследования преступлений в современных условиях. Подчеркивается, что для качественного криминалистического обеспечения расследования преступлений недостаточно только достижений криминалистики - необходима системная интеграция в криминалистическую науку достижений из различных отраслей знаний, которые давали бы возможность следователю постоянно повышать эффективность выявления, прекращения, предупреждения, раскрытия и расследования преступлений в условиях использования подозреваемыми новых достижений науки, а также активизации противодействия расследованию. Сформулирован вывод о необходимости создания специальной криминалистической службы, предназначенной для постоянного изучения и обобщения последних достижений отечественной и зарубежной наук, которые могут быть использованы в практической деятельности, в научном и учебном процессах.

Ключевые слова: криминалистическое обеспечение, инновации, синергетический подход, информационные технологии, расследование преступлений.

The article is devoted to the authors' concept concerning application of innovations from various fields of knowledge about criminalistics support of crime investigation under modern conditions. The work makes an emphasis on the fact that criminalistics achievements are not enough for effective criminalistics support of crime investigation. It is crucial to integrate systematically the achievements from various fields of knowledges into the criminalistics science with the view of giving an investigator an opportunity to constantly enhance the disclosure efficiency, as well as stoppage and prevention, disclosure and investigation of crimes in circumstances where the suspects employ the

latest scientific achievements and when they have become quite efficient in investigation counteraction. The article makes the conclusion about the necessity to create a special criminalistic service intended to constantly monitor and consolidate the latest international and national scientific achievements that could be used in practical activities, as well as in research and study processes.

Keywords: criminalistics support, innovations, synergetic approach, information technologies, crime investigation.

Вивчення наукового рівня криміналістичного забезпечення кримінального провадження, використання слідчими інноваційних досягнень сучасної науки і техніки свідчать про певне відставання від кримінальної практики застосування новітніх засобів, методів і технологій у злочинній діяльності. Особливо напруженою є ситуація по кримінальних правопорушеннях, де злочинці використовують інформаційні технології для вчинення злочинів не тільки на національному рівні, але й на міжнародному, транснаціональному. Це потребує застосування адекватних засобів протидії таким негативним явищам. Подолання цього дисбалансу є одним із невідкладних завдань криміналістики.

Здобутки різних галузей знань, сучасний комплекс технічних та інших знань не може бути використано під час досудового розслідування злочинів без попереднього осмислення та визначення шляхів їх використання для вирішення специфічних завдань, які підлягають вирішенню в слідчій діяльності. Криміналістика є наукою, перед якою постійно ставляться завдання вивчення реальних потреб практики в знаннях із інших галузей і пошуку відповідних досягнень науки, які можливо використати в діяльності з розслідування злочинів, узагальнення, адаптації їх до діяльності з розслідування злочинів і забезпечення практики новітніми засобами, методами та технологіями протидії злочинності.

За останні роки проблемі розроблення інновацій та їх впровадження в діяльність із розслідування злочинів учені приділяли значну увагу [1].

Разом з тим проблема інноваційного підходу є не вичерпаною. Крім того, вивчення слідчої практики свідчить про очевидний низький рівень використання інновацій при розслідуванні злочинів. За останні роки в Україні це питання суттєво загострилося у зв'язку зі стійкою тенденцією росту випадків використання злочинним світом інновацій сучасної науки, невідомих криміналістиці способів учинення злочинів, що веде до кримінальних правопорушень, по яких не встановлені підозрювані.

Так, на початок 2015 року рішення про закінчення або зупинення не прийнято було по 422956 кримінальним провадженням і, на жаль, за дев'ять місяців 2015 року тільки по 20199 були вручені повідомлення про підозру. Злочини, по яких було прийнято рішення про зупинення, розділилися так: 128 - у зв'язку із захворюванням підозрюваного, 151 - у зв'язку з виконанням процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва і найбільша кількість - 6026 злочинів, по яких місцезнаходження підозрюваного невідоме. За дев'ять місяців поточного року було 404718 кримінальних проваджень, по яких

© П.В. Берназ, 2015

рішення про закінчення або зупинення не прийнято [2].

Об'єктивних і суб'єктивних причин такого незадовільного стану розкриття злочинів багато, але серед них особливе місце займає стійка тенденція активізації застосування злочинцями сучасних досягнень науки і техніки, особливо у сфері інформаційних технологій, як при підготовці та вчиненні злочину, так і під час протидії розслідуванню. Усе це вимагає постійного теоретичного переосмислення наукових підходів до вивчення та адаптації сучасних досягнень інших галузей знання в криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень.

У зв'язку з цим, на сучасному етапі боротьби з кримінальними правопорушеннями перед криміналістичною наукою виникає низка складних завдань, які зумовлені, з одного боку, необхідністю вдосконалення існуючих методів, засобів і технологій розслідування злочинів та розробки нових, а з іншого - постійною потребою вивчення новітніх досягнень науки, які можна використати в протидії злочинності та їх адаптації до умов діяльності професійних учасників кримінального провадження, також нових, зокрема, детективів НАБУ, з метою втілення в життя останніх інноваційних досягнень науки і техніки з різних галузей знання, без яких неможлива ефективна протидія кримінальним проявам.

Термін "інновація" походить від латинського слова "innovato" та означає оновлення або поліпшення. Термін "інновація" використовується як синонім терміна "нововведення". Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України "Про інноваційну діяльність" інновації - новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології або послуги, також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери" [3].

Інновації - це кінцевий результат інноваційної діяльності у вигляді вперше створеного, нового чи вдосконаленого продукту або технологій, який наділено якісними перевагами перед іншими аналогічними продуктами, що ефективно використовується в практичній діяльності та покращує її якість.

Сутністю інновації є не тільки розробка відповідної нової ідеї, але й доведення наукової розробки до стадії практичного використання, що призводить до підвищення ефективності діяльності, в яку втілюється інновація.

З урахуванням специфіки правозастосовної діяльності та розуміння поняття "інновація" можна стверджувати про існування інновацій у криміналістиці. Інновації в криміналістиці - це розроблені та впроваджені в практику боротьби зі злочинністю нові сучасні методи, методики, технології, технічні засоби (прилади, апаратура, інструменти тощо), метою яких є оптимізація кримінального провадження та підвищення якості правозастосовної діяльності [4, 4].

Об'єктом інноваційної діяльності виступають нематеріальні блага - результати інтелектуальної діяльності (наукові дослідження і розробки), які доводяться до стану інноваційного продукту та впроваджуються як інновації в діяльність із розслідування злочинів.

У криміналістиці інноваційна діяльність реалізується в декількох напрямках - інтеграція інновацій із різних галузей знань та адаптація їх до потреб криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, а також розробка власного криміналістичного інноваційного продукту. У житті криміналістична наука, вивчаючи нові способи

вчинення злочинів, новітні засоби, методи та технології, які використовуються злочинцями, визначає власні наукові потреби в інтеграції або розробці адекватних злочинній практиці інновацій. Майбутня необхідність в інноваціях визначається також у результаті моделювання та стратегічного прогнозування потреб практики розслідування злочинів.

Відбувається свого роду процес змагання, під час якого визначається: який із цих видів діяльності (кримінальна чи криміналістична) першим використає нові здобутки науки. Криміналістичній науці та практиці досудового розслідування неможливо "пасти задніх". Насамперед криміналістика повинна більш активно виконувати інтегруючу функцію наукового забезпечення пізнавальних процесів у кримінальному провадженні, випереджаючи злочинців у використанні інновацій. Вирішення цього непростого завдання лежить через синергетичний підхід у криміналістичному забезпеченні розслідування злочинів.

Термін "синергетика" був введений Г. Хакеном у 1980 році, який трактує його як взаємодію великого числа підсистем в оптимізації діяльності в надскладних об'єктах [5, 27].

До сьогодні ще не піддавалися серйозному вивченню інтеграційні процеси, які проходять у криміналістиці з метою визначення найбільш оптимальних рівнів синтезування нею даних природознавчих і технічних наук з метою вдосконалення криміналістичного арсеналу [6, 72].

Відповідно до теми нашого дослідження синергетичний підхід дає можливість досліджувати злочинну діяльність, проблеми криміналістичного забезпечення кримінального провадження з позиції узгодженого міждисциплінарного підходу, а не просто з позиції багатоспектності об'єкта дослідження.

Не вдаючись до більш детального розгляду синергетики як магістрального напрямку поповнення та адаптації для потреб криміналістики інноваційних наукових знань, що не є предметом нашого дослідження, відзначимо, що перед кожним із розділів криміналістичної науки стоять завдання постійного вивчення новітніх досягнень сучасної науки, які можна використати в протидії злочинності та негайному забезпеченні ними нагальних потреб практики. Традиційно в криміналістиці можна визначити як мінімум три напрями виявлення розробки інновацій - техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний та напрямок забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів.

Найбільш активно в інноваційному плані розвивається техніко-криміналістичний напрямок. Так, серед інноваційних методів і засобів вагоме значення відводиться біометричним, тобто таким, які дозволяють виміряти фізичні та поведінкові характеристики особи з метою її ідентифікації або вирішення діагностичних завдань. Оригінальними спробами знайти нові шляхи вирішення завдань ідентифікації особи є використання інструментальних засобів, зокрема: ідентифікація людини за її зовнішніми ознаками через відеосистеми, з використанням тепловізійної техніки; по голосу, по артикуляції під час вимови окремих звуків, слів. Неповною мірою також використовуються можливості поліграфа у визначенні придатності до слідчої та детективної діяльності та наявності професійної деформації; у діагностиці правдивості свідчень; у виявленні причетності до злочину тощо. З 1985 року в практику боротьби зі злочинами втілено геномний метод ідентифікації людини за її ДНК, який є одним із самих значних досягнень криміналістики

XX століття й може повністю замінити в майбутньому дактилоскопію як у криміналістичній реєстрації, так і в ідентифікації особи [7, 188].

Однією з нових спроб вирішення завдань ідентифікації особи є метод сканування так званої венної карти, тобто інфрачервоного зчитування малюнка вен руки. Широке використання комп'ютерних технологій призвело до того, що злочинці все частіше використовують ці досягнення для вчинення злочинів. У зв'язку з цим виникла можливість ідентифікувати особу по клавіатурному почерку [8, 267-279]. Продовжується пошук нових біометричних методів для використання в слідчій діяльності, зокрема ідентифікація людини за малюнком дна або райдужної оболонки ока. Так, за даними американських учених, наші відбитки пальців мають 40 унікальних характеристик, тоді як райдужна оболонка ока - 256. Саме тому сканування сітківки активно використовується банківською системою безпеки для ідентифікації особи.

Стрімкий розвиток нових технологій у криміналістичній практиці детерміновано потребами у швидкому переробленні величезних масивів криміналістично-значущої інформації. Так, значний потенціал для досудового розслідування має використання сучасних можливостей, які пов'язані з використанням інформаційних технологій. Зважаючи на те, що інформаційне забезпечення лежить в основі доказування, безсумнівно, цей напрямок використання інновацій під час розслідування злочинів є магістральним. Інформаційні технології надають криміналістичному забезпеченню діяльності з розслідування злочинів нового якісного витоку розвитку. Інформаційні системи надають можливість доступу до інформаційних баз з будь-якої віддаленої точки доступу, вони можуть в автоматичному режимі здійснювати аналіз інформації, здатні формувати відповіді на запити.

Використання потенціалу інформаційних технологій особливо корисним є на початковому етапі розслідування в ситуації інформаційної невизначеності. Глобальна всесвітня мережа Інтернет надає можливості швидко одержати різного роду інформацію, яка необхідна під час розкриття та розслідування злочинів. "Сьогодні аналітичний пошук або, за термінологією низки фахівців, "аналітична розвідка" стає першим установчим етапом інформаційної роботи. Дозволяє мінімізувати витрати робочого часу оперативного складу та значно підвищити якість інформаційно-пошукової роботи, вивести її на якісно новий рівень" [9, 243].

Інноваційного забезпечення потребує й криміналістична тактика. З часу виникнення поняття "тактика" і до сьогодні здійснюється інтеграція психологічних знань з криміналістичними. Але проблема не вичерпала себе й потребує подальшої розробки.

Вивчення практики криміналістичного забезпечення тактичних аспектів кримінального провадження свідчить про велику потенційну можливість використання сучасних психологічних методів, засобів і технологій при проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, що потребує інтенсифікації вивчення можливостей цієї науки та адаптації її сучасних знань у криміналістичному забезпеченні тактики розслідування злочинів. Сьогодні неможливо стати хорошим тактиком у боротьбі з сучасною злочинністю без використання останніх досягнень психологічної науки.

У зв'язку з цим вірно зазначено, що сучасною криміналістикою виявлено основний, генеральний напрямок її розвитку. Цей напрямок знаходиться в напрямі психо-

лого-криміналістичної інтеграції.

Безумовно, для оптимізації криміналістичного забезпечення тактики необхідні інтегративні знання і з інших галузей, в яких є потреба практики.

Повільно, але вже розпочався процес інформаційно-технологічних перетворень при підготовці й проведенні слідчих (розшукових) дій, зокрема, право, а в окремих випадках - обов'язок фіксації ходу й результату процесуальної дії за допомогою технічних засобів (ст. 104 КПК), проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференцій (дистанційне судове розслідування) (ст. 232 КПК), обов'язкове фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді (ст. 107 КПК) - є ознаками створення цифрової юстиції, що, у свою чергу, потребує криміналістичного забезпечення цих нововведень. На практиці ще не розроблені тактичні особливості підготовки та проведення слідчих дій в Інтернет-просторі, вчинення яких вимагає розроблення тактичних прийомів, які засновані на глибоких знаннях можливостей сучасних інформаційних технологій із забезпеченням відповідних технічних засобів і програм. Потребують новітніх підходів організаційні аспекти налагодження міжнародного співробітництва при проведенні слідчих дій у кіберпросторі і, зокрема, при розслідуванні комп'ютерних злочинів і протидії злочинним угрупованням із транснаціональними зв'язками.

Окремі завдання синергетичного підходу в криміналістичному забезпеченні стоять перед методикою розслідування окремих видів злочинів як синтезуючого розділу криміналістики, в якому зосереджені всі здобутки криміналістики відповідно до окремих видів злочинів.

Передусім необхідно підкреслити, що до наук, досягнення яких використовуються злочинним світом все більше і більше, відноситься психологія. Тому досягнення цієї науки повинні системно вивчатися й мають вирішуватися питання про виявлення адекватних психологічних інновацій та адаптування їх до криміналістичних потреб у практику розслідування окремих видів злочинів.

Однією із головних проблем цього розділу, безумовно, є й питання протидії розслідуванню з боку підозрюваних та їх зв'язків. Так, за даними В.С. Кузьмичова, у 80 % вивчених ним кримінальних справ та 90,7 % опитаних засуджені чинили протидію розслідуванню [10, 16].

У цьому випадку такі дії особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, повинні враховуватись як системоутворюючий елемент під час вирішення завдань розслідування. Ця проблема лише частково привернула увагу криміналістів, але набула останнім часом особливої актуальності та гостроти [11, 129]. Без використання комплексу знань із різних галузей (психології, логіки тощо) та їх адаптації до потреб кримінального провадження по окремим видам злочинів неможливо ефективно організувати криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сучасних умовах.

Для документування злочинів у сфері високих технологій з метою пошуку та фіксації фактичних даних широко застосовуються програмні й технічні засоби, використовуються наукові, технічні та інші спеціальні знання. У зв'язку з цим постійного системного інноваційного забезпечення потребує розслідування злочинів, які вчиняються в кіберпросторі з використанням комп'ютерного обладнання останніх модифікацій. Для виявлення слідів подолання злочинцями захисних апаратних пристроїв, захисного програмного забезпечення, на вузлах комп'ютера потерпілого, сервера та маршрутизаторів

мережі, змін електронного середовища, а саме змін інформації (баз даних, програм, текстових файлів), яка розташована на жорстких дисках, дискетах, магнітних стрічках, лазерних і магнітооптичних дисках, слідів знищення чи змін інформації (видалення з каталогів імен файлів чи стирання окремих записів, фізичне руйнування чи розмагнічування носіїв необхідні відповідне інноваційне комп'ютерне обладнання, програми, методи, технології. При цьому вони повинні обновлятися кожного разу як з'являються комп'ютери нових модифікацій.

Фіксація фактичних даних про злочини в мережі Інтернет, як правило, передбачає проведення оперативно-технічних заходів. Процедура збирання в електронній формі доказів по комп'ютерних злочинах відповідно до Конвенції про кіберзлочинність передбачають необхідність: 1) збирання комп'ютерних даних у реальному масштабі часу; 2) збирання даних про рух інформації в реальному масштабі часу; 3) збирання за допомогою технічних засобів або запис даних про рух інформації в реальному масштабі часу, що пов'язано з визначенням передавання інформації через комп'ютерні системи; 4) перехоплення даних змісту інформації; 5) збирання за допомогою технічних засобів або запис даних змісту інформації в реальному масштабі часу, які належать до визначеного передавання інформації, що також потребує постійного оновленого комп'ютерного обладнання та відповідних фахівців.

У сучасних умовах перенавантаження слідчого, яке сягає більше сотні кримінальних проваджень на одного слідчого, суттєве практичне значення та інноваційний характер може мати електронний документообіг у рамках програми "Оптико-електронний кабінет криміналістики" (ОЕКК), коли слідчий "має можливість оперативно звернутися за практичною або методичною допомогою з питань організації досудового слідства та впровадження новітніх експертних технологій до централізованого масиву електронного офісу криміналістичної служби, що працює цілодобово, і при цьому не виїжджати з району до обласного центру в різні установи. Звернення слідчих фіксуються та зберігаються в електронній пам'яті антикримінальної інформаційної мережі.

Безумовно, криміналістична наука не тільки інтегрує інновації з інших галузей знань, але й сама активно їх розробляє відповідно до потреб практики.

Створення інновацій у криміналістиці здійснюється за таких етапів: 1) розроблення основних теоретичних засад щодо інновацій в криміналістиці; 2) вивчення й аналіз сучасного стану та можливих шляхів упровадження інноваційних продуктів у діяльність органів досудового слідства; 3) відокремлення найбільш перспективних напрямів інноваційної діяльності з урахуванням потреб слідчої (судової) практики та досягнень природничих і технічних наук; 4) генерація і фільтрація ідей; 5) планування науково-дослідної роботи; 6) розроблення відповідно до плану НДР інноваційних продуктів; 7) апробація результатів НДР; 8) впровадження інновацій у практичну діяльність правозастосовних органів [1, 43]. Крім цього, можна вести мову про фінансове, кадрове та інше забезпечення інноваційної діяльності.

Необхідно також мати на увазі, що на шляху впровадження інновацій існує ціла низка перешкод і бар'єрів. Зокрема: вузький власний інтерес окремих осіб, неправильне розуміння ситуації, різна оцінка ситуації керівником і окремими виконавцями, низька терпимість до змін [12]. Сформовані стереотипи мислення слідчих.

Небажання й деякою мірою побоювання нового, незвичного прикриваються іронічним ставленням до рекомендованих новинок [13, 124].

Завдання керівника інноваційного проекту - звернути увагу на ці перешкоди й ужити заходів щодо їх нейтралізації та усунення [14].

Таким чином, інноваційний підхід у вирішенні проблем криміналістичного забезпечення кримінального провадження має фундаментальну значимість, потребує подальшої розробки як проблем інтеграції знань сучасної науки, так і розробки інновацій у криміналістичній науці з метою оптимізації діяльності з розслідування злочинів у сучасних умовах.

Насамперед, на сучасному етапі протидії злочинів, які вчиняються в кіберпросторі, моніторинг інформації в Інтернет-просторі є пріоритетним напрямом антикримінального впливу, яким повинні постійно займатися обладнані по останньому слову техніки спеціально підготовлені підрозділи правоохоронних органів по боротьбі з цим видом кримінальних правопорушень.

Для вирішення завдань вивчення потреб практики розслідування злочинів, виявлення інновацій у різних галузях знань, їх адаптації для потреб криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів потрібна, як це зазначено в п. 1 ст. 1 ЗУ "Про інноваційну діяльність", інноваційна інфраструктура - сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо).

Для початку пропонується для моніторингу необхідних для практики розслідування злочинів інновацій створити підрозділ "Інноваційних технологій" при ДНДЕКЦ України, який би за результатами такого моніторингу видавав реферативні збірники за певними напрямками галузей знань із грифом "для службового користування", якими могли б користуватися практики, науковці, аспіранти, ад'юнкти, студенти та курсанти юридичних навчальних закладів. Аналогічний підрозділ із такими ж функціями можна створити також у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, в якому плідно досліджується наукова тема "Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції".

Зважаючи на важливість цього напряму наукової діяльності, бажано було б також передбачити відповідні посади з функціями моніторингу інновацій із різних галузей знань і в юридичних навчальних закладах, що значно покращить потенційну можливість вибору тем досліджень аспірантами, ад'юнктами та докторантами.

Література

1. Шепітько В.Ю., Журавель В.А., Авдєєва Г.К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. - Х.: Право, 2011. - Вип. 21. - С. 39-45; Шепітько В.Ю., Авдєєва Г.К. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. - Х.: Право, 2010. - Вип. 19. - С. 194-203; Тацій В.Я. Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення // Юрид. вісн. України. - 2007. - № 44. - С. 3.

2. Єдиний реєстр досудового розслідування. - [Електронний ресурс]: <http://www.mvs.gov.ua>.

3. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 36. - С. 266.

4. Шепитько В.Ю., Авдеева Г.К. Інновації в діяльності кримінальної юстиції / Криміналістика и судебная экспертиза: Межведомственный научно-методический сборник. Вып. 59. // Отв. ред. И.И. Емельянова. - К.: Министерство юстиции Украины, 2014. - С. 3-11.

5. Ершова-Бабенко И.В. Методология исследования психики как синергетического объекта. - Одесса: ОДУ-КОМ, 1993. - 360 с.

6. Яблоков Н.П. Некоторые взгляды на криминалистику как науку и учебную дисциплину XXI века // Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листоп. 2010 р. - Х.: Право, 2010 - С. 68-73.

7. Берназ В.Д. Інтеграція досягнень сучасної науки в слідчу діяльність // Південноукраїнський правничий часопис. - 2008. - Вип. № 4. - С. 189-191.

8. Михайлов М.А. Биометрия: новое слово в идентификации личности // Воронежские криминалистические чтения: сб. научн. трудов. - Вып. 11 / под ред. О.Я. Баева. - Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2009. - С. 267-279.

9. Захаров В.П., Рудешко В.І. Проблеми інформацій-

ного забезпечення правоохоронних структур: Навчально-практичний посібник. - Львів: Льв. ДУВС, 2007. - 372 с.

10. Кузьмичев В.С. Теория и тактика следственной деятельности. - К., НВТ "Правник", 1997. - 246 с.

11. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного следствия. / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. - М. "Новый юрист", 1997. - 400 с.

12. Гершман М.А. Инновационный менеджмент. - М.: Маркет ДС, 2008. - 200 с.

13. Белкин Р.С. Криминалістика: проблеми сьогодняшнього дня. Злободенные вопросы российской криминалистики. - М.: НОРМА (Изд. группа НОРМА - ИНФРА-М), 2001. - 240 с.

14. Кузьмин С.В. Организация инновационной деятельности педагогического коллектива образовательного учреждения: Метод. рек. - Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 2001. - 22 с.

Берназ П.В.,

кандидат юридичних наук,

директор навчально-наукового інституту

заочного та дистанційного навчання

ОДУВС

Надійшла до редакції: 02.11.2015

УДК341.9

СУТНІСТЬ ТА ПРОВОА ПРИРОДА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Марченко М. В.

У статті висвітлено проблеми визначення сутності та правової природи транснаціональних корпорацій як суб'єктів міжнародного приватного права. Досліджено основні ознаки, що притаманні транснаціональним корпораціям. Наведено класифікацію транснаціональних корпорацій, що відображає їх організаційну структуру та систему управління. На основі цього виокремлені основні види та типи транснаціональних корпорацій.

Ключові слова: Транснаціональні корпорації, ТНК, сутність ТНК, правова природа ТНК, ознаки ТНК, міжнародне приватне право.

В статье освещены проблемы определения сущности и правовой природы транснациональных корпораций как субъектов международного частного права. Исследованы основные признаки, присущие транснациональным корпорациям. Приведена классификация транснациональных корпораций, отражает их организационную структуру и систему управления. На основе этого выделены основные виды и типы транснациональных корпораций.

Ключевые слова: Транснациональные корпорации, ТНК, сущность ТНК, правовая природа ТНК, признаки ТНК, международное частное право.

In the article the problem of determining the nature and legal nature of transnational corporations as subjects of international private law. The basic features that are inherent to multinational corporations. Classification multinationals, reflecting their organizational structure

and management system. Based on this isolate basic kinds and types of transnational corporations.

Keywords: Transnational corporations, multinationals, the essence of TNCs, the legal nature of TNC features TNC, private international law.

Постановка проблеми. На сьогодні в умовах глобалізаційних перетворень особливо за умов здійснення транснаціональної діяльності питання визначення суті та правової природи транснаціональних корпорацій є перспективним та нагальним, оскільки діяльність ТНК зумовлює нерівномірний розподіл доданої вартості та прибутків в результаті здійснюваної діяльності. Як наслідок, це призводить до численних зловживань ТНК, в першу чергу, в площині фінансової звітності та виведення капіталу з-під оподаткування.

Дослідженням питання визначення сутності ТНК, їх правової природи а також класифікації займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Загальні теоретичні питання правової природи та сутності ТНК досліджувалися такими вченими: К.С. Архіпова, І.Л. Зелінський, Е.М. Лимонова, В.С. Літкевич, Д.Г. Лук'яненко, В.Є. Новицький, О.В. Плотніков, В.В. Рокоча, О.В. Тарасов, Г.С. Фединак, та ін.

Питання вивчення сутності та правової природи транснаціональних корпорацій, враховуючи його важливість, було досить добре досліджено, але попри цей змістовний теоретичний базис, існуючі наукові напрацювання потребують свого оновлення. Це обумовлено насамперед глобалізаційними процесами світової економіки та фінансового сектору, інтенсифікацією суспільних зв'язків та

© М.В. Марченко 2015

появою принципово нових видів економічної діяльності, насамперед, у сфері інформаційно-телекомунікаційних послуг.

Метою статті є визначення сутності та правової природи транснаціональних корпорацій через дослідження основних ознак та класифікації ТНК, як суб'єктів міжнародного приватного права.

Виклад основного матеріалу. У ч. 2 ст. 119 Господарського кодексу України (далі - ГК України) закріплено, що господарське об'єднання - об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність [1]. Згідно з ч. 1 ст. 120 ГК України, господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом. Беззаперечно, можна констатувати те, що за своєю природою корпорація має бути однією з організаційно-правових форм об'єднань підприємств.

Законодавчо закріплене визначення корпорації вказано в ч. 3 ст. 120 ГК України. Відповідно до вказаної норми, корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації [1]. Проте у чинному ГК України відсутнє поняття "транснаціональна корпорація". Це зумовило існування чималих дискусій серед вчених-економістів, вчених у сфері міжнародного приватного, міжнародного публічного та господарського права.

Аналіз спеціальної літератури дає можливість стверджувати, що в більшості випадків вчені та науковці присвячують увагу дослідженню ознак ТНК та наводять різні підходи щодо закріплення дефініції вказаного господарського об'єднання у вітчизняному законодавстві.

Тому спробуємо розглянути і проаналізувати існуючі дефініції та виділити найбільш істотні ознаки, притаманні ТНК.

Зокрема, на думку Літкевича В.С., ТНК потрібно вважати підприємством, що діє через свої структурні підрозділи - суб'єкти національного права різних держав - на території двох і більш країн, і яке, як економічно єдиний організм, знаходиться поза юрисдикцією окремої держави, або поза правовим контролем групи держав, або міждержавних організацій [5, с. 130]. У монографії за редакцією Д.Г. Лук'яненка зазначається, що ТНК - це, за визначенням ЮНКТАД, підприємство, яке об'єднує юридичних осіб будь-яких організаційно-правових форм і видів діяльності у двох і більше країнах та здійснює проведення взаємопов'язаної політики та стратегії завдяки одному чи кільком центрам прийняття рішень [6, с. 255]. Як бачимо, у наведених дефініціях ТНК розглядається як підприємство, що, на нашу думку, є недостатньо правильним з позиції вітчизняного законодавчого регулювання. По-перше, згідно ст. 62 ГК України, підприємство являється самостійним суб'єктом господарювання та не має у своєму складі інших юридичних осіб. По-друге, відповідно до ст. 120 ГК, корпорація є однією з організаційно-правових форм об'єднань підприємств. У свою чергу, об'єднання підприємств є господарською організацією, утвореною у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань і має статус юридичної особи [1]. Таким чином,

керуючись вищенаведеними положеннями ГК України, ТНК слід розглядати саме як об'єднання підприємств (господарську організацію), а не як окреме підприємство.

І. Шкурат зазначає, що під транснаціональною корпорацією розуміється група підприємств, що функціонують у різних країнах (приймаючих), але контролюються штаб-квартирою, яка міститься в одній конкретній країні - країні базування. Головною ознакою ТНК є здійснення прямих закордонних інвестицій з країни базування в приймаючі країни [6, с. 103].

У свою чергу, у Конвенції "Про транснаціональні корпорації" від 6 березня 1998 р., яка ратифікована Законом України № 921 - XIV від 13 липня 1999 р. із застереженнями [3], зазначено, що під поняттям "транснаціональна корпорація" розуміється юридична особа (сукупність юридичних осіб), яка:

а) має у власності, господарському віданні або оперативному управлінні відокремлене майно на території двох чи більше держав (Сторін Конвенції);

б) утворена юридичними особами двох і більше Сторін даної Конвенції;

в) зареєстрована в якості корпорації у відповідності до даної Конвенції. Більше того, у Конвенції передбачено, що поняття "транснаціональна корпорація" включає в себе різноманітні транснаціональні структури, в тому числі фінансово-промислові групи, компанії, концерни, холдинги, спільні підприємства, акціонерні товариства з іноземною участю тощо. Як бачимо, навіть у вищенаведеній Конвенції відсутнє визначення поняття "транснаціональна корпорація", проте Сторони даної Конвенції розкривають правову природу ТНК, виходячи з наведення ознак останньої. На думку Федина Г.С., і з нею абсолютно можна погодитись, поняття ТНК, яке наводиться у зазначеному акті, якщо і має право на існування у межах держав дії Конвенції, то воно не відображає сутності ТНК [10, с. 590].

У літературі зустрічається також твердження, що корпорація як форма підприємництва - це засноване на пайовій участі в капіталі об'єднання, юридичні права і зобов'язання якого відокремлені від прав і зобов'язань його учасників [7, с. 16]. Це пояснюється тим, що у ст. 45 ГК України, яка стосується питання організаційних форм підприємництва, визначено, що підприємництво в Україні здійснюється у будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця. А тому корпорація можна розглядати також як окрему організаційну форму підприємництва.

Правову природу ТНК можна визначити шляхом розгляду істотних ознак, притаманних останній. Ними, зокрема, є:

1. ТНК є договірним об'єднанням двох або більше підприємств. В дане об'єднання можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав;

2. ТНК має статус юридичної особи;

3. незважаючи на економічну єдність, ТНК характеризується формальною незалежністю юридичних осіб, які входять до її складу та які мають різну державну приналежність;

4. транснаціональний характер діяльності, міжнародний склад капіталу;

5. головне підприємство ТНК здійснює централізоване управління виробничою, торгівельною, фінансовою діяльністю підпорядкованих підприємств, які знаходяться у різних державах.

Отже, сутність ТНК за нашими дослідженнями це діяльність таких корпорацій, виробнича і торговельно-збутова діяльність яких не обмежується однією юрисдикцією, що зумовлено необхідністю використання об'єктивних тенденцій міжнародного поділу праці та які посилюють процеси інтернаціоналізації і глобалізації світу, що сприяють установленню нових схем у світовому розподілі праці.

Транснаціональними корпораціями контролюються комплекси виробництва чи обслуговування, які перебувають поза межами країни, у якій ці корпорації базуються, їм притаманно володіння необмежених мереж філій і відділень у різних країнах, і, що займають провідне становище у виробництві й реалізації того чи іншого товару.

У зарубіжній літературі, дослідники виділяють й інші ознаки транснаціональних корпорацій:

1. фірма реалізує свою продукцію більш, ніж в одній країні;
2. її підприємства і філії перебувають у двох і більше країнах;
3. її власники є резидентами різних країн.

Реально функціонуючим фірмам досить відповідати будь-якій з перелічених ознак, щоб набути якостей транснаціональної корпорації. Більшість великих компаній наділені всіма трьома ознаками одночасно.

Деякі фірми, які наділені ознаками транснаціональних корпорацій, з'явилися досить давно. Однак в основному, формування транснаціональних корпорацій належить до 60-х років сучасності, коли потужні компанії провідних країн світу розпочали переміщення капіталів з метою реалізації комерційних цілей, наприклад, переміщення виробництва з метою досягнення більш високих показників рентабельності діяльності. Їх виникненню також сприяв науково-технічний прогрес. Поглиблення громадського поділу праці та впровадження нових технологій створювали необхідність та можливість просторового роз'єднання окремих технологічних процесів, а поява нових засобів транспорту та зв'язку сприяло досягненню цих можливостей. Єдиний процес виробництва став дробитися і розміщатися за принципами урахування відмінностей у цінах національних факторів виробництва: капіталу, праці, технологій. У даному контексті слід говорити про просторову комерційну децентралізацію виробництва.

На першому етапі реалізації транснаціоналізації діяльності великих промислових фірм компанії інвестували, передусім, в сировинні галузі інших держав, і навіть створювали у яких власні розподільні й збутові підрозділи. Останнє було зумовлено як тим, що створення власних закордонних розподільних і збутових підрозділів вимагало значно менших обсягів інвестицій, ніж створення за кордоном виробничих підприємств, а й можливим негативним впливом нових виробничих потужностей на здатність підтримувати ефективний рівень завантаження потужностей на домашніх підприємствах фірми. Такий вплив виявлявся під час виробництва однакової чи слабо диференційованої продукції.

Другий етап еволюції стратегії транснаціональних корпорацій пов'язують з посиленням ролі зарубіжних виробничих підрозділів транснаціональних корпорацій та інтеграції зарубіжних виробничих і збутових операцій.

На цьому етапі становлення ТНК як суб'єктів міжнародного права, виробничі зарубіжні відділення спеціалізувалися здебільшого на виробництві продукції, а попередні стадії виробничого циклу здійснювалися

материнськими фірмами. З посиленням диференціації попиту, а також інтеграційних процесів у різних регіонах світу, виробничі філії транснаціональних корпорацій дедалі більше переорієнтовували виробництво продукції на відмінне від виробленої материнської фірмою, а збутові підрозділи - обслуговували новостворені регіональні ринки. На даному етапі стратегія транснаціональних корпорацій характеризується прагненням до утворення мереж внутрішньофірмових зв'язків регіонального, а то й глобального масштабу, у межах яких інтегруються наукові дослідження та розробки, матеріальне забезпечення, виробництво, розподіл і збут.

За організаційною структурою транснаціональні корпорації, зазвичай, утворюють багатогалузеві концерни. Головна або материнська компанія виступає оперативним штабом корпорації. На базі широкомасштабної спеціалізації і кооперування вона здійснює техніко-економічну політику й контроль над діяльністю закордонних компаній, філій.

Останнім часом у структурі транснаціональних корпорацій відбуваються істотні зміни, у тому числі пов'язані з здійсненням так званої комплексної стратегії. Стратегія транснаціональних корпорацій полягає в глобальному підході, який передбачає оптимізацію результату задля кожної окремої ланки та об'єднання на цілому. Комплексна стратегія залежить від децентралізації управління міжнародним концерном, а значний рівень підвищення ролі регіональних управлінських структур вимагає від останнього пошуку локальних управлінських рішень. Така політика реалізується завдяки досягненням успіхів та підвищення продуктивності техніки, поширення зв'язку та інформації, розвитку національних інтересів та міжнародних банків даних, комп'ютеризації. Вона дозволяє транснаціональним корпораціям координувати виробничу й фінансову діяльність зарубіжних філій і дочірніх фірм. Комплексна інтеграція у межах транснаціональних корпорацій потребує чіткого та комплексного підходу до формування механізму організаційної структури, що відіграє ключову роль у створенні регіональних систем управління та новостворених організацій виробництва.

Регіональні системи управління транснаціональних корпорацій поділяються на три основні види:

головні регіональні управління, яким притаманна відповідальність за операційну, фінансову та інвестиційну види діяльності концерну у відповідному регіоні. Вони наділені правами з координування й контролю діяльності всіх філій у відповідному регіоні (наприклад, головне регіональне управління американського концерну "Generalmotors" по координації діяльності філій в Азії, і Океанії розміщено у Сінгапурі);

регіональні виробничі управління, що координують діяльність підприємств із лінії руху продукту, тобто відповідного виробничого ланцюга. Такі управління вимагають забезпечення ефективної діяльності відповідних підприємств, безперебійного функціонування технологічного ланцюжка, підпорядковані безпосередньо головному регіональному управлінню концерну. Вони націлені на розвиток ефективних видів виробництва, нових моделей і товарів (наприклад, корпорація "Hewlett-Packard");

функціональні регіональні управління забезпечують специфічні види діяльності концерну: збут, постачання, обслуговування споживачів від незаконного продажу їм товару, науково-дослідні та дослідно-конструкторські праці і т.д.

Нині прийнято виділяти такі типи транснаціональних корпорацій:

горизонтально інтегровані корпорації з підприємствами, які випускають більшу частину необхідного асортименту (мережу підприємств "FastFood");

вертикально інтегровані корпорації, об'єднані одним власником. Найважливіші сфери виробництва знаходяться під єдиним контролем з метою продукування якісного кінцевого продукту. Зокрема, у нафтовій промисловості видобуток сирої нафти часто імпортується до країни однієї юрисдикції, рафінування сировини відбувається у межах другої юрисдикції, а продаж кінцевих нафтопродуктів здійснюється третім юрисдикціям;

диверсифіковані транснаціональні корпорації, які об'єднують підприємства з вертикальними та горизонтальними ознаками інтеграції. Типовим прикладом корпорації подібного типу є швейцарська корпорація Nestle, яка має 95% виробничих потужностей, зайнята ресторанним бізнесом, виробництвом продуктів харчування, реалізацією косметики, вин тощо. Кількість таких багатопрофільних компаній у останні роки швидко зростає.

У міжнародному приватному праві прийнято розрізняти такі види ТНК:

1. національні компанії, трести, корпорації і та ін., що мають за кордоном численні філії, які є самостійними юридичними особами, тобто монополії, які є національними за структурою власності капіталу, але міжнародними за сферою своєї діяльності (японська фірма "Соні", американські корпорації "Майкрософт", "Ренк-Ксерокс" тощо).

2. Міжнародні не тільки за сферою своєї економічної діяльності, а й за своїм капіталом (наприклад, англо-голландський концерн "Роял-Датч-Шелл" чи менш відомий "Данлоп-Піреллі").

3. Картелі й синдикати, об'єднання виробничого та науково-технічного характеру, які формально не визнані юридичними особами, що ззовні являють собою просту сукупність самостійних юридичних осіб, хоча економічно вони керуються з одного центру.

ТНК будь-якого з цих типів використовують розгалужену мережу своїх підприємств у всьому світі з метою збільшення прибутку через проникнення на нові ринки збуту, зменшення податкового тиску і т. ін., використовуючи для цього особливості національного регулювання певних питань на свою користь. Тенденцією розвитку ТНК є поглиблення невідповідності між економічною сутністю та юридичною формою суб'єкта господарської діяльності, коли економічна єдність оформлюється за допомогою юридичної множинності. Тобто, хоча ТНК є цілісними утвореннями, вони не набувають генетичної правосуб'єктності ні за національним, ні за міжнародним правом. Тобто, питання визначення правосуб'єктності кожного з елементів ТНК є різнорідним та локально визначеним.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що ТНК - це об'єднання, що засноване на договірних засадах підпорядкування, об'єднання підприємств, яке утворюється на основі поєднання їх виробничих, наукових та комерційних інтересів з метою здійснення господарської діяльності для досягнення спільних економічних та соціальних результатів, при якому головне підприємство належить капіталу однієї держави, а підпорядковані підприємства знаходяться у різних без обмежень державах світу. Обмежень щодо вибору юрисдикцій в чинному національному та міжнародному законодавстві не існує. На наше переконання, запропонована дефініція найбільш

точно відображає поняття та правову природу ТНК.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Зелінський І.Л. Поняття та правова природа транснаціональної корпорації / І.Л. Зелінський // Вісник Харківського національного економічного університету. - 2015. - № 5, С. 126-135.
3. Конвенція про транснаціональні корпорації від 06.03.1998 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_193
4. Лимонова Е.М., Архіпова К.С. Транснаціональні корпорації: основні етапи розвитку та регулювання їхньої діяльності / Е.М Лимонова // Європейський вектор економічного розвитку. 2014. № 1 (16), 93-101.
5. Літкевич В.С. Правове регулювання діяльності транснаціональних корпорацій: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 1992.
6. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д-ра екон. наук, проф. Д.Г. Лук'яненка. - К.: КНЕУ, 2001. - 538 с.
7. Тарасов О. В. Міжнародна правосуб'єктність як проблема радянської юридичної науки другої половини XX століття / О. В. Тарасов // Юрист України. - 2012. - № 1/2. - С. 19-23.
8. Транснаціональні корпорації: Навч. посіб. / В.В. Рокоча, О.В. Плотніков, В.Є. Новицький та ін. - К.: Таксон, 2001. - 304 с.
9. Шкурат І. Транснаціональні корпорації - рушійні сили глобалізації/ І.Шкурат // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. - 2005. - № 2.
10. Фединяк Г.С. Визначення ознак і поняття транснаціональних корпорацій вченими у міжнародному праві та міжнародному приватному праві / Г.С Фединяк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 39. Інститут держави і права НАН України, 2008, 600 с.

Марченко М.В.,
студент 4 курсу

*Інститут післядипломної освіти
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Надійшла до редакції: 15.11.2015*

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Панова Н. С.

Стаття присвячена особливостям нормативного регулювання питань публічної служби і публічного службовця, класифікації публічної служби, громадянства осіб, що вступають на публічну службу, наявності відповідної освіти, вікового цензу, окремих обмежень, конкурсного відбору в таких країнах, як: Франція, Велика Британія, Греція, Латвія, Польща, ФРН, Естонія, Болгарія та ін..

Ключові слова: публічна служба, публічний службовець, чиновник, конкурсний відбір, віковий ценз, відповідна освіта, конкурсна процедура.

Статья посвящена особенностям нормативного регулирования вопросов публичной службы и публичного служащего, классификации публичной службы, гражданства лиц, вступающих на публичную службу, наличия соответствующего образования, возрастного ценза, отдельных ограничений, конкурсного отбора в таких странах, как: Франция, Велика Британия, Греция, Латвия, Польша, ФРГ, Эстония, Болгария и др.

Ключевые слова: публичная служба, публичный служащий, чиновник, конкурсный отбор, возрастной ценз, соответствующее образование, конкурсная процедура.

The article is devoted to the special features of the normative regulation of questions concerning public service and public servant, public service classification, citizenship of persons entering the public service, existence of appropriate education, age-related requirement, separate limitations, competition selection in such states as: France, Great Britain, Greece, Latvia, Poland, Germany, Estonia, Bulgaria etc.

Key words: public service, public servant, official, competition selection, age-related requirement, appropriate education, competition procedure.

З'ясування сутності, правової природи та галузевої приналежності службової кар'єри є неможливим без визначення її місця, ролі і значення у структурі інституту державної служби, з одного боку, та характеристики державної служби як єдиної цілісної публічно-правової системи, яка є сферою здійснення службової кар'єри, з іншого. З огляду на важливість, актуальність, проблемність та недостатню правову визначеність питань публічної служби, на особливу увагу заслуговує зарубіжний досвід визначення публічної служби.

Характеризуючи публічну службу країн Європейського Союзу, слід зазначити, що цей соціальний інститут у різних країнах має різні назви, а подекуди й не зовсім тотожний зміст [1, с. 18]. Поняття “публічна служба” та “публічний службовець” у Франції передаватимуться відповідно термінами “державна адміністрація” та “функціонер”, у Великій Британії – “цивільна служба” та “державний агент”, у ФРН – “державна служба” та “чиновник” [2]. Для зручності далі за текстом вживаються терміни “публічна служба” та “публічний службовець”, які характеризують діяльність кола осіб, що перебувають на службі в різних публічних органах управління –

відмінних від державних та комунальних підприємств і збройних сил – незалежно від їхнього правового статусу.

Розглядаючи відмінності стосовно публічної служби в різних державах ЄС, слід звернути увагу на таке. В окремих країнах частина службовців поліції належить до збройних сил (це стосується, наприклад, жандармерії у Бельгії та Франції). Необхідно зазначити, що службовці поліції у більшості країн значною мірою є державними, тоді як у ФРН вони майже повністю є публічними службовцями земель, а у Великій Британії – місцевих властей [3]. Стосовно працівників освіти, у деяких країнах більшість із них є службовцями держави (Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія і Франція), однак їхній статус може певною мірою відрізнятися від статусу, власне, публічних службовців або функціонерів. Так, у Нідерландах викладачі мають власний статус. У Бельгії та ФРН ці особи є службовцями органів регіональних (територіальних) утворень: громад і земель. У Великій Британії, Данії та Ірландії вони є службовцями місцевих властей [3].

У Франції працівники лікарень і системи охорони здоров'я мають власний статус, який відрізняється від статусу публічних службовців держави та службовців територіальних органів управління. В Італії персонал системи охорони здоров'я є службовцями областей і місцевих громад. У Великій Британії Національна служба здоров'я, яка поширюється на більшу частину лікарів та лікарський персонал, становить більше половини кількісного складу публічних службовців [3]. Статус працівників служб соціального забезпечення також не є однаковим у різних країнах: у деяких із них ці особи є публічними службовцями держави або місцевих громад (зокрема, в Данії), але у більшості країн, наприклад, у Франції, вони є службовцями приватноправових організацій.

Судді, незважаючи на те, що вони скрізь користуються статусом, відмінним від статусу публічних службовців – статусом, який гарантує їм неупередженість – належать у деяких країнах до категорії державних службовців (наприклад, у ФРН), тоді як в інших країнах навіть сама ідея подібного вирішення цього питання не знайшла б достатніх підстав (Велика Британія та Ірландія) [3].

Точне юридичне визначення публічного службовця є однаково складною справою у будь-якій із країн Європейського Союзу: це поняття відрізняється в залежності від того, чи розглядається воно під кутом зору адміністративного, фінансового чи кримінального права. Певний інтерес викликає сама етимологія слів, які використовуються для позначення публічного службовця. Найдавнішою та найбільш пов'язаною з монархічним минулим цих європейських країн є термінологія, яка вживається в Данії, Греції та Великій Британії. Публічний службовець є у них, за словником загального права, слугою (людиною на службі), цивільним слугою або навіть слугою Корони або чиновником. Окрім цього, термін “публічний службовець”, який бере витоки із старорежимних понять, позначає буквально того, хто обіймає посаду. Слово “функціонер” характеризує більш сучасне поняття громадських посад, які з'явилися із Французькою революцією та замінили посади, які нале-

© Н.С. Панова, 2015

жали їх власникам і могли продаватися. У Бельгії та Люксембурзі вживаються більш нейтральні терміни “агент держави” або “агент місцевої громади”. В Італії тривалий час використовується термін “цивільний службовець” держави або місцевих властей. В Ірландії в теперішній час застосовуються терміни, що позначають цивільного публічного службовця або функціонера держави, що є більш широким за змістом поняттям. Всі ці поняття на позначення публічних службовців, за винятком терміна, що вживається в Італії, використовуються лише щодо осіб, які мають специфічний публічно-правовий статус [2, с. 29].

Аналіз зарубіжного законодавства про публічну службу дає підстави зазначити, що для публічної служби та публічних службовців країн Європейського Союзу є властивими дві головні характеристики.

По-перше, зв'язок між публічним службовцем і органом влади, що використовує його, є публічно-правовим зв'язком, який має прояв у виданні адміністративного акта, а не в підписанні приватноправового трудового договору із взаємними зобов'язаннями. Як зазначають дослідники, зокрема, Ж. Зіллер, недоговірна природа публічно-службового зв'язку була предметом дискусій у більшості країн і була визнана всюди [2, с. 29]. Єдиною правовою системою, в якій цей науковий спір не було остаточно вирішено, є система Великої Британії: до недавніх пір теорія поділялася тут між договірними робітниками і статутними публічними службовцями. Але й тут відповідний договір укладається на публічно-правових засадах, що значно відрізняє його від трудового договору.

По-друге, публічний службовець є особою, яка вступає на службу на постійній основі - до пенсії - із трьома уточненнями. У Нідерландах статус публічних службовців дозволяє їх призначення або на тимчасовій, або на постійній основі, при цьому служба на тимчасовій основі найчастіше є тотожною стажуванню, але може, у відносно нечисленних випадках, бути такою, яка у Франції зветься службою позаштатних співробітників. Крім того, припускається використання терміна “публічний службовець” лише щодо офіційних цивільних службовців у Великій Британії та Ірландії. В обох цих країнах, як і в Нідерландах, статус службовців на тимчасовій основі, які є нечисленними, відрізняється від статусу службовців, призначених на постійній основі [1, с. 9-10].

Звернення до зарубіжного досвіду класифікації публічної служби дає підстави визначити, що основна увага приділяється саме правовому регулюванню такого виду, як цивільна служба: Закон Латвії “Про державну цивільну службу” [4, с. 454-467], Закон Польщі “Про цивільну службу” [5, с. 388-427], Кодекс цивільних службовців Греції [6, с. 520-601]. При цьому слід зазначити, що цивільна служба поділяється на види: а) загальна цивільна служба (пов'язана з виконанням однотипних, “стандартних” функцій публічної адміністрації, які знаходять свій прояв в(у): обслуговуванні політичного керівництва держави, наданні адміністративних послуг громадянам, організації надання інших послуг тощо); б) спеціалізована цивільна служба (забезпечує діяльність держави в окремих, вузьких сферах суспільного життя). Саме таке розмежування закріплено в законодавстві Латвії та Польщі.

Щодо кар'єрного аспекту державної служби слід зазначити, що особливістю державної служби є те, що вона за свою правову природою є кар'єрною профе-

сійною діяльністю. Цю ознаку закріплено у самій державній службі незалежно від моделі державної служби - англосаксонської, якій відповідає система посадової державної служби (США, Велика Британія, Ірландія) або континентальної - якій відповідає система кар'єрної державної служби (Франція, ФРН, Греція, Литва, РФ). У країнах, державна служба яких належить до системи посад, службовці виконують свої обов'язки на умовах приватноправового договору, оскільки службова діяльність здійснюється ними протягом певного терміну, тобто у цьому разі державна служба має строковий характер. Зазначене свідчить про те, що для цього виду служби не є характерним автоматичне просування по службі. Водночас, це не означає, що за такої моделі державної служби службовці не можуть робити позитивної кар'єри. З огляду на: 1) більшу доступність інформації про оголошені вакансії і 2) попередній професійний досвід - саме службовці, які уже мають досвід державної служби, найчастіше беруть участь у конкурсах і, як результат, займають вищі посади [7, с. 89]. Зазначене дає підстави вважати, що службова кар'єра відбувається у межах адміністративної ієрархії і в англосаксонській моделі державної служби. Водночас, кар'єра за цієї моделі державної служби характеризується більшою складністю її здійснення для державних службовців, ніж у державній службі континентальної системи.

Звернення до зарубіжного досвіду щодо визначення поняття “державний службовець” і його класифікації свідчить про різноплановість та розмаїтість як у назві цієї категорії працівників, так і в змістовному навантаженні їхнього визначення і видах. Зокрема, відповідно до законодавства про публічну службу зарубіжних країн, поняття “державний службовець” має різні позначення схожого статусу: “публічний службовець” (Литва, Грузія), “державний службовець” (Естонія, Болгарія, Чеська Республіка), “службовець цивільної служби” (Польща), “працівник” (Канада), “чиновник/функціонер” (Греція, ФРН, Іспанія, Бельгія, Франція), “агент держави” (Люксембург) тощо. При цьому важливо зазначити, що у переважній більшості країн законодавство не тільки закріплює те чи інше поняття, але й передбачає його визначення, зокрема:

а) §4 Закону Естонії “Про публічну службу” визначає, що державний публічний службовець - це особа, яка за грошову винагороду виконує роботу в державній чи муніципальній адміністративній установі, а державним службовцем є особа, що перебуває в службових відносинах з державою [8, с. 467-520]. Таким чином, в Естонії на законодавчому рівні визначено поняття “публічний службовець” і “державний службовець” і, отже, здійснено їхнє розмежування;

б) стаття 2 Закону Болгарії “Про державного службовця” встановлює, що “державний службовець - це особа, яка адміністративним актом призначається на оплачувану штатну посаду в державній адміністрації та допомагає органу державної влади у здійсненні його повноважень” [9, с. 601-638], визначаючи тим самим основні його ознаки: штатна посада у державній адміністрації, призначення адміністративним актом, оплата за рахунок держави, здійснення повноважень державного органу;

в) стаття 2 Закону Литви “Про публічну службу” передбачає поняття “публічний службовець” і, не визначаючи його, закріплює основні його функції: координація діяльності інституцій в окремій сфері державного

управління, управління або розподіл фінансових ресурсів та контроль за їх використанням, здійснення контролю, прийняття та впровадження правових актів, підготовка проектів правових актів, договорів або програм, управління персоналом або володіння публічною адміністративною владою щодо не підпорядкованих осіб [10, с. 427-454]. На підставі аналізу цих функцій визначено, що всі вони мають виключно публічний характер, що є визначальним у віднесенні цього виду служби до системи адміністративного права;

г) §2 Федерального Закону ФРН “Про статус чиновників” передбачає, що чиновник - це особа, яка знаходиться у публічно-правових службових відносинах і відносинах службової вірності з Федерацією або з безпосередньою федеральною корпорацією, публічною установою або фондом публічного права [11, с. 225-269]. Таким чином, у цьому Законі, насамперед, зроблено акцент на особливостях відносин між чиновником і державою, тобто ці відносини мають публічно-правовий характер, що однозначно визначає приналежність інституту державної служби до публічних галузей права.

Питання щодо громадянства осіб, які вступають на публічну (державну службу) в країнах Європейського Союзу мають свої відмінності від положень, передбачених законодавством про державну службу України, і характеризуються наступним. Так, відповідно до § 7 Федерального закону ФРН “Про статус чиновників” [11, с. 227], “призначений чиновник може бути тільки той, хто є німцем на підставі ст. 116 Основного закону або має громадянство однієї з держав-членів Європейської співдружності”. Водночас, для зайняття певних посад у ФРН вимога громадянства є абсолютною: “якщо цього вимагають відповідні завдання, то чиновником може бути призначений тільки німець”, тобто мова йде, насамперед, про діяльність, пов’язану з державною таємницею, або про вищі посади чиновників. Окрім цього, звертає на себе увагу положення, відповідно до якого федеральний міністр внутрішніх справ (який здійснює управління публічною службою у ФРН) може робити індивідуальні винятки та, за наявності нагальної службової потреби в роботі чиновників, приймати іноземних громадян, навіть з-поза меж Європейського Союзу. Однак, вимога громадянства у більшості зарубіжних держав є досить жорсткою.

Важливо акцентувати увагу на те, що наявність відповідної освіти є однією з визначальних умов для вступу на публічну службу практично в усіх країнах Європейського Союзу. При цьому, градація відповідної освіти в залежності від країни, конкретної посади, виду служби є досить значною: для зайняття одних посад достатньо середньої освіти, для інших - необхідна вища освіта із ступенем бакалавра або магістра. Найбільш урегульованою та жорсткою є система вимог щодо освіти у ФРН. Відповідно до Федерального закону ФРН “Про статус чиновників” [11, с. 225-269] для: а) службової кар’єри служби підвищеної категорії вимагається: шкільне навчання, яке дає право навчатися у вищому закладі, і проходження підготовчої служби у три роки; б) службової кар’єри служби вищої категорії вимагається: трирічна, закінчена іспитом освіта у вищому навчальному закладі і проходження підготовчої служби в два роки.

Цікавим є зарубіжний досвід вирішення питання вікового цензу в державній службі. Законодавство зарубіжних країн закріплює як мінімальний вік вступу на публічну службу, так і максимальний. Загальний міні-

мальний вік у більшості європейських країн становить 18 років, у деяких країнах - 20 років (Данія), а для зайняття багатьох посад цей вік є більш високим, що зумовлено, насамперед, потребою одержання відповідної освіти й підготовки. Зокрема, значно вищим є мінімальний вік для зайняття постійних посад у ФРН, який становить 27 років, оскільки для того, щоб претендувати на ці посади, необхідно пройти підготовчу службу [11, с. 225-269].

Окрім мінімального віку законодавством передбачається й максимальний вік вступу на державну службу, що зумовлено тим, що: 1) у країнах системи кар’єри органи публічної адміністрації не зацікавлені у прийомі на службу на невеликі строки осіб, які досягли певного віку, враховуючи, що відставка службовців за загальним правилом настає у 60-65 років, тобто держава намагається якомога ефективніше інвестувати кошти на розвиток кадрового потенціалу; 2) вважається, що після досягнення певного віку особа не може покладені завдання і функції виконувати настільки ефективно, як цього вимагає характер служби. Єдиного систематизованого підходу у вирішенні цього питання немає, і в кожній країні встановлюються свої вимоги щодо цього віку: Австрія - 40, Франція - 45, Бельгія - 50 років. Водночас, у багатьох країнах (Нідерланди, Велика Британія), як і в Україні, подібних вікових обмежень немає, однак є вимога щодо того, що службовець має бути здатним служити протягом реального періоду до відставки.

Неоднозначно вирішується питання щодо володіння публічним службовцем державною мовою. Звернення до зарубіжного законодавства свідчить, що володіння державною мовою - це вимога, яка зумовлена характером діяльності публічних службовців, що полягає в активному використанні і, відповідно, знанні державної мови для виконання покладених завдань і функцій. Вимога володіння державною мовою зазвичай прямо встановлюється в державах, де є чималі іншомовні національні групи, наприклад, в Естонії [8], Литві [10], Латвії [4]. У мононаціональних країнах (Польща [5], Болгарія [12]) в законах про публічну (державну) службу цю умову не передбачено.

Аналіз зарубіжного законодавства про регламентацію названого обмеження свідчить, що в одному випадку поняття “повна дієздатність особи” має характер умови вступу на службу (§ 17 закону Чеської Республіки “Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду публічних службовців та інших працівників адміністративних установ” [13]), а в інших - характер обмеження, як і в Україні: ст. 9 Закону Литви “Про публічну службу” визначає, що “не має права на посаду публічної служби особа, котру визнано з юридичної точки зору недієздатною відповідно до процедури, визначеної законами” [10].

Обмеження щодо судимості особи, яка претендує на посаду публічного службовця є перепорою для вступу на службу у чітко визначених законодавством випадках. Так, аналіз зарубіжного законодавства дає підстави вважати, що у переважній більшості випадків відсутність судимості стосується лише осіб, які вчинили умисні злочини (ст. 7 Закону Латвії “Про державну цивільну службу” [4], § 16 Закону Естонії “Про публічну службу” [8]), тобто вчинення злочину з необережності не виключає можливість вступу на публічну службу, хоча й враховується при проведенні конкурсів. Водночас, § 17 Закону Чеської Республіки “Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду державних

службовців та інших працівників адміністративних установ” передбачає, що особа, яка претендує на посаду, не “повинна мати судимостей ... не відповідає цій передумові особа, якщо вона має судимість за вчинення умисного правопорушення чи необережного правопорушення, несумісного з діяльністю посадової особи, якщо така судимість не була знята” [13]. Існують особливості й у Законі “Про цивільну службу” Польщі, ст. 4 якого передбачає умову, що пов’язана з фактом вчинення умисного злочину - “не була покарана за умисний злочин” [5], а не факт судимості. Відповідно до ст. 8 Кодексу цивільних службовців Греції не можуть бути призначені цивільними службовцями особи, які “звинувачені у вчиненні кримінального правопорушення та засуджені до будь-якого покарання за крадіжку, розкрадання державних або громадських коштів, шахрайство, здирництво, підробку документів, зловживання службовим становищем, хабарництво, невиконання обов’язку, а також будь-який злочин проти сексуальної свободи або з використанням фінансової експлуатації сексуального життя” [6].

Цікавим є зарубіжний досвід конкурсного відбору при вступі на публічну службу. Так, саме конкурс є основним способом заміщення вакантних посад (ст. 10 Закону Болгарії “Про державних службовців” [9], § 18 Закону Чехії “Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду державних службовців та інших працівників адміністративних установ” [12], ст. 11 Закону Латвії “Про публічну службу” [4]). З огляду на вищенаведене слід зазначити, що базові положення щодо проведення конкурсу передбачаються на законодавчому рівні (зокрема, Законом “Про державну службу” [13]), а винятки із встановленого правила - на підзаконному рівні, тобто через постанови Уряду. Безперечно, такий підхід навряд чи можна назвати правовим, оскільки саме від дієвого відбору кандидатів на державну службу залежить ефективність інституту державної служби. Саме тому, якщо й передбачаються винятки із загального правила, то вони мають бути мінімальними і встановлюватися виключно на законодавчому рівні. Цю тезу підтверджує й зарубіжний досвід проведення конкурсу.

Призначення на посади без проведення конкурсу вважається винятковими і є можливими у разі призначення: 1) на посади керівників органів публічної адміністрації, а також, у ряді випадків, і керівників структурних підрозділів. Таке призначення здійснюється, зокрема, відповідно до ст. 8 Закону ФРН “Про чиновників”, яка визначає, що “обов’язок на оголошення конкурсу на заміщення посади не стосується посад державних секретарів, керівників управлінь у федеральних міністерствах і керівників установ, які безпосередньо підпорядковані федеральним міністерствам, а також федеральних корпорацій, публічних установ і фондів публічного права” [11]; 2) на посади працівників патронатних служб (якщо останні належать до посад публічної служби). Таке положення передбачає ст. 12 Закону Литви “Про публічну службу” [10]: “набір на посаду публічних службовців політичної (особистої) відданості здійснюється без конкурсу на вибір державного політика або колегіальної державної інституції”. Аналогічне положення передбачено й у чинному законодавстві про державну службу України; 3) виконуючих обов’язки публічних службовців. Це положення стосується тільки випадків про тимчасове виконання обов’язків службовця і, безперечно, проведення конкурсу у цьому разі є зайвим (Закон Литви “Про публічну службу” [10], Закон Естонії “Про публічну службу” [8]).

Як свідчить зарубіжний досвід проведення конкурсної процедури, питання статусу конкурсної комісії

Література

1. Ківалов С.В. Публічна служба в Україні : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова. - О. : Фенікс, 2009. - 688 с.
2. Государственная служба в зарубежных странах. - М. : ИНИОН РАН, 1996. - 166 с.
3. Государственная служба основных капиталистических стран. - М., 1977. - 291 с.
4. Про державну цивільну службу : Закон Латвії від 07.09.2000 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с. - С. 455-466.
5. Про цивільну службу : Закон Польщі від 18.12.1998 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с. - С. 388-426.
6. Кодекс цивільних службовців Греції : Закон Греції від 09.02.1999 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с. - С. 520-601.
7. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с.
8. Про публічну службу : Закон Естонії від 25.01.1995 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с. - С. 467-520.
9. Про державного службовця : Закон Болгарії від 27.08.1999 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с. - С. 601-638.
10. Про публічну службу : Закон Литви від 23.04.2002 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с. - С. 427-454.
11. Про статус чиновників : Федеральний Закон ФРН від 31.03.1999 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с. - С. 225-269.
12. Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду публічних службовців та інших працівників адміністративних установ : Закон Чеської Республіки від 26.04.2002 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. - К. : Конус-Ю, 2007. - 735 с. - С. 269-388.
13. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
14. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Зіллер Ж. - К. : Основи, 1996.
15. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

*Панова Н.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент Київського інституту НУ ОЮА
надійшла до редакції: 15.11.2015*

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗОНАХ ПРОВЕДЕННЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ МІЖНАРОДНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ ФОРМУВАННЯМИ

Саакян М. Б.

У статті на базі аналізу практики використання військових формувань ООН ("блакитні каски") у миротворчих операціях у зонах конфлікту країн світу та офіційної статистики про стан злочинності в цих зонах розроблено узагальнену характеристику злочинів, учинених солдатами миротворчих формувань відносно мирних жителів. Автор робить висновок про фактичну безкарність за скоєння злочинів солдатами миротворчих сил, недосконалість діючих норм міжнародного права, регулюючих відповідальність за військові злочини та проти людяності.

Ключові слова: миротворці, операція, військові, злочини, сексуальні насильства, закони і звичаї війни.

Статья посвящена проблеме наступления уголовной ответственности за совершение преступлений в зонах проведения миротворческих операций солдатами международных сил ООН ("голубые каски").

Приведен перечень видов уголовных преступлений и статистика их совершения "голубыми касками" в зонах проведения миротворческих операций. Акцентируется внимание на положениях Конвенции ООН о привилегиях и иммунитетах 1946 года, согласно которой все сотрудники организаций, в том числе "голубые каски", ограждаются от любых преследований и подсудны только органам страны, гражданами которой они являются.

Обращено внимание на случаи заражения холерой солдатами ООН жителей Непала в 2010 году, в результате чего жертвами стали более 10 тысяч людей. Военнослужащие французской армии в составе миротворческих сил ООН обвиняются в массовых сексуальных домогательствах и насилии по отношению к детям (Центральноафриканская республика ЦАР).

В 1996 году создан Международный уголовный суд, который уполномочен рассматривать дела данной категории. Выражена уверенность, что это соглашение подпишут США, Китай и Россия.

Ключевые слова: миротворцы, операция, военные преступления, сексуальное насилие, законы и обычаи войны.

The article deals with the problem of criminal responsibility for crimes committed in the areas of international peacekeeping soldiers of the UN forces ("blue helmets").

The list of criminal offenses and statistics of their commission "blue helmets" in the areas of peacekeeping operations. Attention is drawn to the provisions of the UN Convention on the Privileges Immunities of 1946, according to which all employees of the organizations, including the "blue helmets", protected from prosecution and whether public bodies have jurisdiction only to the country, which they are citizens.

Attention is drawn to cases of cholera UN soldiers inhabitants of Nepal in 2010, bringing the victims were more than 10 thousand people. The soldiers of the French

Army as part of the UN peacekeeping forces are accused of sexual harassment of mass violence to children (Central African Republic CAR).

In 1996 he created the International Criminal Court, which is empowered to deal with cases of this category. It expressed confidence that the agreement will be signed US, China and Russia.

Keywords: peacekeeping operation, war crimes of sexual violence, the laws and customs of war.

Діюче міжнародне гуманітарне право регулює закони і звичаї війни, визначає заборонені засоби та методи війни. Існує відповідальність за військові злочини, злочини проти людяності (IV Гаазька Конвенція 1907 р.; Женевська Конвенція 1949 р.). Щоб не створювати окремий трибунал для кожного конфлікту, у 1996 році створено Міжнародний кримінальний суд, у компетенції якого знаходяться військові злочини, щодо яких визначена універсальна юрисдикція. Угода про його створення увійшла в законну силу у 2002 році, але багато країн, також США, Росія, Китай, не підписали й не ратифікували її [1; 2].

На сучасному етапі злочинність характеризують такі властивості, як масштабність, професійність, транснаціональність і висока технічна озброєність, а це потребує нових і виважених підходів до протидії такому негативному суспільно небезпечному явищу. Отже, далі буде йти про особливості злочинності (її характеристику) у регіонах проведення миротворчих операцій міжнародними військовими формуваннями ООН.

Під характеристикою злочинності звичайно розуміють визначення найбільш небезпечних злочинів у загальній структурі, а також характеристики осіб, які їх вчинили. Зґвалтування, розбещення неповнолітніх, контрабанда, крадіжки та корупція, вбивства цивільних осіб, водіння транспортного засобу в нетверезому стані, поширення смертельних хвороб, нарешті нездібність запобігати вбивствам мирних мешканців – не повний перелік звинувачень, які пред'являються миротворцям ООН ("блакитним каскам"), які виконують миротворчу місію в зонах конфліктів у країнах світу [3]. Перелік злочинів наведено, а от щодо характеристики осіб, які їх вчиняють, необхідно довести більш докладно.

В ООН не має своєї армії. У разі необхідності збройні сили в розпорядження ООН надають країни-учасники [4; 5]. У 1948 році "блакитні каски" були вперше введені в зону близькосхідного конфлікту. За весь час вони провели 69 операцій щодо підтримки миру. Поступово склався розподіл на країни, які надають миротворців, та країни, які їх фінансують. У перший трійці держав, які відсилають своїх солдат до участі в місіях ООН, – Бангладеш, Пакистан та Індія. У десятку входять Ефіопія, Руанда, Нігерія, Непал, Йорданія, Гана і Єгипет. У фінансуванні миротворчих сил беруть участь США (27 %), Японія, Німеччина, Франція, Великобританія. Своїх військовослужбовців країни-донори надсилають лише туди, де порушені їх політичні інтереси, отже,

службу несуть у зонах конфліктів переважно солдати бідних країн. За думкою країн-донорів, солдати цих країн службу несуть незадовільно, а з високих трибун лунають обурені вислови про даремно втрачені великі гроші [6, 42]. Головна претензія до миротворців ООН – вони не виконують свої обов'язки. Страшним провалом місії миротворців став геноцид у Руанді в 1994 році. Незважаючи на присутність у країні 2,5 тисяч “блакитних касок”, вони не змогли попередити початок міжетнічної суточки, у результаті якої загинули більш 800 тис. людей. За останні 5 років зафіксовано більш 15 випадків масових убивств у зоні відповідальності миротворців. Тільки в Південному Судані жертвами нападів були близько 1200 людей, а в Демократичній Республіці Конго (ДРК) загинуло більш 150 людей.

Більш того, усе частіше “блакитні каски” обвинувачуються в злочинах проти тих людей, яких вони повинні захищати.

Згідно з даними ООН, з 2008 по 2013 роки зафіксовано 480 випадків сексуальної експлуатації та примушення за участі миротворців, у 2014 році – 79. Реальні дані значно вищі, бо потерпілих благають не звертатись до поліції. Більшість епізодів відносять до Ліберії, Гаїті, ДРК, Південного Судану.

У кожному третьому випадку жертвою злочину є дитина. Миротворці купують секс за готівку, розраховуються дешевими ювелірними виробами та парфумерією, мобільними телефонами та продуктами харчування. Іноді до сексуальних контактів примушують під загрозою застосування зброї.

Миротворці знаходяться під захистом Конвенції про привілеї та імунітети ООН від 1946 року, згідно з якою всі співробітники організації, також “блакитні каски” огороджуються від будь-яких переслідувань і підсудні тільки органам держави, громадянами якої вони є.

Споконвічно припускалось, що Конвенція повинна стримувати країни-члени ООН від спокуси використовувати хибні обвинувачення в якості політичної зброї. На практиці виходить, що держави неохоче порушують справи проти своїх громадян за злочини, які вони начебто скоїли, коли несли службу під прапором ООН, і переважно спускають усі обвинувачення на гальмах, у крайньому випадку призначають незначні терміни покарання. Постійні заяви керівництва Організації про нульову терпимість до злочинів з боку миротворців мають нікчемні наслідки. І це далеко не всі претензії. Миротворців обвинувачують у корупції при розподілу допомоги, крадіжках, водіння транспортного засобу в нетверезому стані, регулярних убивствах мирних мешканців [7, 18]. За деякими даними, саме солдати ООН з Непалу у 2010 році занесли на острів холеру, жертвами якої стали близько 10 тис. людей. Чисельність хворих складала десятки тисяч, спалахи холери зареєстровані в Домініканській Республіці, на Кубі, Пуерто-Ріко.

Але не зважаючи на всі незадоволення, бідні країни не збираються відмовлятися від відряджень миротворців у гарячі точки. Найчастіше в цій справі існуючі переваги загалом перевищують усі негаразди. Є ще політичний аспект – бідні країни мають можливість продемонструвати прапор своєї країни на такому високому рівні, як ООН. Але головне миротворцям ООН поки альтернативи не має.

Були спроби замінити “блакитні каски” ООН на “блакитні каски” інших окремих країн (країни Африканського союзу, ЦАР), але військовослужбовці цих

країн були недостатньо підготовлені, слабо оснащені, не укомплектовані. Якось із метою стабілізації ситуації довелося перекидати сотні солдат з колишньої метрополії – Франції, які домовилися встановити порядок. Але не встигла операція завершитися, як у пресі з'явився витяг з доповіді високопосадовця з ООН, у якому французи були обвинувачені в масовому сексуальному насильстві по відношенню до місцевих дітей. Усе закінчилось поверненням на місце подій “блакитних касок” ООН.

Все викладене, безумовно, потребує прийняття дієвих заходів і дивно, що до теперішнього часу ніяких змін не сталося. Більш того, США заключили з багатьма країнами двосторонні угоди на відмову у видачі американських громадян Міжнародному кримінальному суду. Ці угоди передбачали також і зустрічне зобов'язання з боку США не видавати громадян другої держави.

Література

1. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція), Положення від 18.10.1907 р. [Електронний ресурс]: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_222.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН; Статут, Міжнародний документ від 26.06.1945 р. [Електронний ресурс]: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_010.
3. Конвенція о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций Міжнародний документ від 13.02.1946 р. [Електронний ресурс]: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_150.
4. III Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни. [Електронний ресурс]: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian.shtml.
5. Про участь батальйону Збройних Сил України в Миротворчих Силах Організації Об'єднаних Націй у зонах конфліктів на території колишньої Югославії Верховна Рада України; Постанова від 03.07.1992 № 2538-XII. [Електронний ресурс]: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2538-12>.
6. Кордон М.В. Європейська та євроатлантична інтеграція України / М.В. Кордон / 2-ге видання. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 172 с.
7. Албул С.В. Діяльність підрозділів карного розшуку у районі проведення антитерористичної операції: питання правового регулювання // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 16-20.

*Саакян М.Б.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативного-розшукової
діяльності
ОДУВС
Надійшла до редакції: 06.11.2015*

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МЕДІАТОРА В ГАЛУЗІ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

Цільмак О. М.

У статті автор розкриває сутність головних складових професійної компетентності медіатора; системно подає перелік професійно важливих знань, умінь навичок та якостей медіатора. Наголошує, що професійно-психологічний відбір кандидатів на навчання медитативним технологіям, а також розвиток і формування пропонованої системи професійно важливих знань, умінь, навичок та якостей в осіб, які проходять навчання, - стане конкретним діючим механізмом забезпечення права сторін на примирення, визначеного чинним законодавством, та сприятиме формуванню позитивного іміджу країни серед світової спільноти.

Ключові слова: професійна компетентність, медіатор, професійно важливі: знання, уміння, навички, якості; угода про примирення сторін.

В статье автор раскрывает сущность главных составляющих профессиональной компетентности медиатора в области восстановительного правосудия; системно подает перечень профессионально важных знаний, умений, навыков и качеств медиатора. Отмечает, что профессионально-психологический отбор кандидатов на обучение медитативным технологиям, а также развитие и формирование предлагаемой системы профессионально важных знаний, умений, навыков и качеств у лиц, которые проходят обучение, - станет конкретным действующим механизмом обеспечения права сторон на примирение, определенного действующим законодательством, и будет способствовать формированию положительного имиджа страны в мировом сообществе.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, медиатор, восстановительное правосудие, профессионально важные: знания, умения, навыки, качества; соглашение о примирении сторон.

In the article an author exposes essence of main constituents of professional competence of neurohumor in area of restoration justice; system gives a list professionally important knowledge, abilities of skills and internalss of neurohumor. Marks that professionally-psychological selection of candidates on educating to meditation technologies, and also development and forming of the offered system are professional important knowledge, abilities, skills and internalss at persons that pass educating, - will become the concrete operating mechanism of providing of right for parties on reconciliation, certain a current legislation and will assist forming of positive image of country in world community.

Keywords: professional competence, neurohumor, restoration justice, professionally important: knowledge, abilities, skills, nternalss; agreement about reconciliation.

Інститут угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) є новелою кримінального процесуального законодавства України. Цей інститут базується на методі медіації, яка послабляє перешкоди, які заважають ефективній комунікації між учасниками спору

або конфлікту; максимізує можливість дослідження альтернатив, ураховує інтереси всіх сторін, залучених у процес, і спонукає сторони до складання та підписання угоди про примирення сторін.

Слід підкреслити, що відновне правосуддя зародилося понад 40 років тому й на теперішній час розповсюджено в більшості країн, зокрема: Австрії, Австралії, Бельгії, Великій Британії, Німеччині, Норвегії, Новій Зеландії Польщі, США, Фінляндії та інших країнах. В Україні медіаційні центри розпочали працювати з 1997 року (вперше в Одесі). Отже, відновне правосуддя визнано на міжнародному рівні як ідея та технологія.

Медіація є частиною поняття "відновне правосуддя". У 1999 році Тоні Маршалл запропонував під "відновним правосуддям" уважати [1]: "...процес, за допомогою якого сторони, залучені в конкретний злочин, спільно вирішують, як справитися з його тяжкими наслідками в сьогоденні та в майбутньому". Ховард Зер у 2002 році уточнив визначення Т. Маршалла. На його думку, під "відновним правосуддям" слід вважати [2] "...процес, до якого в міру можливості залучаються сторони, що були задіяні в конкретному злочині та які спільно визначають і аналізують заподіяну шкоду, потреби й зобов'язання для того, щоб зцілити ситуацію настільки, наскільки це можливо виправити стан справ...".

Дефініція "медіація" походить з латинської "mediare" - бути посередником. Отже, медіатор виступає посередником, тобто як третя нейтральна сторона для розв'язання конфліктів, спірних питань між учасниками відновного правосуддя.

Завданнями медіації є [3]: 1) врахування інтересів і залучення зацікавлених осіб до процесу; 2) визнання законних інтересів потерпілого, які виникли внаслідок злочину; 3) діалог потерпілого з правопорушником з метою відшкодування моральних і матеріальних збитків; 4) розвиток почуття відповідальності в правопорушника та надання йому можливості для виправлення; 5) підвищення ролі окремої особистості та громади в попередженні злочинів і конфліктів.

Аналізуючи основні положення нормативно-правових актів з питань відновного правосуддя (Кримінального процесуального кодексу [4], Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи: "Медіація в кримінальних справах" [2], "Про медіацію в цивільних справах" [5], "Про сімейну медіацію" [6] та інші), слід зазначити, що медіатор може врегульовувати конфлікти або спірні питання як у кримінальному процесі, тобто між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), так у цивільному процесі, тобто між позивачем і відповідачем, чоловіком і дружиною, батьками та дітьми тощо. Отже, необхідно підкреслити, що вагоме значення для ефективності проведення медіації має не тільки чітке законодавче регламентування процедури відновного правосуддя, але й власне особа медіатора.

Слід зазначити, що такі вчені, як: Є. Барановський, Т. Гошко, Б. Греков, М. Грушевський, С. Кульчицький, Т. Кутчеба, К. Сохневич, О. Стадницький, І. Франко, А. Томашевський та ін. приділяли увагу витокам, передумовам виникнення, механізмам функціонування від-

© О.М. Цільмак, 2015

новного правосуддя, однак питання стосовно головних складових професійної компетентності медіаторів у галузі відновного правосуддя в наукових працях описано не було. Це й буде метою нашої статті.

Ефективність і результативність відновного правосуддя головним чином залежить від професійної компетентності медіатора. Під професійною компетентністю слід розуміти здатність медіатора ефективно застосовувати професійно важливі знання, уміння й навички задля складання та підписання угоди про примирення сторін.

Медіатор, який пропонує свої послуги, повинен мати високий рівень професійно важливих знань. Отже, він повинен знати: 1) технологію переговорного процесу; 2) основні правила та принципи переговорного процесу; 3) методи та прийоми введення переговорів; 4) основні етапи та механізм переговорного процесу; 5) причини конфліктів; 6) закономірності виникнення конфліктів; 7) етапи та фази розгортання конфліктів; 8) різновиди конфліктів; 9) сутність, структуру й динаміку сімейних і правових конфліктів; 10) особливості внутрішньої структури та динаміки різних типів конфліктів; 11) технологію управління конфліктами; 12) шляхи подолання конфліктів; 13) специфіку прогнозування, попередження та вирішення конфліктів; 14) фази урегулювання конфліктів; 15) методи психологічного впливу; 16) технологічні прийоми керування комунікацією, переговорами; 17) типи спільних рішень; 18) різновиди маніпуляцій; 19) маніпулятивні технології в міжособистісній взаємодії; 20) механізми блокування маніпуляцій; 21) індивідуально-психологічні особливості стратегій поведінки особи в конфлікті; 22) характеристику емоційного стану сторін; 23) технологію роботи з емоційним станом у процесі медіації; 24) вербальні й невербальні техніки врегулювання емоційного стану; 25) психологічні механізми особистісної самозахисту посередника в процесі ведення переговорів з суб'єктами конфліктної взаємодії; 26) основні етичні принципи медіації; 27) особливості поведінки з учасниками конфлікту різних типів характеру; 28) нормативно-правові акти, що регламентують процес відновного правосуддя; 29) процесуальну форму угоди про примирення сторін.

Слід зазначити, що процес медіації являє собою сукупність фактичних і юридичних дій учасників медіації впродовж визначеного часового проміжку. Провідне завдання медіатора - це оформлення консенсусу в письмовій формі у вигляді угоди про примирення сторін. Для вирішення цього завдання медіатор повинен володіти не тільки сукупністю професійно важливих знань, але й він повинен уміти здійснювати медіацію. Отже, серед професійно важливих умінь провідне місце посідають вміння:

- з'ясовувати позиції сторін;
- установлювати та підтримувати контакт;
- вислуховувати аргументацію сторін щодо суті конфлікту, суперечки;
- виявляти коло інтересів, що стоять за позицією кожної сторони;
- обговорювати зі сторонами їх дійсні інтереси, при цьому зосереджуватися саме на їх інтересах, а не тільки на правових позиціях або договірних правах;
- віддзеркалювати значення висловів і претензій сторін;
- аналізувати конфліктну ситуацію, об'єктивні й суб'єктивні чинники конфлікту;
- модельовати інваріантні шляхи розвитку конфлікту для запобігання насильству, ескалації боротьби та задля

- пошуку оптимальних механізмів його врегулювання;
- підтримувати нейтралітет відносно різних спірних питань;
- знаходити "ключ" до кожного;
- підготувати сторони для переговорів;
- проводити переговори;
- організовувати простір спілкування;
- створювати та підтримувати робочий психологічний клімат;
- створювати певний психологічний настрій між конфліктуючими сторонами;
- своєчасно зупиняти та нейтралізовувати агресію учасників;
- використовувати технологічні прийоми керування комунікацією, переговорами;
- здійснювати зміну характеру сприйняття сторін конфлікту;
- контролювати процес вироблення та прийняття зобов'язань сторонами;
- самостійно приймати рішення, які задовольняють сторони;
- перевіряти та готувати пропозиції для іншої сторони;
- сприяти досягненню сторонами взаємоприйнятної угоди щодо розв'язання спору;
- долати бар'єри спілкування;
- дотримуватися норм і правил медіації;
- орієнтуватися в плинні та умовах переговорів;
- негайно перервати розмову, якщо це необхідно;
- правомірно, ввічливо й коректно, тактовно і делікатно, ухильно і безболісно для сторін розгортати ситуацію в необхідне русло;
- передбачати напрями подальшого розгортання конфлікту та можливі наслідки;
- конструктивно розв'язувати спірні питання або конфлікт;
- усувати протиріччя та суперечності між сторонами;
- попереджати негативний розвиток подій у разі подальшого розгортання конфлікту;
- розв'язувати спірні питання або суперечності між сторонами;
- визнавати свої помилки та свою неправоту;
- безконфліктно спілкуватися в складних ситуаціях;
- оцінювати та пояснювати проблемні ситуації, які виникають;
- сприяти знаходженню компромісу між сторонами;
- вибудовувати логіку послідовності дій для вирішення проблем під час конфлікту між сторонами та під час домовленості про укладання угоди;
- обирати й застосовувати ефективні адекватні форми, засоби, методи та прийоми під час домовленості про складання угоди про примирення сторін;
- надавати сторонам бездоганно зважені пропозиції та слушні поради;
- здійснювати психологічний вплив для врегулювання конфлікту між сторонами;
- уникати ситуацій конфлікту інтересів як під час, так і після медіації;
- прогнозувати наслідки конфліктної взаємодії;
- своєчасно призупинити медіацію при виявленні обставин, які можуть вплинути на незалежність медіатора або викликати конфлікт інтересів;
- повідомити сторони про всі наявні або потенційні конфлікти інтересів, які відомі медіатору та які можуть спровокувати виникнення питання щодо його нейтральності;

забезпечувати достатні можливості кожній зі сторін брати участь у дискусії;
скеровувати сторони до результату;
допомагати винайти вихід із “глухого кута”;
дотримуватися високої культури спілкування;
ненав’язливо “підкинути” корисну ідею, яка потім буде розвинена сторонами;

застосовувати такі техніки, як: активне слухання, емпатію і фасилітацію різноманітних процесів, щоб результатом медіації стало вигідне для всіх учасників рішення;

знаходити рішення, які влаштовують дві сторони;
укладати угоди за результатами медіації.

До провідних професійно важливих навичок медіатора слід віднести навички: активного слухання, професійної комунікації, саморегуляції, конфліктостійкості, управління конфліктними явищами.

Велике значення для отримання результату в процесі медіації мають професійно важливі якості медіатора. Отже, серед провідних професійно важливих якостей медіатора, які детермінують ефективність процесу проведення медіації, слід виділити:

1) психофізіологічні якості (активність, витривалість, уважність, психічна працездатність, зосередженість, стійкість, урівноваженість);

2) інтелектуальні (виваженість, гнучкість, дедуктивність, винахідливість, конструктивність, креативність, допитливість, обізнаність, прогностичність, розсудливість, раціональність, кмітливість, ерудованість);

3) моральні (ввічливість, вірність, відповідальність, безкорисливість, делікатність, дипломатичність, доброзичливість, коректність, нормативність, надійність, ощадливість, порядність, тактовність, толерантність, чесність, чемність, етичність);

4) лідерські (незалежність, авторитетність, діловитість, вимогливість, домінантність, серйозність, самостійність, харизматичність);

5) комунікативні (асертивність, виразність, доступність, контактність, товариськість);

6) соціально-спрямовані (гуманізм, гідність, людяність);

7) перцептивні (спостережливість, проникливість, рефлексивність, уважність);

8) контрольно-оціночні (пильність, обережність, обґрунтованість, об’єктивність, справедливність, точність, критичність, самокритичність);

9) специфічні (інтуїція, емпатійність);

10) волеволі (цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, ініціативність, рішучість, сміливість; витримка, самоконтроль, самовладання, терпеливість; акуратність, дисциплінованість, копіткість, обов’язковість, організованість, планованість, послідовність, пунктуальність, ретельність, самостійність, скрупульозність, сумлінність, старанність; працьовитість, принциповість).

Велике значення для результативності медіації має мотивація медіатора. Серед мотиваційних характеристик слід виділити: 1) бажання: бути посередником між конфліктуючими сторонами; підвищувати свій професійний рівень у галузі відновного правосуддя; 2) прагнення: до захисту прав і свобод громадян; до соціальної справедливості; до розв’язання складних застарілих конфліктів задля примирення сторін; до набуття статусу “високопрофесійний фахівець”; до професійної самореалізації; 3) потреба: у досягненні успіху в особистісно-професійних досягненнях, у досягненні результату тощо.

Отже, медіатор за будь-яких делікатних, складних, конфліктних ситуацій під час переговорів з конфліктуючими сторонами повинен незмінно зберігати тверезість розуму, проявляти винахідливість, володіти даром переконання, тобто він повинен бути висококваліфікованим фахівцем у галузі медіації.

Слід зазначити, що головними складовими компетентності медіатора є не тільки професійно значущі знання, вміння, навички, якості та мотивація, але й: 1) досвід; 2) індивідуальні базові характеристики людини (вік, стать, стан здоров’я, психофізіологічні можливості, здібності); 3) особистісні базові характеристики (пізнавальна активність, готовність до діяльності, ціннісні орієнтації та ідеали, емоційність, індивідуально-психологічні властивості тощо); 4) об’єктивні базові характеристики (освіта, стаж діяльності).

Слід зазначити, що медіатором не може бути кожний. Особа, яка хоче присвятити свою діяльність відновному правосуддю, повинна відповідати за своїми особистісними характеристиками психогамі медіатора. На сучасному етапі наукових досліджень щодо психогамі медіатора не проводилося. Запропоновані нами групи конкретних професійно важливих знань, умінь, навичок, якостей і мотиваційних характеристик - це перша спроба висунути критерії відбору кандидатів на навчання медіативним технологіям.

Література

1. Marshall T. The evolution of restorative justice in Britain. // *European Journal on Criminal Policy and Research*, 4.4, - 1996, - С. 21-43.

2. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание: Пер. с англ. / Общ. ред. Л.М. Карнозовой. Комментар. Л.М. Карнозовой и С.А. Пашина - М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2002. - 328 с.

3. Про медіацію у кримінальних справах: рекомендація Ради Європи № R(99)19, від 15 вересня 1999 р. / Відновне правосуддя в Україні: Спецвипуск. — 2005. — С. 53-56.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від: 13.04.2012 № 4651-VI із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на від 15.08.2012, підстава 5076-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

5. Про медіацію в цивільних справах: рекомендація Ради Європи № R. 10 (2002), від 18 вересня 2002 року.

6. Recommendation N R (98) 1 of the Committee of Ministers to member states on family mediation of 21.01.1998 // [Electronic resource]. - Mode of access: http://www.coe.int/t/cm/documentIndex_en.asp

Цільмак О.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 13.11.2015

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН У ПОЛІЦІЇ ЛАТВІЇ

Чумак В. В.

З'ясовано специфіку правового регулювання державно-службових відносин у поліції Латвії. Особливу увагу приділено аналізу правового статусу працівників поліції Латвії. Наголошено, що своєрідність правового статусу латвійських поліцейських полягає в їх належності до "чиновників виконавчого органу поліції" (публічних службовців).

Ключові слова: правове регулювання, діяльність, державно-службові відносини, досвід, Латвійська Республіка.

Выяснена специфика правового регулирования государственно-служебных отношений в полиции Латвии. Особое внимание уделено анализу правового статуса работников полиции Латвии. Отмечено, что своеобразие правового статуса латвийских полицейских заключается в их принадлежности к "чиновникам исполнительного органа полиции" (публичным служащим).

Ключевые слова: правовое регулирование, деятельность, государственно-служебные отношения, опыт, Латвийская Республика.

The specificity of legal regulation of public-service relations in police Latvia. Particular attention is paid to the analysis of the legal status of police officers in Latvia. Emphasized that the peculiarity of the legal status of the Latvian police is their membership of a "police officials of the executive body" (public servants).

Keywords: legal regulation, activities, public service relationship, experience, Republic of Latvia.

Розбудова України як демократичної, правової та соціальної держави зумовлює необхідність проведення значної кількості реформ з метою приведення існуючого суспільного та державного ладу до рівня провідних європейських країн.

Не є винятком і галузь державного управління, оскільки саме від ефективної діяльності її представників залежить економічний, соціальний і культурний розвиток держави [1].

В умовах реформування органів внутрішніх справ України однією з важливих передумов удосконалення правового регулювання державно-службових відносин в органах внутрішніх справ України є врахування позитивного зарубіжного досвіду поліцейського будівництва.

Наша країна має давні традиції у сфері правоохоронної діяльності, що формувалися одночасно з державністю, правовою системою. Поряд з цим євроінтеграційні процеси та вдосконалення сучасної моделі правоохоронних органів з неминучістю передбачають звернення до досвіду Європейського Союзу.

Особлива увага має приділятися аналізу напрацювань країн, які мають спільне минуле та схожі проблеми у сфері державного будівництва і його правового забезпечення.

До їх кола, безперечно, належить Латвійська Республіка, де сформувалися апробовані підходи до

визначення правового статусу працівників поліції.

Зрозуміло, не йдеться про суто механічне перенесення окремих елементів зарубіжних моделей, що склалися століттями під впливом соціально-політичних умов і пануючої правової доктрини. Будь-яке запозичення має враховувати національно-правові традиції та сучасну соціально-політичну ситуацію [2, 49].

Питанню правового регулювання проходження державної служби в органах внутрішніх справ присвячено чимало праць відомих учених: С.М. Алфьорова, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, В.С. Венедиктова, С.М. Гусарова, М.І. Іншина, А.Т. Комзюка, В.В. Коновалова, Л.М. Колодкіна, Ю.Ф. Кравченка, М.Н. Курка, О.А. Лупала, Н.П. Матюхіної, Л.І. Миськів, В.А. Мінаєва, Г.М. Мякішева, О.Ю. Синявської, А.А. Стародубцева, О.С. Проневіча, В.П. Петкова, А.Н. Роша, А.В. Фатули, В.М. Шамарова, Р.В. Шаповала, І.М. Шопіної, О.Н. Ярмиша, проте комплексного та системного дослідження щодо правового регулювання державно-службових відносин у поліції Латвії вони, на жаль, не проводили, що знов-таки змушує нас наголосити на доцільності цього наукового дослідження в рамках удосконалення правозастосовної діяльності органів держави.

Метою цієї статті є з'ясування специфіки правового регулювання державно-службових відносин у поліції Латвії та окреслення можливих шляхів імплементації їх досвіду в діяльність правоохоронних органів України.

У статті 101 Конституції Латвійської Республіки зазначено: "Кожен громадянин Латвії має право в передбаченому законом випадку брати участь у державній діяльності і діяльності самоврядування, а також служити на державній службі" [3].

За чисельністю персоналу поліція Латвії традиційно посідає одне з провідних місць серед органів виконавчої влади Латвії.

Латвійська державна поліція є державною установою, яка захищає життя, здоров'я, права й свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства й держави від протиправних посягань.

Відповідно до ст. 1 закону про поліцію Латвійської Республіки поліція це озброєні, воєнізовані державні та місцеві поліцейські, чий обов'язок полягає в захисті життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань [4].

Наголосимо, що відповідно до ст. 3 закону на поліцію в Латвійській Республіці покладені такі завдання:

- забезпечення індивідуальної та громадської безпеки;
- запобігання кримінальним злочинам та іншим правопорушенням;
- розкриття злочинів, розшук осіб, які вчинили кримінальні злочини;
- надання допомоги установам і приватним особам щодо захисту своїх прав.

Забороняється залучати поліцію виконувати інші завдання, ніж ті, що передбачені в латвійському законодавстві.

У свою чергу, діяльність поліції в Латвійській Республіці регулюється Конституцією Латвії, міжнародними договорами, Законом про поліцію, іншими нормативно-правовими актами Латвії, а також рішеннями органів місцевого самоврядування, якщо вони не суперечать законам Латвійської Республіки.

Ніхто не має права втручатися в діяльність поліцейських, коли вони виконують свої обов'язки, окрім осіб, які уповноважені законом.

Слід зазначити, що діяльність поліції в Латвійській Республіці здійснюється відповідно до принципів законності, гуманізму, прав людини, соціальної справедливості та прозорості.

Поліція захищає права й законні інтереси громадян, незалежно від їх національності, соціального, фінансового та іншого стану, расової та національної належності, статі і віку, освіти та мови, ставлення до релігії, політичних або інших переконань.

Працівники поліції діють в інтересах національних і місцевих органів влади, а також громадян.

Працівникам поліції забороняється розголошувати інформацію, яка є державною, та іншу спеціально охоронювану законом таємницю, які містять комерційну таємницю або патентні таємниці. Забороняється розголошувати досудові дані розслідування без дозволу прокурора або безпосереднього начальника, дозволу слідчого, і матеріали, які суперечать принципу презумпції невинності [5].

Поліція співпрацює з владою, приватними особами та об'єднаннями.

На службу в поліції можуть бути прийняті громадяни Республіки Латвії не молодше 18 років і не старше 35 років, враховуючи їх особисті характеристики, освіту, фізичний стан та здоров'я, здатність і бажання виконувати обов'язки, призначені поліції. На службу не можуть бути прийняті особи, які мають судимість.

Поліцейський має спеціальний ранг.

Ранги співробітників латвійської поліції такі: констебль, (Constable), курсант (Student), капрал (Corporal), сержант (Sergeant), перший сержант (First sergeant), молодший лейтенант (Junior lieutenant), лейтенант (Lieutenant), перший лейтенант (First lieutenant), капітан (Captain), майор (Major), підполковник (Lieutenant Colonel), полковник (Colonel), генерал (General) [6].

Що стосується структури поліції в Латвійській Республіці, то вона складається з державної поліції, поліції безпеки, муніципальної поліції та поліції порту.

Згідно зі ст. 15 закону про поліцію державна поліція та поліція безпеки в межах своєї компетенції виконують обов'язки на території Латвійської республіки, муніципальна поліція - на відповідній адміністративній території, а портова поліція - на території портів.

Державна поліція та поліція безпеки підпорядковані Міністру внутрішніх справ Латвійській Республіці.

Державна поліція складається з центрального апарату та підпорядкованих підрозділів. Співробітник поліції це людина, яка обіймає посаду в Державній поліції або поліції безпеки і якій наданий спеціальний статус.

Що стосується діяльності муніципальної поліції, то це питання регулює ст. 19 закону про поліцію Латвійської Республіки, де зазначено, що муніципалітет може створювати муніципальну поліцію або органи державного управління. Муніципальна поліція входить до складу муніципалітету.

Кількість співробітників муніципальної поліції визначається муніципалітетом. Муніципальна поліція може складатися з голів, його заступників, старших інспекторів та інспекторів.

Муніципальні поліцейські виконують свої обов'язки в уніформі, яка затверджена Міністерством внутрішніх справ Латвійської Республіки.

Муніципальний поліцейський це людина, яка виконує обов'язки, передбачені Законом про поліцію на адміністративній території муніципалітету [5].

Муніципальним поліцейським може бути людина, яка:

1) є громадянином Латвії;

2) не була засуджена за злочини;

3) не притягувалась до кримінальної відповідальності за умисні кримінальні злочини;

4) отримала, принаймні, середню освіту.

На посаду начальника муніципальної поліції і його заступника можуть взяти на роботу осіб, які відповідають вище зазначеним вимогам і мають вищу освіту.

Начальник муніципальної поліції і його заступник приймаються на роботу після отримання письмової згоди Міністра внутрішніх справ Латвійської Республіки.

Трудові відносини з муніципальним поліцейським регулюються Законом про працю.

Муніципальні поліцейські в межах своєї компетенції мають право застосувати фізичну силу, спеціальні бойові прийоми та спеціальні засоби. Також муніципальні поліцейські мають право в порядку та в умовах, передбачених законом, використовувати вогнепальну зброю.

Спеціальні фонди, які мають право використовувати муніципальну поліцію, а також спеціальні агенти встановлюються Кабінетом міністрів Латвійської Республіки.

Муніципальна поліція фінансується і її матеріально-технічне постачання здійснюється у відповідні фонди місцевим самоврядуванням.

Згідно зі ст. 19.1 закону про поліцію Латвійської Республіки в порту може створюватись портова поліція. Портова поліція входить до складу адміністрації порту [5].

Поліцейський порту це людина, яка займає посаду й виконує обов'язки, передбачені Законом про поліцію на території порту. Трудові відносини портової поліції регулюється Законом про працю.

Співробітником порту поліції може бути людина, яка відповідає таким вимогам:

1) є громадянином Латвії;

2) не була засуджена за злочини;

3) не притягнута до кримінальної відповідальності за умисний кримінальний злочин;

4) отримала, принаймні, середню освіту.

Портова поліція може складатися з голів, його заступників, старших інспекторів та інспекторів. Спеціальні фонди, які мають право використовувати співробітників портової поліції, а також спеціальні агенти встановлюються Кабінетом міністрів.

Якщо портова поліція має інформацію щодо злочину, який готується або вже вчинений, розгляд якого не входить до компетенції портової поліції, вона повинна вжити необхідних заходів для запобігання злочину, затримання злочинця, охорони території, негайно повідомити про це компетентний національний регулюючий орган (посадову особу) та передати правопорушника й документи на нього. У цих випадках співробітники державного управління зобов'язані дотримуватись інструкції портової поліції.

Портова поліція фінансується за рахунок коштів порту [5].

Поліцейський захищається державою, його честь і гідність охороняються державою.

Як зазначається в ст. 23 закону про поліцію партіям та іншим суспільно-політичним організаціям і рухам або їх представникам заборонено втручатись у діяльність поліцейського.

Співробітники поліції можуть створювати асоціації та клуби, діяльність яких регулюється законом.

У статті 27 закону про поліцію наголошено, що поліцейський за протиправну поведінку несе відповідальність за нормативними актами Латвії.

Поліцейський не може проводити або підтримувати будь-яку діяльність, пов'язану з катуванням та іншими жорстокими, нелюдськими й принижуючими гідність видами поведінки та покарання [5].

Поліція контролюється Кабінетом міністрів, міністром внутрішніх справ і місцевими органами влади в межах їх компетенції [4].

Отже, зазначимо, що своєрідність правового статусу латвійських поліцейських полягає в їх належності до “чиновників виконавчого органу поліції” (публічних службовців). Характерно, що кандидати на заміщення чиновницьких посад у латвійській поліції повинні відповідати як загальним вимогам до чиновників, так і спеціальним вимогам, що висуваються до особового складу поліції, функціонально орієнтованого на виконання широкого спектру завдань у сфері публічної безпеки.

Наприкінці відзначимо, що в умовах реформування органів внутрішніх справ зарубіжний досвід у цьому напрямі заслуговує на особливу увагу з метою вдосконалення діяльності й подальшого розвитку системи ОВС України та спонукає продовжувати наукові пошуки в цьому напрямі.

Література

1. Павліченко В.М. Сучасний стан законодавства у сфері праці державних службовців в Україні / В.М. Павліченко // Форум права. 2014. № 4. С. 237-241. [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_42.pdf.
2. Гутаріна К.В. Адміністративні суди України на шляху становлення / К.В. Гутаріна // Адвокат. - 2005. - № 9. - С. 48-54.
3. Конституція Латвійської Республіки. [Електронний ресурс]: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=3&mid=8>.
4. Valsts policija. [Електронний ресурс]: <http://www.vp.gov.lv/?id=28&said=28>. - Офіц. сайт поліції Латвійської Республіки.
5. Par policiju Latvijas Republikas likums Izdevējs: Augstākā Padome Veids: likums Pieņemts: закон Латвійської Республіки про поліцію від 04.06.1991. [Електронний ресурс]: <http://likumi.lv/doc.php?id=67957>.
6. Бирюков П.Н. Полиция Латвийской Республики / П.Н. Бирюков // Евразийский юридический журнал. - [Електронний ресурс]: http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=934:2010-07-28-09-27-12&catid=137:2010-07-28-09-25-29.

Чумак В.В.,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник відділу
організації наукової роботи
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 11.05.2015

ЕВОЛЮЦІЯ СУТНОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

Кісель В. Й.

Наукова стаття присвячена дослідженню еволюції сутності цивільного договору. Для послідовного дослідження еволюції уявлень про цивільний договір здійснюється історична періодизація вчень щодо його сутності. Робиться висновок, що вся історія становлення та розвитку уявлень про сутність цивільного договору дозволяє визначати його як найбільш універсальний юридичний інструмент, який забезпечує заінтересованим особам можливість встановлювати, змінювати та припиняти відповідні цивільні права та обов'язки на основі вільного волевиявлення та усвідомлення обов'язковості виконання умов договору.

Ключові слова: цивільний договір, угода, теорії договору.

Научная статья посвящена исследованию эволюции сущности гражданского договора. Для исследования эволюции представлений о гражданском договоре осуществляется историческая периодизация этапов становления учений о его сущности. Делается вывод, что вся история развития представлений о сущности гражданского договора позволяет определять его как наиболее универсальный юридический инструмент, который позволяет заинтересованным лицам устанавливать, изменять и прекращать соответствующие гражданские права и обязанности на основе свободного волеизъявления.

Ключевые слова: гражданский договор, соглашение, теории договора.

The scientific article is devoted to investigation of the evolution of the civil nature of the contract. The contract is the legal institution, which over millennia paid much attention legislators, philosophers, economists and lawyers. Over the past 15 years in the Ukraine have published more theoretical works about contract than the for all Soviet period. The construction contract into all spheres of economic and spiritual life of society. In the current context especially the role of the treaty as universal legal form through which appear market relations. The transition to a market economy is possible only when the bulk of citizens has freedom of economic activity and entrepreneurship. The results of this activity (goods and services) sold mainly on a contractual basis. With the transition to market narrowed planning and administrative influence of the state on property relations, thus increasing freedom of choice partner in economic relations. Expanding freedom determining the content of contractual commitments made at the discretion of the parties is also a positive factor.

The main objectives of the presented scientific article are: implementation of periodization of the main stages of conceptual approaches to the essence of a civil contract; a brief analysis of the basic theories of the nature of civil agreement, formulated in different historical periods; identification of key doctrinal approaches to the vision of the essence of civil agreement in today's national law.

Prerequisite logical and consistent study of the evolution of ideas about civil contract is some periodization stages of conceptual approaches to its essence. Such periods shall be as follows: 1) the beginning of the formation of

ideas about the nature of civil contract law in the Roman era (VI century. BC - III century AD.); 2) the development of ideas about the nature of civil agreement in the era of Canon Law (XI - XV centuries) and Renaissance (XV - XVII centuries); 3) complete the formation of the classical understanding of the nature of civil contract (XIX c.); 4) the Soviet period of development of ideas about the nature of civil contract (1917 - 1991 years); 5) development of ideas about civil contract in terms of national law (1991 - present).

Analysis of the latest (national period) of ideas about civil contract led to the conclusion that the national doctrine, as well as in national legislation, in varying degrees, reflected most of the analyzed theories of the nature of the contract. The greatest influence in shaping the nature of a civil contract made under the national law of liberty theory, the theory of interest and causal theory of contract.

The essence of a civil contract in terms of national legislation is the latest agreement (agreement, arrangement, understanding, consensus, etc.) between two or more parties aimed at the establishment, modification or termination of civil rights and obligations, and the content of the contract are its components-condition (items) for which the parties agreed

The conclusion is that the whole history of formation and development of ideas about the nature of civil contract allows you to define it as the most universal legal instrument that allows interested persons to install, modify or suspend the respective civil rights and obligations based on free will and awareness of the conditions binding agreement.

Keywords: civil contract, agreement, contract theory.

Наукова дискусія, пов'язана з цивільно-правовим договором, має вже тисячолітню історію й, незважаючи на це, до сьогодні продовжує складати ядро цивільної науки, як одна з найбільш актуальних. Ця обставина стає зрозумілою у зв'язку з тим, що, з одного боку, договір завжди був основою для побудови ліберальної цивілізації західного типу, з іншого - договір є одним з ключових елементів юридичного мислення, який в юридичній доктрині вживається в найрізноманітніших значеннях.

Проблематику, пов'язану з цивільним договором, у різні історичні епохи розробляли: М.М. Агарков, С.М. Бервено, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Р. Ієринг, О.С. Іоффе, О.О. Красавчиков, В.В. Луць, С.О. Погрібний, С.В. Резніченко, Ф.К. Савіні та інші науковці. Серед останніх публікацій, присвячених з'ясуванню сутності цивільно-правового договору, необхідно виділити наукові статті В.В. Луця "До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору" [1], Т.О. Колянковської "К вопросу о сущности гражданско-правового договора" [2]. На окрему увагу, на нашу думку, заслуговують монографії С.М. Бервено "Проблеми договірної права України" [3] та І.В. Бекленішевої "Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции" [4].

Незважаючи на достатній інтерес з боку цивільної доктрини, проблема вибору єдиного підходу до розуміння сутності цивільно-правового договору продовжує

й до сьогодні залишатися дискусійною, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Зважаючи на викладене, вважаємо, що основними цілями представленої наукової статті повинні стати: здійснення періодизації основних етапів становлення концептуальних підходів щодо сутності цивільно-правового договору; короткий аналіз основних теорій сутності цивільного договору, сформульованих у різні історичні епохи; визначення основних доктринальних підходів щодо бачення сутності цивільного договору в умовах сучасного національного права.

Передумовою логічного та послідовного дослідження еволюції уявлень про цивільно-правовий договір є певна періодизація етапів становлення концептуальних підходів щодо його сутності. На нашу думку, періодизація повинна бути такою: 1) початок становлення уявлень про сутність цивільного договору в епоху римського права (VI ст. до н.е. - III ст. н.е.); 2) розвиток уявлень про сутність цивільного договору в епоху канонічного права (XI - XV ст.ст.) та епоху Відродження (XV - XVII ст.ст.); 3) завершення становлення класичного уявлення про сутність цивільного договору (XIX ст.); 4) радянський період розвитку уявлень про сутність цивільного договору (1917 - 1991 рр.); 5) розвиток уявлень про цивільний договір в умовах національного права (1991 р. - по теперішній час).

Договір є одним з багатьох правових інститутів, який зародився ще в епоху стародавнього Риму, та успішно був сприйнятий сучасними правовими системами. Становлення договірних відносин у Римській імперії включає два вирішальні етапи: перший етап (VI - III ст. до н.е.) - епоха квіритського права, яка пов'язується з появою перших цивільно-правових угод; другий етап (III ст. до н.е. - III ст. н.е.) - епоха класичного римського права, у межах якого була вибудована чітка система цивільних договорів, заснована на принципах, більшість з яких стали основою для розвитку сучасного договірного права країн романо-германської правової сім'ї.

Епоха квіритського права, яка співпадає з виданням XII таблиць, характеризується значним формалізмом в укладанні договорів, який проявлявся в тому, що укладання договору перетворювалося на своєрідну театралізовану драму, яку розігрували точно визначені за кількістю й за якістю учасники: свідки, вагарі, жреці, світські магістрати. Вимова слів супроводжувалася або переривалася урочистими рухами (жестами) як-то: накладенням руки на річ, дотиком до вух свідків тощо.

Отже, для стародавнього (квіритського) періоду розвитку договірних відносин була притаманна квазіпроцесуальна форма (тут і надалі курсив мій. - В.К.), яка виявлялася в обов'язковості вчинення певних ритуалів і церемоній при укладанні, зміні та виконанні цивільних договорів.

Зрештою, інструменти суворого формалізованої договірної системи старого римського цивільного права виявилися недостатніми. Нові економічні умови створювали такі відносини, які при всьому бажанні не могли втиснутись в існуючі рамки. Потрібні були нові, більш гнучкі договірні форми, здатні дати юридичне вираження новим відносинам. І ці форми поступово одна за одною були створені.

В епоху класичного римського права саме поняття "договір" розщепилося на дві групи: контракти і пакти. Контракти - це формальні договори, які визнавалися цивільним правом і забезпечувалися позовним захистом. Пакти - це неформальні, різні за змістом договори, які

не визнавалися цивільним правом і не забезпечувалися захистом.

Загальновизнаною класифікацією римських контрактів є класифікація, здійснена Гаєм (Книга III п. 89), відповідно до якої вони поділялися на *re* (договори, як укладалися передачею речі), *verbis* (договори, які укладалися шляхом промовляння урочистих слів), *litteris* (договори, які укладалися письмово) і *consensus* (договори, які укладалися простою згодою) [4, 16].

Підсумовуючи короткий екскурс у римську епоху становлення договірного права, зазначимо, що, створивши чітку систему цивільних договорів, римські юристи не вирішили завдання щодо створення юридичного поняття договору. Саме тому, на наш погляд, в епоху римського права неможливо виявити навіть натяк на спробу отримати відповідь на питання щодо сутності цивільного договору.

Початок рецепції римського права й відродження інтересу до його вивчення прийнято пов'язувати з епохою канонічного права (XI - XV ст.ст.). Як зазначав Г. Берман: "...розвинута система договірного права знадобилася церкві у XII ст. уже хоча б для того, щоб урегулювати незліченні економічні угоди, які укладалися церковними корпораціями" [5, 236].

Розвиток ідеї цивільного договору, який спостерігався в ту історичну епоху, полягав в тому, що каноністи доповнили римське договірне право двома важливими принципами. Відповідно до першого принципу навіть усні обіцянки, висловлені сторонами договору, уже самі по собі мали зобов'язуючу силу совісті. Порушення таких обіцянок вважалося гріхом. Як наслідок, при поданні позову, пов'язаного з виконанням договору, не могли служити виправданнями ті обставини, що договір, наприклад, не мав письмової форми або не був укладений під присягою. Така новела, у свою чергу, послужила поштовхом до виникнення нової моделі договірної відповідальності.

Другий принцип, який збагатив канонічне договірне право, полягав у тому, що основою будь-якого договору стала "*causa*" - правова мета договору, від наявності якої залежала дійсність договірних зобов'язань. Якщо "*causa*" була відсутня, договір вважався "голою" угодою, яка не давала підстав для позову [5, 237].

Отже, основна заслуга канонічного права в розвитку договірних відносин полягала в тому, що: по-перше, була запропонована нова теорія договірної відповідальності; по-друге, головною умовою дійсності договору стала юридична мета його укладання - "*causa*". Остання обставина дозволяє стверджувати про формування каузальної теорії договору, яка справила значний вплив на подальші наукові дослідження сутності цивільного договору.

У наступні століття, включаючи середньовіччя та епоху Відродження, договорам і договірним відносинам надавалося велике значення, адже до договору апелювали не лише як до суто юридичного, а і як до соціально-політичного інституту в процесі вирішення як регіональних (договори між феодалами-сеньйорами в континентальній Європі, між баронами і короною в Англії), так і глобальних, загально-соціальних проблем. Разом з цим, необхідно констатувати ту обставину, що в розглядувану історичну епоху наукова дискусія та саме вчення про договір поступово, але впевнено перейшли з юридичної науки в науку філософію, де її найкращі представники повною мірою скористалися римською конструкцією цивільного договору для пояснення причин

виникнення громадянських прав та обов'язків.

Щоб переконалися в останньому, досить згадати про теорію суспільного договору, яка в найбільш "відшліфованому" вигляді була представлена в працях яскравого представника природно-правової школи Жан Жака Руссо. Зокрема, видатний просвітителю зазначав: "Найкращою формою асоціації, що всією загальною силою захищає особистість і майно кожного з членів асоціації й завдяки якій кожен, об'єднуючись з усіма, підкоряється тільки самому собі й залишається настільки ж вільним, як і раніше, - є суспільний договір" [6, 39].

Остаточне повернення вчення про договір в юридичну науку відбулося лише наприкінці XVIII ст. - початку XIX ст. Першими, хто започаткував істинно юридичну наукову дискусію, пов'язану з правом загалом та з цивільним договором, зокрема, були представники німецької правової школи. Безумовно, найвизначнішими її представниками були Фрідріх Карл фон Савіньї та Рудольф фон Ієринг.

Вклад Савіньї в доктрину цивільного договору, як правило, пов'язується з його теорією волі, яка ґрунтується на постулаті, що договору в принципі немає, якщо дії сторін не відповідають їх внутрішній волі. В остаточному вигляді Савіньї визначає договір як угоду декількох осіб, яка визначає їх юридичні відносини у формі вираження загальної волі. Таким чином, під договором стали розуміти будь-яку угоду, яка не скріплювалася жодними формами. Уперше в історії договір піднісся до чистого "consensus", заснованого на волі контрагентів [4, 34].

З другої половини XIX ст. волюва теорія все частіше починає піддаватися сумніву. Зокрема, її критиками вказувалося на ті обставини, що: по-перше, якщо послідовно проводити теорію волі, то стає незрозуміло, у силу чого мають правоздатність малолітні та душевнохворі особи, в яких відсутня воля як така; по-друге, оскільки воля є внутрішнім психічним моментом, який сам по собі є невловимим, об'єктивне право не в змозі поставити жодних меж бажанням, тобто волі.

Зважаючи на ці та інші протиріччя, виявлені в теорії волі, у середині XIX ст. проти неї рішуче виступив Р. Ієринг, який сформулював власну теорію інтересу. Відповідно до його концепції суб'єктивне право є юридично захищеним інтересом. Боротьба суб'єктів суспільства за свої інтереси - ось джерело еволюції права, яке шляхом юридичних норм розмежовує людські інтереси.

Щодо самого цивільного договору, то Ієринг зазначав: "Формою мінового обороту є договір. Юрист визначає договір як поєднання волі (consensus) двох осіб. З юридичної точки зору це абсолютно вірно, оскільки воля є сполучним елементом договору. Разом з цим, фактором, який визначає волю, є інтерес, отже, збіг волі двох або декількох осіб, по суті, є збігом їх інтересів. Наприклад, передавши продану річ за обумовлену плату, і продавець і покупець шляхом договору констатують збіг своїх інтересів" [7, 56-57].

Разом з цим, і сама теорія інтересу зустріла цілком обґрунтовані заперечення, які зводилися до того, що суб'єктивні права та інтереси - різні речі. Дуже часто можна мати величезний інтерес у чому-небудь, але не мати на це жодного права. Навпаки, можна мати певне право, яке не лише не приносить власникові будь-якої користі, але навіть і порушує його інтереси.

Необхідно зазначити, що теорія волі та теорія інтересу послужили потужним поштовхом для виникнення цілого ряду теорій сутності договору, які в тому чи іншому вигляді ґрунтувалися на положеннях, сформу-

льованих Савіньї та Ієрингом. Наприклад, спираючись на теорію волі, І. Коллер сформулював свою теорію волевиявлення, ключовим моментом якої був висновок, що неприпустимо відривати волю від волевиявлення, які складають дві сторони одного й того ж феномену. І. Коллер відкидав саму можливість протиріччя волі та волевиявлення й уважав, що юридичне й вирішальне значення має волевиявлення, як би воно не співвідносилось з внутрішньою волею [2, 74].

Критика теорії інтересу, у свою чергу, породила так звані комбінаційні теорії, які об'єднують у понятті сутності договору обидва елементи: інтерес і волю. Зокрема, А.В. Венедиктов зазначав, що одні з авторів механічно об'єднували волю та інтерес, не вказуючи, який з елементів вони вважають визначальним (Г. Еллінек). Інші - об'єднуючи обидва елементи, рішуче підкреслювали, що основним елементом є інтерес (Л. Мішу). Треті, навпаки, не менш рішуче віддавали перевагу волі (О. Гірке) [8, 37].

Крім вчення про волю та інтерес німецька юридична школа XIX ст. розвинула каузальну теорію договору, яка, як вже вказувалося, отримала своє початкове оформлення в канонічному праві. Розвиток каузальної теорії в розглядуваній період полягав у тому, що німецька цивільно-правові доктрина сформулювала дві течії: суб'єктивне та об'єктивне розуміння каузи.

Прихильники суб'єктивної концепції (Б. Віндштейн, А. Брінц та ін.) пов'язували юридичну силу угоди з реальною волею сторін. Воля сторін, у свою чергу, визначала каузу договору, яка, як правило, полягала в намірі сторони отримати певне зустрічне задоволення, навіть і в тих випадках, якщо отримання такого задоволення й не передбачалося в якості умови договору.

Прихильники об'єктивної концепції (О. Ленел) виходили з того, що об'єктивне право є підставою для визначення юридичної мети угоди. Як наслідок, кауза угоди є основою для її класифікації на відповідні типи. Для настання правового результату недостатньо однієї волі, спрямованої на виникнення певного результату. Така воля, крім того, повинна ще й знайти свій прояв у конкретному типі угод, який визнаний об'єктивним правом.

Суб'єктивна та об'єктивна концепція каузи угоди згодом трансформувалися в змішану, суб'єктивно-об'єктивну концепцію, яка поширює суб'єктивне поняття каузи на непоіменовані угоди, а об'єктивне - на поіменовані [9, 10-11].

Колосальні соціально-суспільні злами, які трапилися в нашій державі після 1917 р., повною мірою торкнулися й уявлень про договір. У доктринальних уявленнях про договір стали переважати точки зору, відповідно до яких він розглядався як інструмент виконання планових завдань. Наприклад, Ф.І. Гавзе визначав цивільно-правовий договір соціалістичного суспільства як правову форму економічного обороту соціалістичного суспільства в умовах товарного виробництва, яка являє собою спрямований планово-регулюючими заходами держави загальний волювий акт сторін про встановлення між ними, зміну або припинення цивільно-правових зобов'язань з метою кращого задоволення потреб суспільства та його окремих членів [10, 6].

Отже, можна стверджувати про формування в радянський період теорії соціалістичного договору, відмінність сутності якого від класичного поняття полягала в тому, що воля контрагентів у соціалістичних договорах

складалася під прямим або непрямим впливом завдань з боку державних органів. У зв'язку з цим, з точки зору сучасного права соціалістичний договір лише з великою часткою умовності міг вважатися результатом згоди, досягнутої контрагентами.

Разом з цим, незважаючи на жорсткі ідеологічні рамки, які виставляв тодішній соціально-політичний устрій, радянська цивілістика запропонувала цілий ряд нових теорій договору, які не втрачають своєї актуальності й сьогодні.

Наприклад, О.С. Іоффе запропонував плюралістичну теорію розуміння сутності договору. Визнаючи договір угодою двох або декількох осіб щодо виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, О.С. Іоффе зазначав: "Іноді під договором розуміється саме зобов'язання, яке виникає з такої угоди, а в деяких випадках цей термін означає й документ, що фіксує акт виникнення зобов'язання з волі всіх його учасників" [11, 26].

О.О. Красавчіков, виступаючи проти плюралістичного розуміння договору, вказував, що: по-перше, кожний договір являє собою елементарну або складну систему волевиявлень, втілюваних у взаємній угоді сторін; по-друге, договір є юридичним актом, спрямованим на встановлення, зміну або припинення правового зв'язку сторін [12, 7-8]. Тим самим О.О. Красавчіков, на нашу думку, остаточно сформував традиційний підхід до розуміння сутності цивільного договору як до підстави виникнення зміни або припинення цивільних прав та обов'язків.

Крім цього, заслуга О.О. Красавчікова полягає в тому, що він запропонував власну теорію універсальності договору, основні положення якої зводяться до того, що договір є універсальною (інтегральною) підставою виникнення правовідносин не лише в рамках цивільного обороту, а й далеко за його межами (у трудовому, земельному та інших галузях права) [12, 8-9].

Значну підтримку в радянській науці отримала нормативна теорія договору. Зокрема, С.Ф. Кекекян писав: "Цілком безсумнівно, що договори, у ряді випадків, не лише створюють певні правовідносини, а й породжують норми права, тобто виступають як джерела права" [13, 425].

Крім указаних теорій, радянська цивілістика привнесла в юридичну науку ще й так звану теорію господарського договору. Потреба появи категорії "господарський договір" у радянському цивільному праві пояснювалася необхідністю врегулювання господарських зв'язків, які виникали між соціалістичними організаціями. Плановість та імперативний характер таких зв'язків не дозволяли беззастережно використати інструментарій класичного цивільного договору.

Зазначимо, що впродовж тривалого часу переважною більшістю правознавців господарський договір розглядався як елемент цивілістики (зобов'язального права). Проте з часом дедалі більше науковців почали вбачати в господарському договорі самостійне юридичне явище, що має власний зміст, особливий суб'єктний склад, специфічну форму і сферу застосування. Тим самим було поставлене під сумнів одне з ключових положень цивілістики, яке донедавна здавалося непорушним: цивільний договір є універсальним і самодостатнім інструментом, здатним урегулювати весь комплекс майнових відносин.

Переходячи до аналізу новітнього (національного періоду) розв'язку уявлень про цивільний договір, зазначимо, що в національній доктрині, так само як і в націо-

нальному законодавстві, тією чи іншою мірою знайшли своє відображення більшість із проаналізованих теорій сутності договору.

Зокрема, вплив волевих теорій полягає в тому, що відповідно до ч. 3 ст. 203 Цивільного кодексу України (надалі - ЦК України) волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Крім того, саме волевий компонент став якісною характеристикою договору й тією особливістю, яка відокремлює його від інших юридичних фактів, що є підставами виникнення зобов'язання.

Теорія інтересу знайшла своє втілення в ст. 3 Цивільного кодексу України, відповідно до якої однією з загальних засад цивільного законодавства є судовий захист не лише цивільного права, а й цивільного інтересу. Таким чином, законодавець, усвідомлюючи ту обставину, що він у принципі не здатний врегулювати власними засобами всю неозору масу людських вчинків, використав категорію "законний інтерес", санкціонувавши тим самим можливість розширення сфери правового регулювання за межі, закріплені в законодавстві.

Каузальна теорія договору чітко простежується в тому, що всі без виключення договори, врегульовані ЦК України, по своїй суті є каузальними, оскільки мають чітко визначену правову мету ("causa"). Більше того, саме "causa" стала одним з основних критеріїв для нормативної класифікації цивільних договорів: договори про передачу майна у власність, договори про передачу майна в користування, договори на виконання робіт, надання послуг тощо.

Сама ж сутність договору в умовах новітнього цивільного законодавства зводиться до того, що договір вважають основоположною категорією договірного права, універсальним засобом саморегуляції у сфері приватного права [14, 219]. Найбільш узгодженою дефініцією договору, на наш погляд, є його визначення як угоди (згоди, домовленості, порозуміння, консенсусу тощо) двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1, 127].

Разом з цим, незважаючи на певну однаковість щодо трактування поняття та сутності цивільного договору, сучасна цивілістична доктрина не позбавлена й певної дискусійності в цьому напрямі наукових досліджень.

Зокрема, С.М. Бєрвено, продовжуючи наукову полеміку, розпочату ще з часів виникнення теорії волі, вважає, що й досі є дискусійною проблема співвідношення значимості волі та волевиявлення. З його точки зору, твердження про єдність волі та волевиявлення є абсолютно безспірним, адже такий стан суб'єкта договору є, безумовно, найбільш бажаним. Але, як показує практика, така єдність може бути й відсутня, а договір буде продовжуватися вважатися чинним, оскільки оспорювані правочини можуть визнаватися недійсними лише на вимогу його сторін чи інших уповноважених осіб (ч. 3 ст. 215 ЦК України) [3, 18].

Плюралістичну концепцію договору в національній доктрині продовжує підтримувати Т.О. Колянковська. Зокрема, правознавець зауважує, що смислова багатозначність терміну "договір" є його природним змістом, оскільки фактично відображає стадії його укладення і виконання, що виражаються спочатку у виготовленні договору-документа, потім укладенні договору-угоди й, нарешті, виконанні договору-правовідношення [2, 75].

С.О. Погрібний, стверджуючи, що договір слід розглядати не лише як правочин, правовідношення чи до-

кумент, а передусім як регулятор договірних цивільних відносин, як форму закріплення норм цивільного права, є послідовником нормативної теорії договору. Ось чому договір, на думку науковця, у тих випадках, коли в ньому сторони закріплюють створене ними правило поведінки, відмінне від того, що встановлене в цивільному законі, має розглядатися саме як джерело норм цивільного права [15, 38].

Подальший розвиток у національному праві отримала й теорія господарського договору. Особливість сучасної наукової дискусії, на наш погляд, зумовлює та обставина, що паралельно з кодифікацією в ЦК України, кодифікація ряду договорів була здійснена й у рамках Господарського кодексу України. Таким чином, законодавець практично реалізував суто теоретичну полеміку щодо необхідності нормативного виокремлення господарського договору в самостійний правовий інститут.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що договір займав, займає та буде займати вирішальне місце серед інститутів цивільного права. Вся історія становлення та розвитку уявлень про сутність цивільного договору дозволяє визначати його як найбільш універсальний юридичний інструмент, який забезпечує заінтересованим особам можливість установлювати, змінювати та припиняти відповідні цивільні права та обов'язки на основі вільного волевиявлення та усвідомленні обов'язковості виконання умов договору.

Література

1. Луць В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору / В.В. Луць // Приватне право. - 2013. - № 1. - С. 118-128.
2. Колянковская Т. К вопросу о сущности гражданско-правового договора / Т. Колянковская // Часопис цивілістики. - 2013. - Вип. 15. - С. 71-75.
3. Бєрвєно С.М. Проблеми договірної права України: Монографія / С.М. Бєрвєно. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 392 с.
4. Бєклєніщєва И.В. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции. / И.В. Бєклєніщєва. - М.: Статут, 2006. - 204 с.
5. Бєрман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха

формирования / Пер. с англ. — 2-е изд. - М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА. - М.: НОРМА, 1998. - 624 с.

6. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с франц. А.Д. Хаютина и В.С. Алексеева-Попова. - М.: "КАНОН-пресс", "Кучково поле", 1998. - 416 с.

7. Иеринг Р. Цель в праве. Том первый. / Р. Иеринг. - Санкт Петербург, издание Н.В. Муравьева, 1881. - 412 с.

8. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов. - М.-Л.: Из-во АН СССР, 1947. - 834 с.

9. Кашанин А.В. Кауза сделки в гражданском праве: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.03 - Гражданское право; Предпринимательское право; Семейное право; Международное частное право / А.В. Кашанин. - М., 2002. - 34 с.

10. Гавзе Ф.И. Социалистический гражданско-правовой договор / Ф.И. Гавзе. - М.: Юрид. лит., 1972. - 168 с.

11. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. - М.: Юрид. лит., 1975. - 880 с.

12. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции // Гражданско-правовой договор и его функции. Межвузовский сборник научных трудов. - Свердловск: Типография из-ва "Уральский рабочий", 1980. - С. 3-20.

13. Теория государства и права / Под ред. П.С. Ромашкина, М.С. Строговича, В.А. Туманова. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - 534 с.

14. Резніченко С.В., Чумаченко Л.В. Еволюція договору та його роль у цивільно-правових відносинах / С.В. Резніченко, Л.В. Чумаченко // Юридичний вісник Причорномор'я. - 2011. - № 3. - С. 214-223.

15. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України. Автореф. дис. ... доктора юрид. наук. - К., 2009. - 50 с.

Кісель В.Й.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС

Надійшла до редакції: 14.11.2015

УДК 342.951

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ЦИФРОВОГО ПІДПИСУ СУБ'ЄКТАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

В статті проведено аналіз електронно-цифрового підпису як наукового поняття та інструменту здійснення публічних закупівель за участю суб'єктів владних повноважень, основних проблем, пов'язаних із застосуванням цього юридико-технічного засобу у сучасних умовах господарювання, запропоновано шляхи вдосконалення законодавства, що регулює використання електронно-цифрового підпису у даній сфері.

Ключові слова: електронно-цифровий підпис, суб'єкти публічної адміністрації, державні закупівлі, публічні закупівлі.

В статье осуществлен анализ электронно-цифровой подписи как научного понятия и инструмента осуществления публичных закупок при участии субъектов

властных полномочий, основных проблем, связанных с использованием этого юридико-технического средства в современных условиях осуществления хозяйственной деятельности, предложено способы усовершенствования законодательства, которое регулирует использование электронно-цифровой подписи в данной сфере.

Ключевые слова: электронно-цифровой подписи, субъекты публичной администрации, государственные закупки, публичные закупки.

In the article electronic digital signature as a scientific concept and an instrument of public procurement is analyzed. The problems connected with digital signing of documents while operating business activities nowadays are revealed. Ways to improve social relations associated

with the use of electronic digital signatures in the area of public procurement are proposed.

Key words: *digital signature, subjects of public administration, public procurement, public procurement.*

Вступ. У всіх країнах світу держава є найбільшим споживачем товарів, робіт та послуг. При цьому вона завжди виступає особливим споживачем, який не тільки закуповує товари, роботи і послуги, а й самостійно визначає порядок здійснення закупівель. В умовах планово-адміністративної економіки держава брала на себе обов'язок закуповувати всю продукцію, що вироблялася підприємствами, незалежно від того, чи був на неї попит. В умовах ринкової економіки була надана повна свобода в закупівлі продукції отримувачами бюджетних коштів. Однак час показав неспроможність обох підходів, і держава дійшла висновку про необхідність створення певного юридичного механізму закупівель [17, с. 3]. Елементом цього механізму є, зокрема, застосування замовниками, суб'єктами публічної адміністрації, електронних засобів.

Одним з таких електронних засобів є засоби електронного цифрового підпису (надалі - "ЕЦП"), використання якого стає дедалі поширенішим не лише у приватноправових, а й у публічно-правових відносинах.

При цьому застосування електронних засобів під час проведення державних закупівель сприяє не лише значній економії бюджетних коштів, а й прозорості, відкритості проведення відповідних процедур та зменшення часових витрат [1]. Зазначене зумовлює актуальність дослідження проблем регулювання застосування таких електронних засобів на законодавчому рівні з урахуванням результатів наукових досліджень.

До проблем застосування суб'єктами публічної адміністрації у своїй діяльності електронних засобів, так само як і до проблемних питань, пов'язаних з проведенням електронних державних закупівель, зверталися ряд вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких можна відзначити В.І. Квашніна, М.В. Шмельову М.В., Р.О. Халікова, К.А. Фетісова К.А., І.В. Влялько, Н. Блажівську та інших дослідників. Втім, поза увагою цих науковців залишились питання, пов'язані з використанням у державних закупівлях такого електронного засобу як ЕЦП.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження правовідносин, які складаються при використанні електронно-цифрового підпису як реквізиту електронного документа суб'єктами публічної адміністрації під час здійснення державних закупівель та виявлення проблем, які виникають при застосуванні електронно-цифрового підпису у цих правовідносинах. Предметом дослідження у цій статті виступає ЕЦП як наукове поняття та інструмент здійснення публічних закупівель за участю суб'єктів владних повноважень, основні проблеми, пов'язані із застосуванням цього юридико-технічного засобу у сучасних умовах господарювання.

Результати дослідження. Перед тим, як перейти до основних питань, які є предметом дослідження у цій роботі, вважаємо за необхідне зупинитися на дослідженні поняття ЕЦП та його правової природи.

Відповідно до підходу вітчизняного законодавця (ст. 1 Закону України "Про ЕЦП") електронний цифровий підпис - це вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача [5].

Як зазначає Р.О. Халіков [16, с. 36-39], на основі аналізу міжнародного та національного законодавства країн світу можна помітити, що в міжнародній практиці зустрічається декілька основних підходів до визначення ЕЦП, які різняться за характером та ступенем деталізації вимог, що до них ставляться.

Найбільш "м'який" серед них передбачає, що в якості ЕЦП мають розглядатися будь-які елементи, що включаються в електронний документ, що тим чи іншим способом пов'язані з відправником цього документа. Ніякі спеціальні вимоги до унікальності, незмінюваності ЕЦП чи процедур його перевірки на законодавчому рівні не закріплюються, законними вважаються всі ЕЦП, які визнаються сторонами угоди. При такому підході під поняття ЕЦП підпадають навіть ініціали, проставлені в кінці тексту електронного документа, чи відсканований відбиток пальця.

В.І. Квашнін називає даний підхід мінімалістським. Цей підхід, на його думку, спрямований на створення правових умов для використання електронних підписів шляхом вилучення із чинного законодавства норм, які не дозволяють використання електронних підписів [2, с. 24].

Інший підхід, на думку В.І. Квашніна, є більш "жорстким" та базується на визнанні фактично лише ЕЦП. Таким чином, цей підхід прив'язується до однієї технології, а саме: технології відкритого ключа. ЕЦП та підписані ними документи визнаються законодавством, однак до них висувуються особливі вимоги, відмінні від вимог до паперових документів чи власноручних підписів [2, с. 25].

Третій, "найсуворіший" підхід, є дворівневим, та являє собою гібрид перших двох підходів. З одного боку, він не залишає за рамками регулювання більшу частину електронних підписів, як це відбувається при реалізації другого підходу. Законодавством визнаються всі види електронних підписів, як тих, що вже використовуються, так і тих, що можуть виникнути в майбутньому. З іншого боку, законодавство гарантує певний рівень надійності документів, підписаних електронними підписами, шляхом виділення "посилених" електронних підписів. Вимоги до використання саме посиленних електронних підписів встановлюються стосовно деяких різновидів правовідносин, які вимагають більшої, ніж зазвичай, формальності [2, с. 25] (наприклад, як визначено ст. 4 Закону України "Про ЕЦП", відносини за участю органів публічної адміністрації).

Виходячи з системного аналізу норм Закону України "Про ЕЦП" та Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг", вбачається, що законодавство України розвивається шляхом визнання ЕЦП, створеного на базі криптографії з асиметричними ключами, тобто використовуючи третій підхід.

В даній статті ми би хотіли приділити увагу одній зі сфер використання ЕЦП суб'єктами публічної адміністрації, а саме: його використання у процесі здійснення публічних закупівель.

Наразі правове регулювання використання ЕЦП суб'єктами публічної адміністрації врегульовано такими нормативно-правовими актами: Законами України "Про електронний цифровий підпис" від 22.05.2003 р. (надалі - "Закон України "Про ЕЦП"), "Про електронні документи та електронний документообіг" від 22.05.2003 р., "Про публічні закупівлі" від 25.12.2015 р., (надалі - "Закон України "Про публічні закупівлі" 2015 р.") та іншими законами, а також підзаконними нормативно-правовими

актами. З наукової точки зору важливим є те, що вищезазначені правовідносини в минулому також регулювалися Законом України “Про здійснення державних закупівель” від 01.06.2010 р. (надалі – “Закон України “Про здійснення державних закупівель” 2010 р.”) та Законом України “Про здійснення державних закупівель від 10.04.2014 р. (втрачає чинність з 01.08.2016 р.) (надалі – Закон України “Про здійснення державних закупівель” 2014 р.”).

Використання ЕЦП у даній сфері характеризується певними особливостями, оцінку та аналіз яких буде здійснено нижче.

По-перше, відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України “Про публічні закупівлі” 2015 року [10] замовник здійснює процедури закупівлі, передбачені частиною першою цієї статті, шляхом використання електронної системи закупівель.

Відмінністю даного закону в порівнянні з попереднім Законом України “Про здійснення державних закупівель” 2014 року [8] є те, що на відміну від ст. 12 попереднього закону, який передбачав лише право замовника використовувати електронні засоби під час проведення відповідних процедур закупівлі, новий закон передбачає обов’язок замовника використовувати такі засоби. Зазначене, на нашу думку, сприятиме розповсюдженню використання електронних засобів, в т.ч. ЕЦП, у діяльності суб’єктів публічної адміністрації. Однак, редакція нового закону містить ряд недоліків, в т.ч. в порівнянні з редакцією попереднього закону.

Так, ст. 12 Закону України “Про здійснення державних закупівель” 2014 року містила положення, відповідно до якого у разі використання електронних засобів з метою подання пропозицій конкурсних торгів, кваліфікаційних та цінових пропозицій та здійснення їх оцінки документи та дані створюються і подаються з урахуванням вимог законів України “Про електронні документи та електронний документообіг” і “Про електронний цифровий підпис”.

В той же час, ч. 3 ст. 12 Закону України “Про публічні закупівлі” 2015 року вказує, що під час використання електронної системи закупівель з метою подання тендерних пропозицій і здійснення їх оцінки документи та дані створюються та подаються з урахуванням вимог Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг”. Тобто, з цього вбачається, що новий закон взагалі виключив вимогу дотримання вимог Закону України “Про ЕЦП” під час проведення публічних закупівель.

В контексті дослідження використання саме ЕЦП суб’єктами публічної адміністрації зазначимо, що положення нового закону містять певні ризики уникнення використання суб’єктами публічної адміністрації саме ЕЦП під час здійснення публічних закупівель.

Так, виходячи з буквального тлумачення ст. 12 Закону України “Про публічні закупівлі” (з урахуванням того, що новий Закон України “Про публічні закупівлі” не містить посилання на Закон України “Про ЕЦП”) суб’єкти публічної адміністрації можуть створювати та направляти до уповноваженого органу електронні документи, підписані звичайним електронним підписом, а не ЕЦП, адже ст. 6 Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” передбачає використання не лише ЕЦП, а й поряд з ним електронних підписів, створених з допомогою спрощених технологій.

Більше того, саме Законом України “Про ЕЦП” (ч. 1 ст. 5) передбачено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної форми власності для засвідчення

справжності та дійсності відкритого ключа використовують лише посилений сертифікат ключа. Тобто саме цей закон, а не Закон України “Про електронні документи та електронний документообіг”, встановлює вимогу щодо того, який саме ЕЦП та з яким сертифікатом можуть використовувати суб’єкти публічної адміністрації.

Тому вважаємо за необхідне доповнити ч. 3 ст. 12 Закону України “Про публічні закупівлі” посиланням на Закон України “Про ЕЦП” та передбачити, що під час підготовки та обміну документацією при здійсненні процедур закупівель використовується ЕЦП, а не будь-які інші види електронних підписів, за винятком випадків, передбачених цим законом.

При цьому пропонуємо заборонити обмін документацією між учасниками процедур закупівель, яка взагалі не містить електронного підпису.

Іншим аспектом вказаної проблеми є відсутність законодавчого врегулювання процедури підписання договору про закупівлю за допомогою ЕЦП. Так, виходячи зі змісту ч.ч. 1, 2 ст. 12 Закону України “Про публічні закупівлі” 2015 р. [10], використання електронних засобів та, відповідно, ЕЦП під час укладення договору про закупівлю даним Законом не передбачено. Закон України “Про публічні закупівлі” передбачає можливість застосування ЕЦП під час трьох процедур закупівлі (відкриті торги; конкурентний діалог; переговорна процедура закупівлі).

Однак, як вбачається зі змісту ст. 36 Закону України “Про публічні закупівлі” [10], укладення договору про закупівлю здійснюється за результатами проведення відповідної процедури торгів, а тому не є їх складовою частиною. Тому, виходячи з буквального розуміння норм даного Закону, застосування електронних засобів під час укладення договору про закупівлю та, відповідно, підписання такого договору за допомогою засобів ЕЦП, є неможливим.

Інакше вирішено дане питання в законодавстві Російської Федерації. Так, ч. 1 ст. 5 Федерального Закону РФ “Про контрактну систему у сфері закупівлі товарів, робіт, послуг для забезпечення державних та муніципальних потреб” від 22 березня 2013 р. передбачено, що “в рамках відносин, указаних в ч. 1 ст. 1 цього Закону, допускається обмін електронними документами, передбаченими законодавством РФ та іншими нормативно-правовими актами про контрактну систему у сфері закупівель, між учасниками контрактної системи у сфері закупівель” [12]. При цьому, у ч. 1 ст. 1 закону РФ, на відміну від ч. 1 ст. 12 Закону України “Про публічні закупівлі”, передбачено такі види правовідносин як “укладення цивільно-правового договору, предметом якого є поставка товару, виконання роботи, надання послуги (в т.ч. придбання нерухомого майна чи найм майна) від імені РФ...”.

Тобто відповідний закон РФ прямо передбачив можливість застосування електронних документів під час укладення договорів про закупівлю. Аналогічним чином прямо передбачено можливість укладення електронного договору про державну закупівлю ч. 3 ст. 43 Закону Республіки Казахстан “Про державні закупівлі” від 4 грудня 2015 р. [13].

При цьому, ст. 70 закону РФ врегульовано порядок укладення договору за результатами проведення електронного аукціону. Зокрема, ст. 70 даного Закону РФ передбачено не лише можливість підписання кінцевого договору про закупівлі за допомогою ЕЦП, а й підписання за допомогою ЕЦП первісного проекту такого договору,

проекту протоколу розбіжностей за результатами ознайомлення з проектом такого договору, а також документа, що підтверджує надання забезпечення виконання такого договору.

Крім цього, ст. 40 Закону України “Про здійснення державних закупівель” 2010 р. також прямо передбачалася відповідна можливість: “Договір про закупівлю укладається в письмовій формі, а у разі здійснення закупівель за процедурою електронного реверсивного аукціону - у формі електронного документа, відповідно до положень Цивільного та Господарського кодексів України [...]”.

Недоліком нового Закону України “Про публічні закупівлі” 2015 р. є відсутність прямо передбаченої можливості підписати як кінцевий договір про закупівлю, так і проект даного договору, за допомогою ЕЦП.

Крім цього, навіть якщо така можливість була прямо передбачена даним Законом, то відсутньою в даному Законі залишається конкретна процедура та етапи підписання такого договору за допомогою ЕЦП та інших електронних засобів. Так, Законом України “Про публічні закупівлі” в такому разі мали би бути врегульовані питання способу зберігання та пред’явлення електронних документів, порядок внесення змін до помилково відправленого проекту договору, підписання протоколів розбіжностей до договору, умови виготовлення та отримання паперових копій електронних документів, тощо.

По-друге, Законом України “Про здійснення державних закупівель” 2010 р., яким було передбачено процедуру електронного реверсивного аукціону, встановлювалася обов’язковість застосування цієї процедури (а разом з нею - і застосування ЕЦП) у разі, якщо очікувана вартість предмета закупівлі такого товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 100 тис. грн. (у будівництві - 300 тис. грн.), а робіт - 1 мільйон грн. Тобто, цим законом передбачалася гранична межа вартості товарів чи послуг, у разі перевищення якої застосування електронних засобів є обов’язковим.

В той же час, чинний Закон України “Про здійснення державних закупівель” 2014 р. ані граничної межі, ані такого обов’язку не передбачає взагалі.

Зазначене є недоліком чинного законодавства, адже відсутність такої граничної межі не сприяє стимулюванню суб’єктів публічної адміністрації до поширеного використання електронних засобів, а разом з ними - і ЕЦП.

З наукової точки зору цікавим є підхід до вирішення даного питання, який викладений в проекті Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про здійснення державних закупівель” (щодо удосконалення системи державних закупівель та електронних закупівель) № 1551 від 22.12.2014 р. (надалі - “Законопроект”) [3].

Так, Законопроект передбачає, що замовники, визначені Кабінетом Міністрів України обов’язково для здійснення закупівлі товарів та послуг, визначених Кабінетом Міністрів України, вартість яких не перевищує 2 мільйони гривень, проводять відкриті торги з використанням електронних засобів та застосовують електронний реверсивний аукціон. Тобто, пропонується встановити граничну максимальну (а не мінімальну, як це було зроблено в попередньому Законі України) межу вартості товарів та послуг, за якої має застосовуватися ЕЦП.

Однак автор схиляється до думки, що для стимулювання використання ЕЦП в державних закупівлях має бути встановлена не максимальна, а мінімальна межа вартості товарів, послуг чи робіт, при перевищенні якої

встановлюється обов’язок використання ЕЦП.

Саме таким шляхом пішов новий Закон України “Про публічні закупівлі” 2015 р., передбачивши у ст. 2 граничну межу вартості товарів, послуг та робіт, за умови перевищення якої має застосовуватися цей закон, а разом з ним і електронні процедури закупівлі.

По-третє, слід зазначити, що порядок та особливості використання ЕЦП суб’єктами публічної адміністрації врегульовано постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності” від 28.10.2004 р. № 1452.

Дія положень зазначеного Порядку поширюється, в тому числі, і на застосування ЕЦП під час здійснення процедур державних закупівель. Однак, якщо звернути увагу на назву цього Порядку, то стане очевидно, що формально його дія не поширюється на підприємства комунальної форми власності. В той же час, відповідно до ст. 1 Закону України “Про державні закупівлі” 2014 р., так і ст. 1 Закону України “Про публічні закупівлі”, замовниками можуть бути юридичні особи (підприємства, установи, організації) та їх об’єднання, які забезпечують потреби територіальної громади, зокрема, у разі якщо у статутному капіталі юридичної особи комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 % чи така юридична особа є розпорядником бюджетних коштів.

Іншими словами, замовниками та, як наслідок, суб’єктами використання ЕЦП в процедурах державних закупівель, можуть бути підприємства комунальної форми власності. У зв’язку з цим, з метою усунення прогалин у законодавстві щодо регулювання використання ЕЦП такими підприємствами, мають бути внесені відповідні зміни до Порядку. Зокрема, пропонуємо викласти п. 1 цього Порядку в такій редакції: “Цей Порядок визначає вимоги до застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної та комунальної форми власності”.

По-четверте, потребує уваги питання використання окремих видів електронного підпису суб’єктами публічної адміністрації під час здійснення державних закупівель. Так, ч. 1 ст. 5 Закону України “Про електронно-цифровий підпис” передбачено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної форми власності для засвідчення чинності відкритого ключа використовують лише посилений сертифікат ключа. Аналогічна вимога передбачена п. 2 Порядку.

Разом з тим, порушена проблема одержала дещо інше врегулювання в нормах законодавства країн-членів ЄС порівняно із законодавством України.

Так, п. b ч. 5 ст. 48 Директиви ЄС № 2004/17/ЕС “Про координацію процедур закупівель у сфері послуг з водо, енергопостачання, транспортні та поштові послуги” передбачено, що держави-члени у відповідності до ст. 5 Директиви 1999/93/ЕС, вимагають, щоб електронні аукціони супроводжувались посиленням (advanced) електронним підписом відповідно до ч. 1 вказаної статті [14].

Поряд з цим, Директивою 2014/25/ЕС щодо закупівель у сфері комунального господарства [18] та Директивою 2014/24/ЕС про здійснення закупівель в державному секторі [6] передбачено наступні положення: (b) держави-члени або замовники, що діють в загальних

рамках, встановлених державою-членом, повинні вказувати рівень безпеки, необхідної для електронних засобів зв'язку на різних етапах конкретної процедури закупівлі; такий рівень повинен відповідати пов'язаним ризикам; (с) коли держави-члени або замовників, що діють в загальних рамках, встановлених державою-членом, дійшли висновку, що рівень ризиків, оцінений згідно підпункту (b) цього пункту, є таким, що вимагає посилення електронних підписів відповідно до Директиви 1999/93/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС (27), замовники прийматимуть посилені електронні підписи, підтримані кваліфікаційним сертифікатом.

З вищезазначеного вбачається, що:

Директива 2004/17/ЄС передбачає використання виключно посилення електронних підписів у державних закупівлях;

Директива 2014/25/ЄС передбачає застосування посилення електронних підписів лише у виняткових випадках, коли буде наявний відповідний ризик.

Основною проблемою у даній сфері є неможливість співвідношення та порівняння видів електронних підписів, які мають застосовуватися у державних закупівлях за законодавством ЄС та України.

Так чинне законодавство України регулює виключно застосування ЕЦП, тоді як застосування інших видів електронних підписів, а також їх класифікація, на законодавчому рівні не врегульовані. Чинне законодавство ЄС передбачає обов'язок суб'єктів публічної адміністрації використовувати посилений електронний підпис, а законодавство України - ЕЦП з посиленням сертифікатом ключа. Однак, зазначені терміни є принципово різними між собою, а підстав для ототожнення ЕЦП та посиленого електронного підпису чинне законодавство України не передбачає.

Так Директива 1999/93/ЄС передбачає ряд вимог до посиленого (удосконаленого) електронного підпису: а) він пов'язаний винятково з особою, що підписалась; б) він дає можливість ідентифікувати особу, що підписалась; с) він створений за допомогою засобів, які особа, що підписалась, може тримати під своїм повним контролем; d) він пов'язаний з даними, до яких він відноситься у такий спосіб, що будь-яку подальшу зміну даних можна виявити [11].

Однак, Закон України "Про ЕЦП" таких вимог до ЕЦП прямо не передбачає.

З метою усунення таких невідповідностей потребує прийняття проект Закону України "Про електронні довірчі послуги", який передбачає регулювання використання різних видів електронних підписів, а також виділяє такі види електронних підписів як удосконалений електронний підпис та кваліфікований електронний підпис.

Другою проблемою є те, що чинне законодавство передбачає обов'язковість використання ЕЦП суб'єктами публічної адміністрації на всіх етапах процедури державної закупівлі. Використання інших, більш простих видів електронних підписів не дозволяється на жодному етапі.

Однак, законодавство ЄС пов'язує використання посилення електронних підписів лише у виняткових випадках, пов'язаних із ризиком, що спрощує процедуру державних закупівель. Вважаємо, що Закон України "Про здійснення державних закупівель" має передбачати випадки, коли дозволяється використання простих електронних підписів.

По-п'яте, існує суперечливість норм Закону України "Про здійснення державних закупівель" та вищезазна-

ченого Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності. Так, п. 4 Порядку передбачено, що суб'єкти публічної адміністрації не використовують ЕЦП для вчинення правочинів на суму, що перевищує 1 млн. гривень. В той же час, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України "Про публічні закупівлі" цей Закон застосовується до всіх замовників та закупівель товарів, робіт та послуг за умови, що вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 200 тисяч гривень, а робіт - 1,5 мільйона гривень.

Таким чином, Порядок та Закон України "Про здійснення державних закупівель" взаємовиключають можливість суб'єктів публічної адміністрації здійснювати державні закупівлі в електронній формі за допомогою ЕЦП, адже вчинити правочин за державним замовленням на виконання робіт вартістю більше ніж 1,5 млн. грн. суб'єкт публічної адміністрації не уповноважений.

По-шосте, чинний Закон України "Про державні закупівлі" взагалі не регулює питання, пов'язані із застосуванням електронних засобів на етапі виставлення рахунку-фактури (інвойсу) на оплату за договором про закупівлю.

В той же час, з метою вдосконалення вітчизняного законодавства та його гармонізації з правом ЄС доцільним є аналіз регулювання зазначеного питання на теренах ЄС. Так, на рівні ЄС цьому питанню присвячено окрему Директиву 2014/55/ЄС "Про електронне інвойсування в державних закупівлях" [4].

Крім того, недоліком чинного Закону України "Про державні закупівлі" є те, що він взагалі не передбачає рахунку-фактури (інвойсу) як підстави для проведення розрахунків за результатами державних закупівель. Так, ч. 3 ст. 7 Закону України "Про державні закупівлі" передбачає вичерпний перелік документів, які є підставою для проведення платежу органом Державного казначейства: наявність оригіналу договору про закупівлю, наданого замовником, річного плану закупівель та звіту про результати проведення процедури закупівлі [8].

На думку автора даної статті, стратегічним недоліком чинного Закону України "Про державні закупівлі", який зумовлює необхідність внесення змін до цього Закону є те, що ним було по суті відмінено процедуру електронного реверсивного аукціону, яка була передбачена попереднім Законом України "Про державні закупівлі" 2010 р.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 39-1 Закону України "Про державні закупівлі" 2010 р. [9] процедура електронного реверсивного аукціону - процедура закупівлі у електронній формі, яка передбачає проведення відкритих торгів у формі аукціону за методом зниження ціни договору (лота), проведення якої забезпечується оператором електронного майданчика на сайті в мережі Інтернет у режимі "он-лайн", з використанням електронного цифрового підпису.

Виходячи з визначення електронного реверсивного аукціону, саме ця процедура державних закупівель передбачає найінтенсивніше застосування ЕЦП у державних закупівлях.

Однак, чинне законодавство (Закон України "Про здійснення державних закупівель" та Закон України "Про публічні закупівлі") жодних подібних положень не містять. Більше того, у відповідних нормах ці закони взагалі не висувають вимог до підписання документації під час проведення закупівель (наприклад, ст. 25 Закону

України “Про публічні закупівлі” передбачає подання тендерної пропозиції виключно шляхом заповнення відповідних електронних форм, а ст. 18 Закону України “Про публічні закупівлі” дозволяє направляти документи до Антимонопольного комітету України через електронну систему закупівель у вигляді простого pdf формату файлу. І загалом, як зазначалось вище, жодна норма даного закону не висуває обов’язку використовувати ЕЦП під час проведення процедур закупівель.

За таких обставин застосування ЕЦП під час проведення державних закупівель та можливість використання процедури електронного реверсивного аукціону в цілому в Україні зводиться нанівець.

В той же час слід звернути увагу, що практика застосування електронних торгів значно поширена в світі та має свої позитивні наслідки. Проте з часу її запровадження в Україні у 2012 році така процедура закупівель майже не використовувалася, оскільки для її проведення не була підготовлена відповідна матеріальна база. На нашу думку, зважаючи на те, що процедура електронного реверсивного аукціону містить певні переваги, які полягають в економії бюджетних коштів, забезпеченні державного та громадського контролю за їх використанням, а також в підвищенні конкурентоспроможності національної економіки, то, безумовно, така процедура має бути запроваджена в Україні.

Висновки. З викладеного вбачається, що законодавство України, яке регулює процедури державних (публічних) закупівель, містить ряд суттєвих недоліків, які перешкоджають повноцінному та поширеному використанню ЕЦП суб’єктами публічної адміністрації при здійсненні таких закупівель. Тому нами запропоновано окремі зміни до законодавства України, які зможуть розв’язати окреслену у цій роботі проблематику:

Внести зміни до абз. 3 ч. 3 ст. 12 Закону України “Про публічні закупівлі” та викласти його в наступній редакції: “Під час використання електронної системи закупівель з метою подання тендерних пропозицій і здійснення їх оцінки документи та дані створюються та подаються з урахуванням вимог Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” та Закону України “Про електронний цифровий підпис”.

Доповнити ч. 1 ст. 36 Закону України “Про публічні закупівлі” та ч. 1 ст. 40 Закону України “Про здійснення державних закупівель” таким реченням: “Договір про закупівлю може бути підписано за допомогою електронних засобів з дотриманням вимог Закону України “Про електронні документи та електронний документообіг” та Закону України “Про електронний цифровий підпис”.

Викласти абз. 1 ч. 2 ст. 12 Закону України “Про здійснення державних закупівель” в наступній редакції: “Замовник зобов’язаний здійснювати процедури закупівлі, передбачені частиною першою цієї статті, із використанням електронних засобів”.

Підтримати проект Закону України “Про електронні довірчі послуги” № 2544а від 31.08.2015 р. який запроваджує регулювання використання на території України не лише ЕЦП, а й інших, більш простих видів електронних підписів, а також передбачити в Законі України “Про здійснення державних закупівель” та в Законі України “Про публічні закупівлі” можливість використання учасниками процедур публічних закупівель різних видів електронних підписів, а не лише ЕЦП, у випадках, коли рівень ризиків є таким, що не вимагає посилення електронних підписів.

Виключити абз. 3 п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності” від 28.10.2004 р. № 1452, яким встановлюється обмеження щодо ціни правочинів, за умови перевищення яких використання ЕЦП суб’єктами публічної адміністрації забороняється.

Література:

1. Електронні державні закупівлі: пошук українського шляху [Електронний ресурс] / Олександр Шатковський, Грем Файвеш. - Режим доступу: <http://eupublicprocurement.org.ua/e-procurement-finding-a-way-for-ukraine.html?lang=UK>

2. Квашнин В.И. Правовые аспекты использования электронной цифровой подписи в договорных отношениях с участием предпринимателей: дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / Квашнин Владислав Игоревич - Санкт-Петербург, 2010. - 225 с.

3. Про внесення змін до Закону України “Про здійснення державних закупівель” (щодо удосконалення системи державних закупівель та електронних закупівель) № 1551 від 22.12.2014 р.: Проект Закону України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53041

4. Про електронне інвойсування в державних закупівлях: Директива 2014/55/ЄС від 16.04.2014 р. [Електронний ресурс] / Збірник директив ЄС з питань державних закупівель - Режим доступу: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf

5. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV // Голос України від 27.06.2003 р. - № 119.

6. Про державні закупівлі та скасування директиви 2004/18/ЄС: Директива 2014/24/ЄС Європейського парламенту та Ради від 26.02.2014 р. [Електронний ресурс] / Збірник директив ЄС з питань державних закупівель - Режим доступу: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf

7. Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1452 // Урядовий кур’єр від 10.11.2004 р. - № 214.

8. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 10.04.2014 р. № 1197-VII // Голос України від 19.04.2014 р. - № 78.

9. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 01.06.2010 р. № 2289-VI // Голос України від 30.06.2010 р. - № 118.

10. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII // Голос України від 18.02.2016 р. - № 30.

11. Про систему електронних підписів, що застосовуються в межах Співтовариства: Директива 1999/93/ЄС Європейського парламенту та Ради від 13.12.1999 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_240

12. О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муницип-

ципальных нужд: Федеральный закон Российской Федерации № 44-ФЗ от 22.03.2013 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144624/.

13. О государственных закупках: Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34050877#sub_id=520000

14. Про координацію процедур закупівель у сфері послуг з водо, енергопостачання, транспортні та поштові послуги: Директива ЄС № 2004/17/ЄС [Електронний ресурс] / Збірник директив ЄС з питань державних закупівель - Режим доступу: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf

15. Фетисов К.А. Правовое регулирование применения технологий электронной подписи: краткий сравнительный анализ / К.А. Фетисов // Вопросы гуманитарных наук. - 2008. - № 4. - с. 32-34

16. Халиков Р.О. Правовой режим электронного документа: вопросы использования электронной цифровой подписи : дис. канд. юр. наук: 12.00.03 / Халиков Равшан Одылович - Казань, 2006. - 189 с.

17. Шмелева М.В. Гражданско-правовое регулирование контрактных отношений при государственных и муниципальных закупках в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Шмелева Марина Владимировна. - Саратов, 2013. - 32, [3] с.

18. Щодо здійснення закупівель організаціями, що працюють у водогосподарському, енергетичному, транспортному секторах та секторі поштових послуг, яка скасовує Директиву 2004/17/ЄС: Директива 2014/25/ЄС від 26.02.2014 р. [Електронний ресурс] / Збірник директив ЄС з питань державних закупівель: - Режим доступу: http://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf

Білоцерковець Н. В.,
студент II курсу магістратури
юридичного факультету
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка
Надійшла до редакції: 13.11.2015

УДК 347.511

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ”

Церковна О. В.

Досліджується сутність і зміст категорії “звільнення від цивільно-правової відповідальності”. Аргументовано положення, відповідно до якого обставини, що звільняють від відповідальності і обставини, що виключають відповідальності в цивільному праві можна розмежовувати тільки в договірних зобов'язаннях. У деліктах же, внаслідок того, що вони виконують важливу охоронну функцію, обумовлену вимогами дотримання законності, відшкодування шкоди і відповідальність практично збігаються, а сам факт заподіяння шкоди вже є правопорушенням.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, підстави звільнення від відповідальності, справедливість, відшкодування шкоди, правопорушник, склад правопорушення.

Исследуется сущность и содержание категории „освобождение от гражданско-правовой ответственности”. Аргументировано положение, в соответствии с которым обстоятельства освобождения от ответственности и обстоятельства исключающие ответственности в гражданском праве можно разграничивать только в договорных обязательствах. В деликтах же, вследствие того, что они исполняют важную охранительную функцию, обусловленную требованиями соблюдения законности, возмещение вреда и ответственность практически совпадают, а сам факт причинения вреда уже является правонарушением.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, основания освобождения от ответственности, справедливость, возмещение вреда, правонарушитель, состав правонарушения.

Investigate the nature and content of the category

of “exemption from civil liability.” Reasoned position, according to which the circumstances of exemption from liability and circumstances precluding liability in civil law can differentiate only in the commitments. The tort is due to the fact that they play an important protective function, due to the requirements of the rule of law, compensation for damages and liability are practically the same, but the fact of the injury is already an offense.

Key words: civil liability, grounds for exemption from liability, justice, indemnification, offender, corpus delicti

Проблематика пов'язана з тим, що загальний для цивільного права принцип справедливості вимагає, щоб при покладенні відповідальності за завдання шкоди на правопорушника або суб'єкта, вказаного у законі, враховувалися інтереси не лише потерпілого, але й боржника, на якого покладається обов'язок відшкодування. Разом із тим, за певних обставин, навіть за наявності зовнішніх ознак правопорушення, цивільно-правова відповідальність може не наставати, внаслідок того, що вона виключається взагалі, або внаслідок того, що порушник звільняється від неї.

Внаслідок цього визначення існування підстав для застосування цивільно-правової відповідальності, виключення її або звільнення від неї має важливе значення.

Мета статті: дослідження методологічних засад визначення поняття “звільнення від юридичної відповідальності” взагалі та “звільнення від цивільно-правової відповідальності”, зокрема.

Категорію “звільнення від цивільно-правової відповідальності” аналізували в різні часи такі вчені як, Венгеров А.Б., Іванов В.В., Гойман В.І., Комаров С.О., Малько О.В., Марченко М.М., Стрельник О.Л., Черданцев О.Ф.

Звільнити означає “звільнити від чогось, що вже є (від займаної посади, небажаної сторонньої присутності,

© О.В. Церковна, 2015

тощо), так і позбавити чого-небудь, дати можливість не робити чого-небудь у майбутньому” [6, 459].

Таким чином, філологічний підхід до визначення поняття “звільнення” пропонує кілька варіантів його тлумачення, кожен з яких тією чи іншою мірою можна визнати придатним для аналізу виразу “звільнення від юридичної відповідальності” – “позбавити від юридичної відповідальності”, “робити неможливою юридичну відповідальність”. Проте слід зазначити, що, хоча зазначений підхід до з’ясування терміна, який нас цікавить, дає змогу проаналізувати різні аспекти поняття “звільнення від юридичної відповідальності”, однак за його допомогою достатньо повна характеристика цього юридичного явища неможлива. Це зумовлює необхідність звернення до спеціального правознавчого, логічного, структурно-системного аналізу зазначеного вище поняття.

Звернення до спеціальної довідкової літератури також не дає змоги скласти уявлення як про поняття звільнення від юридичної відповідальності взагалі, так і про звільнення від цивільно-правової відповідальності, оскільки у ній йдеться лише про окремі випадки звільнення від кримінальної відповідальності. Так, зокрема, юридична енциклопедія дає визначення поняття “звільнення від відбування покарання”, “звільнення від відбування покарання за хворобою”, “звільнення від кримінальної відповідальності”. Крім цього, йдеться про “звільнення громадян від військової служби” та “звільнення з роботи” [10, 572-575].

Безумовно, що існуючі в цивілістиці наукові уявлення і висновки щодо окремих аспектів звільнення від відповідальності мають важливе методологічне, теоретико-правове та правозастосовне значення для формування цілісного, співзвучного з загальною теорією права розуміння даної правової категорії.

Пристаючи до аналізу поняття та змісту “звільнення від юридичної відповідальності” під таким кутом зору, передусім, слід зазначити, що з цього питання у працях із загальної теорії права немає загально визнаної точки зору.

Аналіз відповідних джерел дозволяє дійти висновку про те, що категорія “звільнення від цивільно-правової відповідальності” є тісно пов’язаною із категорією “виключення цивільно-правової відповідальності”.

Зокрема, звертає на себе увагу той факт, що частина правознавців веде мову лише про обставини, “що викликають юридичну відповідальність”.

Наприклад, А.Б. Венгеров, характеризуючи обставини, що виключають юридичну відповідальність, зараховує до їх числа відсутність чи дефектність складу правопорушення, зокрема, наявність казусу (випадку), який проявляється там, де відсутній причинно-наслідковий зв’язок між дією (бездіяльністю) та результатом; відсутність суб’єкту правопорушення; відсутність суб’єктивної сторони правопорушення, а також такі соціальні явища, як непереборну силу, необхідну оборону та крайню необхідність [2, 282-288].

Іванов В.В. називає обставини, що виключають юридичну відповідальність, винятками, які спеціально передбачені законодавцем, внаслідок чого зовнішньо протиправні діяння втрачають свою протиправність, а “отже, до осіб, які їх вчинили, не можуть застосовуватися міри юридичної відповідальності”, до таких обставин відносить: 1) неосудність; 2) необхідну оборону; 3) крайню необхідність; 4) незначущість правопорушення; 5) казус; 6) фізичне або психічне примушування [1, 350 - 352].

Загалом в теорії існують погляди, які акцентують

увагу на різниці між випадками виключення юридичної відповідальності взагалі (наприклад, внаслідок неосудності особи) і випадками, коли підстави для юридичної відповідальності визнаються законом, але від самої відповідальності порушник звільняється (наприклад, незначущість правопорушення, казус тощо).

Деякими авторами аналізуються лише випадки “звільнення від відповідальності”. І тому, поняття “звільнення від відповідальності” розуміється досить широко, як таке, що охоплює і звільнення від юридичної відповідальності взагалі, і звільнення від застосування відповідальності (або звільнення від реалізації санкції). До речі, М.Н. Марченко називає звільнення від застосування відповідальності (або звільнення від реалізації санкції) “припиненням відносин відповідальності”, характеризуючи цю ситуацію як врахування принципу доцільності та гуманізму [5, 509 - 510].

В результаті застосування санкції у правопорушника виникає додатковий майновий обов’язок, або його позбавляють суб’єктивного цивільного права, відповідно така санкція є мірою відповідальності. І можна вести мову про підстави звільнення від такої санкції або її виключення з урахуванням того, що в цивільному праві всі санкції поділяються на заходи відповідальності та інші заходи захисту.

Наприклад, В.І. Гойман, піддаючи всебічному аналізу різноманітні аспекти юридичної відповідальності, торкається лише підстав “звільнення” від відповідальності, характеризуючи їх як обставини, що відповідно до вказівок юридичних норм виступають при виданні правозастосовного акта як фактичні підстави для повного або часткового звільнення від несприятливих наслідків за правопорушення.

Згідно з його позицією, чинне законодавство виділяє дві групи таких обставин. До першої групи належать ті діяння, котрі за своїми зовнішніми ознаками підпадають під класифікацію таких, що порушують право, однак внаслідок їхньої суспільної корисності вони такими законом не визнаються. Це необхідна оборона; крайня необхідність; завдання шкоди при затриманні особи, яка вчинила злочин; обґрунтований ризик, пов’язаний з досягненням суспільно корисної мети; вчинення злочину внаслідок фізичного або психічного примусу.

Другу групу, він вважає, складають ті діяння, котрі, хоча і визнаються законом протиправними, але внаслідок умов їхнього вчинення, особи правопорушника або внаслідок інших обставин виключають застосування мір юридичної відповідальності. Це – наявність акту амністії або помилування; зміна обстановки, внаслідок чого особа на момент розгляду справи у суді перестала бути суспільно небезпечною; передання особи на поруки; передання справи у товариський суд; застосування мір громадського впливу; закінчення строків давності притягнення до відповідальності та ін. [3, 107].

Слід зазначити, що основною причиною труднощів визначення сутності категорії “звільнення від цивільно-правової відповідальності” є, зокрема, недостатньо чітке розрізнення підстав невизнання наявності порушення і підстав, що виключають застосування цивільної відповідальності.

Звільнення від цивільно-правової відповідальності можливе лише на стадії встановлення відносин цивільно-правової відповідальності, коли особа, що заподіяла шкоду (відповідач), поряд з потерпілим (позивачем), набуває цивільно-процесуальний статус і в даному статусі

отримує можливість доведення наявності необхідних для цього законних підстав.

При цьому аналіз наукової літератури з питань загальної теорії права дозволяє зробити висновок, що такий підхід до вирішення цього питання у теорії права є непоодиноким. Так, С.А. Комаров та В.А. Малько, ототожнюючи обставини, що виключають протиправність діяння, та обставини, що виключають юридичну відповідальність, відносять до них: 1) неосудність; 2) необхідну оборону; 3) затримання особи, яка вчинила злочин; 4) крайню необхідність; 5) фізичний та психічний примус; 6) обґрунтований ризик; 7) виконання наказу або розпорядження, обов'язкових для виконавця; 8) малозначність правопорушення, яке не є суспільно небезпечним; 9) казус (випадок) та ін. [4, 362].

Стосовно наведеної позиції, варто зауважити, що її вадою є не тільки відсутність розмежування підстав виключення відповідальності і підстав звільнення від відповідальності, підстав виключення протиправності діяння і підстав виключення юридичної відповідальності, але ще також і те, що не всі обставини, згадані зазначеними правознавцями, можуть бути визнані такими, що виключають протиправність діянь.

Зокрема, неосудна особа може вчинити об'єктивно протиправне діяння. Інша річ, що вона не притягується до юридичної відповідальності.

Щодо протиправного діяння, то таким є навіть "малозначуще правопорушення" (це слідує вже з самого терміну "правопорушення", який використовують у даному випадку С.А. Комаров та В.А. Малько), а тому має йтися не про "виключення юридичної відповідальності", а лише про "звільнення від юридичної відповідальності" за вчинене правопорушення, котре є незначним і не є суспільно небезпечним.

Деякі правознавці ведуть мову про "виключення юридичної відповідальності", наголошуючи при цьому, що це поняття відрізняється від інших категорій "звільнення від юридичної відповідальності", "звільнення від покарання" тощо.

У своїх роботах Стрельник О.Л. загальною обставиною, що виключає юридичну відповідальність називає неосудність (у широкому значенні цього поняття) особи, яка вчинила правопорушення. Натомість у цивільному праві, вживається термін "деліктоздатність", яким позначається здатність особи бути суб'єктом цивільно-правової відповідальності. Зазначається тако ж, що необхідна оборона, є універсальною (тобто загальною для всіх галузей права) обставиною, що виключає юридичну відповідальність, охоплюючи вчинки, пов'язані з дозволеним заподіянням шкоди об'єктам, що охороняються законом. Така поведінка має юридичне значення і тому через об'єктивну необхідність підлягає правовому регулюванню [7, 15-16].

Інститут звільнення від цивільно-правової відповідальності знаходиться в тісному структурно-функціональному зв'язку з цілою низкою суміжних з ним цивільно-правових засобів, в тому числі: обставинами, що виключають цивільно-правову відповідальність; обмеженням цивільно-правової відповідальності; підставами звільнення від покарання; припиненням цивільно-правової відповідальності; нейтралізацією цивільної відповідальності.

О.Ф. Черданцев вважає, що з існуванням категорії "виключення юридичної відповідальності" відповідальність не настає внаслідок наявності певних умов.

При цьому такі умови він диференціює у залежності від галузі права. У кримінальному праві це обставини, що виключають злочинність діяння, а отже, і відповідальність: неосудність того, хто завдав шкоди; необхідна оборона; крайня необхідність; завдання шкоди при затриманні злочинця; завдання шкоди під впливом фізичного або психічного примусу; при обґрунтованому ризику; на виконання законного наказу.

Обставинами, що виключають адміністративну відповідальність закон визнає: неосудність; необхідну оборону і крайню необхідність. На його думку, вказані обставини тим більше виключають відповідальність дисциплінарну.

У цивільному праві виключає відповідальність за завдання шкоди необхідна оборона.

Разом із тим, О.Ф. Черданцев досить чітко розмежує поняття "виключення юридичної відповідальності" та "звільнення від юридичної відповідальності", вказуючи, що вони відрізняються низкою суттєвих ознак.

До таких відмінностей він, зокрема, відносить ту обставину, що виключення відповідальності припускає, що вона не настає внаслідок існування певних умов з моменту вчинення діяння.

Натомість, "звільнення" має місце у випадках, коли суб'єкт притягнутий до відповідальності (наприклад, притягнутий в якості звинуваченого) або відповідальність уже реалізується, суб'єкт вже зазнає мір відповідальності.

У цивільному праві крайня необхідність не виключає відповідальності, але на розсуд суду з врахуванням обставин справи може бути підставою повного або часткового звільнення від відповідальності. Крім того, у деяких випадках законом може бути встановлена обмежена відповідальність за зобов'язаннями, суд може зменшити обсяг шкоди, яку має відшкодувати особа, враховуючи її майновий стан, тощо [9, 320-321].

Категорія "звільнення від цивільно-правової відповідальності" означає, що така відповідальність була можлива, але внаслідок певних обставин винну особу до неї не притягують. Визначальним фактором в такому разі, є момент виникнення обставин, котрі виступають як підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності.

Звільнення від цивільно-правової відповідальності - це безумовне і остаточне позбавлення від обов'язку зазнавати заходи відповідальності за свої дії, яке має необхідні елементи складу цивільного правопорушення в зв'язку з недоцільністю залучення до відповідальності з підстав, передбачених законом. Для звільнення від цивільно-правової відповідальності необхідно встановити факт вчинення правопорушення (підстави відповідальності) і наявність всіх умов для застосування відповідальності (елементів складу).

Слід погодитися з науковцями, які вважають, що звільнення від відповідальності можливе як тоді, коли певні обставини визначені наперед як такі, що звільняють від відповідальності, або як такі, що звільняють від покарання, так і в тому випадку, коли вони встановлюються пізніше актом відповідного уповноваженого органу, домовленістю сторін тощо.

Відносно звільнення від цивільно-правової відповідальності, необхідно звернути увагу, що у цивільному праві є специфіка визначення таких підстав. Так, ми можемо розмежувати підстави звільнення від відповідальності і підстави виключення відповідальності у договірних зобов'язаннях. Але в деліктах, внаслідок того, що вони виконують важливу охоронну функцію,

обумовленою вимогами дотримання законності та забезпечення надійності цивільних правовідносин, відшкодування шкоди і відповідальність практично співпадають і сам факт завдання шкоди вже є правопорушенням з усіченим складом. А тому категорії “звільнення від відповідальності” і “виключення відповідальності” є фактично тотожними. Тому ми можемо говорити про існування у цивільному праві специфічного поділу підстав звільнення від відповідальності, яке у договірних зобов’язаннях називається абсолютним звільненням, і відносним звільненням від цивільно-правової відповідальності у деліктних зобов’язаннях.

Література

1. Васильев А.Ф. Теория права и государства: учебник / А.Ф. Васильев, В.В. Иванов, Р.С. Притченко. - Х. : ООО “Одиссей”. - 2006. - 480 с.
2. Венгерова А. Б. Теория государства и права. - М. : Омега-Л, 2002. - 608 с.
3. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ): Монография. М., Академия МВД РФ, 1992. - 182 с.
4. Комаров С. А., Малько А. В. Теория государства и

права : Учебно-методическое пособие: Краткий учебник для вузов. - М. : Издательство НОРМА, 2001. - 440 с.

5. Общая теория государства и права : Академический курс в 3 томах. Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. Том 3. - М. : “Зерцало-М”, 2001. - 518 с.

6. Ожегов С. И. Словарь русского языка. - М. : Русский язык, 1991. - 915 с.

7. Стрельник О.Л. Обставини, що виключають юридичну відповідальність: автореф. дисер. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Стрельник О.Л. - К., 2010. - 21 с.

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №№ 40-44. - Ст. 356.

9. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : Учебник для вузов. - М. : Юрайт-М, 2001. - 429 с.

10. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. - Том 2. - К. : Укр. енцикл., 1998. - 741 с.

Церковна О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС

Надійшла до редакції: 06.11.2015

УДК 347.42+34.03

ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Черевко С. П.

Наукова стаття присвячена дослідженню проблем відшкодування шкоди, завданої злочином, а також вдосконаленню механізму забезпечення потерпілим особам права на компенсацію такої шкоди. У статті розглядається окремі елементи інституту відшкодування шкоди, завданої злочином в англо-американській правовій системі, особливості його функціонування та можливість/обсяг його запровадження в Україні. На підставі аналізу норм чинного цивільного та цивільного процесуального законодавства України, а також досвіду законодавчого регулювання зарубіжних країн сформульовані загальні висновки щодо необхідності оновлення механізмів відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (злочином).

Ключові слова: цивільний процес, відшкодування шкоди, злочин, фонди, цивільне право.

Ключевые слова: гражданский процесс, возмещение вреда, преступление, фонды, гражданское право.

The scientific article deals with the research of problems of compensation of the harm caused by a crime, and also improvement of mechanism of providing rights of persons who suffered from crime on compensation of such harm. In the article the separate elements of institute of compensation of the harm caused by a crime in the English and American legal system are investigated, features of it's functioning and possibility, are examined and it's implementation in Ukraine. On the basis of analysis of norms of current civil and civil procedure legislation of Ukraine, and also experience of the legislative adjusting of foreign countries general conclusions are set forth in relation to the necessity of updating of mechanisms of compensation of the harm caused by criminal offence (by a crime).

Keywords: civil procedure, compensation of harm, crime, funds, civil law.

Научная статья посвящена исследованию проблем возмещения вреда, причиненного преступлением, а также усовершенствованию механизма обеспечения потерпевшим права на компенсацию такого вреда. В статье рассматриваются отдельные элементы института возмещения вреда, причиненного преступлением в англо-американской правовой системе, особенности его функционирования и возможность/объем его внедрения в Украине. На основании анализа норм действующего гражданского и гражданского процессуального законодательства Украины, а также опыта законодательного регулирования зарубежных стран сформулированы общие выводы относительно необходимости обновления механизмов возмещения вреда, причиненного уголовным правонарушением (преступлением).

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Побудова правової, демократичної, соціальної держави в Україні, коли пріоритетом в діяльності держави, правоохоронних органів та суду є забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини є складним комплексним завданням, для вирішення якого необхідно не тільки реформувати законодавство, але й змінити підходи та мислення правоохоронців, суддів та інших державних службовців, що опікаються проблемами відшкодування шкоди, завданої кримінальним право-

порушенням (злочином). На жаль, на сьогодні правові гарантії відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (злочином) з боку держави фактично не діють. Норма ст. 1177 ЦК України залишається механізмом на папері. В той же час певні кроки на шляху відновлення прав осіб, що постраждали від незаконних дій правоохоронців та суду вже здійснено з прийняттям Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду” у 1994 р. Разом з тим, слід констатувати, що вищезазначений спеціальний закон охоплює лише частину правопорушень, в той час як питання відшкодування шкоди, завданої в результаті вчинення інших найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень (злочинів) залишається не вирішеним. Конституцію України гарантується захист прав, свобод та законних інтересів учасників цивільних правовідносин [1], однак механізми такого захисту потребують вдосконалення.

Метою статті є аналіз положень чинного цивільного та цивільного процесуального законодавства України та законодавства зарубіжних країн, що регулює порядок відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (злочином).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі питання відшкодування шкоди завданої злочином цивільному праві були предметом дослідження багатьох вчених-юристів, зокрема науковців - М.М. Агаркова, Д.В. Бобрової, В.П. Грибанова, Н.С. Малеїна, О.А. Красавчикова, Є.О. Харитонова, Б.Б. Черепакіна та інших. Окремо представляють інтерес роботи таких вчених як В.Т. Нор, Н.Б. Федорчук та ін., що стосуються питань відшкодування шкоди, завданої злочином в кримінальному праві.

Злочин, що вчиняється посягає на певні суспільні відносини, що охороняються державою. Вчинення злочину тягне за собою невідворотне переслідування правопорушника із боку держави з метою покарання останнього. При цьому кримінальне переслідування має на меті не тільки покарання, але й певним чином відновлення підірваного авторитету держави, яка бере на себе обов’язок охорони прав, свобод та інтересів людини. Але питання покарання злочинця та відновлення авторитету насамперед повинно мати своєю складовою відновлення втрат, шкоди, що була завдана особі в результаті вчинення злочину відносно неї.

Цивільний процесуальний кодекс України в ст. 3 гарантує кожній особі право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [2]. Одночасно цивільне законодавство, зокрема у ст. 16 Цивільного кодексу України [3] передбачає, способи захисту немайнового або майнового права та інтересу в судовому порядку. Представляється, що проблема відшкодування шкоди, завданої злочином потребує запровадження додаткових механізмів, що сприятимуть відновленню становища потерпілого та зменшать негативні наслідки кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 1 ст. 1177 ЦК України шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного

бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом. Як вже зазначалося вище, на сьогодні відсутні спеціальні закони, які регулюють порядок такого відшкодування. За результатами проведеного дисертаційного дослідження цього аспекту проблематики відшкодування шкоди Д.Ф. Плачковим було навіть підготовлено проект закону про відшкодування державою шкоди, завданої злочином. Повертаючись до формулювання статті 1177 ЦК України слід звернути на два терміни, що застосовуються законодавцем - “відшкодування” у ч.1 та “компенсація” - у ч. 2 вказаної статті. З цього можна зробити висновок, що у першому випадку мова йде про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням особою, яка його вчинила в порядку передбаченому законом, а в другому випадку - про взяття державою на себе функції відновлення становища потерпілого з можливістю стягнення сплаченої компенсації з винної особи. З цієї точки зору значний інтерес являє процедури відшкодування шкоди потерпілим від злочинів в правових системах Великобританії та США.

У правовій доктрині і практиці судів США та Великобританії прийнято вважати, що базовою юридичною можливістю жертви, яка найбільш повно забезпечує поновлення порушених злочином прав, є право на компенсацію. Але компенсація шкоди кримінальним або цивільним судом за рахунок винної особи не завжди забезпечує жертві захист її інтересів, оскільки злочинець може бути неплатоспроможним, неосудним, або уникати правосуддя. У середині 60-х років минулого століття у Великобританії та США було започатковано схему державної компенсації заподіяної злочином шкоди, що стало підґрунтям створення нового інституту в праві: інституту компенсації шкоди жертвам злочинів за рахунок держави (далі - державна компенсація). Державна компенсація завжди була прерогативою соціально орієнтованих держав. Тоталітарні держави не проводили таких виплат. Не існувало їх і в колишньому СРСР. Тому, як слушно вказувалося в літературі, цінним для українського законодавця та юриспруденції може бути досвід врегулювання цього питання у Великобританії і США [4, с.102].

У Великій Британії у 1994 р. уряд подав на розгляд парламенту проект, яким пропонував замінити тодішню схему компенсації, за якою оцінка заподіяної шкоди здійснювалась на основі судових прецедентів, іншою схемою, яка б базувалася на тарифі оцінки 186 видів тілесних ушкоджень (на сьогодні - 310 видів). Останні оцінювалися у грошовому еквіваленті від 1 000 до 250 000 фунтів стерлінгів (на сьогодні - до 500 тис.). Таким чином, Схема компенсації тілесних ушкоджень, завданих злочином, вперше знайшла своє законодавче закріплення у 1994 р., коли було прийнято Закон “Про компенсацію тілесних ушкоджень, завданих злочином” [4, с.103].

Вивчаючи досвід регулювання питань відшкодування шкоди жертвам злочинів в англо-американській правовій системі необхідно мати на увазі, що передбачені механізми стосуються кримінального судочинства і обумовлені специфікою системи прецедентного права. Відтак процедури компенсації, реституції та репарації, компенсації шкоди державою мають не тільки свої специфічні завдання, але й реалізацію. Проте ідея відповідальності держави за безпеку людини, непорушність права власності та дотримання інших прав, свобод та інтересів на її території повинна бути реалізована на практиці.

З нашої точки зору така відповідальність повинна виявлятися в обов’язку держави частково або в повно-

му обсязі компенсувати шкоду, що була завдана особі в результаті вчинення кримінального правопорушення. Н.Б. Федорчук та В.Т. Нор аналізуючи погляди іноземних науковців на сутність процедури компенсації шкоди в зарубіжному законодавстві наводять наступні думки, зокрема Д. Мірса: “Якщо держава готова розподіляти кошти, що надходять за рахунок загальних податків, щоб полегшити фінансові труднощі у зв’язку з хронічним безробіттям, фізичною та психологічною неієздатністю чи недугою, то вона повинна втрутитися і в тому випадку, коли такі наслідки сталися через злочинне насильство”. Також цікавою є думка П. Кейна про “економічну доцільність розподілу втрат, спричинених злочином, на всіх, а не лише на конкретних осіб, які їх зазнали” [4, с.106].

Такі підходи цілком логічні оскільки розглядають державу не в якості є політичної надбудови над класовим суспільством, як суб’єкта, що визначає життя суспільства, існує окремо від нього, а як певне утворення, що створене зусиллями людей і діє виключно для забезпечення інтересів кожної людини.

Відтак представляється, що державою повинен бути створений спеціальний фонд за рахунок державного бюджету з якого в порядку передбаченому спеціальним законом виплачуються компенсації жертвам кримінальних правопорушень. Крім того, представляється що є сенс по аналогії із законодавством Великої Британії створити систему (схему) компенсації основних видів кримінальних правопорушень, особливо проти здоров’я людини, на підставі якої суди прийматимуть рішення про компенсацію шкоди на користь особи, що потерпіла від злочину.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Реалізація вищенаведених новацій повинна ґрунтуватися на нормах цивільного та цивільного процесуального законодавства, зокрема в спеціальному законі про відшкодування шкоди жертвам кримінальних правопорушень необхідно передбачити норми про розміри (тарифи) компенсації жертвам в залежності від

виду кримінального правопорушення, які обраховуються у мінімальних заробітних платах на момент прийняття рішення судом. При чому така компенсація повинна бути виплачена не тільки у випадках коли особу правопорушника (злочинця) не встановлено, але й у випадках якщо така особа відома з подальшою можливістю держави (її органів) звернутися із позовом про відшкодування розміру сплаченої компенсації за рахунок правопорушника.

При ухваленні рішення про відшкодування шкоди завданої злочином представляється необхідним допускати негайне виконання судового рішення в частині виплати компенсації за рахунок спеціального фонду, який здійснює виплати жертвам кримінальних правопорушень (злочинів).

Усі інші проблеми пов’язані з дослідженням процедури компенсації шкоди особам, що потерпіли від кримінального правопорушення (злочину) в порядку цивільного судочинства, а також інші проблеми, пов’язані із розглядом таких справ виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 42. - Ст.492.
3. Цивільний кодекс України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 11. - Ст. 461.
4. Федорчук Н.Б., Нор В.Т. Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України: Монографія. - К.: Правова єдність, 2009. - 192 с.

Черевко С. П.,

*Суддя Малиновського районного суду м. Одеси
Надійшла до редакції: 04.11.2015*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ЖИТЛОВИХ СУБСИДІЙ: ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

Андрієнко І. С.

У статті досліджено аспекти правового забезпечення та ефективності функціонування програми житлових субсидій. Здійснено аналіз норм вітчизняного законодавства щодо порядку надання та умов призначення субсидії.

Ключові слова: соціальна допомога, соціальні стандарти, житлова субсидія, прожитковий мінімум, соціальне забезпечення.

В статье исследованы аспекты правового обеспечения и эффективности функционирования программы жилищных субсидий. Осуществлен анализ норм отечественного законодательства с точки зрения порядка предоставления жилищных субсидий и условий их назначения. Внесены предложения о выборе прожиточного минимума в качестве единого критерия назначения всех видов социальной помощи.

Ключевые слова: социальная помощь, социальные стандарты, жилищная субсидия, прожиточный минимум, социальное обеспечение.

In the article the legal aspects of security and efficiency of the program of housing subsidies. The analysis of the norms of national legislation on the procedure of appointment and conditions of grant.

Key words: social assistance, social standards, housing subsidy, cost of living, social security.

Визначивши на конституційному рівні найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність Україна взяла на себе відповідні зобов'язання перед народом та перед світовим співтовариством щодо забезпечення певних стандартів якості життя. Вказана обставина зумовлює нагальність створення дієвої національної системи соціального захисту, яка покликана гарантувати реалізацію громадянами конституційного права на соціальне забезпечення.

Удосконалення існуючої системи соціального захисту, її адаптації до динамічно змінюваних економічних, демографічних та соціальних умов передбачає необхідність існування науково-обґрунтованої нормативно-правової бази. Нинішній стан соціально-забезпечувального законодавства характеризується суттєвою нестабільністю, наявністю суперечностей, а також незабезпеченістю економічного й фінансового обґрунтування механізму реалізації. Сталість відносин у сфері соціального захисту унеможливується численними змінами, що постійно вносяться до чинних законів та інших нормативно-правових актів і як наслідок задекларовані соціальні права громадян залишаються в Україні нереалізованими та слабозахищеними.

Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена важливістю та нагальністю вироблення ефективного правового механізму надання державної соціальної допомоги форми та види якої мають відповідати сучасним економічним та соціальним реаліям та забезпечувати відповідність між змістом гідного життя і реальною якістю стану життя населення.

Питання організації та функціонування системи державної соціальної допомоги не є новими в діяльності нашої держави та постійно знаходиться у центрі уваги провідних фахівців різних наукових напрямків. Сучасна юридична наука також має чимало науково-теоретичних та методологічних напрацювань з цієї проблематики, що зайшли своє відображення у працях Н. Б. Болотіної, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, О. І. Процевського, І. М. Сироти, С. М. Синчук, Н. М. Стаховської, Б. С. Стичинського, Б. І. Сташківа, Н. М. Хуторян та інших. Водночас, поява нових соціальних ризиків, зміна критеріїв щодо надання соціальної допомоги, зміна ролі держави у відповідних правовідносинах вимагають необхідність формування максимально дієвої системи соціального захисту, що, в свою чергу, є неможливим без розробки нової та вдосконалення існуючої правової конструкції.

Метою даної роботи є дослідження ефективності дії окремих правових механізмів у сфері державної соціальної допомоги та виявлення перспективних напрямків їх подальшого реформування.

Слід нагадати, що державна соціальна допомога є ключовим елементом соціального захисту в Україні та являє собою систему державної підтримки населення, що надається за рахунок державного бюджету у певних, визначених законами, випадках. Підставою для її надання стають складні життєві обставини - обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно, зокрема: інвалідність, сирітство, безпритульність, малозабезпеченість тощо.

Чинне законодавство передбачає різноманітні види допомоги, що охоплюють велике коло громадян і надають можливість гнучко і цілеспрямовано вдовольняти разові та поточні потреби населення. В той же час, в умовах загальної фінансово-економічної кризи, стрімкого падіння рівня та якості життя населення найбільш ефективною є допомога, яка має адресний характер. Саме за таким принципом виплачується житлово-комунальна субсидія, що є чи не найпоширенішим видом допомоги серед населення України.

Програму житлових субсидій було започатковано постановою Кабінету Міністрів № 89 від 4 лютого 1995 р. "Про надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу та твердого палива" [1]. У жовтні 1995 р. Кабінет Міністрів затвердив Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива [2]. У 1998 р. спільним наказом Мінпраці, Мінекономіки, Мінфіну, Держкомітету будівництва, архітектури та житлової політики України, НАК "Нафтогаз України" від 15.04.1998 р. № 58/91/73/51/23/10-538 була затверджена Методика надання населенню житлових субсидій [3].

Сьогодні Програма набула значної ваги і покликана забезпечити соціальний захист малозабезпечених верств населення в умовах підвищення цін і тарифів

© І.С. Андрієнко, 2015

на житло, комунальні послуги та енергоносії. В той же час, функціонування програми житлових субсидій супроводжується цілим комплексом проблем, серед яких є недосконалість правового регулювання.

Житлово-комунальна субсидія є адресною безготівковою допомогою, що надається для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання і таких комунальних послуг: водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот. При цьому субсидія надається і для відшкодування витрат на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого палива.

Правом на субсидії можуть скористатися домогосподарства у яких витрати за житлово-комунальні послуги, скраплений газ, тверде та рідке пічне побутове паливо у межах соціальної норми житла та соціальних нормативів користування житлово-комунальними послугами з урахуванням пільг, які надаються відповідно до законодавства, перевищують обсяг визначеного Кабінетом Міністрів України обов'язкового відсотка платежу.

З моменту запровадження житлових субсидій механізм надання даного виду допомоги зазнав численних змін і доповнень та продовжує свою трансформацію. Складна та зарегульована програма потребувала переходу до спрощеного порядку призначення допомоги та запобігання зловживань з боку сімей, які не мали права на таку допомогу.

Уже за перші роки функціонування житлових субсидій зміни торкнулися переліку послуг, на які надаються субсидії, критеріїв їх отримання, методики обчислення сукупного доходу сім'ї, який дає право на отримання субсидій, та порядку призначення субсидій окремим категоріям громадян. Зокрема, це збільшення частки відшкодування населенням вартості житлово-комунальних послуг з 15 до 20% середньодушового сукупного доходу сім'ї; врахування майнового стану сім'ї та включення до сукупного доходу сім'ї таких джерел, як доходи від особистого підсобного господарства, земельних ділянок, наданих для ведення городництва, сінокошіння, випасання худоби та земельної частки (паю), виділеної внаслідок розпаювання землі.

Новим етапом реформування механізму надання житлових субсидій слід уважати зміни започатковані постановою Кабінету Міністрів України №409 від 06.08.2014 р. "Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування" [4]. Зокрема, передбачалося, що змінюється розрахунок відсотка обов'язкового платежу сім'ї, який визначатиметься для кожного домогосподарства індивідуально в залежності від сукупного доходу, виключаються положення щодо можливості зменшення обов'язкового платежу громадян внаслідок економічного споживання послуг. Крім того, встановлені нові соціальні норми житла (зменшено на одну особу з 21 кв. м до 13,65 кв. м та збільшено на сім'ю з 10,5 кв. м до 35,22 кв. м), зменшено норми споживання природного газу, встановлено норму централізованого водопостачання, збільшено норму споживання електричної енергії.

Для визначення права домогосподарства на отримання житлової субсидії береться до уваги сукупний дохід, що обчислюється виходячи з нарахованих особам доходів без урахування податку з доходів фізичних осіб за попередній календарний рік. Якщо субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-

комунальних послуг призначається у I кварталі року, середньомісячний сукупний дохід визначається за перші три квартали попереднього року. За бажанням заявника житлова субсидія тож може бути призначена на основі середньомісячного (за три місяці), що передують місяцю, з якого призначається субсидія) сукупного доходу осіб, за умови надання довідки про доходи осіб за цей період.

Прийнятою постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2015 року № 475 "Про спрощення порядку призначення та надання населенню житлових субсидій" [5] було скасовано необхідність декларування громадянами розмірів (конкретних сум) доходів. У декларації, громадяни декларують лише види доходів та організацію, де їх одержано. Конкретні суми доходів структурні підрозділи соціального захисту населення отримують від Державної фіскальної служби, органів пенсійного фонду України, служб зайнятості населення, житлово-експлуатаційних організацій, житлово-будівельних(житлових) кооперативів, об'єднань співвласників багатоквартирного будинку, організацій, що надають житлово-комунальні послуги та здійснюють нарахування плати за житлово-комунальні послуги за договорами з підприємствами. Інші відомості, що необхідні для призначення житлових субсидій (про забезпеченість громадян житловою площею та комунальними послугами) надають організації, які надають ці послуги, на запит органів соціального захисту населення.

Фахівці вказують на штучність цілого ряду умов призначення субсидії. Зважаючи на великий відсоток нелегальних працівників, трудову міграцію та еміграцію права на отримання житлової субсидії позбавлена велика кількість домогосподарств. Водночас, визначені "спрощення" у порядку отримання житлової субсидії викликають ряд заперечень з точки зору цільового призначення самої соціальної допомоги.

Так попередній механізм призначення та надання населенню субсидій передбачав цілий ряд умов у визначенні права у домогосподарства (сім'ї) на дану допомогу. Зокрема, всі зареєстровані у житлових приміщеннях працездатні громадяни працездатного віку повинні працювати або навчатися за денною формою у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах або зареєстровані як такі, що шукають роботу. Зрозуміло, що дані вимоги виходять із законодавчих положень, згідно яких право на допомогу мають ті домогосподарства, соціальне становище яких викликане незалежними від них обставинами.

Однак у подальшому, Постановою Кабінету Міністрів України №106 від 28.02.2015 р. "Про удосконалення порядку надання житлових субсидій" [6] право на субсидії було надано категоріям громадян, які раніше мали ряд обмежень щодо свого майнового стану. А саме: субсидіями тепер можуть скористатися власники двох автомобілів, орендодавці житлових приміщень. Також була скасована необхідність обов'язкового працевлаштування працездатних членів сім'ї та перебування їх на обліку в центрі зайнятості (до розрахунку сукупного доходу прийматиметься дохід такого члена сім'ї на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб).

Зазначені положення виглядають доволі дискусійними з точки зору адресності надання допомоги. Адже відповідно до мети запровадження в будь-якій країні соціальної допомоги, надання однакової за розміром

допомоги особі, яка є матеріально неспроможною і не може забезпечити себе, і особі, яка може прожити за рахунок власних коштів (у тому числі отриманих від оренди власного майна), вважається як соціальна несправедливість з боку держави. Крім того, спрощення порядку надання населенню субсидій та скасування ряду майнових обмежень приведе до стрімкого росту кількості сімей, що претендують на даний вид допомоги. Так, за даними Держкомстату України станом на початок 2015 р. субсидіями на житлово-комунальні послуги скористалося 55 тис. сімей, а сума нарахувань склала близько 91,7 млн. грн.

В той же час, зарубіжний досвід свідчить, що реально адресна допомога може охоплювати не більш ніж 15% населення. В іншому ж випадку виникає серйозне протиріччя між її законодавчою базою та фінансовим забезпеченням. Якщо ж мова йде про аналогічні Програми житлових субсидій, то навіть в умовах розвинутої ринкової економіки вони охоплюють лише 5% населення, тоді як в Україні в умовах кризи споживачі реально складають близько 20-30 %, а мають на неї право ще значно більша кількість сімей (понад 50%).

Помилково вважають, що в розвинених країнах Західної Європи уряди не обмежують витрати на систему соціального захисту. Всупереч розповсюдженій точці зору більшість з них не прагне перевитратити кошти на соціальний захист, що досягається кількома шляхами [7].

Один із них - це обмеження кількості претендентів на допомогу шляхом введення додаткових умов, що дають право на її отримання. Зокрема, умова щодо докладавання власних зусиль для подолання кризової ситуації. Прикладом є програма соціального забезпечення, яка стимулює працездатних громадян, що одержують допомогу, шукати роботу. Наявність зазначеної умови у законодавстві зарубіжних країн обумовлено метою надання державної соціальної допомоги. Допомога надається не всім без винятку, а дійсно особам, які її потребують. Такий підхід дозволяє знизити кількість одержувачів допомоги з одночасним збільшенням розмірів виплат та збільшенням адресності.

Другий шлях - це забезпечення соціальної допомоги усім верствам населення, але, зі зниженням мінімальної суми виплат. Третій шлях вимагає врахування матеріального стану особи з метою надання допомоги безпосередньо тому, хто її потребує, а не тому, хто може забезпечити себе сам [7].

З огляду на світовий досвід функціонування аналогічних Програм, єдиною підставою для отримання субсидії має стати стан нужденності (малозабезпеченості), що визначається на підставі єдиного критерію для усіх видів державної соціальної допомоги. Оскільки субсидії є адресним видом соціальної допомоги, який має надаватися лише малозабезпеченим сім'ям, то тут має спостерігатися залежність між рівнем доходу домогосподарства та отриманням субсидії. Тобто, як зазначають фахівці [8], доходи домогосподарств-отримувачів мають бути нижчими, ніж доходи тих, хто субсидіями не користується. Проте така залежність є достатньо помітною лише при співставленні грошових доходів, і виявляється слабкою при співставленні сукупних доходів та сукупних витрат. Це означає, що при призначенні субсидій основною підставою є відомості про грошові доходи громадян і мало враховуються інші види доходу.

Крім того, не рідко житлова субсидія призначається

особам, які не мають право на її отримання. Мається на увазі те, що певна частина сімей приховують частину доходів або подають недостовірні дані.

Таким чином, існуючий механізм призначення житлових субсидій характеризується низькою адресністю, а тому є малоефективним. Вбачається доречним визначити право на отримання житлової субсидії користуючись базовим стандартом - прожитковим мінімумом. Такий підхід дав би можливість виробити універсальний механізм для визначення права на отримання різних допомог за ознакою малозабезпеченості і надавати допомогу дійсно найбільш нужденним категоріям осіб.

Література:

1. Про надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу та твердого палива: постанова Кабінету Міністрів від 04.02.95 р. № 89// ЗП України. - 1995. - № 4. - Ст. 107.
2. Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 р. № 848 // Офіційний вісник України від 11.10.1997. - 1997. - № 39. - стор. 17.
3. Про затвердження Методики надання населенню житлових субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового (рідкого) палива: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України, міністерства енергетики України, ДАХК „УКРГАЗ” від 15.04.1988 р. № 58/91/73/51/23/10-538 // Офіційний вісник України від 02.07.1998. - 1998. - № 24. - стор. 151.
4. Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 409 // Офіційний вісник України від 19.09.2014 - 2014. - № 73. - стор. 23.
5. Про спрощення порядку призначення та надання населенню житлових субсидій: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2015 р. № 475 // Офіційний вісник України від 21.07.2015 - 2015. - № 55. - стор. 38.
6. Про удосконалення порядку надання житлових субсидій: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2015 р. № 106 // Офіційний вісник України від 27.03.2015 - 2015. - № 22. - стор. 51.
7. Турчина І. В. Програма житлових субсидій: проблема ефективності / І. В. Турчина // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. - 2000. - № 462. - С. 106.
8. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : [монографія] / О. В. Макарова. - К. : Ліра, 2004. - С. 288.

Андрієнко І.С.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.11.2015

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Берлач А. І.

В статті визначені спеціальні заходи попередження насильства в сім'ї в Україні, виявленні наявні проблеми їх застосування та вироблені шляхи їх вирішення, а також розроблені відповідні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: спеціальні заходи; попередження насильства в сім'ї; офіційне попередження; профілактичний облік; захисний припис; корекційна програма.

Статья посвящена исследованию специальных мер предупреждения насилия в семье. Автором выявлены существующие проблемы применения специальных мер предупреждения насилия в семье и предложены направления их решения. Особое внимание уделено анализу проблемных аспектов внедрения коррекционных программ. В статье содержатся соответствующие предложения по усовершенствованию действующего законодательства в сфере предупреждения насилия в семье. Сделан акцент на необходимости законодательного расширения деяний, которые могут быть запрещены защитным предписанием.

Ключевые слова: специальные меры; предупреждение насилия в семье; официальное предупреждение; профилактический учет; защитное предписание; коррекционная программа.

The article investigates the special measures to prevent domestic violence. The author reveals the existing problems of application of special measures to prevent domestic violence and directions of their solutions. Particular attention is paid to the analysis of the problematic aspects of the implementation of remedial programs. The paper contains proposals to improve the existing legislation in the field of prevention of domestic violence. Emphasis is placed on the need to expand the legislative acts that may be prohibited by a protective injunction.

Keywords: special measures; prevention of domestic violence; an official warning; preventive account; protective order; correctional program.

Сучасна суспільно-політична ситуація в Україні, антитерористична операція на Сході, окупація частини території країни загострили і без того актуальну проблему насильства в сім'ї. Відсутній ефективний механізм реінтеграції осіб, що повертаються із зони конфлікту, недостатній рівень соціального захисту внутрішньо переміщених осіб призводять до збільшення рівня насильства в їх сім'ях.

Нові виклики, що постали перед державою та світовою спільнотою в цілому, обумовлюють необхідність перегляду існуючого механізму попередження насильства в сім'ї, пошуку нових дієвих форм та методів діяльності в цьому напрямі, розробки відповідного її адміністративно-правового забезпечення тощо.

Слід відзначити, що в Україні з часу прийняття законодавчих актів, які регулюють відносини в сімейному середовищі, завдяки зусиллям органів публічної адміністрації, громадських організацій вжито заходів, які посприяли суттєвим змінам у ставленні суспільства до проблеми насильства в сім'ї, становленню системи

реабілітації осіб, які від нього постраждали, посиленню захисту дітей від насильства у сім'ї тощо. Проте система попередження насильства в сім'ї потребує подальшого вивчення та удосконалення з врахуванням нових світових орієнтирів, європейських стандартів та суспільних вимог.

Проблема насильства в сім'ї є мультидисциплінарною та досліджувалась вченими з різних галузей знань – О.Б. Андрєєвою, А.А. Аносенковим, О.М. Бандуркою, А.Б. Благою, О.В. Бойко, Г.В. Джагуповим, Ф.К. Думком, М.В. Євсюковою, Т.В. Журавель, Д.Г. Забродою, Я.М. Квіткою, О.В. Ковальновою, О.О. Лазаренком, К.Б. Левченко, Г.О. Хрисловою, Х.П. Ярмачі та ін. Тривалий час спеціальні заходи попередження насильства в сім'ї не були предметом спеціального дослідження, вивчалися фрагментарно при дослідженні проблем насильства в сім'ї, в рамках ширшої проблематики без комплексного підходу.

Мета даної статті полягає у визначенні спеціальних заходів попередження насильства в сім'ї в Україні, виявленні наявних проблем їх застосування та вироблені шляхів їх вирішення, а також розроблені відповідних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Відповідно до Закону України “Про попередження насильства в сім'ї” до спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належать:

- офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (ст.10 Закону);
- узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, що вчинили насильство в сім'ї (ст.12 Закону);
- обов'язок пройти корекційну програму (ч.3 ст.10 Закону);
- захисний припис (ст.13 Закону).

Розділом III Закону України “Про попередження насильства в сім'ї” передбачено також можливість стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї (ст.14 Закону) [1]. Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймається судом у встановленому законом порядку за позовом адміністрації спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї не є видами юридичної відповідальності, вони застосовуються паралельно з притягненням правопорушника до відповідальності. Розглянемо більш детально кожен із спеціальних заходів попередження насильства в сім'ї.

Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виноситься за результатами перевірки заяви (повідомлення) про вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення під розписку члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, є осудною особою і на момент винесення такого попередження досягнув 16 років, за умови відсутності в його діях ознак злочину.

Метою вжиття цього спеціального заходу є доведення до відома члена сім'ї, який вчинив насильство, що у разі

вчинення таких дій, він може бути притягнутий до юридичної відповідальності згідно з чинним законодавством. При цьому цій особі має бути роз'яснено, які саме діяння визнаються протизаконними, та який вид і міра відповідальності передбачена законодавством за їх вчинення. У разі відмови особи від підписання зазначеного документа в ньому у присутності свідків (за наявності таких) чи потерпілих робиться відповідний запис.

Серед слабких місць даного заходу автори Моніторингу стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї, зокрема О.М. Бандурка, О.Ф. Бондаренко, В.О. Брижик, К.Б. Левченко та інші, вказують на те, що він не містить переліку заборонених дій. Насильнику не повідомляється письмово, які саме дії він не повинен вчиняти, його лише інформовано, що він може бути притягнутий до кримінальної, адміністративної чи цивільно-правової відповідальності згідно із чинним законодавством чи в обов'язковому порядку повинен буде пройти корекційну програму. При цьому в самому офіційному попередженні вказується лише ті дії насильника, що мали місце. Кривдник може вчиняти дії, відмінні від тих, за які отримав офіційне попередження, змінюючи один вид насильства в сім'ї на інший [2, с. 104].

Здійсненню спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї присвячений Розділ III наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України "Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї" від 07.09.2009 № 3131/386 (далі - Інструкція) [3]. Необхідно констатувати, що положення цього розділу Інструкції в цілому відбивають положення Розділу III Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" та містять лише окремі уточнюючі положення, які спрямовані на створення механізму реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї.

Відповідно до ч.ч. 1,2 ст. 10 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" та п.3.1 Інструкції члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку.

Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. Про відмову особи від підписання цих документів у них робиться відповідний запис (п.3.5 Інструкції). Форма офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї визначена Додатком 7 до Інструкції.

Звертає на себе увагу той факт, що в Законі не визначено термін, на який виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, що ускладнює можливість винесення захисного припису. Адже ч.1 ст.13 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" передбачено, що захисний припис виноситься особі "після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї" [1]. Таке положення викликає низку неузгодженостей та потребує вирішення.

Враховуючи важливість подальшого контролю за

сім'ями, в яких було виявлено факти вчинення насильства в сім'ї, та особами, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, уповноважені підрозділи органів Національної поліції беруть їх на профілактичний облік згідно із ст. 12 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" та п.3.2. Інструкції та проводять з ними виховну і попереджувальну роботу.

Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.

Порядок зняття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, визначається Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України [4].

На обліку особа перебуває рік, упродовж якого її сім'ю відвідує дільничний інспектор поліції чи працівник молодіжної превенції органів Національної поліції з метою запобігання подальшим випадкам насильства.

Слід зазначити, що, не дивлячись на існування норм, присвячених процедурі постановки на профілактичний облік та зняття з нього, у жодному нормативно-правовому акті не прописана процедура проведення профілактичної роботи з особами, що стоять на такому обліку. Тому слід погодитись з думкою науковців, які наполягають на доцільності прийняття Закону України "Про профілактику правопорушень" [5].

Законом України "Про попередження насильства в сім'ї" був запроваджений новий для України інститут захисного припису, який належним чином зарекомендував себе як ефективний засіб запобігання сімейному насильству в багатьох країнах світу.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до дитини, яка стала жертвою насильства в сім'ї, а саме:

чинити конкретні акти насильства в сім'ї;

отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї; розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;

відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;

вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї [1].

Зазначені обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису прокурором. На погодження захисного припису начальнику відповідного підрозділу поліції та прокурору подаються офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, заява та повідомлення (інформація) про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення та інші матеріали, які характеризують особу, яка вчинила насильство в сім'ї. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

Слід звернути увагу на те, що при існуючій забороні особі, якій винесено захисний припис, ведення телефонних переговорів з жертвою насильства в сім'ї вона має

незаборонені можливості для психологічного тиску на жертву у формі надсилання текстових повідомлень електронною поштою, за допомогою мобільного телефону, використовуючи соціальні мережі тощо. Отже, існує необхідність більш ретельного підходу до визначення дій, вчинення яких може бути заборонено захисним приписом.

Крім того, слід зазначити, що зазначений перелік дій, вчинення яких може бути заборонено захисним приписом, або до вчинення яких зобов'язує захисний припис, є занадто обмежений. На наш погляд, його слід розширити, зокрема обов'язково внести до цього переліку можливість встановлення для особи, яка вчинила насильство в сім'ї, заборони на володіння вогнепальною зброєю, адже наявність останньої у особи, яка вчиняє насильство в сім'ї, підвищує рівень небезпеки для жертви такого насильства.

Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку [1]. Форма захисного припису визначена Додатком 11 до Інструкції.

На наш погляд, захисний припис в тому вигляді, в якому існує на сьогоднішній день, має недостатню ефективність. Так, по-перше, невизначення строку, на який виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ускладнює процес винесення захисного припису, який поставлений в пряму залежність від нього.

По-друге, в Україні саме працівники поліції мають право виносити особі, яка вчинила насильство в сім'ї, захисний припис, саме вони повинні контролювати його виконання, і складати протоколи про адміністративне правопорушення за ст. 173² КУАП у разі його невиконання, а судді в свою чергу, повинні притягувати особу, яка порушила чи не виконала вимоги, передбачені захисним приписом, знову ж таки до адміністративної відповідальності.

Також слід звернути увагу на те, що захисний припис, як це не парадоксально, виноситься кривдникові, а не жертві насильства в сім'ї. В такому випадку, на наш погляд, правильніше виглядатиме його найменування обмежувальним приписом.

Крім того, законодавством, на жаль, не передбачене ознайомлення жертви сімейного насильства зі змістом даного акту, тому робиться висновок, що насправді захисний припис не охороняє особисто жертву - він встановлює обмеження для кривдника, і жертва, не маючи у себе хоча б копії захисного припису, не може оскаржити в установленому порядку дії кривдника.

Систему спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, передбачену Законом України "Про попередження насильства в сім'ї" згідно з Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї" від 25.09.2008 було доповнено обов'язком проходження корекційних програм [6].

Корекційні програми були визначені як "програми, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї" [1].

У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється до кризового центру для проходження корекційної програми, а також щодо неї у випадках і в

порядку, передбачених чинним законодавством, може бути внесено захисний припис. Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" та п. 3.3. Інструкції у разі вчинення особою насильства в сім'ї після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї уповноважений підрозділ органів поліції видає цій особі під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми.

Непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї, є підставою для притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за ст. 173² КУАП.

Слід відзначити, що механізм направлення на проходження корекційної програми є недосконалим. Так, виходячи з системного аналізу ст. 10 Закону, у разі вчинення насильства в сім'ї в формі злочину винна особа може бути зобов'язана пройти корекційну програму тільки у тому випадку, якщо до цього вона скоїла насильство в сім'ї у формі іншого правопорушення та їй було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї [1]. Такий підхід очевидно не відповідає цілям запровадження корекційних програм.

Україна одна з небагатьох країн світу де впроваджуються корекційні програми для осіб, що вчиняють насильство в сім'ї. Проте на сьогоднішній день існують певні проблеми в практичній реалізації корекційних програм.

По-перше, корекційні програми створені далеко не у всіх областях. Причинами такої ситуації є як нестаток коштів, так і неусвідомлення практичними працівниками важливості створення таких програм. Існує замкнене коло: працівники органів поліції не направляють винних у вчиненні насильства в сім'ї осіб на корекційні програми, оскільки останні не створені в регіоні, а співробітники координаційного органу на місцях не ініціюють питання про створення таких програм, оскільки здійснюють аналіз необхідності їх створення саме згідно повідомлень про направлення на корекційні програми. За умови відсутності таких програм, на наш погляд, направляти таких осіб слід до того органу, який повинен ініціювати питання про їх створення, тобто до координаційного органу з попередження насильства в сім'ї.

По-друге, особа може бути зобов'язана пройти корекційну програму тільки після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї. В свою чергу офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виноситься члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, лише за умови відсутності в його діях ознак злочину. Отже, у разі вчинення насильства в сім'ї в формі злочину винна особа може бути зобов'язана пройти корекційні програми тільки у тому випадку, якщо до цього вона скоїла насильство в сім'ї у формі іншого правопорушення та їй було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї. Такий підхід вочевидь суперечить духу законодавства про попередження насильства в сім'ї.

Отже, таке важливе та багатообіцяюче нововведення, як корекційні програми, що досить позитивно зарекомендували себе у зарубіжних країнах, на жаль, не знайшло

належної реалізації в Україні.

Слід об'єднати зусилля науковців та практичних працівників з тим, щоб спеціальні заходи попередження насильства в сім'ї перетворити із формальних законодавчих вимог на дійсно ефективний інструментарій попередження насильства в сім'ї.

Література

1. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" від 15.11.2001 р. № 2789-III [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14/print1419207718774383>.

2. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001-2011 роки / [О. М. Бандурка, О. Ф. Бондаренко, В. О. Брижик та ін.; заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко]. - Х.: Права людини, 2011. - 240 с.

3. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України "Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управління (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження на-

сильства в сім'ї" від 07.09.2009 №3131/386 // Офіційний вісник України. - 2009. - №79. - Ст. 2695 (із змінами).

4. Наказ Міністерства внутрішніх справ України №550 від 11.11.2010 р. "Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України" // Офіційний вісник України. - 2010. - №95. - Ст. 3386.

5. Волощук А.М., Ярмачі Х.П., Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: Монографія, Одеса: ОДУВС, 2013. - 217 с.

6. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї" від 25 вересня 2008 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.

Берlach А.І.,

доктор юридичних наук, професор

КНУ ім. Т.Г.Шевченка

Надійшла до редакції: 08.11.2015

УДК 342.98.000.34(091)

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ ЯК ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Байрактар В. Д.

У статті здійснено історичний екскурс становлення інституту адміністративних комісій як органів адміністративної юрисдикції. Дано короткі характеристики адміністративних комісій на певних етапах їхнього розвитку.

Ключові слова: адміністративна комісія, адміністративне правопорушення, органи адміністративної юрисдикції.

В статье осуществлен исторический экскурс становления института административных комиссий как органов административной юрисдикции. Даны краткие характеристики административных комиссий на определенных этапах их развития.

Ключевые слова: административная комиссия, административное правонарушение, органы административной юрисдикции.

The article presents the historical review the institute of administrative committees as organs of administrative jurisdiction. Given a brief description of the administrative committees at certain stages of their development.

Keywords: administrative committee, executive committee, authority administrative jurisdiction.

Правова природа адміністративних комісій при виконавчих органах місцевого самоврядування як органів адміністративної юрисдикції має тривалу історію становлення, оскільки вже кілька десятиліть, поряд з іншими суб'єктами, перебувають у системі органів адміністративної юрисдикції. Однак не зважаючи на тривалу юридичну історію у вітчизняній науці адміністративного права, цей юрисдикційний орган не підданий детальному

науковому аналізу, хоча в радянській адміністративній науці різні аспекти організації та діяльності адміністративних комісій, у різних наукових обсягах, досліджено в працях М.П. Банних, Д.Н. Бахраха, Р.Ф. Васильєва, І.А. Галагана, А.Т. Гньотова, В.А. Іванова, Р.К. Каюмова, А.П. Ключніченко, А.П. Коренєва, Б.М. Лазарева, В.А. Лорії, А.Е. Лунева, В.І. Попової, Ф.С. Разаренова, Л.М. Розіна, Н.Г. Саліщевої, В.Д. Сорокіна, М.С. Студенікіної, А.П. Шергіна, А.Ю. Якімова, О.М. Якуба та багатьох інших. Хоча вітчизняна адміністративістика цьому інституту юрисдикційної діяльності представлена працями В.Б. Авер'янова, В.С. Бердника, А.В. Кишинського, В.К. Колпакова, Д.М. Лук'янця, М.Я. Масленнікова, О.І. Миколенка, М.Р. Сиротяка, М.М. Тищенко та А.П. Шергіна, однак вони переважно висвітлювали юрисдикційні та процесуальні аспекти адміністративних комісій, тоді як організаційно-правові аспекти цього інституту адміністративного права залишилися поза увагою.

Метою цієї статті є наміри заповнити існуючу наукову прогалину, опираючись на особливості досліджуваного колегіального органу в різні історичні періоди, починаючи з післяреволюційних часів початку двадцятого століття.

Звертаючись до перших нормативно-правових актів, які регулювали процедурну адміністративно-деліктну діяльність на території України, варто виділити Адміністративний кодекс УРСР, затверджений Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 р. "Про надання чинності Адміністративному Кодексові УСРР", оскільки ним уперше було законодавчо закріплено систему органів і посадових осіб, уповноважених розглядати справи про адміністративні

© В.Д. Байрактар, 2015

правопорушення, визначені процесуальні рамки розгляду цієї категорії справ. До органів колегіальної юридичної конструкції, що здійснювали юрисдикційні повноваження по розгляду справ про адміністративні правопорушення, відповідно до вимог цього кодексу відносились сільські ради та їхні президії, а також президії селищних рад.

У цьому документі визначалися повноваження місцевих Рад з видання обов'язкових постанов (за формою це адміністративні приписи і заборони, або, за сучасною термінологією, склади адміністративних правопорушень) з різних сфер суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, зокрема, з питань охорони громадського порядку; проведення протипожежних заходів; боротьби зі стихійними лихами; санітарного стану місць громадського користування; очищення дахів від снігу; ремонту та утримання в справності в міських поселеннях тротуарів, водопровідних шляхів і водостічних труб, а також санітарної охорони водойм у міських і сільських населених пунктах; охорони лісів і насаджень, посівів і зелені від розкрадань, винищення, потрапи і псування; часу і порядку виробництва торгівлі, встановлення розпорядку на ярмарках, ринках, базарах та інших місцях, відведених для торгів, тощо [1].

Норми Адміністративного Кодексу УСРР від 12 жовтня 1927 р. діяли без змін упродовж майже 58 років, поки згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 серпня 1985 р. № 807-XI не втратили чинності у зв'язку з прийняттям Кодексу УРСР про адміністративні правопорушення [2].

У кінці третього десятиліття XX сторіччя в союзних республіках СРСР до кола суб'єктів адміністративної юрисдикційної діяльності вводяться адміністративні комісії. Так, згідно з розвідкою російської дослідниці Є.К. Замотасової, адміністративні комісії на теренах колишнього СРСР уперше виникли на підставі Постанови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів РРФСР від 3 червня 1929 р., відповідно до якої вони утворювались та діяли при міських чи районних Радах і районних виконавчих комітетах [3, 32]. Такі судження дослідниці критично оцінює К.А. Пономарьов, вважаючи, що адміністративні комісії діяли ще з червня 1926 року на підставі Положення про видання виконавчими комітетами і міськими Радами обов'язкових постанов і про накладення за їх порушення стягнень в адміністративному порядку, затвердженого Постановою Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів РРФСР від 28 червня 1926 р., яким було передбачено можливість створення при міських чи районних Радах, районних чи повітових виконавчих комітетах комісій по накладенню адміністративних стягнень, які й слід уважати прототипами адміністративних комісій, оскільки створювались спеціально для накладення адміністративних стягнень [4, 19].

Зауважимо, що законодавець на той час не встановлював категоричного обов'язку створення комісій по накладенню адміністративних стягнень, застосовуючи дискреційне формулювання "може бути створене" [5, 303; 6, 820; 7, 757].

Положення про видання місцевими виконкомми й Радами обов'язкових постанов і про накладення за них стягнень в адміністративному порядку, затверджене Постановою Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів РРФСР від 30 березня 1931 р., якою вперше регламентовано компетенцію комісій та основні питання організації їхньої діяльності

та визначило їхню первинну назву - комісії з накладення адміністративних стягнень. Цим актом виконкоми обласних (крайових) Рад депутатів трудящих приймали свої положення про комісії з накладення адміністративних стягнень [8, 186]. Саме з прийняттям цього акту дати 30 березня 1931 року такі дослідники адміністративних комісій радянського періоду, як В.І. Шеметов, Є.Н. Тагупов, Л.М. Розгин та Ф.С. Разаренов вважають датою виникнення цього інституту адміністративної юрисдикції [9, 118; 10, 133; 11, 23-24].

Відповідно до зазначеного нормативно-правового акту комісії по накладенню адміністративних стягнень утворювались у складі голови і членів комісій. Персональний склад затверджувався рішенням відповідної районної або міської Ради депутатів трудящих. До складу комісій входили начальник управління міліції або його заступник - як голова і члени адміністративно-правових секцій Рад або виконкомів, а де ці секції не утворювались - члени відповідних Рад і виконкомів в якості членів комісій (абз. 3 ст. 23 Положення). У тих містах і селищах, де не було управлінь міліції, до комісії як голова входив член президії Ради (абз. 4 ст. 23 Положення).

Питання про чисельний склад адміністративних комісій Положенням не вирішувалось, тому обласним виконкомом надавалася можливість самостійно визначити чисельний склад комісій.

Предметна компетенція адміністративних комісій була обмежена притягненням до адміністративної відповідальності громадян за порушення тільки тих правил, які встановлені обов'язковими актами місцевих виконкомів і Рад, а також їхніми президіями (ст. 1 Положення). Цей же період характеризується активним залученням органів прокуратури до діяльності з нагляду за законністю накладення комісіями адміністративних стягнень [12, 59].

Увага дослідників до діяльності адміністративних комісій починає активізуватись із 1950-х років. У науковій літературі виникають дискусії з приводу порядку формування та персонального складу адміністративних комісій [10, 134], висловлювались думки про необхідність включення до складу комісій, крім депутатів, представників громадських організацій, вбачаючи в цьому підвищення їхнього виховного значення [11, 24]. Науковці починають звертати увагу на неоднакову практику утворення комісій і практику розгляду ними справ про адміністративні правопорушення [13, 135] та давались пропозиції щодо практичного врегулювання проблем правозастосування.

У зв'язку з цим, упродовж 1961-1962 рр. у союзних республіках були встановлені єдині загальносоюзні основи правового положення адміністративних комісій: прийняті однойменні укази й республіканські Положення про адміністративні комісії та про порядок провадження у справах про адміністративні порушення.

В УРСР обов'язок створення адміністративних комісій по розгляду питань притягнення громадян до адміністративної відповідальності при виконавчих комітетах районних, міських, сільських, селищних Рад депутатів трудящих Української РСР був покладений на місцеві органи влади Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 15 грудня 1961 року "Про дальше обмеження застосування штрафів, що накладаються в адміністративному порядку", яким одночасно було затверджене Положення про адміністративні комісії при виконавчих комітетах районних, міських, сільських, селищних Рад депутатів трудящих Української РСР [14]. Таким чином, складалось

враження, що зазначені органи, як обов'язкові суб'єкти адміністративної юрисдикції з питань розгляду окремих категорії справ про адміністративні правопорушення, стали створюватись при органах державної виконавчої влади місцевого рівня й отримали юридичне найменування - адміністративні комісії при виконавчих комітетах районних, міських (міст, що не мають районного поділу) Рад депутатів трудящих. Однак питання створення адміністративних комісій при виконавчих комітетах сільських рад вирішувалось виключно внаслідок делегування повноважень виконавчого комітету так званої "вищестоящої Ради", на створення адміністративної комісії при виконавчих комітетах сільської ради, оскільки регулювалось приписами Закону Української РСР "Про сільську Раду депутатів трудящих Української РСР" від 2 липня 1968 р. [15], а з 13 грудня 1979 року - приписами Закону Української РСР "Про сільську Раду народних депутатів Української РСР" від 13 грудня 1979 р. № 5440-IX [16]. У такий спосіб створення органу адміністративної юрисдикції залежало від розсуду членів виконавчого комітету вищої ради (найчастіше це була районна рада області, а в складених адміністративних утвореннях - міська, або селищна рада), чим породжувалась на території застосування українського республіканського адміністративно-деліктного законодавства неоднозначна адміністративна практика.

Зміни в адміністративно-деліктному законодавстві, що полягали в його кодифікації шляхом прийняття Кодексу України про адміністративні правопорушення, обумовили необхідність прийняття нового Положення про адміністративні комісії Української РСР, яке було затверджене Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 9 березня 1988 року № 5540-XI [17]. Зазначений нормативно-правовий акт чинний беззмінно уже більш як 28 років, що при динамічно змінюваному Кодексі України про адміністративні правопорушення приводить до розбіжностей у нормах, які регулюють одні й ті самі правовідносини.

Тому на сьогодні питання щодо порядку формування та діяльності адміністративних комісій вирішуються відповідно до статей 213-216 Кодексу України про адміністративні правопорушення [1], Положення про адміністративні комісії Української РСР, затвердженого Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 9 березня 1988 р. № 5540-XI [17] та Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [18]. Тож багато адміністративних комісій змушені сьогодні працювати в умовах правової невизначеності, що, безумовно, впливає на якість їхньої роботи. Неврегульованість окремих положень створює умови, за яких ініціативу з регулювання діяльності адміністративних комісій змушені брати на себе органи місцевого самоврядування, що нерідко приводить до помилкового правозастосування, що своєю чергою порушує права громадян, юридичних осіб, а також інтереси держави та територіальних громад.

Література

1. Адміністративний кодекс УРСР: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 р. "Про надання чинності Адміністративному Кодексові УСРР". - [Електронний ресурс]: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html.
2. Про визнання деяких законодавчих актів Української РСР такими, що втратили чинність у зв'язку з введенням у дію Кодексу Української РСР про адміні-

стративні правопорушення: Указ Президії Верховної Ради Української РСР. - [Електронний ресурс]: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/P850807.html.

3. Замотаева Е.К. Проблемы статуса административных комиссий в аспекте разграничения полномочий между Российской Федерацией и ее субъектами / Е.К. Замотаева // Конституционное и муниципальное право. - 2008. - № 19. - С. 32-36.

4. Пономарев К.А. Административные комиссии в муниципальных образованиях: проблемы правового регулирования и организации деятельности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / К.А. Пономарев; Рост. юрид. ин-т МВД РФ. - Ростов-на-Дону, 2011. - 247 с.

5. Положение об издании исполнительными комитетами и городскими Советами обязательных постановлений и о наложении за их нарушение взысканий в административном порядке: Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 28 июня 1926 г. // СУ РСФСР. - 1926. - № 39. - С. 303.

6. Положение об издании волостными и районными исполнительными комитетами, городскими Советами заштатных городов и сельскими Советами обязательных постановлений и о наложении за их нарушение взысканий в административном порядке: Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 21 ноября 1927 г. // СУ РСФСР. - 1927. - № 120. - С. 820.

7. Об обязательных постановлениях сельских Советов экономически мощных и многонаселенных сел: Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 5 марта 1928 г. // СУ РСФСР. - 1928. - № 121. - С. 757.

8. Положение об издании местными исполкомами и советами обязательных постановлений и о наложении за их нарушение взысканий в административном порядке: Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 30 марта 1931 г. // СУ РСФСР. - 1931 г. - № 17. - С. 186.

9. Шеметов В.И. Организация работы административных комиссий при исполнительных комитетах районных и городских Советов депутатов трудящихся / В.И. Шеметов // Советское государство и право. - 1956. - № 5. - С. 118.

10. Тагунов Е.Н. К вопросу о кодификации советского административного права / Е.Н. Тагунов // Советское государство и право. - 1958. - № 5. - С. 131-136.

11. Розгин Л.М., Разаренов Ф.С. Административные комиссии при исполкомах районных и городских Советов депутатов трудящихся / Л.М. Розгин, Ф.С. Разаренов. - М.: Госгориздаг, 1961. - С. 23-24.

12. Полонский А. Укреплять законность в деятельности административных комиссий / А. Полонский, Е. Тагунов // Социалистическая законность. - 1956. - № 3. - С. 59.

13. Лория В.А. Административные комиссии при исполкомах местных Советов Грузинской ССР / В.А. Лория // Советское государство и право. - 1965. - № 3. - С. 133-137.

14. Про дальше обмеження застосування штрафів, що накладаються в адміністративному порядку: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 15 грудня 1961 р. / Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). - 1961 р. - № 53. - С. 609.

15. Про сільську Раду депутатів трудящих Української РСР. Закон Української РСР від 2 липня 1968 р. / Відомості Верховної Ради УРСР. - 1968 р. - № 28. - С. 177.

16. Про сільську Раду народних депутатів Української РСР. Закон Української РСР від 13 грудня 1979 р.

№ 5440-IX. - [Електронний ресурс]: http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/T795440.html.

17. Про затвердження Положення про адміністративні комісії Української РСР. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 9 березня 1988 р. № 5540-XI. / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5540-11>.

18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.

- [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

Байрактар В.Д.,
аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 26.11.2016

УДК 342/9(477)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Гресь Т. В.

У статті висвітлено проблеми трансформації адміністративно-правових відносин в ході проведення адміністративної реформи. Досліджено взаємовідносини держави і громадянина. На основі цього виокремлені основні обов'язки держави, щодо побудови адміністративно-правових відносин.

Ключові слова: суспільні відносини, адміністративно-правові відносини, адміністративно-правова реформа, обов'язок держави.

В статье освещены проблемы трансформации административно-правовых отношений в ходе проведения административной реформы. Исследованы взаимоотношения государства и гражданина. На основе этого выделены основные обязанности государства, по построению административно-правовых отношений.

Ключевые слова: общественные отношения, административно-правовые отношения, административно-правовая реформа, обязанность государства.

The problems of transformation of administrative and legal relations in the course of administrative reform. Investigated the relationship of the state and the citizen. On this basis, singled out the main duties of the state, to build administrative relations.

Keywords: public relations, administrative law relations, administrative and legal reform, the duty of the state.

Постановка проблеми. В сучасних умовах проведення адміністративно-правової реформи адміністративно-правові відносини потребують трансформації. Україна пережила понад сімдесят років під тоталітарним режимом і саме це є причиною того, що в нас адміністративні правовідносини довгий час існували як суто "владовідносини". Одним із ключових завдань адміністративно-правової реформи в Україні є реалізація принципово нової моделі взаємовідносин між державою та людиною, згідно з якою, насамперед влада повинна реалізовувати свої обов'язки перед громадянином, а не тільки використовувати свою силу для виконання зобов'язань громадянина перед державою.

В юридичній літературі питання адміністративно-правових відносин досліджували такі вчені, як В.Б. Авер'янов, Д. М. Бахрах, А.І. Берлач, К.С. Бельський, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, І.С. Гриценко, В.А. Дерещ, © Т.В. Гресь, 2015

Ю.М. Козлов, В.К. Колпаков, В.В. Копейчиков, О.П. Коренев, О.В. Кузьменко, Є. В. Курінний, М. В. Лошицький, Н.І. Матузова, А.В. Малько, О.Ф. Скакун, Ю. М. Старілов, Є. М. Трубецький, Ф. Д. Фіночко, Р.О. Халфіна, О.І. Харитонов, В.С. Четвериков та ін.

Питання адміністративно-правових відносин, враховуючи його важливість було досить добре досліджено, але попри цей змістовний теоретичний базис, існуючі наукові напрацювання потребують свого оновлення. Це обумовлено насамперед тими змінами, які постійно відбуваються в суспільних відносинах і потребують врахування в механізмі правового регулювання.

Метою статті є визначення адміністративно-правових відносин в контексті проведення адміністративно-правової реформи в Україні на основі досягнень правової науки.

Виклад основного матеріалу. Суть адміністративно-правових відносин, як і інших видів правовідносин у різних галузях права, можна сказати, є фундаментальним базисом. Це, свого роду, відправна точка у вивченні адміністративної галузі права. Розгляд проблем адміністративно-правових відносин з нових позицій праворозуміння має прискорити адаптацію вітчизняного адміністративного права до найкращих його моделей, що склалися в світі.

У більшості наукових праць, адміністративно-правові відносини визначають, як суспільні відносини, в яких сторони зв'язані між собою взаємними юридичними правами і обов'язками, які охороняє держава. Чи як різновид суспільних відносин, учасники яких взаємодіють на основі встановлених і охороняємих державою прав і обов'язків.

Перше, що слід зазначити, це те, що адміністративні відносини є часткою суспільних відносин. Суспільні відносини - це ті, які склалися між людьми в конкретних історичних умовах, у конкретний час, у певному місці [1]. Суспільні відносини, на думку М. Вебера, мають такі ознаки: суспільність і співвіднесеність. Суспільність передбачає, що в них беруть участь не менше двох осіб. Співвіднесеність означає, що відносини звернені один до іншого [2].

Також, слід виділити і зрозуміти суть правовідносин. Поняття "правове відношення", розглядають з позицій двох підходів до розуміння його сутності. По-перше, це урегульованість правом суспільних відносин, тобто: суспільні відносини - правова норма - правовідносини (О.Ф. Черданцев, М.І. Матузов, О.В. Малько, О.М. Шульга,

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

В.М. Корельський, В.Д. Перевалов, О.Ф. Скакун). Тобто, визначення “правовідносини - це врегульовані правом вольові суспільні відносини, учасники яких наділені суб'єктивними правами і юридичними обов'язками” [3, с.126]. По-друге, це взаємодія суб'єктів: суб'єкти (права) - правова норма - правовідносини (В. М. Хропанюк, В.Г. Стрекозов, С.С. Алексєєв, В. І. Леушин, А.М. Колодій, В. В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, А.В. Дьомін, В.О. Котюк). З позиції другого підходу визначення має вигляд: “правовідношення - юридичний взаємозв'язок суб'єктів права, що виникає на основі правових норм у разі настання передбачених законом юридичних фактів” [4, с.126]. Отже, правовідносини розкриваються з точки зору їх сутнісного змісту, який складає не форма (права), а зміст (взаємозв'язок, взаємодія).

На думку М. Патеї-Братасюк, правовідносини слід визначати як таку взаємодію суб'єктів права, в основі якої лежить правова рівність, тобто однакова міра, однаковий масштаб справедливості, добра, свободи, істини тощо для однойменних суб'єктів права [5, с. 354]. Сама ця правова рівність є одним із ключових завдань реформування адміністративного права. Адже, трансформація адміністративної системи, успадкованої від радянських часів, у якісно нову систему, повинна ґрунтуватися на принципах правової рівності.

Враховуючи вище наведене, зауважимо, що коли ми говоримо про “відносини” у праві або суспільстві, то під ними слід розуміти зв'язок або взаємозв'язок між суб'єктами права, суспільства. Тому поняття “правовідносини” можна розглядати, як врегульовані правом взаємовідносини суб'єктів права основані на правовій рівності, які виражаються у реалізації їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Розглядаючи адміністративно-правові відносини, потрібно зазначити, що вони є публічними відносинами. З латинської мови “публічний” (publicus) - означає, відкритий, гласний суспільний [6, с. 560].

На думку Ф.В. Тарановського, публічними є всі правовідносини, одним із суб'єктів яких є держава (через свої органи) із специфічним характером носія примусової влади [7, с.237]. О. І. Харитонова, дещо розширює поняття публічних правовідносин, на її думку, їх можна визначити як правовідносини влади-підпорядкування, які є формою реалізації публічного права, що виникають, змінюються та припиняються у сфері його дії з метою захисту публічного інтересу, їх обов'язковим учасником є суб'єкти публічної влади [8, с. 45-46].

За визначенням В. М. Бевзенка, публічно-правовими є відносини, які поширюються або можуть поширюватися на все суспільство в цілому або на його значну частину і через це мають загальнозначущий, загальносуспільний характер. У публічно-правових відносинах вимогам суспільного обов'язку підпорядковані публічні права як органів державної влади, інших суб'єктів публічних повноважень, так і фізичних та юридичних осіб [9, с.8]. Саме наявність в органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів, що наділені публічними повноваженнями, правового обов'язку й примушує їх вступати у публічно-правові відносини.

З'ясувавши теоретичну основу для дослідження адміністративно-правових відносин, перейдемо до їх характеристики. Насамперед, слід зазначити, що адміністративно-правові відносини, є предметом регулювання адміністративного права, а також вони визначаються

особливостями тих норм, завдяки яким вони впорядковуються та стають правовими. На цьому моменті слід зосередити увагу, адже правовими нормами визначається зміст та спрямованість правового регулювання взаємовідносин між суб'єктами адміністративного права, а також їх правовий статус, що реалізується в межах цих правовідносин. Крім того, завдяки цим нормам діє механізм гарантування та захисту прав та свобод особи. Ю.В. Георгієвський з цього приводу зазначає, що зміщення пріоритетів у співвідношенні держави й особи на користь останньої потребують запровадження відповідних механізмів із захисту прав і свобод громадян, а найбільш ефективною формою такого захисту від порушень з боку суб'єктів управління є судова процесуальна форма [10, с. 35]. Із наведеною думкою ми погоджуємося.

Адміністративно-правові відносини існують у різних сферах державного регулювання. На думку французького вченого Г. Бребана, “немає таких секторів громадського життя, які б випадали цілком зі сфери адміністративно-правового контролю, оскільки адміністративне право є правом живим, що глибоко вкоренилося в суспільстві, увійшло в побут та свідомість сучасної людини” [11, с.22].

Вітчизняними вченими-адміністративістами наводяться різноманітні визначення адміністративно-правових відносин. Так, Ю. П. Битяк розглядає адміністративно-правові відносини, як суспільні правові відносини у сфері державного управління, учасники яких є носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права [12, с. 57].

У працях В.К. Колпакова під адміністративно-правовими відносинами розуміється результат впливу адміністративно-правових норм на поведінку сфери державного управління, внаслідок якого між ними виникають сталі правові зв'язки державно-владного характеру [13, с.80].

На думку І. П. Голосніченка, адміністративні правовідносини - це система прав та обов'язків органів виконавчої влади, посадових осіб і службовців, громадян та інших суб'єктів, а також взаємозв'язок між ними в результаті здійснення державної виконавчої влади та відповідальності у сфері державного управління [14, с. 67].

А. П. Альохін та А. А. Кармоліцький, визначають адміністративні правовідносини, як в основному управлінські відносини, врегульовані нормами адміністративного права, їх адміністративно-правова форма [15, с. 33].

Професор А. І. Берлач, зазначає, що адміністративно-правові відносини є юридичною формою вияву і закріплення суспільних відносин, адже в них виявляються суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників [16, с.48].

Професор В.Б. Авер'янов адміністративно-правові відносини визначав як врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їх сторони (суб'єкти) взаємозв'язані й взаємодіють шляхом здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, установлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами [17, с. 177].

Серед великого масиву наукових праць слід особливо відзначити ключове значення робіт двох видатних українських учених-адміністративістів: І. П. Голосніченка, котрий першим наголосив на пріоритетності забезпечення прав та свобод людини у державному управлінні і обґрунтував поліструктурність предмета адміністративного права України [18, с. 21], та В. Б. Авер'янова, якому належить безсумнівна роль головного ідеолога процесу оновлення українського адміністративного права. Саме

В. Б. Авер'яновим вироблені доктринальні аспекти реформування цієї галузі права [19, с. 13], більшість з яких були використані під час підготовки проекту Концепції реформи адміністративного права України [20] і слугували теоретичним підґрунтям затвердженні Указом Президента України Концепції адміністративної реформи в Україні [21].

Нині у сфері діяльності публічного управління, а також у доктрині адміністративного права відбувається процес суттєвих трансформаційних перетворень, який формує “людиноцентриську” спрямованість - ідеологію, яка вказує на те, що держава має “служити” людині, забезпечуючи пріоритет її прав, свобод і інтересів. В. Б. Авер'янов, влучно зазначає, що впровадження нової ідеології, здійснення реформи державного управління, утвердження концептуально нової доктрини адміністративного права є перебудова за новими принципами теоретичної моделі адміністративно-правових відносин. Це повинні бути переважно публічно-сервісні відносини, тобто відносини, у межах яких і завдяки яким держава обслуговує правомірні потреби й інтереси приватних осіб [17, с. 176].

Саме тому визначення поняття адміністративних правовідносин слід викласти в наступній редакції: адміністративно-правове відношення - це врегульовані адміністративно-правовими нормами на засадах “потреба - послуга” взаємовідносини (взаємозв'язки), що виникають в сфері публічного (державного і самоврядного) управління, між органами державного управління та іншими суб'єктами адміністративного права по реалізації їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що здійснюються в особливому правовому режимі забезпечення їх законності з боку держави.

Після дослідження поняття адміністративно-правових відносин слід виділити низку рис, які, як ми вважаємо, узагальнюють поширений в науці адміністративного права погляд на ознаки адміністративно-правових відносин. До їх числа віднесемо наступні: 1) виникнення в сфері публічного управління; 2) однією зі сторін обов'язково є орган влади; 3) врегульовані адміністративно-правовими нормами; 4) їх учасники виступають носіями прав і обов'язків у сфері державного управління; 5) мають державно-публічний характер; 6) є стосунками “влади-підпорядкування” і визначаються юридичною нерівністю сторін; 7) можуть виникнути за ініціативою будь-якого суб'єкта адміністративного права, згода іншої сторони не є обов'язковою; 8) порушення стороною своїх обов'язків зумовлює її відповідальність перед державою в особі її компетентних органів; 9) для органів управління їх права є одночасно і обов'язками; 10) за порушення обов'язків застосовуються, як правило, заходи адміністративного примусу; 11) спори між сторонами мають особливий правовий режим забезпечення законності (адміністративний і судовий). Отже, після виділення ознак цих відносин, можна сказати, що адміністративно-правові відносини - це врегульовані адміністративно-правовими нормами на засадах підпорядкування владі взаємовідносини (взаємозв'язки), що виникають в сфері публічного (державного і самоврядного) управління, між органами державного управління та іншими суб'єктами адміністративного права по реалізації їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що здійснюються в особливому правовому режимі забезпечення їх законності з боку держави.

В контексті проведення адміністративно-правової реформи, адміністративні правовідносини повинні трансформуватися, і перестати бути “владовідносинами”, в

яких людина займає місце “підвладного об'єкта”, зовсім нерівноправного і залежного від носія публічно-владних повноважень. Держава повинна йти до створення найкращих умов для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, тобто “служити” людині. Але цей процес, якщо не буде взаємного відношення людини до держави, тобто людина не буде “служити” державі, призведе до руйнації держави. Адже людина, в своєму роді, не є ідеальною, держава повинна виховувати людину, намагаючись її наблизити до ідеальної, справедливої, чесної. Можна сказати одним з головних обов'язків держави є виховання людини, наближеної до ідеальної, а також забезпечення її прав, свобод і інтересів.

Тобто, потрібно сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, людину з притаманними особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Проблемою нашої держави є те, що людина не завжди готова бути наділена всіма правами і свободами, переживши багато років під тоталітарним режимом радянського союзу. Для прикладу, на жаль, наділивши людей старшого покоління правом обирати владу, ми багато років мали велику підтримку комуністичної партії. Навіть причину у тому величезному рівні корупції, яку ми маємо на сьогоднішній день, можна завдячити, перш за все, людині, яка не хоче змінюватись. І саме тут, пріоритетом держави повинне бути виховання тієї людини наближуючи її до ідеалу. В ідеальному розумінні, держава повинна “служити” людині, а людина, наділена правами і свободами - державі. Держава повинна виховувати людину, вести її до ідеальної людини, справедливої, чесної, а людина виховувати правову державу. Отже, тут проявляється тісний взаємозв'язок у відносинах людини і держави.

Визначальною рисою майбутньої національної доктрини адміністративного права має стати рівність правового становища особи й держави у відповідних відносинах. Тому адміністративну відповідальність може нести не тільки одна сторона відносин - особа, а й інша сторона - представник держави. Адміністративно-правова реформа в Україні і саме функціонування органів виконавчої влади має стати близьким до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом має бути конституційний принцип “Влада для народу, а не народ для влади”. Такий перехід можливий лише за умов реального запровадження в державі та суспільстві передбаченого Конституцією України (ст. 8) принципу верховенства права [22]. Цей принцип означає підпорядкування діяльності усіх державних інститутів потребам реалізації прав людини, забезпечення їх пріоритету перед усіма іншими цінностями демократичної держави.

Разом з тим не можна здійснювати владу від імені народу і не допускати цей народ до прийняття рішень. Виконавча влада - гарант принципів правової держави. Це вимагає від органів виконавчої влади та державних службовців більш глибокого розуміння інституту публічності та активного включення громадян у механізм державного управління.

Для успішного запровадження “людиноцентриської” ідеології у сфері публічного управління необхідно хоча б два вагомих чинника - потужні та дієві інститути громадянського суспільства та правової держави. Поки в Україні не з'являться реальні підстави для твердження щодо наявності як першого, так і другого, доти наміри

про використання “людноцентристської” ідеології залишаться тільки намірами [23, с. 46]. Від розвитку громадянського суспільства напругу залежить зміст ідеології, яка буде панувати у публічному управлінні. Адже, влада, якщо на неї не впливати може забезпечити як режим сприяння (ознака дії “людноцентризму”) так і режим перешкод (ознака домінування чиновницького свавілля). Сформоване громадянське суспільство повинне утворювати та підтримувати сприятливу атмосферу перемоги правди та справедливості, яка у свою чергу є гарантом безперешкодної та постійної дії принципу верховенства права – головного чинника правової держави.

Важливим показником рівня розвитку громадянського суспільства є місце самоврядування. Саме на рівні сільського, селищного, міського врядування мають найповнішу реалізацію основні складові громадянського суспільства – громада та сформована нею представницька влада, ініціатива і контроль, інтереси та права кожної особи. Водночас місце самоврядування сприятиме активному становленню громадянського суспільства в Україні тоді, коли матиме достатньо повноважень для вирішення питань територіального рівня, буде незалежним від центральних органів влади не лише у політичному сенсі, а й фінансово. Тому в Україні законодавча база щодо місцевого самоврядування потребує суттєвого удосконалення.

Висновок. Адміністративно-правові відносини та їх правильне розуміння є базисом реформування адміністративного права. Адміністративно-правові відносини слід розглядати в межах “людноцентристської” спрямованості, тобто ідеології, де держава має “служити” людині, забезпечуючи пріоритет її прав, свобод і інтересів. Адміністративно-правові відносини в Україні повинні трансформуватися разом із суспільством, на них повинне впливати громадянське суспільство і правова держава, що формується. В ході проведенні адміністративної реформи перехід до нового осмислення адміністративно-правових відносин має особливе значення.

Література

1. Словник української мови. Академ. тлумачний словник (1970-1980). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/sub.jekt>
2. Поляков В. Общая теория права. – С-П., 2003 р. Теория государства и права: учебник / [Пиголкин А. С., Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А., Саидов А. Х.] / Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.
3. Демин А. В. Теория государства и права: курс лекций. / А.В.Демин. М.: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.
4. Патей-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права: навч. посіб. / М. Патей-Братасюк. – К., 2010. – 396 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. – К., 1977. – С.560.
6. Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. [3-е изд.]. – СПб.: издательство “Лань”, 2001. – 560 с.
7. Харитонов О.І. Поняття і ознаки публічних правовідносин / Харитонов О.І. / Вісник академії правових наук України. – 2002. – № 28 (11). – С.45-46.
8. Бевзенко В. М. Публічно-правові відносини: сутність та ознаки / В. М. Бевзенко / Право і Безпека. – 2009. – № 1. С. 6-12.
9. Георгієвський Ю. В. Адміністративна юстиція: Дис. к. ю. н.: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 218 с.

10. Козлов Ю.М. Административные правоотношения. – М., 1995. – 320 с.
11. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х.: Право, 2010. – 624 с.
12. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підруч. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
13. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття): Навч. посібн. – Ірпінь., 1998. – 108 с.
14. Алехин А. П., Кармолицкий А. А. Административное право: Учебник. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2005. – 712 с.
15. Берлач А. І. Адміністративне право України: Навч. посіб. для дист. навч. – К.: Ун-т “Україна”, 2005. – 472 с.
16. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У 2 т.: / [В.Б. Авер’янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Р.А.Калужний та ін.]; відповід ред. В.Б. Авер’янов. – К.: Юридична думка, 2004. – Т.1. – 584 с.
17. Голосніченко І. П. Правова система суверенної України і адміністративне право / І. П. Голосніченко / Право України. – 1992. – № 1. – С. 19-24.
18. Авер’янов В. Б. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування / В. Б. Авер’янов / Право України. – 1998. – № 8. – С. 8-13.
19. Концепція реформи адміністративного права України (проект, скорочений варіант). – К., 1998. – 57 с.
20. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 р. / Офіційний вісник України. – 1998. – № 21. – Ст. 943.
21. Конституція України: офіційний текст. – К.: KM Publishing, 2012. – 96 с.
22. Курінний Є.В. Адміністративне право України: тенденції трансформації в умовах реформування. Навч. посібн. / Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2002. – 92 с.

Гресь Т. В.,
*студентка Інституту післядипломної освіти
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
Надійшла до редакції: 03.11.2015*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ГРОМАДСЬКУ БЕЗПЕКУ

Жила С. Ю.

Стаття присвячена питанням визначення адміністративно-правового статусу підрозділів поліції, що забезпечують громадську безпеку. Автор аналізує поняття та елементи правового статусу, його різновиди, особливості адміністративно-правового статусу. У роботі досліджуються проблеми визначення адміністративно-правового статусу підрозділів поліції, на які покладатимуться завдання із забезпечення громадської безпеки.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, права, обов'язки, повноваження, поліція, громадська безпека.

Статья посвящена вопросам определения административно-правового статуса подразделений полиции, обеспечивающих общественную безопасность. Автор анализирует понятие и элементы правового статуса, его разновидности, особенности административно-правового статуса. В работе исследуются проблемы определения административно-правового статуса подразделений полиции, на которые полагаются задачи по обеспечению общественной безопасности.

Ключевые слова: административно-правовой статус, права, обязанности, полномочия, полиция, общественная безопасность.

Article is devoted to the definition of administrative and legal status of the police forces to ensure public safety. The author analyzes the concept and elements of the legal status, its varieties, particularly administrative and legal status. This paper investigates the problem of the definition of administrative and legal status of the police forces, which rely on the task of ensuring public safety.

Keywords: administrative and legal status, rights, duties, authority, police, public safety

Забезпечення громадської безпеки є одним із пріоритетних завдань міліції, яка зараз знаходиться у процесі реформування у Національну поліцію. Задля реалізації, пов'язаних із цим завдань підрозділи міліції наділяються широким колом повноважень відповідно до визначеного законом правового статусу.

Питання адміністративно-правового статусу розглядалися у роботах багатьох вчених: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, І.Л. Бачило, Ю.П. Битяка, А.С. Васильєва, І.І. Веремєєнка, М.В. Вітрука, А.Т. Комзюка, О.П. Коренева, М.І. Матузова, В.І. Новосьолова, В.П. Петкова, І.С. Самощенко, Ю.М. Тодики, В.К. Шкарупи та ін. У той же час, зазначена тема в умовах реформування правоохоронної системи набуває іще більшої актуальності.

Метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретико-правового аналізу питань, що стосуються адміністративно-правового статусу підрозділів поліції, що забезпечують громадську безпеку, та розробка на їх основі пропозицій до законодавства.

Правовий статус є невід'ємною складовою будь-якого суб'єкта, який діє у площині права. Завдяки визначенню правового статусу між особою та державою, установами, © С.Ю. Жила, 2015

підприємствами, організаціями, окремими органами встановлюються правові зв'язки. З одного боку, наділення певного суб'єкта правовим статусом означає його право активно законно діяти у певній сфері. З іншого боку, встановлюючи коло його прав, держава визначає відповідно і обов'язки, і гарантії реалізації прав, повноважень суб'єкта. Таким чином, правовий статус стає підґрунтям побудови системи взаємних обов'язків держави і суб'єкта, суб'єкта з іншими суб'єктами. Гарантує можливість ефективно діяти у правовому полі.

Повнота прав і свобод означає також, що держава закріплює ті права і свободи особи, які з соціальної точки зору можуть бути реалізовані, відповідають досягнутому рівню розвитку суспільства, відповідають його ідеалам і в той же час відповідають положенням міжнародних договорів і конвенцій, учасником яких є держава [1, с. 74].

Розглянемо думки вчених щодо визначення правового статусу особи. С.А. Комаров дає узагальнене поняття правового статусу особи як системи прав, свобод і обов'язків, які знайшли своє чітке правове закріплення в нормах права, що визначають політико-правовий стан особи [2, с. 121]. Н.В. Вітрук разом із системою прав і обов'язків включає у правовий статус громадянство, загальну дієздатність і гарантії [3, с. 21-26]. М.І. Матузов додає наявність свобод і законних інтересів особи, що визнаються і гарантуються державою. [4, с. 231]. Подібної думки дотримується М. Н. Марченко [5, с. 189].

Слід відзначити, що науковці спільні у тому, що в правовий статус входять права та обов'язки. Ми згодні, що інші елементи правового статусу базуються саме на правах та обов'язках, які складають його основу. Прикладом, юридична відповідальність також може розглядатися як один з елементів правового статусу, водночас вона є гарантією законності дій самого суб'єкта та кореспондує гарантіям, які створюються для інших суб'єктів у правовідносинах.

Вчені справедливо зазначають, що усвідомлення особою сутності свого правового статусу та реалізація його у відповідних межах є основою правопорядку [6, с. 13]. А розуміння кожним суб'єктом права того, що його повноваження існують та живляться обов'язками інших лише завдяки тому, що повноваження інших суб'єктів існують та живляться його обов'язками. Таким чином, правопорядок можна розглядати як мережу суб'єктивних правових вічок, які звідусюди торкаються та підтримують одна одну, а підтримання правопорядку є забезпечується тим, що кожен передусім дотримується меж свого правового статусу [6, с.13].

Враховуючи індивідуальність кожного суб'єкта правовідносин, правовий статус не може розглядатися як статичне явище. Справедливою є думка М.І. Матузова з приводу динамічної природи правового статусу, який може змінюватися, в залежності від активності самого суб'єкта у певних правовідносинах [7, с. 60].

У науці виділяються загальний правовий статус, який визначає юридичні властивості, якості, що є характерними для всіх інших статусів. Нормами, які визначають цей статус є Конституція України, а також міжнародні правові акти у сфері прав людини, ратифіковані в Україні.

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

Наступним видом є галузеві правові статуси, які характеризують суб'єктів певного виду правовідносин (наприклад, кримінально-процесуальний статус, адміністративно-правовий статус тощо). Галузеві правові статуси окремі вчені також визначають як спеціальні. Вони визначаються галузевими нормативно-правовими актами та визначають місце суб'єкта виключно у цій галузі правовідносин.

Індивідуальний правовий статус акумулює особливості правових статусів принадних конкретній особі. Ж. Ведель зазначає, що індивідуальні статуси рухомі, динамічні, можуть змінюватися за бажанням самих суб'єктів або внаслідок того, що в їх трудовій і суспільній діяльності відбуваються певні зміни [8, с. 55].

Таким чином, до основних елементів правового статусу слід віднести права та обов'язки суб'єкта, а до додаткових - правосуб'єктність, юридичну відповідальність, гарантії та інші елементи.

У контексті досліджуваного нами питання необхідно розглянути сутність адміністративно-правового статусу підрозділів міліції громадської безпеки та їх відповідних змін як підрозділів Національної поліції.

М.В. Калашник доречно зазначає, що правовий статус державного службовця і працівника міліції має суттєве значення для розроблення нормативних актів, які регулюють такі питання, як призначення конкретного державного органу та його посадових осіб, їх завдання, повноваження, форми відповідальності тощо. А нормативно-правові акти, що його регламентують мають забезпечувати виконання працівниками ОВС своєї дійсно соціальної ролі - ефективного захисту людини і суспільства, певною гарантією прав працівника міліції, перш за все як людини, що займається небезпечною та важливою працею, та як представника державної влади [9, с.58].

В.І. Новосьолов пропонує виділяти в структурі адміністративно-правового статусу адміністративну правосуб'єктність, права, обов'язки та право-обов'язки [10, с.87]. За думкою М. Бояринцева, адміністративно-правовий статус - це встановлена законом та іншими правовими актами сукупність прав і обов'язків, що гарантують участь в управлінні державними справами і задоволення публічних та особистих інтересів через діяльність державної влади й органів місцевого самоврядування [11, с.21]. Д.Н. Бахрах виділяє в адміністративно-правовому статусі три блоки: перший - цільовий - визначає норми про цілі, завдання і функції та принципи діяльності; другий - організаційно-структурний, до нього входять правові приписи, що регламентують порядок утворення, реорганізації, ліквідації органу, його структуру, лінійну і функціональну підпорядкованість. Третім блоком виступає компетенція як сукупність владних повноважень і підвідомчості [12, с.85].

Адміністративно-правовий статус підрозділів міліції (поліції) громадської безпеки, в першу чергу, визначається їх діяльністю із реалізації покладених завдань, державних функцій. Зокрема, які стосуються задоволення публічних інтересів у сфері забезпечення громадської безпеки та правопорядку, захисту прав і законних інтересів громадян та держави від протиправних посягань.

Основними нормативно-правовими актами, якими на сьогоднішній день визначається правовий статус вищезазначених підрозділів, є Конституція України, КУпАП, Закон України "Про міліцію" та деякі інші нормативно-правові акти. 7 листопада 2015 року на всій території України набирає чинності Закон України "Про

Національну поліцію", після чого втрачає чинності Закон України "Про міліцію". Враховуючи зазначене, звернемося до питань визначення адміністративно-правового статусу підрозділів поліції, що забезпечують громадську безпеку відповідно до реформованого законодавства.

Враховуючи, що правовий статус, яким наділяються підрозділи поліції, залежить, в першу чергу, від завдань та функцій, які на них покладаються, звернемося до визначення їх у Законі України "Про Національну поліцію". Відповідно до ст.2 завданнями поліції є 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [13].

Як видно, із наведеного законодавцем у новому акті використовується визначення "публічна", а не "громадська" безпека. Крім того, формулювання, наведене у ст.ст.1, 2 Закону визначає Національну поліцію як сервісну службу, яка надає поліцейські послуги населенню.

З набуттям чинності зазначеним законом поліція отримує новий правовий статус - центрального органу виконавчої влади, що передбачає самостійність і незалежність органу, зокрема у прийнятті рішень, реалізації функцій, прийнятті кадрових рішень, розпорядженні власним бюджетом.

Звернемося до системи Національної поліції. Передбачено, що її складатимуть два рівні - національний, як центральний орган управління поліції, до якого увійдуть відповідні департаменти та локальний рівень - складатиметься із територіальних органів поліції.

Серед структурних підрозділів поліції відсутні підрозділи поліції громадської безпеки, у п.1 ч.3 ст.13 визначено такий новий підрозділ як патрульна поліція. Саме на неї покладаються функції і завдання з підтримання правопорядку і забезпечення безпеки на вулицях міст і на дорогах, а також превенція злочинів шляхом здійснення патрулювання.

Звернемося до повноважень поліцейських. У загальному вигляді вони визначені у ст.23 Закону України "Про Національну поліцію". З урахуванням специфіки діяльності патрульної поліції щодо забезпечення публічного порядку та превентивної діяльності, слід виділити такі основні повноваження цього підрозділу:

здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчинення правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

ужиття заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

ужиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; у випадках, визначених законом, здійснює провадження в справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про накладення адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

ужиття заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, парках, скверах, стадіонах,

вокзалах, аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;

регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі; уживає всіх можливих заходів з надання невідкладної, зокрема медичної, допомоги особам, які постраждали від кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їх життя та здоров'я.

Крім того, на патрульну поліцію покладають завдання і відповідно повноваження із запобігання насильству в сім'ї, дитячій безпритульності, ужиття заходів щодо здійснення поліцейського піклування та інші.

Відповідно до визначених повноважень, поліцейський наділяється правами та обов'язками. У ст.18 Закону визначено всього шість таких обов'язків: 1) неухильно дотримуватися положень актів законодавства України, що регламентують діяльність поліції та Присяги поліцейського, а також професійно виконувати свої службові обов'язки; 2) поважати і не порушувати права і свободи людини; 3) надавати невідкладну, зокрема медичну, допомогу особам, які постраждали від правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їх життя та здоров'я; 4) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 5) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді; 6) звертаючись до особи, або у разі звернення особи до поліцейського, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити на її вимогу службове посвідчення.

На відміну від Закону України "Про міліцію" [14], у Законі України "Про Національну поліцію" відсутня окрема стаття, якою визначаються права поліцейського. В той же час у ст.62 зазначеного нормативного акта містяться гарантії професійної діяльності поліцейського. Зазначимо деякі з них: 1) законні вимоги поліцейського є обов'язковими для виконання всіма особами; 2) поліцейський підпорядковується тільки своєму безпосередньому та прямому керівнику; 3) ніхто, крім безпосереднього і прямого керівника (за винятком випадків прямо передбачених законом), не може давати будь-які письмові чи усні вказівки, вимоги, доручення поліцейському або іншим способом втручатися в законну діяльність поліцейського; 4) ніхто не має права покласти на поліцейського виконання обов'язків, не визначених законом; 5) втручання в діяльність поліцейського, перешкоджання виконанню ним відповідних повноважень, невиконання законних вимог поліцейського, будь-які інші протиправні дії стосовно поліцейського мають наслідком відповідальність відповідно до закону та ін.

На нашу думку, визначення першою з числа гарантією кореспондуючі права і обов'язки поліцейського та громадянина є логічним, адже в основі реформування правоохоронних органів стоїть завдання щодо підвищення рівня взаємодії населення та поліції, рівня довіри населення до правоохоронців.

Ми вказували, що до самої структури адміністративно-правового статусу не входять принципи діяльності поліції, натомість відповідно до них визначаються права та обов'язки поліцейських. Принципи діяльності поліції

істотно відрізняються від принципів діяльності міліції, викладених у ст.3 Закону України "Про міліцію". Зокрема, відповідно до розділу 2, поліцейська діяльність здійснюється на засадах: верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності. Зазначені принципи, на нашу думку, істотно впливають на формування адміністративно-правового статусу поліцейських.

Попри позитивні зрушення процесу реформування, не вирішеною залишається низка питань, пов'язаних із визначенням структури підрозділів Національної поліції, які забезпечують громадську безпеку. Адже у Законі України "Про Національну поліцію" крім патрульної поліції не йдеться про інші підрозділи, що забезпечують громадську безпеку. Не визначено місце та адміністративно-правовий статус служби дільничних інспекторів міліції, яка входить до блоку підрозділів міліції громадської безпеки.

На нашу думку, доцільно надати легальне визначення поняття "публічна безпека", адже у більшості чинних нормативно-правових актів використовується дефініція "громадська безпека". Доцільно доповнити Закон України "Про Національну поліцію" статтею, у якій чітко передбачити права поліцейського. Крім того, нагальним є питання прийняття підзаконних нормативно-правових актів, які є одними із основних регуляторів адміністративно-правових відносин. У них необхідно визначити питання, які стосуються реалізації правового статусу підрозділів поліції із забезпечення громадської безпеки, їх взаємодії, особливостей діяльності під час масових заходів, надзвичайних ситуацій, у зоні АТО тощо.

Література

1. Юридический энциклопедический словарь / Гл.ред. А.Я.Сухарев; Редкол.: М.М.Богуславский и др. - 2-е изд., доп. - М.: Сов. энциклопедия, 1987. - 528 с.
2. Комаров С. А. Общая теория государства и права : курс лекций / С. А. Комаров. - М. : РАГС, 1996. - 312 с.
3. Витрук Н.В. Топорнин Б.Н., Воеводин В.С. Конституционный статус личности в СССР. - М.: Юрид. Лит., 1980. - 256 с.
4. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. - М. : Юрист, 1997. - 672 с.
5. Общая теория государства и права : академический курс : в 2 т. Т. 1. Теория государства / под ред. М. Н. Марченко. - М. : Зерцало, 1998. - 416 с.
6. Шестаков С.В. Административно-правовой статус работника милиции : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.07 / Сергей Володимирович Шестаков. - Харьков, 2003. - 205 с.
7. Матузов Н.И. правовая система и личность. - Саратов: Саратовский университет, 1987. - 239 с.
8. Ведель Ж. Административное право Франции / Пер. с франц. д-ра юрид. наук Энтина Л.М. Под ред д-ра юрид. наук Крутоголова М.А. - М.: Прогресс, 1973. - 512 с.
9. Калашник М.В. Чітке визначення правового статусу працівників міліції та підрозділів системи МВС - головна підвалина реформування органів внутрішніх справ / М.В. Калашник // Право і безпека. - 2011. - №5 (42). - С.57 - 62.
10. Новоселов В.И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1976. - 216 с.
11. Бояринцева М. Административно-правовой статус граждан : до питання про склад елементів / М. Бояринцева // Право України. - 2002. - №2. - С. 21 - 25.

12. Бахрах Д.Н. Административное право: учебник / Д.Н. Бахрах. - М.: Изд-во БЕК, 1997. - 350 с.

13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

14. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII [Електронний ресурс] -Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

[rada.gov.ua/laws/show/565-12](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12).

Жила С. Ю.,
здобувач кафедри адміністративного
права та процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 07.11.2015

УДК 351.741(477)

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ

Кубаєнко А. В.

У статті розглянуті принципи та засади діяльності поліції в Україні щодо дотримання прав і свобод громадян з урахуванням обставин, які виникли в умовах реформування правоохоронної системи, що дають підставу розглядати правове регулювання діяльності органів внутрішніх справ з дотримання прав людини, як основну проблему, що має важливе значення як у теорії, так і на практиці.

Ключові слова: поліція, держава, правове регулювання, права і свободи громадян, виконавча влада.

В статье рассмотрены принципы и основы деятельности полиции в Украине по соблюдению прав и свобод граждан с учетом обстоятельств, возникших в условиях реформирования правоохранительной системы, которые дают основания рассматривать правовое регулирование деятельности органов внутренних дел по соблюдению прав человека как основную проблему, имеющую важное значение, как с точки зрения теории, так и практики.

Ключевые слова: полиция, государство, правовое регулирование, права и свободы граждан, исполнительная власть.

The article describes the principles and foundations of police activities in Ukraine to respect human rights and freedoms with regard to circumstances arising in the conditions of reforming the law enforcement system, which give reason to consider legal regulation of activity of law-enforcement bodies on human rights as the main issue, which is essential, both in terms of the theory and practice.

Keywords: state, police, legal regulation, rights and freedoms of citizens, executive power.

Сьогодні в українському суспільстві відбуваються соціально-економічні та політичні зміни, а проведена реформа МВС України зумовлює об'єктивну необхідність звернення до положень юридичної теорії - принципів організації та діяльності поліції.

На нашу думку, саме зараз виникла об'єктивна необхідність проаналізувати теоретичний матеріал з метою його адаптації та використання в сучасних наукових дослідженнях, а також правозастосовній діяльності поліції.

З аналізу статистичних даних можна зробити висновок, що останнім часом у системі МВС України збільшилась кількість випадків порушення працівниками законності й службової дисципліни, що викликає обґрунтовану негативну реакцію в суспільстві, підриває авторитет Міністерства внутрішніх справ України, знижує престиж служби в органах внутрішніх справ.

Причин виникнення негативних процесів і явищ у

сфері внутрішніх справ багато. Одна з них - неефективне управління та організація діяльності органів внутрішніх справ (відомо, що за останні десять років були допущені недоліки в кадровій роботі, мало місце недостатнє фінансове й матеріально-технічне забезпечення службової діяльності працівників органів внутрішніх справ).

Процес реформування МВС підвищив рівень позитивних очікувань громадян від працівників правоохоронних органів. При цьому очевидно, що тепер перед поліцією стоїть завдання ефективного використання "кредиту довіри" населення. В іншому випадку МВС зіткнеться з підвищеним рівнем розчарування з боку суспільства.

Аналізуючи Закон України "Про Національну поліцію" від 02 липня 2015 року, необхідно відзначити, що цей нормативно-правовий акт, без перебільшення, став сьогодні "символом перетворень" системи МВС України та заклав міцні правові основи діяльності органів поліції.

Зараз ще рано давати комплексну оцінку застосуванню закону, оскільки тільки починається формування механізмів реалізації багатьох його приписів, вносяться зміни й доповнення в цілий ряд законодавчих та інших нормативних правових актів, проводяться інші організаційні та правові заходи. Тому нам необхідно звернути увагу лише на один аспект Закону "Про Національну поліцію", а саме - на принципи організації та діяльності поліції, які є основоположними компонентами діяльності працівників. Принципи визначають пріоритетні напрямки діяльності поліції, є сполучною ланкою між нормативними приписами різної галузевої приналежності.

Так, у Законі "Про Національну поліцію" визначені такі принципи діяльності поліції: верховенство права, дотримання прав та свобод людини, законність, відкритість і прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства та безперервність (ст. 6-12 Закону) [1].

Аналіз зазначених принципів показує, що ці твердження безпосереднім чином пов'язані з конституційними приписами, а механізми реалізації деяких з них визначаються виключно нормами адміністративного та кримінально-процесуального права. Зокрема, такий принцип діяльності поліції, як дотримання прав і свобод людини, має безпосередній конституційний зміст. Згідно з Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [2].

В Україні визнаються та гарантуються права й свободи людини і громадянина відповідно до загальновизнаних принципів, норм міжнародного права й Конституції Укра-

їни. Зазначені конституційні приписи є основоположними для діяльності органів поліції, вони закріплені в чинному адміністративному, кримінальному, кримінально-процесуальному законодавстві. Людина, її права і свободи – усе це повинно знаходитися в центрі правоохоронної діяльності поліції. Як зазначав на початку ХХ ст. М.М. Белявський, “...сутність поліцейського завдання полягає в тому, що поліцейські органи повинні займатися попередженням правопорушень, що загрожують особистості, суспільству і державі” [3].

Захист прав громадян традиційно є показником демократичної зрілості суспільства та рівня його розвитку, розкриває ступінь можливої поведінки особистості. У свою чергу, здійснення прав громадян не повинно завдавати шкоди інтересам суспільства і держави, правам інших громадян.

Під час здійснення правоохоронної діяльності поліцейські використовують різні форми й методи роботи, які реалізуються на підставі Закону, при цьому деякі права громадян можуть бути обмежені. Обмеження прав людини в ході здійснення правоохоронної діяльності поліції має межі, які визначені Законом. У всіх випадках обмеження прав особистості припиняється після досягнення мети обмеження відповідного права.

Зростання злочинності, погіршення правопорядку в країні змушують по-новому поглянути на принципи організації та діяльності поліції. Складовою частиною принципу дотримання прав і свобод людини є принцип гуманізму, який, незважаючи на зростання злочинності, не втрачає своєї актуальності, більше того, є ключовим у діяльності поліції. Так, незважаючи на високу ступінь суспільної небезпеки ряду злочинів, поліцейські не мають права вдаватися до тортур, насильства, жорстокого поводження, знущатися над затриманими громадянами, вчиняти щодо них дії, які можуть принижувати людську гідність затриманих. Навпаки, поліцейський зобов’язаний припинити дії, які навмисно заподіюють затриманій особі, біль, фізичне і моральне страждання. Невиконання цих вимог тягне для поліцейського заходи кримінальної та дисциплінарної відповідальності.

Розглядаючи порядок роботи поліцейського з громадянами, необхідно відзначити, що для забезпечення прав особистості поліцейський при взаємовідносинах з громадянами, представниками юридичних осіб, державними або муніципальними службовцями зобов’язаний назвати свою посаду, звання, прізвище, пред’явити службове посвідчення, а також повідомити причину і мету звернення. Ця вимога сформульована в Законі як обов’язкова, виконання якої необхідно для захисту прав людини. Жодна вимога або прохання поліцейського до громадянина не повинні залишатися анонімними.

За Конституцією України, права і свободи людини й громадянина можуть бути обмежені законом тільки тією мірою, наскільки це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров’я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни й безпеки держави. Слід зазначити, що обмеження прав громадян підзаконними нормативними правовими актами, зокрема прийнятими МВС України, неприпустимо.

У разі застосування до громадянина заходів, що обмежують його права і свободи, поліцейський зобов’язаний роз’яснити йому підстави застосування відповідних заходів примусу, а також права та обов’язки, які при цьому покладаються на громадянина. Зокрема, при затриманні громадянина роз’яснюються його права на

захист, юридичну допомогу адвоката та ін.

Не можна не відзначити, що в Законі “Про Національну поліцію” не закріплене право затриманого громадянина на телефонний дзвінок своїм родичам, знайомим про факт затримання й місце знаходження. З цього приводу було б доцільно закріпити в Законі “Про Національну поліцію”, а також КУпАП припис, який зобов’язує посадових осіб, які здійснили затримання, надати затриманому право повідомити особисто по телефону, телеграфу, електронною поштою або за допомогою інших засобів зв’язку про факт і підстави затримання, місце знаходження затриманого та ін.

У бланку протоколу про затримання, на нашу думку, слід передбачити спеціальну графу, в якій би фіксувалося, що громадянин скористався наданим правом і повідомив про своє затримання відповідним способом або відмовився від реалізації наданого права. У протоколі затримання громадянин повинен розписатися про те, що йому було надано право особисто повідомити про своє затримання та місцезнаходження.

Необхідно також чітко визначити, через який час затриманому громадянину буде надана можливість повідомити про те, що він затриманий. Таке право може бути надано затриманому громадянину відразу після складання протоколу про затримання або одночасно з реєстрацією його в книзі затриманих громадян.

Законність є основоположним принципом діяльності поліції. Поліцейські зобов’язані дотримуватися нормативних приписів Конституції України, Законів України, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів України та ін. Взагалі, дотримання законодавства, загальновищаних принципів і норм міжнародного права, виконання судових рішень має бути обов’язковим для будь-якого поліцейського [4].

Працівник поліції зобов’язаний припиняти різного роду правопорушення, вести боротьбу зі злочинністю, тому цілком логічна вимога Закону “Про Національну поліцію” про заборону схилити, спонукати в прямій чи непрякій формі когось до скоєння протиправних дій.

Основні завдання роботи поліції визначені в ст. 2 Закону України “Про Національну поліцію”. У процесі їх реалізації об’єктивно перетинаються різні інтереси, економічна і політична доцільність, що не мають нічого спільного з вимогами законності та забезпеченням прав громадян.

Поліцейський повинен бути вільний від різного роду інтересів і спокус, які не пов’язані з його службовою діяльністю. У діяльності поліцейського не може бути конфлікту між законністю та доцільністю. Можна зазначити, що доцільність передбачає прийняття управлінських рішень з урахуванням конкретних умов, часу, місця, своєрідності такого становища, та підкреслити, що не можна протиставляти доцільність законності, приймати незаконне рішення, посилаючись на доцільність.

Сьогодні можна говорити про єдність законності й доцільності в діяльності поліції. Необхідно знати, що умови для вирішення питання про доцільність повинні бути передбачені законом. Доцільність у правозастосовній діяльності поліцейського забезпечується виконанням таких умов, як неприпустимість порушення нормативного припису, невиконання посадових обов’язків у межах своєї компетенції, а також виконання необхідних процесуальних вимог.

Для успішної реалізації принципу законності в діяльності поліції необхідно, щоб поліцейський чітко усвідомлював, що за жодних умов не може виконувати

злочинні накази вищих посадових осіб. А в разі виконання таких буде нести відповідальність відповідно до закону. Поліцейський може й зобов'язаний керуватися тільки законними наказами та розпорядженнями. Законність сприяє зміцненню правопорядку, а також створює умови для протидії корупції, сама законність потребує забезпечення цілим комплексом правових, організаційних, економічних та інших засобів. Право є примусовою вимогою реалізації певного мінімального добра або порядку, що не допускають відомих проявів зла.

Виходячи з цього, принцип законності набуває особливого значення, коли йдеться про можливість застосування заходів державного примусу для протидії злочинним і іншим протиправним посяганням у процесуальних цілях, а також для захисту прав громадян. Відзначимо, що поліцейський наділений широким обсягом прав щодо застосування заходів державного примусу відповідно до Закону "Про Національну поліцію", Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших нормативно-правових актів. При цьому в Законі "Про національну поліцію" зазначено, що це дозволено тільки у випадках, передбачених Законом.

За Конституцією України, держава гарантує рівність прав і свобод людини й громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового та посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, приналежності до суспільних об'єднань, а також від інших обставин. Забороняються будь-які форми обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності. На підставі цього конституційного припису та принципу неупередженості будується діяльність поліції в Україні.

Розглядаючи принципи організації та діяльності поліції, необхідно відзначити принцип політичної нейтральності у сфері внутрішніх справ. Цей принцип спрямований на деполітизацію поліцейської діяльності. Так, співробітники повинні бути вільні від різного роду ідеологічних переконань, які можуть вплинути на об'єктивність їх професійної діяльності. Слід зазначити, що, звичайно ж, поліцейський, так само як і всі громадяни нашої країни, може брати участь у виборах політичних партій у Верховну Раду України, у голосуванні в місцевих виборах, у референдумах, а також виборах глави держави.

Принцип відкритості та публічності в діяльності поліції базується на тому, що поліція, так само як і інші органи державної влади, функціонує в суспільстві, яке є інформаційним. Це зобов'язує поліцію діяти відкрито тією мірою, якою це допускається чинним законодавством і не порушує прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також органів влади й управління.

Не потребує доказів теза про те, що ефективність діяльності поліції залежить від довіри й підтримки громадян. У багатьох індустріально розвинених державах поліція спирається на населення при виявленні та розслідуванні злочинів, у питаннях протидії корупції й тероризму; без допомоги громадян з активною життєвою позицією поліція не може вирішити поставлені перед нею завдання.

Сьогодні важливо звернути увагу на те, що поліцейський повинен будувати свої взаємини з громадянами на основі принципу соціального партнерства, що, безсумнівно, повинно створювати сприятливі умови для зростання правової активності громадян, їх більшої правової захищеності. Для ефективності розглянутих взаємин обидві

сторони (громадянин і поліцейський) повинні володіти достатнім рівнем правосвідомості.

Для вдосконалення реалізації заходів державного примусу співробітниками поліції в Законі України "Про Національну поліцію" слід закріпити цілий ряд процесуальних вимог, що забезпечують їх реалізацію. Зокрема, у вказаному Законі відсутнє нормативне визначення переліку процесуальних документів, в яких має бути закріплене оформлення порядку застосування фізичної сили, спеціальних засобів, а також вогнепальної зброї.

Тільки при поєднанні обґрунтованості та зрозумілості дій працівника поліції можна розраховувати на довіру й підтримку громадян.

Враховуючи суб'єктивні та об'єктивні причини, які вже зазначалися вище, поліцейський, виконуючи свої обов'язки, іноді буває змушений так чи інакше порушувати права громадян і юридичних осіб. Якщо таке відбувається, необхідно усувати виниклу конфліктну ситуацію, яка завжди негативно відображається на іміджі й авторитеті поліції. У разі порушення прав громадян працівник або посадова особа поліції зобов'язані принести свої вибачення як громадянину особисто, так і публічно за місцем його проживання, роботи або навчання. Аналогічними повинні бути дії співробітника поліції при порушенні прав юридичних осіб.

Існують різні критерії оцінки діяльності органів поліції, і одними з основних є громадська думка населення, ступінь довіри до поліції. Не можуть бути кількісні та якісні показники боротьби зі злочинністю основним критерієм оцінки діяльності органів поліції. Як показує досвід минулого, ці показники досить часто фальсифікувалися з кон'юнктурних міркувань.

Сьогодні для підвищення ефективності своєї роботи поліція зобов'язана використовувати досягнення науки й техніки. Це особливо важливо при здійсненні криміналістичної діяльності з виявлення та фіксації слідів злочину, вирішенні завдань у сфері інформатизації та ін.

Завершуючи розгляд принципів організації та діяльності поліції, слід зазначити, що досліджені нами положення не вичерпують усього комплексу проблем і шляхів їх вирішення у сфері внутрішніх справ. Безумовно, у процесі реалізації Закону України "Про Національну поліцію" з'являються нові проблеми, які вимагатимуть окремого розгляду.

Література

1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішення Конституційного Суду: за станом на 15.05.2014, v005p710-14. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Бежавский Н.Н. Полицейское право (административное право). - Петроград, 1915. - 280 с.
4. Денисюк Д.С. Принципи діяльності національної поліції України: теорія та практика реалізації [Текст] / Д.С. Денисюк // Митна справа. - 2015. - № 5. - С. 63-68.

*Кубаєнко А.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної
діяльності ОВС та економічної безпеки ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.11.2015*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ВІДНОСНО ОСІБ, ЯКІ ПРЕТЕНДУЮТЬ НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОНАННЯМ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Пишна А. Г.

У статті розкрито правові засади здійснення спеціальної перевірки відносно осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Визначено проблемні питання, які потребують урегулювання в законодавстві, зокрема щодо проведення перевірки за оперативними обліками органів в внутрішніх справах.

Ключові слова: спеціальна перевірка, інтегрована інформаційно-пошукова система, Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

В статье раскрыто правовое регулирование проведения специальных проверок в отношении лиц, которые претендуют на занятие должностей, связанных с исполнением функций государства или местного самоуправления. Определены проблемные вопросы, которые требуют урегулирования в законодательстве, в том числе проведение специальной проверки по оперативным учетам органов внутренних дел.

Ключевые слова: специальная проверка, интегрированная информационно-поисковая система, Единый государственный реестр лиц, которые совершили коррупционные правонарушения.

In the article the legal principles of special audit regarding people who apply for the positions related to performance of functions State or local government. The identified issues requiring settlement legislation, including the audit by the operational records of the Interior.

Keywords: special test, integrated information retrieval system, Unified State Register of the perpetrators of corruption offenses.

В умовах сьогодення виникає нагальна потреба у формуванні дійсно високопрофесійного корпусу державних службовців, недопущенні до виконання функцій, наданих державою, тих осіб, які не лише не відповідають фаховим вимогам, а й за своїми моральними й діловими якостями не можуть бути представниками держави.

Окремі аспекти проведення спеціальної перевірки відносно осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, досліджували: О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Н.Т. Гончарук, М.Л. Грібовий, М.І. Іншин, Л.М. Колодкін, В.А. Кудінов, Н.А. Липовська, А.В. Лобасенко, С.М. Серьогін, І.В. Шпекторенко та інші.

Так, Г.Д. Стратієнко розглядає добір кандидатів на посади як процес ретельного їх вивчення з метою визначення здатності виконувати управлінські функції на належному рівні, обіймаючи певні посади, а результативний процес добору кадрів - це забезпечення держави фахівцями, що здатні краще, ніж інші, виконувати покладені на них функціональні обов'язки [1].

Однією з основних умов підвищення ефективної діяльності органів внутрішніх справ, запобігання корупції,

формування довіри населення до державних службовців є якісний відбір громадян на державну службу. З цієї метою було запроваджено спеціальну перевірку.

Спеціальна перевірка - це комплекс адміністративно-правових заходів, спрямований на всебічне, повне та об'єктивне вивчення інформації стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Спеціальній перевірці підлягають відомості про притягнення особи до кримінальної відповідальності, наявність судимості, її зняття, погашення, про застосування до кандидата адміністративних стягнень за корупційні правопорушення, достовірності відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру за минулий рік, наявності в особи корпоративних прав, стану здоров'я, освіти, наявності в кандидата наукового ступеня, вченого звання, підвищення кваліфікації та інші відомості, вимога щодо подання яких установлена законом.

Статтею 11 Закону України "Про засади запобігання і протидії корупції" [2] передбачено проведення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Указом Президента України від 25 січня 2012 року № 33/2012 затверджено Порядок організації проведення спеціальної перевірки відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [3]. Також здійснюються заходи відповідно до вимог Закону України "Про очищення влади" [4].

Серед суб'єктів, уповноважених на здійснення спеціальної перевірки, можна виділити такі органи державної влади:

1) Міністерство внутрішніх справ України - щодо відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності, наявність судимості, її зняття, погашення, про застосування до кандидата адміністративних стягнень за корупційні правопорушення;

2) Міністерство юстиції України - щодо наявності в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні правопорушення, та Єдиному державному реєстрі осіб, щодо яких застосовано положення Закону України "Про очищення влади", відомостей про кандидата;

3) Державною фіскальною службою України - щодо достовірності відомостей, зазначених у декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру за минулий рік;

4) Міністерство охорони здоров'я України - щодо відомостей про стан здоров'я кандидата;

5) Міністерство освіти і науки України - щодо освіти, наявності в кандидата наукового ступеня, вченого звання.

До проведення спеціальної перевірки інших відомостей, вимога щодо подання яких установлена законом, можуть залучатися спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, а в разі потреби - інші центральні органи виконавчої влади.

Слід зазначити, що не всі аспекти проведення спеціальних перевірок знайшли належне закріплення в Положенні, що на практиці призводить до неповного збору відомостей щодо особи, яка претендує на зайняття посади державного службовця.

Так, наприклад, відповідно до статті 11 Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції” спеціальна перевірка проводиться тільки стосовно кандидата на заняття посади й не стосується його близьких родичів. У такому разі необхідно законодавче врегулювання цього питання.

Спеціальна перевірка здійснюється шляхом використання інформаційних можливостей Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби.

Подальше загострення криміногенного стану в Україні висувало вимоги докорінного поліпшення інформаційного забезпечення діяльності ОВС у боротьбі зі злочинністю, створення принципово нової системи, яка мала поєднувати всі накопичені та наново створювані масиви оперативно-розшукового призначення в єдину інформаційно-обчислювальну мережу органів внутрішніх справ України. Так, Наказом МВС України від 12.10.2009 № 436 було затверджено Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України [5]. Мета створення цієї системи полягала в об’єднанні існуючих в органах і підрозділах ОВС інформаційних ресурсів в єдиний інформаційно-аналітичний комплекс із використанням сучасних інформаційних технологій, комп’ютерного та телекомунікаційного обладнання для підтримки оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, суттєвого зміцнення їх спроможності протидії та профілактики злочинності.

Інтегрована інформаційно-пошукова система органів внутрішніх справ України (далі - ІІПС) - це сукупність організаційно-розпорядчих заходів, програмно-технічних та інформаційно-телекомунікаційних засобів, що забезпечують формування та ведення довідково-інформаційних, оперативно-розшукових обліків, авторизований доступ до інформаційних ресурсів ІІПС.

Інформаційно-пошукова система вирішує такі завдання:

- автоматизація процесів обліку отриманої інформації, обробки інформаційних запитів, пошук і відбір необхідної інформації;
- виконання інформаційно-пошукових заходів, проведення аналітичних досліджень;
- обмін інформацією між інтегрованими банками даних ІІПС відповідних рівнів і забезпечення постійного зв’язку між ними, уніфікація технологічних процедур опрацювання документів, збирання, реєстрації, накопичення та обробки інформації, що надходить до кожного з банків даних;
- постійне формування, оновлення та адміністрування банків даних ІІПС, забезпечення достовірності, оперативного доступу та збереження інформаційного ресурсу;
- формалізація технологічних процесів обробки інформації, визначення типових маршрутних технологічних схем для їх виконання;
- забезпечення надійного зберігання інформаційних обліків, максимально зручна їх систематизація;
- забезпечення комплексного захисту інформації та розмежування доступу до інформації, що зберігається в ІІПС;
- автоматизація збирання даних про результати виконання технологічних процесів щодо інформаційних обліків, формування аналітичних і статистичних звітів

(довідок);

- інформаційне забезпечення управлінської діяльності, підготовка аналітично-довідкових матеріалів;
- наскрізний контроль за своєчасністю й повнотою надання первинних облікових та інформаційно-пошукових документів, проведення аналізу їх повноти, сумісності та об’єктивності.

Головним управлінням юстиції проводиться спеціальна перевірка щодо наявності в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні правопорушення, відомостей про кандидата. Порядок надання витягу з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення, регулюється Положенням, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 11.01.2012 № 39/5 [6]. Реєстратором Реєстру є держатель через Департамент антикорупційного законодавства та законодавства про правосуддя, який вносить або вилучає відомості про особу, яку притягнуто до кримінальної та адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення. Внесенню до Реєстру підлягають відомості про осіб, яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень. Підставою для внесення Реєстратором відомостей про особу, яку притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, є електронна копія рішення суду, яке набрало законної сили.

Відомості з Реєстру надаються у вигляді витягу з Реєстру та інформаційної довідки. Відповідно до п. 3.2 Положення витяг з Реєстру - документ, який свідчить про внесення відомостей про особу до Реєстру або про відсутність відомостей про таку особу в Реєстрі.

Головне управління юстиції надає безоплатно витяг з Реєстру протягом семи робочих днів на підставі письмового запиту:

- державних органів, органів місцевого самоврядування з метою проведення спеціальної перевірки відомостей про осіб, які претендують на зайняття посад, пов’язаних з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- правоохоронних органів - у разі необхідності отримання такої інформації в рамках кримінального або адміністративного провадження.

Якщо ж за результатами такого комплексного вивчення встановлено факт подання кандидатом неправдивих відомостей, йому буде відмовлено в призначенні та повідомлено правоохоронні органи. Однак при цьому доцільно враховувати, що недостовірною інформацією в цьому разі може вважатися інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені).

При визначенні недостовірності поданої інформації, на думку А.В. Лобасенко, необхідно виходити зі свідомого приховування чи перекручування інформації, що надається [7]. Тому при вирішенні питання про прийняття на службу особи в разі встановлення за результатами спеціальної перевірки факту подання кандидатом на зайняття посади неправдивої інформації, насамперед, має враховуватись характер виявлених розбіжностей. При цьому незначні описки чи технічні помилки в декларації не повинні розцінюватись як недостовірні відомості. Найбільша кількість випадків виявлення неправдивих відомостей під час проведення спеціальних перевірок на сьогодні пов’язана з перевіркою декларацій про майно,

доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру. Водночас значна кількість із таких випадків насправді стосується зазначення неправильних відомостей у таких деклараціях і пов'язана, зокрема, з помилками в частині обсягу даних, які перевіряються. Йдеться про те, що подекуди перевіряється інформація щодо членів сім'ї кандидата, в той час як відповідно до статті 11 Закону перевірки підлягають відомості лише щодо кандидата. Крім того, досить часто виявляються факти зазначення в деклараціях документально підтверджених доходів, відомостями про які органи податкової інспекції до цього не володіли, наприклад, щодо пенсій.

18 травня 2012 року Указом Президента України № 333/2012 Порядок організації проведення спеціальної перевірки відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування доповнено положеннями, згідно з якими спрощено процедуру проведення спеціальної перевірки, та розширено перелік виключень, коли вона не проводиться. Зокрема, це стосується випадків коли особа переводиться на іншу посаду в межах одного і того ж органу державної влади (державного органу) чи органу місцевого самоврядування, або переводиться з одного органу державної влади (державного органу) чи органу місцевого самоврядування до іншого. Також спеціальна перевірка не проводитиметься в разі, коли особа переводиться з органу державної влади (державного органу), що припинив діяльність, до органу державної влади (державного органу), який є його правонаступником.

Указом Президента України від 25 вересня 2013 року № 529/2013 Порядок було доповнено пунктом 5⁻¹. Відповідно до цього пункту кандидат, стосовно якого спеціальна перевірка вже проводилася, при призначенні, переведенні на посаду до іншого органу державної влади (державного органу), органу місцевого самоврядування письмово повідомляє про це відповідний орган разом із поданням заяви про призначення. Зазначений орган не пізніше наступного робочого дня після одержання повідомлення від кандидата надсилає за останнім місцем його роботи (служби), де проводилася спеціальна перевірка, запит про надання копії довідки про результати спеціальної перевірки, після отримання якої розглядається питання про призначення на посаду. Копія довідки про результати спеціальної перевірки надається відповідним органом державної влади (державним органом), органом місцевого самоврядування протягом п'яти робочих днів з дня одержання запиту. Зазначені зміни забезпечують суттєве скорочення строків перевірки відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Указом Президента України від 16 грудня 2014 року № 933/2014 було затверджено, що спеціальна перевірка відомостей при прийнятті на військові посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, для доукомплектування Збройних Сил України та інших військових формувань військовослужбовцями в разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці України, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення правового режиму воєнного стану здійснюється з урахуванням вимог частини четвертої статті 20 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу".

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Проведення спеціальних перевірок має важливе значення для всебічного, повного та об'єктивного вивчення інформації про особу, яка бажає обіймати посади, пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Важливе значення для підвищення ефективності здійснення спеціальних перевірок має налагодження ефективної співпраці між ініціаторами спеціальної перевірки та державними органами, уповноваженими на її здійснення.

Питання підвищення ефективності діяльності державних органів, уповноважених на здійснення спеціальної перевірки, є важливою умовою забезпечення законності та запобігання корупції державними службовцями, а тому має важливе як теоретичне, так і практичне значення, що обумовлює актуальність їх подальшого дослідження.

Література

1. Стратієнко Г.Д. Теоретико-методологічні засади та організаційно-правовий аспект добору кадрів для занять посад державної служби в Україні. // Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток". - [Електронний ресурс]: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=555>.
2. Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції" від 07.04.2011 № 3206-VI. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
3. Указ Президента України від 25 січня 2012 року № 33/2012 "Про затвердження Порядку організації проведення спеціальної перевірки відомостей щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування". - [Електронний ресурс]: <http://president.gov.ua/documents/14428.html>.
4. Закон України "Про очищення влади" від 16.09.2014 № 1682-VII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
5. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 12.10.2009 № 436, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 28 грудня 2009 р. за № 1256/17272 "Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України". - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09>.
6. Наказ Міністерства юстиції України від 23.03.2012 № 448/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 26 березня 2012 р. за № 449/20762 "Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки наявності в осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, корпоративних прав". - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0449-12>.
7. Лобасенко А.В. Запобігання корупції в органах державної влади шляхом проведення спеціальної перевірки // Роз'яснення щодо зміни Порядку спецперевірки осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. - [Електронний ресурс]: <http://kds.org.ua/blog/zapobigannya-koruptsii-v-organah-derzhavnoi-vladishlyahom-provedennya-spetsialnoi-perevirki>.

Пишна А.Г.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу ОДУВС

Надійшла до редакції: 27.11.2015

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ

Присяжнюк А. В.

У науковій статті розглядаються й аналізуються наукові погляди щодо визначення поняття та змісту об'єкта адміністративно-правового забезпечення перевезення пасажирів автомобільним транспортом в Україні.

Ключові слова: об'єкт адміністративно-правових відносин, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правове регулювання, пасажирські перевезення автотранспортом.

В научной статье рассматриваются и анализируются научные взгляды относительно определения понятия и содержания объекта административно-правового обеспечения перевозки пассажиров автомобильным транспортом в Украине.

Ключевые слова: объект административно-правовых отношений, административно-правовое обеспечение, административно-правовое регулирование, пассажирские перевозки автотранспортом.

In the scientific article discusses and analyzes scientific views on the definition and content ob'yektaadministrativno legal providing road passenger transport in Ukraine.

Keywords: object administrative legal relations, administrative and legal support, administrative regulation, passenger transport.

Серед теоретичних питань адміністративно-правового забезпечення у сфері перевезень пасажирів автомобільним транспортом важливе місце займає визначення його об'єкту.

Адміністративно-правове забезпечення в якості різновиду державного регулювання виступає механізмом імперативно-нормативного упорядкування організаційної діяльності суб'єктів та об'єктів управління та формування стійкого правового порядку їх функціонування шляхом застосування норм адміністративного права.

Адміністративно-правове забезпечення у сфері перевезень пасажирів автомобільним транспортом являє собою упорядковувачий, цілеспрямований вплив держави на суспільні відносини у сфері організації та здійснення пасажирських перевезень автомобільним транспортом, межі та сутність якого зумовлені його галузевим характером, та який полягає в організації ефективної діяльності підприємств, що надають послуги з автоперевезень пасажирів та їх багажу.

Неоднозначне розуміння адміністративно-правового забезпечення пасажирських перевезень автомобільним транспортом, у науковому обігу, породжує і неоднозначне тлумачення об'єкта адміністративно-правового регулювання цих відносин, що, на наш погляд, потребує свого наукового уточнення.

Питання стосовно поняття та змісту об'єкта адміністративно-правових відносин, у тому чи іншому вигляді, розглядалися у працях І.Л. Бачило, Ю.П. Битяка, С.В. Ківалова, Ю.М. Козлова, В.Я. Малиновського, М.І. Піскотіна, В.Й. Развадовського, А.Є. Рубана, О.С.

Фалатюка, Л.П. Юзькова та інших, але єдиної думки з цього приводу не вироблено

В науці адміністративного права об'єкт адміністративно-правового регулювання переважно розуміється як суспільство в цілому або його окремі складові чи сфери (галузі), на які здійснюється вплив суб'єкта регулювання. В контексті реформування загальних правових засад державного регулювання в Україні на сучасному етапі, серед питань, що актуалізуються, постає проблематика визначення автоперевезень як окремого об'єкта відповідного адміністративно-правового впливу, виділення його особливостей та формування правової бази існування.

Для визначення пасажирських перевезень автомобільним транспортом як окремого об'єкту адміністративно-правового забезпечення, перш за все, потрібно звернути увагу на етимологію самого поняття "об'єкт". Новий тлумачний словник української мови трактує це поняття як: 1) пізнавану дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї; 2) явище, предмет, на які спрямована певна діяльність, увага та ін.; 3) певна одиниця (споруда, підприємство, ділянка місцевості) господарського значення [1, с. 392].

В адміністративному праві вчені визначають об'єкт як те, заради чого виникають правовідносини. Так, Ю.П. Битяк вважає, що об'єктом адміністративно-правових відносин є поведінка учасників управлінських відносин (дії, утримання від дій). Це можуть бути речі, матеріальні цінності, продукти духовної творчості, особисті нематеріальні блага [2, с. 51]. С. В. Ківалов зазначає, що об'єктом адміністративних правовідносин є: поведінка, воля, свідомість, матеріальні цінності, нематеріальні блага та ін. [3, с. 66].

Ураховуючи ці та інші думки науковців, доцільним є розмежування понять "об'єкт адміністративно-правового забезпечення" і "об'єкт адміністративно-правового регулювання", оскільки адміністративно-правове забезпечення більш широке поняття, ніж адміністративно-правове регулювання, яке є його складовою, що надасть можливість сформулювати поняття об'єкта адміністративно-правового забезпечення у певній сфері.

Проблема визначення видів або рівнів об'єктів адміністративно-правового регулювання не отримала однозначного вирішення в науковій літературі. Ю.А. Тихомиров, наприклад, виділяє об'єкти-організації, які представлені організаціями, пов'язаними з виробництвом будь-якого продукту та органами держави. Крім того, в контексті розуміння об'єкта як кінцевого пункту регулюючого впливу, він виділяє такі його різновиди, як суспільство та його сфери (зокрема, економічна), галузі всередині кожної сфери, комплекси, регіони, адміністративно-територіальні одиниці, громади, низові об'єкти (підприємства). Ю.М. Козлов, відзначаючи таку характерну ознаку об'єкта, як його організаційно-ієрархічний характер, серед об'єктів виділяє: єдиний народногосподарський комплекс, сфери, галузі, міжгалузеві економічні комплекси,

підгалузі, виробничі ланки (підприємства, об'єднання), внутрішньовиробничі ланки [4, с. 72-73]. Л.П. Юзьков з урахуванням сформульованого ним поняття механізму державного регулювання вважає за необхідне виділяти організаційно-структурний та функціональний аспекти характеристики об'єктів. Організаційно-структурна характеристика об'єктів регулювання розкривається через систему організацій (підприємств, установ, їх об'єднань), яка має галузеву (міжгалузеву) основу диференціації та інтеграції (розподіл та об'єднання організацій по галузях, областях та сферах діяльності), а також територіальні рамки функціонування [5, с. 93]. Перевагу методологічного підходу щодо двохаспектного розуміння об'єктів державного регулювання (організаційно-структурного та функціонального) надають також Н. Р. Нижник та О.А. Машков [6, с. 260].

І.Л. Бачило стверджує, що керовані структури об'єднують комплексні об'єкти, галузеві керовані системи та первинні керовані об'єкти, наприклад, підприємства, які до того ж виступають також і в якості суб'єктів управління [7, с. 47]. М.І. Піскотін, розуміючи суспільство як загальний об'єкт державного регулювання, виділяє у ньому велику сукупність різноманітних конкретних об'єктів: людей, їх поведінку, територію, матеріальні та фінансові ресурси, техніку [8, с.216]. Дещо іншої думки, з цього питання, дотримується В.Я. Малиновський, який вважає, що безпосередніми об'єктами, на які справляє вплив той чи інший конкретний суб'єкт, є підпорядковані йому сектори (галузі) державного регулювання [9, с. 147].

Таку думку підтримує й В.Й. Развадовський. За його твердженням сутність державного управління транспортною системою полягає у наступному: об'єктом управління є транспортна система як складне, динамічне, соціальне явище; управління транспортною системою не можна розглядати у відриві від держави, її соціально-економічного розвитку; управління транспортною системою є особливою соціальною функцією, що виникає з потреб суспільства у безпечному переміщенні до місця призначення з найменшими витратами часу, супроводить його історію. Він відзначає, що державному управлінню транспортною системою притаманні певні властивості: здійснюється на основі закону; має активний, цілеспрямований характер; має загальносистемний характер, тобто управлінський вплив здійснюється на усі складові транспортної системи; має організуючий характер; виражається у правових і організаційних формах; захищає право власності; для управління структурними змінами у сфері діяльності транспорту використовує як прямі адміністративні так і непрямі економічні методи; суб'єкти державного управління у межах компетенції контролюють діяльність суб'єктів господарювання недержавної форми власності у транспортній сфері; забезпечує безпеку переміщень у сфері діяльності транспортної системи. У сфері державного управління транспортною системою діють внутрішньо системні та зовнішньо системні відносини [10, с.16-17].

На наш погляд, можна погодитися з точкою зору В.Й. Развадовського, що за функціональним підходом об'єктом адміністративно-правового забезпечення (організаційного та правового) у транспортній сфері є люди, відносини між якими здійснюються у сфері діяльності транспортної системи. Об'єкти транспортної системи, які потребують свого адміністративно-правового регулювання, можна структурувати за такими ознаками: територіальний (загальнодержавний,

обласний, районний, місцевий - сільській, селищний); певний вид транспортних засобів, шляхом використання яких задовольняється інтерес у переміщеннях; форма власності (приватний, державний, колективний, комунальний); призначення (загального користування, відомчий, шляхи сполучення загального користування); особливості правового регулювання (транспортні засоби, транспортна інфраструктура, транспортні послуги, учасники руху транспортних засобів та ін.).

У межах кожної з виділених підсистем можна виділити окремі елементи: підприємства, шляхи сполучення, засоби перевезення, вокзали, землі транспорту та споруди, інфраструктура забезпечення тощо [10, с.18].

Викладене дає підстави зробити висновок про те, що об'єктами адміністративно-правового забезпечення у сфері автомобільних пасажирських перевезень доцільно вважати окремі галузі соціального життя зокрема, транспорт взагалі, автомобільний транспорт і сферу пасажирських перевезень як підгалузь автомобільного транспорту, діяльність якої забезпечується за допомогою норм адміністративного права. Тому цілком обґрунтовано можна вважати, що перевезення пасажирів автомобільним транспортом виступає специфічним об'єктом адміністративно-правового забезпечення, який має визначальне значення для розвитку автотранспортної системи, економіки, надання послуг та формування соціально-орієнтованої держави.

Література:

1. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущо. - К.: Аконті, 1998. - Т. 3 : Обє-Роб. - 1998. - 927 с.
2. Административное право Украины.-2-е изд., перераб. и доп. [Учебник для студентов высш. учеб. заведений юрид. спец. / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцкий, В.Н. Гарашук и др.]; Под ред. проф. Ю.П.Битяка. - Харьков: Право, 2003.-576 с.
3. Адміністративне право України. Підручник/ За заг. ред. академіка С.В. Ківалова. - Одеса: Юрид. літ., 2003.-896с.- С.783.
4. Козлов Ю.М., Фролов Е.С. Научная организация управления и право. / Ю.М.Козлов, Е.С. Фролов - М.: Московский университет, 1986. - 245с.
5. Юзьков Л.П. Государственное управление в политической системе развитого социализма / Л.П. Юзьков - К.,1984.-156с.
6. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління: Навч. посіб. / Н.Р. Нижник, О.А. Машков - К.: УАДУ, 1998.
7. Бачило І.Л. Функции органов управления (правовые проблемы оформления и реализации). / И.Л. Бачило - М.: Юрид. лит., 1976. - 200 с.
8. Пискотин М.И. Советское бюджетное право: учебник. / М.И. Пискотин- М., 1971. - 457 с.
9. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика. Навч. посіб. / В.Я. Малиновський. - К.: Атіка, 2003. - 260 с.
10. Развадовський В.Й. Державне регулювання транспортної системи України (адміністративно-правові проблеми та шляхи їх розв'язання): Автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Развадовський Віктор Йосипович. - Х.: 2004. - 37 с.

Присяжнюк А.В.

здобувач ОДУВС

Надійшла до редакції: 09.11.2015

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ФІНАНСОВОГО ЛІЗИНГУ

Романюк І. П.

У статті розглядається науковий аналіз сутності та механізм цивільно-правового регулювання лізингових правовідносин в Україні. В умовах ринкових відносин та економічної нестабільності в Україні постає питання раціонального та ефективного використання наявних ресурсів при освоєнні нових сучасних способів організації виробництва, пошуку ефективних методів пришвидшеного розвитку найбільш перспективних галузей. Зокрема, пріоритетними є потреби модернізації основних засобів, експлуатації сучасного обладнання. Це вимагає значних капіталовкладень і зумовлює необхідність залучення інвесторів, створення для них преференцій та пільгового режиму. Одним із напрямків вирішення питання придбання необхідного для виробництва обладнання є розвиток відносин лізингу, зокрема фінансового лізингу.

Ключові слова: лізинг, фінансовий лізинг, договір, цивільно-правовий договір, правовідносини, правочин.

В статье рассматривается научный анализ сути и механизма гражданско-правового регулирования лизинговых правоотношений в Украине. В условиях рыночных отношений и экономической нестабильности в Украине возникает вопрос рационального и эффективного использования имеющихся ресурсов при освоении новых современных способов организации производства, поиска эффективных методов ускоренного развития наиболее перспективных отраслей. В частности, приоритетными являются потребности модернизации основных средств, эксплуатации современного оборудования. Это требует значительных капиталовложений и приводит к необходимости привлечения инвесторов, создания для них преференций и льготного режима. Одним из направлений решения вопроса приобретения необходимого для производства оборудования является развитие отношений лизинга, в том числе финансового лизинга.

Ключевые слова: лизинг, финансовый лизинг, договор, гражданско-правовой договор, правоотношения, сделка.

In the article the scientific analysis of the essence and mechanism of civil-legal regulation of leasing relations in Ukraine. In conditions of market relations and economic instability in Ukraine raises the question of rational and efficient use of available resources at osvoyenni new modern ways of production organization, finding effective methods of accelerated development of the most promising industries. In particular, The priority is the need for modernization of fixed assets, operation of modern equipment. This requires considerable kapitalovkladen i determines the necessity of attracting investors, creating for them preferentsiy and pilhovoho regime. One of the directions of resolving the acquisition of equipment necessary for production is the development of leasing relations, including financial leasing.

Keywords: leasing, financial leasing, contract, civil contract, legal, transaction.

В умовах ринкових відносин та економічної нестабільності в Україні постає питання раціонального та ефек-

тивного використання наявних ресурсів при освоєнні нових сучасних способів організації виробництва, пошуку ефективних методів пришвидшеного розвитку найбільш перспективних галузей. Зокрема, пріоритетними є потреби модернізації основних засобів, експлуатації сучасного обладнання. Це вимагає значних капіталовкладень і зумовлює необхідність залучення інвесторів, створення для них преференцій та пільгового режиму. Одним із напрямків вирішення питання придбання необхідного для виробництва обладнання є розвиток відносин лізингу, зокрема фінансового лізингу.

Метою роботи є проведення комплексного наукового аналізу сутності та механізму цивільно-правового регулювання лізингових правовідносин в Україні.

Завдання дослідження зумовлені постановленою метою і полягають у тому, щоб визначити правову природу договору фінансового лізингу, охарактеризувати його ознаки.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в рамках цивільно-правової конструкції фінансового лізингу.

Науково-теоретичну базу дослідження складають праці видатних вітчизняних та зарубіжних дослідників проблем цивільного та господарського права, а також історії та загальної теорії права, а саме, М.М. Агаркова, І.А. Безклубого, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, О.А. Підпригори, Є.О. Харитонова, В.С. Щербини, В.Ф. Яковлева та ін. Більшість досліджень присвячені комплексному аналізу договору фінансового лізингу як різновиду договору лізингу. Тільки окремі дослідження присвячені структурі та правовому регулюванню відносин фінансового лізингу в умовах ринкової економіки.

Договір фінансового лізингу характеризується ширшою регламентацією прав і обов'язків сторін. При цьому норми національного законодавства достатньо детально, порівняно з іншими видами договорів, регулюють порядок укладення, зміни та припинення договору фінансового лізингу. Водночас, за роки розвитку ринкових відносин не вдалося сформувати стійкої, адаптованої до сучасних потреб суспільства, практики укладення та застосування вказаного виду цивільно-правових договорів. До того ж, неузгодженість положень нормативно-правових актів, наявні прогалини та суперечності, велика кількість проблемних питань, які урегульовані не законодавством, а судовою практикою, котра часто є суперечливою, вимагають наукового дослідження та аналізу договору лізингу.

Аналіз існуючої договірної та судової практики з досліджуваного питання дозволяє вказати, що при оформленні такого договору сторони часто допускають помилки, що має наслідком неправильну кваліфікацію договору, визнання його неукладеним. Крім того, сторони не використовують в повному обсязі надані законом права для максимального забезпечення реалізації своїх інтересів.

Здійснення фінансового лізингу підприємцями можливо за наявності сумісних кореспондуючих зобов'язань. Такі зобов'язання можуть виникнути тільки з договору фінансового лізингу, який є юридичним фактом для виникнення лізингових правовідносин.

Тому, основою в лізингових правовідносинах є саме договір фінансового лізингу, який встановлює, змінює

© І.П. Романюк, 2015

або припиняє права і обов'язки сторін, що беруть участь в лізинговій операції.

Для ґрунтовного та всебічного дослідження договору фінансового лізингу необхідно передусім з'ясувати значення понять "фінансовий лізинг" та "договір фінансового лізингу". Це дозволить визначити зміст договору фінансового лізингу, його структуру, охарактеризувати основні елементи.

На законодавчому рівні дефініція терміну "фінансовий лізинг" сформульовано у Законі України "Про фінансовий лізинг" - це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. За договором фінансового лізингу (далі - договір лізингу) лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Таке законодавче визначення фінансового лізингу дозволяє виділити наступні ознаки домовленості між лізингодавцем, лізингоодержувачем та(або) продавцем (постачальником):

а) лізингодавець зобов'язується перед лізингоодержувачем набути право власності на річ, визначену останнім, у продавця (постачальника);

б) лізингодавець зобов'язується передати річ у володіння та користування лізингоодержувачу на певний строк і за сплату певних лізингових платежів;

в) строк володіння та користування лізингоодержувача річчю має становити не менш як один рік.

Відповідно до чинного Господарського кодексу України фінансовий лізинг є одним із видів лізингу, залежно від особливостей здійснення лізингових операцій. У цілому повторюючи ознаки, встановлені Цивільним кодексом України, норми Господарського кодексу України вводять кілька додаткових критеріїв: а) лізингодавець інвестує у придбання об'єкта лізингу власні чи залучені фінансові кошти; б) об'єкт лізингу передається лізингоодержувачу у виключне користування. До того ж фінансовий лізинг визначається як господарська діяльність. Відтак, за змістом цього нормативного акта, остання повинна здійснюватися суб'єктами господарювання, тобто юридичними та фізичними особами - суб'єктами підприємницької діяльності.

Ще одне визначення фінансового лізингу закріплено Податковим кодексом України. Відповідно до положень цього Кодексу фінансовий лізинг (оренда) - господарська операція, що здійснюється фізичною або юридичною особою і передбачає передачу орендарю майна, яке є основним засобом згідно з цим Кодексом і придбане або виготовлене орендодавцем, а також усіх ризиків та винагород, пов'язаних з правом користування та володіння об'єктом лізингу. При цьому встановлено умови, за наявності яких б однієї з яких, лізинг вважатиметься фінансовим. Ознаки договору фінансового лізингу, подані в Податковому кодексі України, визначають фінансовий лізинг як об'єкт оподаткування.

В подальшому ми будемо досліджувати фінансовий лізинг як предмет регулювання цивільного права. При цьому, по-перше, потрібно чітко встановити наступне: якщо фінансовий лізинг є одним з видів підприємницької діяльності для сторони, то сторона повинна мати статус суб'єкта підприємницької діяльності, а власне договір фінансового лізингу вважатиметься господарським

із застосуванням до нього положень Господарського кодексу України та іншого законодавства, що регулює господарську діяльність. В інших випадках на відносини фінансового лізингу поширюються положення Цивільного кодексу України. Також необхідно враховувати, що Законом України "Про фінансовий лізинг" передбачена особливість стосовно одного з суб'єктів непрямих лізингових відносин - лізингодавця. Ним, відповідно до ст. 4 вказаного Закону, може бути виключно юридична особа.

Правовідносини, які виникають між сторонами фінансового лізингу, регламентуються відповідним договором. Під договором фінансового лізингу потрібно розуміти договір, за яким одна сторона (лізингодавець) зобов'язується придбати у власність майно у продавця і передати це майно у відплатне володіння і користування другій стороні (лізингоодержувачеві) на строк, за який амортизується вся чи більша частина вартості майна, після збігу якого майно переходить у власність лізингоодержувача або може бути викуплене ним за залишковою вартістю [11].

З точки зору класифікації угод (правочинів) та договорів, договір фінансового лізингу виступає консенсуальною, відплатною, двосторонньою угодою (правочином). Потрібно вказати, що серед правників немає єдиної точки зору, щодо того чи договір фінансового лізингу є дво- чи багатостороннім. Ми погоджуємось з науковцями, які обґрунтовують двосторонній характер досліджуваного договору. Сторонами договору фінансового лізингу є лізингодавець і лізингоодержувач, а продавець, незважаючи на те, що в Законі України "Про фінансовий лізинг" він визнається суб'єктом лізингу, не є стороною договору фінансового лізингу. Між лізингодавцем та продавцем виникають на основі договору купівлі-продажу [10].

Істотними умовами договору лізингу є: предмет договору (склад і вартість майна), порядок і строки його передачі лізингоодержувачу; строк дії договору; розміри та графік внесення лізингових платежів; склад та строк надання лізингодавцеві інформації про технічний стан майна; правові наслідки закінчення строку дії договору. В договорі фінансового лізингу, крім умов, перерахованих вище, повинен бути визначений також порядок придбання лізингодавцем майна. Якщо договором фінансового лізингу передбачено, що після закінчення строку дії договору лізингоодержувач має право викупити його, крім умов, передбачених вище, такий договір повинен також передбачати залишкову вартість майна на момент його викупу та строк сплати лізингоодержувачем вказаної суми [8].

Водночас, протягом тривалого часу науковці дискутують про різноманітні аспекти цивільно-правової природи договору фінансового лізингу, а саме про співвідношення фінансового лізингу зі схожими за правовою природою договірними зобов'язаннями та місце у системі договірних зобов'язань.

В результаті цієї дискусії сформувалося дві основні теорії: 1) фінансовий лізинг у цілому можна пояснити та врегулювати нормами традиційних договірних конструкцій, розроблених ще за часів римського приватного права (найм, купівля-продаж, кредит, доручення тощо) [8]; 2) з огляду на специфічність і своєрідність досліджувані відносини не можуть бути адекватно пояснені та ефективно врегульовані традиційними цивільно-правовими конструкціями, тобто є особливими договірними зобов'язаннями sui generis [9]. При цьому сприйняття законодавцем

однієї з цих теорій матиме своїм наслідком, відповідно, або адаптацію існуючих договірних конструкцій у межах певного правопорядку з метою врегулювання лізингових відносин, або спонукає його до розробки спеціальних механізмів правового регулювання таких відносин.

Вважаємо, що договір фінансового лізингу та відносини, які виникають при його укладенні, не можуть бути врегульовані нормами традиційних договірних конструкцій з наступних причин. По-перше, законодавець встановлює вимоги до предмету договору фінансового лізингу - відповідати специфікаціям та умовам, які встановлені лізингоодержувачем. До того ж, майно, яке передається, має бути спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) і, як правило, за кошти лізингодавця [4].

По-друге, залежно від того, хто обирає продавця (постачальника) предмета договору, лізингоодержувач чи лізингодавець, відповідальність за порушення зобов'язання щодо продажу (поставки) предмета договору лізингу, його якості, комплектності, справності, доставки, заміни, безоплатного усунення недоліків, монтажу та запуску в експлуатацію тощо, несе або продавець (постачальник), або продавець (постачальник) та лізингодавець солідарно. При цьому брати участь у лізингових зобов'язаннях в якості лізингодавця мають право будь-які юридичні особи.

По-третє, за загальним правилом, ризик випадкового знищення або пошкодження речі несе лізингоодержувач, який зобов'язаний виконувати свої грошові зобов'язання перед лізингодавцем у повному обсязі [5]. Водночас, право власності на предмет договору лізингу належить лізингодавцю. Лізингоодержувач не має права розпоряджатися предметом лізингу, оскільки він не є його власником.

По-четверте, законодавчо встановлено, що строк лізингу не може бути меншим за один рік. Під терміном строк фінансового лізингу потрібно розуміти строк від дати передання майна лізингоотримувачу до дати набуття права власності на таке майно або здійснення останнього лізингового платежу лізингоотримувачем, залежно від того, яка подія сталася раніше [7].

Вказане дозволяє зробити висновок, що юридична мета даного договору полягає у передачі майна в строкове відплатне користування з подальшим можливим набуттям його у власність. Тому, незважаючи на наявність спільних рис з іншими договірними зобов'язаннями, концептуальні відмінності фінансового лізингу дозволяють говорити про самостійне місце лізингових зобов'язань у доктринально обґрунтованій та законодавчо закріпленій системі цивільно-правових договірних зобов'язань у складі договірного права України.

На основі вказаного, можемо зробити висновок, що договір фінансового лізингу - це договір між лізингодавцем та лізингоодержувачем, за яким одна сторона (лізингодавець) зобов'язується, відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов, придбати у власність майно у продавця і передати це майно у відплатне володіння і користування другій стороні (лізингоодержувачеві) на строк не менше одного року за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Проведене дослідження цивільно-правової конструкції фінансового лізингу дозволяє зробити наступні висновки:

в умовах ринкової економіки, нестабільної економічної ситуації в державі та недостатньої кількості власних фінансових ресурсів фінансовий лізинг, є важливим механізмом залучення новітніх засобів виробництва, забезпечення його модернізації, відповідності потребам суспільства та вимогам науково-технічного прогресу;

визначення поняття фінансового лізингу закріплено у декількох нормативно-правових актах, зокрема: Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України, Податковому кодексі України, Законі України "Про фінансовий лізинг". Останній є спеціальним нормативно-правовим актом у досліджуваній сфері. До того ж у Податковому кодексі України фінансовий лізинг розглядається як об'єкт оподаткування;

конститутивними ознаками фінансового лізингу як цивільно-правової категорії є наступні: 1) на момент укладення договору фінансового лізингу лізингодавець не є власником предмета лізингу, а лише зобов'язується придбати його у визначеного продавця (постачальника); 2) лізингові відносини виникають, змінюються та припиняються виключно між трьома учасниками (лізингодавцем, лізингоодержувачем та продавцем); 3) з моменту укладення договору фінансового лізингу та після вчинення лізингодавцем дій, спрямованих на інформування продавця про мету укладення з ним договору купівлі-продажу (поставки), між лізингоодержувачем та продавцем виникає прямий правовий зв'язок щодо умов продажу (поставки) предмета лізингу; 4) якщо обрання продавця здійснено лізингодавцем останній солідарно з продавцем нестиме відповідальність перед лізингоодержувачем за порушення умов продажу (поставки) предмета лізингу. Фінансовий лізинг як вид цивільно-правових відносин (лізингові зобов'язання) - це вид договірних зобов'язань, що виникають на підставі укладення договору лізингу та реалізуються за допомогою купівлі-продажу та інших цивільно-правових конструкцій між лізингодавцем, лізингоодержувачем та продавцем (постачальником) з приводу придбання, передачі, користування та повернення відповідної речі (предмета лізингу);

аналізуючи цивільно-правовий характер договору лізингу як юридичного факту, з яким пов'язується виникнення лізингових зобов'язань, встановлено, що він є взаємозобов'язуючим, відплатним та строковим цивільно-правовим договором. В результаті розробки цивільно-правової конструкції лізингу додатково обґрунтовано визначення договору лізингу як двостороннього (укладається між лізингодавцем та лізингоодержувачем) та консенсуального (вважається укладеним з моменту досягнення між сторонами договору домовленості щодо усіх його істотних умов) цивільно-правового договору;

регламентування відносин фінансового лізингу здійснюється на основі договору за яким одна сторона (лізингодавець) зобов'язується придбати у власність майно у продавця і передати це майно у відплатне володіння і користування другій стороні (лізингоодержувачеві) на строк, за який амортизується вся чи більша частина вартості майна, після збігу якого майно переходить у власність лізингоодержувача або може бути викуплене ним за залишковою вартістю. З точки зору класифікації угод (правочинів) та договорів, договір фінансового лізингу виступає консенсуальною, відплатною, двосторонньою угодою (правочином). При цьому сторонами досліджуваного договору виступають лізингодавець та лізингоодержувач, а відносини між продавцем та лізин-

годавцем виникають на основі договору купівлі-продажу; сторонами договору фінансового лізингу є лізингодавець та лізингоодержувач. Лізингоодержувач – це фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця. Лізингодавцем є юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу. Останнім може бути також юридична особа, яка набула статусу фінансової установи. Правовий статус сторін досліджуваного договору визначається взаємними правами та обов'язками, які за своєю природою є зобов'язально-правовими, а також відповідальністю за невиконання або недотримання обов'язків. Специфіку договору фінансового лізингу визначає умова про можливість переходу права власності на його предмет до лізингоодержувача. Так сторони вправі укласти в подальшому договір купівлі-продажу такого предмету. Водночас, вважаємо, що потребує врегулювання можливість дострокового викупу предмета договору фінансового лізингу, а також можливість здійснення платежів за договором не лише у грошовій формі; договір лізингу являє собою окремий цивільно-правовий договір *sui generis*.

Література

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року № 436-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print1393698484043698>.
2. Кодекс торговельного мореплавства від 23.05.1995 року № 176/95-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1393876382179450>.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1393698485558097>.
5. Закон України “Про фінансовий лізинг” від 16.12.1997 року № 723/97-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80>.
6. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 року №2121-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
7. Наказ Міністерства фінансів України “Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби”” від 27.04.2000 року № 92 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288>.
8. Карпечкін, Т. П. Договір фінансового лізингу: поняття та основні елементи / Т. П. Карпечкін // Актуальні проблеми держави і права. - 2008. - Вип. 38. - С. 204-209.
9. Сычёв С.А. Правовая природа договора финансовой аренды лизинга: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / С.А. Сычёв. -С.-Пб., 2006. - 22с.
10. Цивільне право України : навчальний посібник. У 2-х томах / [В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилинкова та ін.]; За ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої. - К.: Юрінком Інтер, 2007. - 552 с.
11. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / [Т.В. Боднар, С.М. Бервено, І.А. Безклубий та ін.]; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. - 3-тє вид., перероб. і допов. - К.: Юрінком Інтер, 2010. - 1176с.

Романюк І.П.,

студентка 4 курсу

Інститут післядипломної освіти
Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

Надійшла до редакції: 12.11.2015

УДК 342.9:343.961(477)

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Цуканова Г. В.

Стаття присвячена визначенню суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. У зв'язку з цим розглянуті такі поняття, як правосуб'єктність і, адміністративна правосуб'єктність, суб'єкт адміністративно-правового регулювання і суб'єкт адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності.

Ключові слова: суб'єкт права, правовий статус, адміністративна правосуб'єктність, суб'єкт адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, система суб'єктів адміністративно-правового регулювання державної нотаріальної діяльності.

Статья посвящена определению субъектов административно-правового регулирования нотариальной деятельности в Украине. В связи с этим рассмотрены такие понятия, как правосубъектность и административная правосубъектность, субъект административно-правового регулирования и субъект административно-правового регулирования нотариальной деятельности.

© Г.В. Цуканова, 2015

Ключевые слова: субъект права, правовой статус, административная правосубъектность, субъект административно-правового регулирования нотариальной деятельности, система субъектов административно-правового регулирования государственной нотариальной деятельности.

The article is devoted to the definition of administrative and legal regulation of notarial activities in Ukraine. In this connection discussed concepts such as legal and administrative personality, an administrative regulation and an administrative and legal regulation of notarial activities.

Keywords: entity, legal status, legal administration, an administrative regulation of the notarial system of administrative and legal regulation of public notary.

Постановка проблеми. Успішне здійснення правозахисної функції в державі можливе за участі у цьому процесі нотаріату, на який покладено завдання забезпечити

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

захист прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, запобігання правопорушенням є основним завданням нотаріату, авторитет і значення якого невинно зростає в нинішніх умовах реформування соціально-економічних відносин. Дослідження правовідносин, що виникають у сфері нотаріальної діяльності викликає необхідністю аналізу правового статусу суб'єктів, що здійснюють даний вид регулювання. Варто зазначити, що вказані правовідносини є достатньо складним видом відносин, оскільки вони характеризуються приватно-правовим та публічно-правовим змістом.

В юридичній літературі питання, що стосується визначення суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні, досліджували такі вчені, як: В.В. Баранков, Л.О. Баранкова, Т.Й. Білоус, Г.О. Гулевська, Л.В. Драгенович, Н.В. Карнарук, Т.О. Коломоєць, В.В. Комаров, В.В. Лосєв, М.П. Ляпідевський, С.М. Сміян, С.Я. Фурса, І.Г. Черемних, В.М. Черниш, Л.Е. Ясінська, Д.І. Яворницький та інші.

Метою статті є вивчення правового статусу суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні на основі досягнень правової науки та правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання щодо суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності доцільно з'ясувати зміст поняття правосуб'єктності. Адже, основною категорією, що визначає статус кожного суб'єкта правовідносин є правосуб'єктність. Більше того, саме зміст та обсяг правосуб'єктності визначає чи взагалі особа є суб'єктом права.

Наукова література свідчить, що правосуб'єктність є здатністю фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Відносно юридичних осіб ця здатність виявляється в їх компетенції, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій [1, с. 697]. Правосуб'єктність складається з правоздатності, дієздатності та в деяких випадках із деліктоздатності.

Враховуючи тему нашого дослідження варто звернути увагу до адміністративної правосуб'єктності, яка на думку вітчизняної дослідниці Т.О. Мацелик, виявляється як здатність суб'єкта адміністративного права мати адміністративні права та нести відповідні обов'язки. Потенційна здатність мати права і обов'язки у сфері адміністративно-правового регулювання (адміністративна правоздатність), реалізовувати надані права і обов'язки у цій сфері державного управління (адміністративна дієздатність), наявність суб'єктивних прав та обов'язків у сфері державного управління, формують адміністративно-правовий статус суб'єкта, а саме адміністративну правоздатність та адміністративну дієздатність, які є складовими адміністративної правосуб'єктності [2, с. 267].

Доктор юридичних наук Т.О. Мацелик, досліджуючи склад правосуб'єктності, наголошує, що адміністративна правоздатність - це здатність суб'єкта мати права та обов'язки у сфері державного управління. Правоздатність з'являється з моменту виникнення суб'єкта. Якщо йдеться про фізичну особу, то з моменту народження громадянина; про юридичну - з моменту державної реєстрації підприємства, закладу, організації. Припиняється правоздатність з моменту зникнення суб'єкта. Тоді як адміністративна дієздатність, на думку дослідниці, це здатність суб'єкта самостійно, свідомими діями реалізо-

увати надані йому права і виконувати покладені на нього обов'язки у сфері державного управління. Складовою дієздатності є адміністративна деліктоздатність, тобто здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність, за порушення адміністративно-правових норм [3, с. 112; 2, с. 267].

Змістовною є думка професора В.К. Колпакова, який пише, що суб'єктивні права, якими наділені суб'єкти у сфері адміністративно-правового регулювання державної нотаріальної діяльності, варто розглядати як "надану і гарантовану державою, а також закріплену в адміністративно-правових нормах міру можливої (дозволеної) поведінки у правовідносинах, яка забезпечена кореспондуючим обов'язком іншого учасника правовідносин" [4, с. 114].

Отже, проаналізувавши поняття "адміністративна правосуб'єктність" можна стверджувати, що правосуб'єктністю суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності є певні адміністративні права та відповідні адміністративні обов'язки.

Перш ніж перейти до визначення суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності та їх повноважень, доречним буде розглянути думку вчених щодо категорії "суб'єкт", адже на даний час із проведенням адміністративно-територіальної реформи перед державою постають проблеми, які стосуються компетенції, структури та інших особливостей суб'єкта адміністративно-правового регулювання. На думку професора В.К. Колпакова, суб'єкт - це джерело впливу того, хто виконує функції керівництва і впливає на об'єкт з метою переведення його у новий стан [4, с. 9], а Ю.Є. Булигін, визначає суб'єкт, як елемент системи адміністративно-правового регулювання, що генерує процес її функціонування [5, с. 220].

Академік О.М. Бандурка, під даним терміном розуміє структурно-окреслені спільноти людей з органами управління, що формуються ними, та керівним складом (на персональному рівні) [6, с. 14]. У академічному тлумачному словнику під поняттям "суб'єкт" з точки зору юридичного розуміння, визначено особу або організацію як носій певних прав і обов'язків [7, с. 442].

Розглянувши поняття "суб'єкту", можна визначити, що суб'єкт адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності - це юридичні особи публічного та приватного права і фізичні особи, які за чинним законодавством мають певні повноваження у сфері адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, визначаються державою (або діють за дорученням держави) та наділені необхідними владними повноваженнями щодо здійснення певних управлінських функцій по відношенню до нотаріальної діяльності в межах, встановлених відповідними нормативними-правовими актами та є прямим свідченням адміністративно-правового регулювання.

Слід зазначити, що характеристику суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності доцільно надавати шляхом аналізу їхніх відповідних повноважень. Причому, розглядаючи дане питання, потрібно виходити з того, що права органів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності постають в той же час і як їх обов'язки, оскільки діяльність з приводу здійснення своїх повноважень завжди пов'язана з виконанням покладених на цей орган обов'язків.

До системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності можна віднести:

Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України; Міністерство юстиції України та його територіальні управління; Департамент з питань нотаріату та банкрутства; Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату та Комісію з розгляду питань щодо анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю; Нотаріальну палату України та інші легалізовані в установленому порядку об'єднання нотаріусів; державні нотаріальні архіви та нотаріальні контори; інші зацікавлені підприємства, установи, організації та громадяни, які за чинним законодавством мають певні повноваження у сфері адміністративно-правового регулювання державної нотаріальної діяльності [8; 9; с. 96].

Незважаючи на вказану досить значну чисельність суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, різноманітність їх правового статусу, всім цим суб'єктам характерні певні повноваження, через які проявляється їхній контроль та вплив на нотаріальну діяльність.

Слід зазначити, що Верховна Рада України є законодавчим органом, Президент України виступає як гарант Конституції України, а Кабінет Міністрів України є органом загальної компетенції, тому такі суб'єкти адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності не впливають і не регулюють діяльність нотаріусів на пряму, а здійснюють функції держави в цілому, а саме через повноваження інших органів.

Головним центральним органом у сфері регулювання нотаріальної діяльності є Міністерство юстиції України (далі - Мін'юст), який забезпечує організацію роботи нотаріату та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванню тероризму (щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги).

Мін'юст у сфері державної нотаріальної діяльності, відповідно до Положення про Міністерство юстиції України (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228) в межах своїх повноважень здійснює державне регулювання нотаріальної діяльності. Повноваження Міністерства юстиції України в сфері нотаріальної діяльності охоплюють всі стадії контрольного циклу - від планування, організації та проведення контрольних заходів до вирішення питання про усунення виявлених порушень та притягнення винних осіб до відповідальності.

Суб'єкти адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, які діють на місцях, представлені Головними управліннями юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі, які, відповідно до Положення підпорядковуються Мін'юсту та є його територіальними органами, входять до сфери його управління, беруть участь у забезпеченні реалізації державної правової політики. Головне територіальне управління юстиції здійснює свої повноваження як безпосередньо, так і через утворені в установленому порядку районні, районні у містах, міські, міськрайонні, міжрайонні управління юстиції. Відповідно до Положення про Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі, затвердженого наказом Міністерства юстиції від 23.06.2011 № 1707/5, до основних завдань управління юстиції відносять організацію роботи нотаріату [10].

Слід зазначити, що на Головне управління юстиції

покладені всі функції щодо організації і контролю нотаріальної діяльності в Україні. Головне територіальне управління юстиції здійснює перевірки на місцях, одержує інформацію з питань застосування законодавства, надає пропозиції щодо підготовки юридичних кадрів та інше. Міськрайонні управління юстиції забезпечують роботу нотаріату, а саме: сприяють організації роботи нотаріальних контор, які працюють на території району (міста) і сприяють організації надання нотаріусами правової допомоги населенню району (міста) з питань учинення нотаріальних дій [11].

Виходячи з вищесказаного щодо класифікації повноважень, якими наділені Міністерство юстиції та відповідні управління юстиції щодо реалізації функцій адміністративно-правового регулювання, можна погодитися з думкою Г. Гулевської, яка у своєму науковому дослідженні, розподіляє повноваження наступним чином: по-перше, повноваження, які становлять організаційну групу (керівництво нотаріусами, забезпечення допуску до професії, а саме: організація стажування осіб, що мають намір зайнятися нотаріальною діяльністю, проведення кваліфікаційних іспитів, видачі та анулювання свідоцтв про право на заняття нотаріальною діяльністю, визначення нотаріальних округів тощо); по-друге, це повноваження щодо здійснення нормативних функцій (видання різноманітних наказів, інструкцій, правил та інших правових актів, що стосуються нотаріальної діяльності); по-третє, повноваження щодо здійснення методичних функцій (узагальнення нотаріальної практики, проведення методичних семінарів, нарад, здійснення відповідної видавничої діяльності, тощо); по-четверте, повноваження в галузі контролю (зокрема, це контроль за виконанням професійних обов'язків і контроль за дотриманням правил нотаріального діловодства) [12, с. 182].

Головним суб'єктом адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності є структурний підрозділ Міністерства юстиції України, Департамент з питань нотаріату та банкрутства.

До повноважень Департаменту з питань нотаріату та банкрутства належать забезпечення виконання завдань, покладених на Міністерство, щодо формування і забезпечення реалізації державної політики у сфері нотаріату, а саме: організувати і перевіряє роботу нотаріальних контор, архівів, Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі по здійсненню ними керівництва та контролю за діяльністю нотаріусів; вивчає, аналізує та узагальнює практику роботи нотаріусів, застосування ними чинного законодавства і вживає заходів щодо вдосконалення організації нотаріальної діяльності; надає методичну допомогу з питань вчинення нотаріальних дій працівникам Міністерства закордонних справ України; консульським установам та дипломатичним представництвам України за кордоном; забезпечує видачу свідоцтв про право на зайняття нотаріальною діяльністю; здійснює контроль за реєстрацією нотаріальної діяльності; забезпечує організацію роботи Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату; здійснює нормативно-методичне забезпечення єдиних та державних реєстрів у системі нотаріату; здійснює підготовку нотаріально оформлених документів для їх подальшої консульської легалізації та інше [8].

Наступним суб'єктом адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності є Вища кваліфікаційна комісія нотаріату яка утворюється при Міністерстві юсти-

ції України [13]. Функціонування Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату регулюється Положенням про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 р. № 923. До її повноважень відносять: розгляд подання про допуск осіб, які мають намір скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, до його складення; забезпечення проведення кваліфікаційного іспиту; розгляд подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю [14].

Також суб'єктом адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності є Нотаріальна палата України. Нотаріальна палата України, (далі - НПУ) діє на підставі статуту, який затверджений 10 січня 2014 р. Протоколом № 2 з'їзду нотаріусів України. Відповідно до статуту, НПУ є недержавною, неприбутковою професійною організацією, яка об'єднує всіх нотаріусів України на засадах обов'язкового членства, відповідно до статті 16 Закону України "Про нотаріат" [15]. НПУ є організацією, яка здійснює професійне самоврядування у сфері нотаріату, тобто функціонує на засадах законності, гласності, демократичності, колегіальності, виборності, обов'язковості членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їх компетенції, забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі у професійному самоврядуванні [16].

Досліджуючи повноваження таких суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності як Департамент нотаріату та банкрутства, Вища кваліфікаційна комісія, Нотаріальна палата України, можна підсумувати, що регулювання та вплив на діяльність нотаріусів здійснюється за такою схемою: Департамент нотаріату - забезпечення виконання покладених, на Міністерство юстиції України, завдань щодо нотаріату, тобто контроль, вплив, регулювання за діяльністю нотаріусів; Вища кваліфікаційна комісія - головним завданням цього суб'єкту є допуск осіб займатися нотаріальною діяльністю та позбавлення права займатися нотаріальною діяльністю; Нотаріальна палата України - здійснює об'єднання нотаріусів та захищає професійні інтереси нотаріусів тобто їхні права, честь, гідність, свободу в межах їхньої професійної діяльності.

Отже, специфіка соціального управління нотаріатом передбачає такі види, як державне і громадське. Державне здійснюється Міністерством юстиції України, Головним управлінням юстиції Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, управлінням юстиції в областях, містах Києва та Севастополі та іншими державними органами. Громадське здійснюється Українською нотаріальною палатою як добровільним громадським об'єднанням нотаріусів.

І ще одним, нерозглянутим суб'єктом адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності є зацікавлені підприємства, установи, організації та громадяни, які за чинним законодавством мають певні повноваження щодо нотаріальної діяльності.

Участь громадських організацій у нотаріальній діяльності є позитивною тенденцією для розвитку правової держави, тому що громадські організації: по-перше, сприяють розвитку нотаріату в Україні, як складової правової реформи в державі, задоволенню та захисту законних соціальних, економічних та творчих інтересів своїх членів; по-друге, сприяють вдосконаленню діяльності нотаріусів по правовому обслуговуванню громадян,

підприємств і організацій; по-третє, сприяють розвитку системи освіти для забезпечення підготовки висококваліфікованих кадрів для органів нотаріату України, щодо підвищення їх кваліфікації; по-четверте, проводять громадські дослідження, сприяють координації розробок та досліджень в галузі нотаріату. Отже, з вищесказаного, щодо суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності можна констатувати, що кожен із суб'єктів по відношенню до нотаріальної діяльності здійснює свій вплив та адміністративно-правове регулювання. Кожен із них підконтрольний та підзвітний Міністерству юстиції України.

Висновок. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що суб'єкти адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності - це юридичні особи публічного та приватного права і фізичні особи, які за чинним законодавством мають певні повноваження у сфері адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності, визначаються державою та наділені необхідними владними повноваженнями щодо здійснення певних управлінських функцій по відношенню до нотаріальної діяльності. Система суб'єктів адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності включає Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції, Нотаріальну палату України, низку міністерств та інших та відомств. Але, ключовим серед них є Міністерство юстиції України, яке виступає головним адміністративним регулятором нотаріальної діяльності.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. - К. : Юридична думка, 2007. - 992 с.
2. Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та система: [монографія] / Т. О. Мацелик. - Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2013. - 341 с.
3. Дмитриев Ю. А. Административное право: учеб. / Ю. А. Дмитриев, И. А. Полянский, Е. В. Трофимов. - М.: Эксмо, 2009. - 928 с.
4. Колпаков В.К. Административное право Украины: підручник / В.К. Колпаков. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 752 с.
5. Булыгин Ю.Е. Организация социального управления (основные понятия и категории): Словарь-справочник / Ю.Е. Булыгин. - М.: Контур, 1999. - 254 с.
6. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: Підручник / О.М. Бандурка. - Харків: Ун-т внутрішніх справ, 1998. - 480 с.
7. Яременко В. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / В. Яременко, О. Сліпущко - К.: Видавництво "Аконіт", 1998. - Т.І - 1998. - 1266 с.
8. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України : від 09.12.2010 № 1085/2010 / Офіційний вісник України. - 2010. - № 94. - С. 15. - Ст. 3334
9. Глазунова Н.И. Государственное управление как система: [монографія] / Н. И. Глазунова. - М.: Изд-во Государственного университета управления, 2001. 373 с.
10. Про затвердження Положення про Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі : наказ Міністерства юстиції : від 23.06.2011 № 1707/5 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0124-07>
11. Федорова К.І. Сучасна методологія адміністратив-

но-правового регулювання приватної нотаріальної діяльності // Влада. Людина. Закон. - 2007. - № 7. - С. 79-84.

12. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / [Шкарупа В.К., Коломоєць Т.О., Гулевська Г.А. і ін.]; під ред. Т.О. Коломоєць, Г. Ю. Гулевської. - К. : Істина, 2007. - 216 с.

13. Про внесення змін до Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: постанова Кабінету міністрів України : від 30.01.13 року № 54 // Офіційний вісник України. - 2011. - № 67. - ст. 2584

14. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату : постанова Кабінету Міністрів України : від 08.12.2006 р. № 1689// Офіційний вісник України. - 2006. - № 50. - С. 83. - Ст. 3314

15. Про нотаріат : Закон України : від 02.09.1993 № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 39. - Ст. 383.

16. Статут Української нотаріальної палати, затверджений з'їздом нотаріусів України 10.01.2014 року протокол № 2 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.palata.notariat.org.ua/aboutunp/about/doc/118.html>

Цуканова Г. В.,
студентка Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Надійшла до редакції: 18.11.2015

УДК 342.924(477)

ДОКАЗИ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЇХ ОЦІНКА

Ярмакі Х. П.

Стаття присвячена розгляду такої категорії, як “докази в справах про адміністративні правопорушення”. Досліджуються види, особливості та класифікація доказів в справах про адміністративні правопорушення, порядок їх оцінки.

Ключові слова: Докази, провадження в справах, доказування, документи, речі, технічні пристрої, показання.

Статья посвящена рассмотрению такой категории как “доказательства по делам об административных правонарушениях”. Исследуются виды, особенности и классификация доказательств по делам об административных правонарушениях и порядок их оценки.

Ключевые слова: Доказательства, производство по делам об административных правонарушениях, доказывание, документы, вещи, технические устройства, показания.

The article focuses on consideration of such category as “proof in cases of administrative offenses”. It is studied the types, characteristics and classification of evidence in cases of administrative offenses, procedure of assessment.

Keywords: evidences, proceedings, proving, documents, things, technical devices, indications.

Вирішення задач провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснюється шляхом доказування, що включає в себе виявлення, процесуальне оформлення та аналіз доказів.

Доказами в справі про адміністративні правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова) особа встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи, в його вчиненні та інші обставини, що мають важливе значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення. поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосується забезпечення

© Х.П. Ярмакі, 2015

безпеки дорожнього руху, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами (ст.25 КУпАП). Від доказів як фактичних даних необхідно відрізняти їх джерела, що являють собою засоби збереження і передачі інформації, засоби, за допомогою яких така інформація долучається до сфери провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Доказування - це процес встановлення об'єктивної істини в справі, змістом якого є збирання, дослідження, оцінка і використання доказів. Доказування в справі про адміністративне правопорушення здійснюють орган (посадова особа), в провадженні якого вона перебуває. З одного боку, доказування служить встановленню фактів і обставин, що мали місце, їх сутності і оцінці значення для встановлення істини в справі, з іншого - їх фіксації у визначеному законом порядку і форм отримання результатів для надання їм статусу доказу.

Не можуть розглядатися як докази дані, що мають характер чуток, припущень, навіть якщо вони були отримані від особи, що викликана як свідок, експерт, викладені в документі і т. д.

З урахуванням виду та характеру фактичних даних докази прийнято класифікувати за різними підставами.

За джерелами походження докази діляться на особисті, речові та документальні. Особистими доказами є пояснення правопорушника, показання свідків і т. д., коли носії відповідної інформації - фізична особа.

Речові докази - це матеріальні об'єкти як носії інформації, яка відноситься до обставин, що мають значення для справи. Прикладом тут можуть бути знаряддя вчинення правопорушення або безпосередній матеріальний об'єкт правопорушення. Фотознімки також відносяться до речових доказів, якщо вони зроблені в процесі здійснення правопорушення або якщо факт виявлення фотознімків в даному місці або у даної особи має сутнісне значення для справи. Прикладом фотознімку як речового доказу служить фотографія проїзду перехрестя автомобілем на заборонний сигнал світлофора, що отримана за допомогою автоматичного фотодокументуючого приладу.

Документи - це матеріали, які містять відомості, зафіксовані як у письмовій, так і в іншій формі. До документів можуть бути віднесені акти ревізій, довідки, відповіді на запити, листи, заяви, характеристики, фотознімки, аудіо та відео записи, бази і банки даних, інша інформація, що міститься на магнітних та оптичних

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

дисках, магнітній стрічці та інших носіях.

За характером зв'язку між доказом і фактом, що підлягають встановленню, всі докази поділяються на прямі і непрямі.

Прямі докази безпосередньо, однозначно підтверджують або спростовують будь-яку з обставин, що підлягає доведенню у справі про адміністративне правопорушення (наприклад, акт медичного огляду водія на стан сп'яніння).

Непрямі докази обґрунтовують проміжні факти, через зв'язок яких може бути з'ясовано обставини, що мають безпосереднє відношення до предмета доказування. Припустимо, розкритий факт постійних неформальних, контактів якоїсь особи з членами виборчої комісії - це є непрямим доказом його втручання в роботу цієї комісії і може надати допомогу в доведенні вчинення відповідного правопорушення.

Для кожного виду доказів закон визначає відповідні правила збирання й закріплення, що враховують їх особливості. Порушення цих правил унеможлиблює використання отриманих фактичних даних в якості доказів. Положення про те, що при здійсненні правосуддя не допускається використання доказів, отриманих з порушенням законодавства, відноситься не тільки до кримінального судочинства, але також і до провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на підставі яких орган (посадова особа), у провадженні яких перебуває справа, встановлюють наявність або відсутність події адміністративного правопорушення, винність особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Ці дані встановлюються:

- протоколом про адміністративне правопорушення;
- іншими протоколами, передбаченими КУпАП;
- поясненнями особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, потерпілого, свідків;
- висновками експерта;
- речовими доказами;
- показаннями спеціальних технічних приладів;
- документами.

Це найбільш типові джерела встановлення фактичних даних в справах про адміністративні правопорушення. Проте їх перелік, даний у ст. 251 КУпАП, не є вичерпним, бо законодавець говорить також про інші документи, на підставі яких можуть встановлюватися фактичні дані по справі.

Пояснення особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, показання потерпілого і свідків є відомостями, що мають відношення до справи і повідомлені зазначеними особами в усній або письмовій формі.

Особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, вправі давати пояснення. Такі пояснення є джерелом доказів в справі. З урахуванням положень ст. 63 Конституції України про те, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, дача пояснень - право, а не обов'язок особи, щодо якої ведеться провадження в справі, вона не несе відповідальності за відмову від дачі показань і за дачу неправдивих свідчень. Відмова від дачі пояснень, а також неповідомлення цією особою у своїх поясненнях переконливих даних, що свідчать про її невинність, не слугують доказом її винуватості.

Дачу пояснень потерпілим також слід розуміти як право, а не його обов'язок давати пояснення. Показання потерпілого, дані ним як за власною ініціативою, так і на прохання судді, органу, посадової особи, що розглядає справу про адміністративне правопорушення, є джерелом доказів у справі. Показання потерпілого не мають більшої доказової сили, ніж пояснення особи, щодо якої ведеться провадження в справі. При оцінці доказів необхідно виходити з рівності їх доказового значення, тому при оцінці показань потерпілого вони обов'язково повинні зіставлятися з іншими доказами, зібраними по справі, зокрема з поясненнями особи, щодо якої ведеться провадження в справі.

Показання свідка повинні містити відповіді на поставлені йому запитання, які дозволяють оцінити правдивість його показань, його можливість об'єктивно сприйняти і оцінити обставини справи. За наявності декількох показань одного і того ж свідка вони повинні бути зіставлені.

При змінах в поясненнях особи, щодо якої ведеться провадження в справі, показання потерпілого і свідків, орган (посадова особа), у провадженні якого перебуває справа, мають з'ясувати і перевірити причини таких змін. Для обґрунтування висновку по справі після перевірки можуть використовуватися первинні пояснення та свідчення цих осіб, якщо вони узгоджуються з усіма матеріалами справи і встановлена необґрунтованість зміни раніше даних пояснень і свідчень.

Пояснення особи, щодо якої ведеться провадження в справі про адміністративне правопорушення, показання потерпілого і свідків відображаються в протоколі про адміністративне правопорушення, протоколі про застосування заходу забезпечення провадження в справі про адміністративне правопорушення, протоколі розгляду справи про адміністративне правопорушення, а в разі необхідності оформляються поясненнями письмово і долучаються до справи.

Експертиза - основна процесуальна форма використання спеціальних пізнань у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Експертиза призначається у випадках, коли в процесі провадження в справі виникає необхідність у використанні спеціальних пізнань в науці, техніці, мистецтві чи ремеслі. Сутність експертизи полягає в аналізі, за завданням органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, досвідченою особою - експертом наданих в його розпорядження матеріальних об'єктів експертизи (речових доказів), а також різних документів з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи.

Експертиза є самостійною процесуальною формою отримання нових і уточнення (перевірки) наявних речових доказів. Орган (посадова особа) має право збирати, оцінювати і використовувати докази, але не може створювати нові докази, в той час як експерт отримує раніше невідомі фактичні дані. Тому експертиза призначається незалежно від того, володіють чи ні судді, особи, що входять в колегіальний орган, посадові особи, в провадженні яких знаходиться справа, спеціальними знаннями. Встановивши, що з'ясування обставин справи неможливе без здійснення експертизи, орган (посадова особа) не має права відмовитися від призначення експертизи. Експертиза може бути призначена на будь-якій стадії провадження в справі про адміністративне правопорушення: при відкритті справи, в процесі підготовки її до розгляду і в ході самого розгляду.

Згідно ст. 273 КУАП України у випадках якщо при провадженні в справі про адміністративне правопорушення виникає необхідність у використанні спеціальних пізнань у науці, техніці, мистецтві чи ремеслі, орган (посадова особа), в провадженні яких знаходиться справа, виносять ухвалу про призначення експертизи. У цій статті не акцентується увага на можливості призначення експертизи за ініціативою особи, щодо якої ведеться провадження в справі про адміністративне правопорушення, чи потерпілого. Однак особа, щодо якої ведеться провадження, потерпіла, захисник і представник вправі заявляти клопотання, в тому числі про призначення експертизи в справі, пропонувати питання, що виносяться на вирішення експерта.

Експертному дослідженню можуть піддаватися відображення, предмети, механізми і агрегати, речовини, матеріали та вироби, документи, рукописи, друкована та поліграфічна продукція, різноманітні об'єкти рослинного і тваринного походження та багато іншого. Спеціальні пізнання, необхідні для дослідження цих об'єктів, можуть відноситися до будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва і ремесла, крім правових питань, що знаходяться в компетенції органу (посадової особи), що здійснює провадження в справі.

Однак питання про те, чи порушувались спеціальні правила і норми, що регламентують здійснення та забезпечення безпеки робіт у галузях промисловості, на транспорті, в галузі дорожнього господарства та зв'язку, гірських і будівельних робіт, охорони навколишнього середовища і т. д., нерідко ставляться перед експертом. Такі правила і норми хоча і мають правову форму, але містять положення не правового, а, швидше, техніко-юридичного характеру, оскільки розробляються на основі даних природничих і технічних наук.

Практика розгляду справ про адміністративні правопорушення свідчить, що в ряді випадків судді, органи та посадові особи, в провадженні яких знаходиться справа, призначають також додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи. Нерідко це відбувається за клопотаннями осіб, щодо яких ведеться провадження в справі, потерпілих, захисників і представників.

Додаткові експертизи призначаються при неповноті або неясності висновків основної експертизи або коли після експертного дослідження виникають нові, пов'язані з тим же об'єктом питання, які раніше не ставилися перед експертом. Саме остання підстава призначення додаткової експертизи найчастіше зустрічається на практиці.

Речові докази - матеріальні сліди правопорушення або особи, яка його вчинила. Під речовими доказами в справі про адміністративне правопорушення, згідно зі ст. 251 КУоАП, розуміються знаряддя вчинення або предмети адміністративного правопорушення, у тому числі знаряддя вчинення або предмети адміністративного правопорушення, які зберегли на собі його сліди. Речовим доказом може стати предмет у зв'язку з його приналежністю певній особі або виявленням у визначеному місці.

За джерелом походження речові докази поділяються на первинні, тобто безпосередньо пов'язані з подією правопорушення, і похідні - зіпкки, відбитки, фотознімки первинних речових доказів, що зберігаються всі їхні істотні ознаки. Похідні речові докази використовуються в тих випадках, коли дослідження оригіналів ускладнено внаслідок їх громіздкості, крихкості, невіддільності від

навколишнього середовища, що піддається швидкому псуванню і т. п. Одержання похідних речових доказів обумовлена дотриманням визначених гарантій достовірності їх походження та якості. Наприклад, якщо слід або відбиток не можна вилучити безпосередньо, речовим доказом (похідним) буде копія, знята за умов, що забезпечують точність відображення особливостей сліду.

Транспортний засіб, що знаходився в експлуатації, будучи переобладнаним без відповідного дозволу або маючи несправності, з якими заборонено його експлуатація, теж слід віднести до речових доказів вчиненого водієм (судноводієм) адміністративного правопорушення. У справах про порушення правил користування об'єктами тваринного світу автотранспортні засоби і судна, які при вилові риби, відстрілу звірів і т. д. використовувались як знаряддя правопорушення, також розглядаються як речові докази.

Речові докази у разі потреби фотографуються або фіксуються іншим встановленим способом і долучаються до справи про адміністративне правопорушення. Про наявність речових доказів робиться запис у протоколі про адміністративне правопорушення або в іншому протоколі, передбаченому КУАП (наприклад, протоколі про огляд транспортного засобу, протоколі про вилучення речей і документів). У протоколі повинні бути зафіксовані ознаки, що дозволяють виділити предмет з числа йому подібних і обумовлюють його доказове значення. Слід, зокрема, вказувати матеріал, форму, розмір, колір предмета, сорт і якість виробу; тип, марку, модель, калібр, серію, номер, інші ідентифікаційні ознаки зброї, реквізити документів і т. д. При цьому в протокол заносяться тільки достовірно встановлені ознаки.

Детальний опис у протоколі речових доказів, їх фотографування, фіксація іншими способами переслідують мету запобігти можливості підміни або змішання даного предмета з іншими, дозволяє певною мірою заповнити прогалину в разі втрати речового доказу.

Документи служать речовими доказами, якщо вони були об'єктами протиправних дій, засобами їх підготовки, вчинення або приховування, а також якщо на них залишились сліди протиправних дій. Якщо значення документа в справі визначається довідковими або засвідчувочими даними, він є письмовим доказом.

Фотознімки є речовими доказами, якщо вони зроблені в процесі вчинення правопорушення (наприклад, за допомогою автоматичного фотодокументуючого приладу зареєстрований проїзд перехрестя автомобілем на заборонний сигнал світлофора) або якщо факт виявлення фотознімків в даному місці або у даної особи має суттєве значення для справи (наприклад, виявлення в особі, що вчинила дрібне викрадання чужого майна, фотографії, яка раніше перебувала у викраденій сумці). Умовою допустимості цих фотознімків в якості речових доказів є наявність достовірних даних про час, місце та інші обставини фотозйомки, оскільки по іншому невідоме джерело походження фотознімку. Такі дані можуть бути викладені в довідці або рапорту посадової особи, що виявила дане правопорушення і долучаються до справи. У випадку сумніву в достовірності фотознімку органом (посадовою особою), у провадженні якого перебуває справа, може бути призначена фототехнічна експертиза.

Посадові особи при виявленні факту вчинення адміністративного правопорушення зобов'язані вжити всі можливі заходи щодо виявлення і вилучення не тільки обвинувальних, а й виправдувальних речових доказів.

Орган (посадова особа), у провадженні якого перебуває справа, зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо забезпечення схоронності речових доказів до вирішення справи, а також прийняти рішення про них по закінченні розгляду справи. Речові докази повинні знаходитися в упаковці, яка забезпечує їх збереження, в опечатаному виді. У разі необхідності вилучені речі і документи упаковуються і опечатуються прямо на місці вилучення.

Якщо ті чи інші предмети в силу їх громіздкості чи інших причин не можуть зберігатися спільно з справою (наприклад, яхта, яка перебувала у плаванні, будучи без відповідного дозволу переобладнаною, або з несправностями, з якими заборонено її експлуатація), вони повинні бути сфотографовані, по можливості опечатані і зберігатися в місці, вказаному особою або органом, у провадженні якого справа перебуває, про що в справі повинна бути відповідна довідка.

У разі передачі протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи на розгляд за підвідомчістю до суду речові докази направляються разом із справою.

Документи визнаються доказами, якщо відомості, викладені або засвідчені в них організаціями, посадовими особами та громадянами або їх об'єднаннями, мають значення для провадження в справі про адміністративне правопорушення. Документи можуть містити відомості, зафіксовані як у письмовій, так і в іншій формі. До документів можуть бути віднесені матеріали фото-і кінозйомки, звуко-і відеозапису, інформаційних баз і банків даних та інші носії інформації.

Доказове значення мають документи:

1) підготовлені за дорученням органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, щодо обставин, що мають значення для справи (характеристики, акти ревізій, довідки тощо);

2) складені та направлені органу (посадовій особі) з ініціативи державних і муніципальних органів, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, громадян у зв'язку з вчиненням правопорушення (листи, заяви, характеристики тощо);

3) підготовлені поза зв'язку з даною справою, однак мають для її розгляду важливе значення (накази, інструкції, посадові обов'язки і т. д.).

Документ, спрямований органу (посадовій особі), допустимий як доказ, якщо є дані про те, яким чином він потрапив до матеріалів справи.

Якщо органу (посадовій особі), у провадженні якого перебуває справа, потрібно запросити будь-які документи в органах, установах, організаціях, на підприємствах, в громадських об'єднаннях, у громадян, він виносить ухвалу про витребування відомостей, необхідних для вирішення справи. У документах, підготовлених за дорученням органу (посадової особи), повинні повно і конкретно викладено відомості, що запрошуються.

Орган (посадова особа), у провадженні якої перебуває справа про адміністративне правопорушення, зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо забезпечення збереження документів до вирішення справи по суті, а також винести рішення про них після закінчення розгляду справи.

Спеціальні технічні засоби - вимірювальні прилади, затверджені в установленому порядку як засоби вимірювання, що мають відповідні сертифікати і пройшли метрологічну та іншу спеціальну повірку. Такими вимі-

рювальними приладами є, наприклад, радіолокаційний вимірювач швидкості автомобіля; прилад для вимірювання коефіцієнта зчеплення шин з поверхністю доріг; газоаналізатор для вимірювання рівня вмісту шкідливих речовин у відпрацьованих газах двигуна автомобіля і їх димності; індикатор для вимірювання малих лінійних розмірів та ін.

Засоби вимірювання у правозастосовній діяльності найбільш часто використовуються в процесі доказування. Вони призначені для вивчення різних властивостей речовин, матеріалів, виробів. Кількісні характеристики, отримані шляхом вимірів, використовуються:

1) для фіксації доказів вчинення адміністративного правопорушення у процесі здійснення нагляду за дотриманням встановлених норм і правил (наприклад, скоростного режиму руху транспортних засобів, їх технічного стану, забезпечення необхідних параметрів дорожнього покриття в процесі експлуатації доріг та ін);

2) при огляді місця вчинення правопорушення (наприклад, місця дорожньо-транспортної пригоди, в результаті якої заподіяна легка шкода здоров'ю);

3) при виконанні експертиз (наприклад, при техніко-криміналістичному дослідженні документів визначається висота і ширина шрифтів, відстань між буквами, відстань у відбитках печаток і штампів; в пожежно-технічних експертизах вимірюються електричні опори провідників, температури спалаху і займання різних речовин і матеріалів і т. д.).

Показання спеціальних технічних засобів, затверджених в якості засобів вимірювання, які мають відповідні сертифікати і пройшли необхідні метрологічні повірки (обов'язково первинну і у встановлені терміни періодичні, інші - за наявності до того підстав), є джерелом доказів в справі про адміністративне правопорушення. Ці свідчення фіксуються в протоколі про адміністративне правопорушення, а якщо вимірювання зроблені в процесі здійснення заходів забезпечення провадження в справі (наприклад, огляду транспортного засобу), то повинні бути зафіксовані у відповідному протоколі, якщо він складається.

Якщо в процесі розгляду справи виникли спірні питання щодо достовірності результатів вимірювання, справності приладу або придатності його до експлуатації у органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа, з'явилися такі сумніви, він повинен звернутися до відповідних органів чи служб для проведення експертної перевірки даного засобу вимірювання. Про це можуть також заявити клопотання особа, щодо якої ведеться провадження в справі, потерпілий, захисник і представник.

Оцінка доказів є логічним процесом установлення відносності і допустимості доказів, наявності та характеру зв'язків між ними, визначення значення та шляхів використання доказів для встановлення істини у справі. Оцінити докази означає прийти до обґрунтованого висновку про їх належність і допустимість та на цій основі зробити висновок про достовірність або недостовірність фактичних даних, що встановлюються цими даними, що мають значення для справи. Оцінці підлягає як кожний окремий доказ, так і всі зібрані докази в цілому. Оцінка доказів здійснюється на всьому протязі провадження в справі про адміністративне правопорушення.

При оцінці доказів суддя, член колегіального органу, посадова особа, які здійснюють провадження в справі про адміністративне правопорушення, повинні керуватися

внутрішнім переконанням, заснованим на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, що ці особи, неупереджено вивчаючи всі представлені докази, самостійно вирішують питання про їх достовірність або недостовірність, істинність або хибність відповідних відомостей. У зв'язку з цим має бути виключений будь-який вплив на орган (посадову особу), що розглядає справу.

При оцінці доказів необхідно виходити з рівності їх доказового значення. Жоден доказ не може мати більшого чи меншого доказового значення, ніякі докази не можуть мати заздалегідь установлені сили. Наприклад, при оцінці показань свідка у справі і висновку експерта не можна припускати, що останнє буде мати більше доказове значення. При цьому ніякі докази, включаючи заключення експерта, не можуть бути покладені в основу висновків, якщо вони суперечать іншим матеріалам

справи. У ході розгляду справи про адміністративне правопорушення необхідно оцінювати всі докази в сукупності, оскільки тільки такий підхід сприяє об'єктивному вирішенню справи.

Результати оцінки органом (посадовою особою) всієї сукупності доказів повинні знайти відображення в постанові по справі. У необхідних випадках в постанові має бути зазначено, на підставі яких доказів прийнято відповідне рішення і які докази є такими, що не відносяться до справи. Така інформація може знадобитися органу чи посадовій особі, яка буде розглядати скаргу на дану постанову.

*Ярмакі Х.П.,
доктор юридичних наук,
професор, ОДУВС
Надійшла до редакції: 12.11.2015*

ДО ПИТАННЯ ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ВІДНОСНО НИХ ПОЛІГРАФА

Грекова І. В.

У статті розглядаються питання щодо недопущення порушення прав неповнолітніх, відносно яких застосовується поліграф для перевірки їхніх показань у процесі виявлення та розслідування злочинів.

Ключові слова: оперативні підрозділи, слідчий, прокурор, кримінальне судочинство, оперативно-розшукова діяльність, перевірка на поліграфі, права неповнолітніх.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с недопущением нарушения прав несовершеннолетних, в отношении которых применяется полиграф для проверки их показаний в процессе выявления и расследования преступлений.

Ключевые слова: оперативные подразделения, следователь, прокурор, криминальное судопроизводство, оперативно-розыскная деятельность, проверка на полиграфе, права несовершеннолетних.

The article deals with issues related to the non-admission of violations of the rights of minors, in respect of which the polygraph to verify their testimony in the identification and investigation of crimes.

Keywords: operational units, investigator, prosecutor, criminal proceedings, the operational-search activity, polygraph test, the rights of minors.

У зв'язку зі вступом у дію в 2012 році чинного Кримінального процесуального кодексу України з'явилася можливість залучати поліграфолога в якості спеціаліста до проведення слідчих дій, зокрема за участю неповнолітніх.

Тестування дітей на поліграфі є актуальним і суперечливим питанням, яке в свій час досліджували такі вчені, як С. Абрамс, С. Аданг, Р. Крейг, Р. Фергюсон, К. Гібсон, Л.Г. Воронін, В.Ф. Коновалов, І.С. Серіков та ін. На вітчизняному рівні ця проблема є практично не дослідженою, що, безумовно, віддзеркалюється на її недостатньому правовому регулюванні та, як наслідок, порушенні прав і свобод неповнолітніх. При розгляді порядку використання поліграфа за участю дітей необхідно звернути увагу не тільки на правові аспекти, але й на психологічні та морально-етичні.

Законодавством України не передбачено будь-яких вікових обмежень для тестування неповнолітніх на поліграфі. У кримінальному судочинстві неповнолітній може виступати як в якості підозрюваного, так і в якості потерпілого та свідка. І якщо підозрюваний може бути лише з 16-річного, а деяких випадках з 14-річного віку, то вік інших учасників кримінального процесу необмежений. Тому зазначення віку, з якого можливо залучати особу до перевірки її на поліграфі має бути обґрунтованим і законодавчо закріпленим. Оскільки психофізіологічні реакції неповнолітніх відрізняються від відповідних реакцій дорослих, а також їм притаманні такі психологічні особливості, як низький рівень інтелекту, некритичне ставлення до своєї поведінки та подій, схильність до фантазування, несконцентрованість уваги та ін., існує вірогідність помилок при тестуванні їх на поліграфі, що

було підтверджено дослідженнями правдивості отриманих за допомогою поліграфа відомостей у дітей різних вікових груп. Через це серед поліграфологів України існує негласне правило не тестувати осіб до 14 років [1]. Однак у міжнародній практиці застосування поліграфа звертається увага на можливість ефективного тестування осіб від 11-12 років [2, с. 87]. Це пояснюється тим, що в дітей перелічені особливості розвитку зникають із закінченням періоду психологічного стану дитинства, яке припадає на 10-річний вік [3, с. 263]. Тому виправданим є залучення до перевірки на поліграфі осіб саме з 12-річного віку. Крім того, тестування на поліграфі неповнолітніх може допускатися лише у виняткових випадках та за умови нормального психічного та фізичного стану особи, щоб ні в якому разі не зашкодити ще не сформованій психіці дитини. До виняткових випадків можуть бути віднесені такі, коли неповнолітній є підозрюваним у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, є свідком/потерпілим від такого злочину, сам наполягає на проведенні дослідження тощо. Перелік таких обставин не має бути вичерпним, та в кожному окремому випадку необхідність застосування поліграфа має визначатися, враховуючи характер злочину, наявні докази по конкретному кримінальному провадженню, психічний і фізичний стан неповнолітнього, його особисті риси та особливості, умови життя та відносини в родині, чи місці, де проживає неповнолітній (щоб виключити можливість психологічного та фізичного примусу для надання його згоди на проходження дослідження на поліграфі) та ін.

Відповідно до ст. 28 та 32 Конституції України жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана науковим чи іншим дослідженням, а також не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [4, ст. 28, ст. 32]. Тому необхідно законодавчо визначити порядок надання згоди на перевірку неповнолітнього на поліграфі. Оскільки за міжнародними правовими нормами кожна людина до досягнення 18-річного віку вважається дитиною [5], то при залученні їх до перевірки на поліграфі вбачається обов'язковим надання згоди на це одного з батьків або іншого законного представника. Відповідно до ч. 2 ст. 44 Кримінального процесуального кодексу України як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний [6]. Слід зауважити, що особи, віком від 16 років, вже володіють необхідним рівнем свідомості та соціального розвитку, щоб паралельно із наданням згоди законного представника й самостійно користуватися своїм правом на надання такої згоди. Також вже безпосередньо при проведенні слідчих дій із залученням спеціаліста-поліграфолога для тестування неповнолітнього обов'язкова присутність законного представника, психолога або педагога. Це витікає з положень статей 44, 59, 226, 227 та ін. Кримінального процесуального кодексу України [6]. Але зважаючи на неформовану психіку неповнолітніх,

© І.В. Грекова 2015

характер дослідження на поліграфі та на психологічний стрес, який викликає цей процес, вбачається необхідним залучення саме психолога. Це зумовлюється тим, що тільки психолог, як людина, яка володіє спеціальними знаннями, може надати консультацію щодо правильності формулювання питань до неповнолітнього досліджуваного з метою чіткого їх розуміння, щодо використання певної термінології та її пояснення, донесення сенсу та значимості питання. Крім того, психолог має слідкувати за психічним станом неповнолітнього, та зможе ефективно корегувати процес проведення тестування, щоб мінімізувати психічне навантаження на досліджуваного.

Слід зазначити, що якщо на стадіях досудового розслідування та судового розгляду порядок проведення слідчих і судових дій за участю неповнолітніх передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України, то порядок використання поліграфа з неповнолітніми особами при проведенні оперативно-розшукової діяльності не закріплений законодавчо, що може призвести до порушень прав і свобод цих осіб. Можливість використання поліграфа при здійсненні ОРД витікає з положень Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, п. 1 ст. 8 якого передбачає право оперативних підрозділів опитувати осіб за їх згодою. Крім того, отримання відомостей за допомогою поліграфа не суперечить ч. 16 ст. 9 цього ж закону, відповідно до якої для одержання інформації забороняється застосовувати, зокрема, технічні засоби, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров’ю людей та навколишньому середовищу [7, ст. 9]. Таким чином, з метою недопущення порушення прав неповнолітніх необхідно внести доповнення до відповідних нормативно-правових актів, якими передбачити порядок проведення перевірки на поліграфі неповнолітніх при здійсненні ОРД: опитування неповнолітніх осіб за допомогою поліграфа може проводитися лише за згодою одного з батьків (особи, яка їх замінює), а з 16 років додатково і за згодою самого опитуваного, та в присутності одного з батьків (особи, яка їх замінює), а також психолога; необхідність застосування поліграфа має визначатися з урахуванням важливості інформації, яку потрібно перевірити, психічного та фізичного здоров’я неповнолітнього.

Крім того, законодавством України не передбачені

категорії осіб, яких заборонено тестувати на поліграфі. Особливо це стосується людей із вадами здоров’я, якими можуть страждати і неповнолітні. Тому вкрай важливо закріпити окремою нормою заборону перевірки на поліграфі людей із психічними розладами, деякими хворобами серцево-судинної та дихальної систем та іншими, які можуть вплинути на правильність отриманих за допомогою поліграфа даних, а також якщо перевірка таких осіб може завдати ще більшої шкоди їхньому здоров’ю.

Література

1. Детектор брехні: питання та відповіді [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://sporina.com.ua/ua/182-pitannia-ta-vidpovid/> - Назва з екрану.
2. Adang, S. R. The use of the polygraph with children / S. R. Adang // Polygraph. - 1995. - № 24. - С. 259-274.
3. Craig, R. A. The Use Of Law Enforcement Polygraph Tests With Juveniles / R. A. Craig, C. Molder // The Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology. - 2003. - № 1. - С. 63-74.
4. Craig, R. A. The Use of Physiological Measures to Detect Deception in Juveniles / R. A. Craig, D. C. Raskin, J. C. Kircher // Polygraph. - 2011. - № 40 (2). - С. 86-99.
5. Adang, S. R. The use of the polygraph with children / S. R. Adang // Polygraph. - 1995. - № 24.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України, 1996. - № 30. - Ст. 141.
7. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

Грекова І. В.,
кандидат юридичних наук,
Слідчий СВ Сватівського РВ
ГУНП України в Луганській області
Надійшла до редакції: 05.11.2015

УДК 343.98:343.71(477)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАДІЖОК АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

У науковій статті досліджено деякі спірні аспекти криміналістичної характеристики крадіжок автотранспортних засобів, а саме розглянуті питання співвідношення між собою поняття “незаконне заволодіння” та поняття “крадіжка” автотранспортного засобу в діючому кримінальному законодавстві України. Також розглянуто який обов’язковий аналіз потребує криміналістична характеристика крадіжок автотранспортних засобів.

Крадіжки автотранспортних засобів становлять значну суспільну небезпеку і тому ця категорія злочинних проявів потребує розроблення додаткових, сучасних засобів протидії, вироблення оптимальних шляхів розкриття та розслідування. Для даного виду злочинів характерна розгалужена система способів учинення та приховування, створення організованих злочинних об’єднань. В зв’язку з чим важливим завданням

© М.В. Корнієнко, 2015

є підвищення професійної майстерності працівників правоохоронних органів які займаються виявленням і розслідуванням даної категорії злочинів.

Ключові слова: автотранспортний засіб, особа злочинця, криміналістична характеристика, предмет посягання, незаконне заволодіння автотранспортом, крадіжка, злочин.

В научной статье исследованы некоторые спорные аспекты криминалистической характеристики краж автотранспортных средств, а именно рассмотрены вопросы соотношения между собой понятия “незаконное завладение” и понятие “кража” автотранспортного средства в действующем уголовном законодательстве Украины. Также рассмотрен какой обязательный анализ требует криминалистическая характеристика краж автотран-

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

спортивных средств.

Кражи автотранспортных средств составляют значительную общественную опасность и поэтому эта категория преступных проявлений требует разработки дополнительных, современных средств противодействия, разработки оптимальных путей раскрытия и расследования. Для данного вида преступлений характерна разветвленная система способов совершения и сокрытия, создания организованных преступных объединений. В связи с чем важной задачей является повышение профессионального мастерства сотрудников правоохранительных органов занимающихся выявлением и расследованием данной категории преступлений.

Ключевые слова: автотранспортное средство, личность преступника, криминалистическая характеристика, предмет посягательства, незаконное завладение автотранспортом, кража, преступление.

In the scientific article explores some controversial aspects of criminological characteristics of thefts of vehicles, such as the questions of the relation between a concept of "misappropriation" and the term "theft" of the vehicle in the current criminal law of Ukraine. Also the needs analysis is required criminological characteristics of thefts of vehicles.

Thefts of vehicles danger to society and therefore this category of criminal offenses requires the development of additional, modern means of combat, making optimal ways of disclosing and investigation. For this type of crime characterized by an extensive system of taking and hiding methods, creation of organized criminal groups. Due to the more important task is to improve the professional skills of law enforcement officers who are engaged in detecting and investigating crimes of this category.

Keywords: vehicle, person criminal, criminological characteristics, the subject of attack, Hijacking, theft, crime.

Останнім часом наше суспільство на шляху євроінтеграційних перетворень зазнає достатньо значних змін в соціально-економічній, політичній та правових сферах життя. Відповідно виникає необхідність в частковому удосконаленні чинного законодавства та додаткової криміналістичної характеристики окремих видів злочинних проявів. Кримінальний кодекс України неодноразово доповнювали, виключаючи чи змінюючи діючі норми, але незважаючи на те, теоретичні та практичні проблеми кваліфікації (кримінальної відповідальності) за незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України) залишаються. Також питання формування криміналістичної характеристики незаконного заволодіння транспортним засобом, потребують відповідного наукового аналізу, зокрема, щодо їх співвідношення з предметом доказування.

Дослідженню найбільш спірних проблем цієї теми присвятили свої роботи такі вчені, як В. Д. Берназ, Р. І. Благута, О. М. Васильєва, В. К. Весельський, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галаган, І. Ф. Герасимов, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавль, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмичов, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтевський та ін.

Мета дослідження є висвітлення дискусійних питань криміналістичної характеристики злочинів пов'язаних з крадіжками автотранспортних засобів, а саме спів-

відношення понять "незаконне заволодіння" та "крадіжка" автотранспортного засобу між собою в чинному кримінальному законодавстві України та у встановленні якого обов'язкового аналізу потребує криміналістична характеристика крадіжок автотранспортних засобів.

Криміналістична характеристика крадіжок автотранспортних засобів в процесі розслідування кримінальних правопорушень відіграє важливу роль. Під криміналістичною характеристикою злочинів С. П. Мітричев розуміє особливості певного виду злочинів, що виявляється у способі його вчинення, характерних слідах, які залишаються на місці злочину, злочинних зв'язках, професійних і злочинних навичках злочинців [8, с. 28].

М. О. Селіванов розглядає криміналістичну характеристику як суму інформації про розслідуваний злочин, що має криміналістичне значення [12, с. 57]. Вищевказані науковці залишили без уваги прикладні дослідження та узагальнення кримінальних проваджень щодо окремої категорії злочинів і тільки вони можуть показати реальну картину розслідування та надати відповідь, які саме елементи можна вважати найбільш типовими при розслідуванні певного виду кримінального діяння.

Розглядаючи загальне поняття П. М. Кубрак зробив висновок, що криміналістична характеристика в її загальному розумінні являє собою антологію методики розслідування, на базі якої можуть бути побудовані гносеологічні концепції й моделі встановлення істини у кримінальній справі. Саме ж виокремлення елементів криміналістичної характеристики, на думку науковця, не повинно бути свавільним, оскільки воно підпорядковується низці закономірностей [7, с. 214].

У зв'язку з тим, що розгляд криміналістичної характеристики крадіжок автотранспортних засобів передбачає застосування системного підходу, найбільш вдалим є погляд на те, що криміналістична характеристика має представляти систему криміналістично значущих ознак, пов'язаних між собою, що несуть в собі інформацію про спосіб злочину, обстановку, особу злочинця і потерпілого, механізм утворення слідів та дозволяють формувати відповідні криміналістичні версії.

Важливим питанням, що потребує вирішення є внутрішнє наповнення елементного складу криміналістичної характеристики, так О. Н. Колесниченко та В. О. Коновалова суттєвими елементами, що відбивають зміст криміналістичної характеристики злочинів вважають: спосіб злочину, місце та обстановку, час учинення, знаряддя та засоби, предмет посягання, особу потерпілого, особу злочинця, сліди злочину [4]. Ґрунтуючись на вищевказаному можна сформулювати, ідеальну сукупність елементів, що несуть у собі інформацію про всі злочини в них включається предмет злочинного посягання, обстановка вчиненого злочину, спосіб учинення, особа злочинця, особа потерпілого та типові сліди злочину.

Наприклад В. Зарубей, даючи характеристику крадіжок, учинених іноземцями, до її елементів відносить: спосіб учинення злочину, слідові картини злочину, особу іноземного злочинця, особу потерпілого, предмет злочинного посягання [1, с. 88]. Доцільно притримуватись позиції тих науковців, які вважають, що криміналістичній характеристиці крадіжок притаманні такі елементи як: предмет злочинного посягання, способи крадіжок (підготовки, вчинення, приховування), обстановка злочину, час та місце крадіжки, особа злочинця, особа потерпілого, типові сліди.

У зв'язку з чим систематизація існуючих розрізнених

позицій щодо криміналістичної характеристики крадіжок автотранспортних засобів є необхідною для проведення ефективного розслідування цих кримінальних проваджень.

Існують у кримінальному законодавстві деякі проблемні питання пов'язані з термінологічною невизначеністю, так деякі норми КК України передбачають відповідальність за вчинення крадіжки (ст. 185 КК України), за міркуванням окремих науковців, більш спеціальні, стосуються відповідальності за незаконне заволодіння автотранспортним засобом (ст. 289 КК України). Об'єктом незаконного заволодіння автотранспортним засобом виступає не власність, а безпека руху та експлуатації автотранспортного засобу. Незаконне заволодіння автотранспортним засобом являє собою більш загальний склад злочину, який не уніфікує мети та способу його вчинення на відміну від крадіжки. За допомогою цієї норми охороняються відносини у сфері безпеки дорожнього руху. Проблемами розмежування об'єктів "незаконного заволодіння автотранспортом" та його "крадіжки" займаються ряд провідних науковців.

Частина науковців вважає, що незаконне заволодіння автотранспортним засобом має один безпосередній об'єкт, але детермінують вплив на цей об'єкт різних суспільних відносин, починаючи від безпеки експлуатації транспорту і закінчуючи безпекою життя, здоров'я людей та особистості власності. Залишається дискусійним питання відносно об'єкту злочину, що є основним - безпека руху чи право власності. Це питання досліджував Ю. Іванов, який вказує, що безпосереднім об'єктом угону автотранспортних засобів слід визнати не суспільну безпеку, а державну, колективну або приватну власність, оскільки угон не завжди пов'язаний з завданням шкоди суспільній безпеці, однак завжди порушує права власника автотранспортного засобу на користування і розпорядження майном. При цьому, під угоном у даному випадку автор має на увазі незаконне заволодіння автотранспортним засобом [3, с. 83]. Але ж, більш доцільним було б вважати що угон це спосіб здійснення крадіжки.

Крім того, надання законодавцем такому об'єкту, як безпека дорожнього руху, вирішального значення, ставить під сумнів фахівцями з кримінального права. Так М. Й. Коржанський взагалі вважає, що неправильно відносити злочин, передбачений ст. 289 КК України до числа "транспортних" [5]. Особа внаслідок злочину позбавляється належного їй майна (автотранспорту) і тому мають застосовуватись криміналістичні прийоми і засоби, вироблені для розслідування злочинів проти власності.

Існує необхідність в розгляді понять "крадіжка" та "незаконне заволодіння майном", які співвідносяться між собою як загальне та особливе. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14 "Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті" зазначено, що незаконне заволодіння автотранспортним засобом слід розуміти як умисне, протиправне вилучення його з будь-якою метою у власника, або законного користувача всупереч їх волі (з місця стоянки чи під час руху) шляхом запуску двигуна, буксирування, завантажування на інший транспортний засіб, примусового відсторонення зазначених осіб від керування, примушування їх до

початку чи продовження руху тощо. Таке заволодіння може бути вчинено таємно або відкрито, шляхом обману чи зловживання довірою, із застосуванням насильства або погроз [11].

В зв'язку з чим, щодо незаконного заволодіння автотранспортом можна вести мову про його крадіжку як одну із форм незаконного заволодіння. У межах криміналістичної методики крадіжка автотранспортних засобів розглядається не як різновид злочину, а як форма незаконного заволодіння автотранспортом, якій притаманні всі ознаки злочину, передбаченого ст. 185 КК України. Крадіжки у межах незаконного заволодіння автотранспортом, можуть вчинятись двома способами - шляхом викрадення або шляхом угону.

Деякі вчені застосовують більш звужений підхід до зазначених кримінально-правових явищ, розглядаючи угон, як спосіб здійснення викрадення [10, с. 50]. Сучасний розвиток суспільних відносин потребує більшої уваги до охорони основного об'єкта незаконного заволодіння автотранспортним засобом, що позначилося на розвитку кримінального законодавства у цьому напрямку, тому на сьогодні вести мову можливо про крадіжку автотранспортних засобів як форми незаконного заволодіння останнім. І тому особливого значення набуває встановлення способу крадіжки автотранспортних засобів, бо останній вважається одним із найбільш легко встановлюваних елементів, що дозволяє з'ясувати у подальшому його взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики.

На дослідження способу вчинення крадіжки вказує кримінально-процесуальний закон, визначивши останній як обставину, що встановлюється при доказуванні події злочину.

Розробками способів учинення злочинів займався Г. Г. Зуйков, включивши до нього систему дій щодо підготовки, вчинення та приховування злочину, детерміновану умовами зовнішнього середовища та психофізичними якостями особи, пов'язану з вибіркоким використанням відповідних засобів, місця та часу [2, с. 16].

Аналіз способів учинення крадіжок автотранспортних засобів передбачає застосування комплексного підходу, що в першу чергу стосується проблем елементного складу криміналістичної характеристики. Визначальною при характеристиці способів учинення крадіжок автотранспортних засобів та встановленні криміналістичні значущі ознаки способів крадіжок є їх загальна класифікація за стадіями злочинної діяльності. Зокрема, деякі вчені до такої класифікації способів відносять готування до злочинного діяння, його вчинення і приховування, зазначивши, що існують злочини, які можуть відбуватися без попереднього готування або не мають на меті подальше приховування події або слідів [9, с. 183]. Зокрема, способами вчинення крадіжок автотранспортних засобів можуть виступати викрадення та угон. У той же час, саме такому різновиду злочинів, як крадіжки автотранспортних засобів, притаманна повноструктурність способу, де можливо виокремити способи готування, вчинення та приховування крадіжки.

Готування до вчинення крадіжок автотранспортних засобів полягає у підшукуванні або пристосуванні засобів, знарядь, механізмів, підшукуванні співучасників або змові на вчинення крадіжки, усуненні перешкод, а також іншому умисному створенні умов для таємного викрадення. Застосовуючи окремий механізм підготовки до крадіжки, злочинець залишає типові сліди, які

дають узагальнюючу характеристику особи, що вчиняє злочин, обставин учинення злочину тощо. Специфіка вчинення крадіжки автотранспортних засобів полягає у необхідності підготовки до неї. У будь-якому випадку злочинець усвідомлює наявність перешкод, що можуть стати йому на заваді.

Сукупність способів, що застосовує злочинець для підготовки до крадіжки, може бути класифіковано залежно від об'єктивних чинників на дві групи. До першої групи слід віднести систему способів підготовки, притаманну для вчинення крадіжок автотранспортних засобів, які залишаються без нагляду власника на відкритому просторі - вулицях, місцях паркування, зупинках тощо.

Специфіка злочинного умислу передбачає те, що способи підготовки до вчинення такої крадіжки детермінують: необхідність відімкнути (відкрити) автотранспортний засіб, щоб потрапити до його салону, вирішення проблеми заведення двигуна, підготовку місця зберігання автотранспортного засобу або визначення місця його доставки та передачі. В окремих випадках характер способу підготовки до вчинення злочину може змінюватися. Зокрема, застосування для вчинення крадіжки автотранспортних засобів іншого транспортного засобу, передбачає вчинення різних підготовчих дій. Для такого варіанту поведінки характерно підшукування іншого транспортного засобу за допомогою якого буде вчинено крадіжку, його пристосування, обладнання необхідними інструментами для завантаження автотранспортного засобу та його транспортування.

До другої групи відносяться більш складні способи, що застосовуються злочинцями для викрадення автотранспортних засобів із "закрытих" або "з обмеженим доступом" місць зберігання. До таких місць варто віднести підвір'я оселі, гаражі, будинкові паркінги, які охороняються та автостоянки, місця надання технічних послуг (майстерні) тощо.

Дослідження свідчать, що крадіжки автотранспортних засобів відбуваються без застосування спеціальних засобів, але це не означає, що вони відбуваються взагалі без використання відповідних знарядь. При цьому О. Н. Колесниченко та В. О. Коновалової зазначають, що спосіб злочину характеризують не засоби та інструменти злочину, а дії, пов'язані з їх пошуком, пристосуванням та використанням [4, с. 38].

При підготуванні до вчинення крадіжок автотранспортних засобів злочинці підшукують спільників, які володіють певними професійними навичками, досвідом, мають інформацію про автотранспортний засіб, його власника, або необхідні зв'язки щодо подальшого його приховування та реалізації. Крім того, виконуються дії щодо вибору об'єкта злочинного посягання, аналізуються варіанти та реалізується план учинення злочину.

Слід виокремити різновиди способів учинення злочину, до яких, на наш погляд, відносяться: угон автотранспортного засобу; транспортування автотранспортного засобу без керування ним.

Окрему групу становлять способи приховування крадіжок автотранспортних засобів. Їх різновиди залежать від мети вчиненого діяння: подальший продаж, розукomплектування, вчинення певного злочину за допомогою автотранспортного засобу тощо.

До першої групи способів приховування належать перефарбування автотранспортних засобів, змінення номерних знаків та маркувальних позначок на окремих частинах автотранспортного засобу. Злочинець може

знищувати окремі сліди злочину (оригінальні номерні знаки, колісні шини або окремі зовнішні ознаки, що можуть дозволити ідентифікувати автотранспортний засіб). Способи приховування злочину суттєво будуть залежати від професійних навичок та умінь особи злочинця. До другої групи способів належить виготовлення документів, що посвідчують право на керування ним. При чому, останнє може здійснюватися паралельно із зміненням зовнішнього вигляду автотранспортного засобу чи маркування його окремих частин.

За ознакою застосування засобів та інструментів, на наш погляд, способи вчинення крадіжки можуть бути такі, що відбуваються із використанням останніх та без таких. За рівнем кваліфікації злочинця, можна виокремити кваліфіковані та прості способи. Кваліфіковані способи завжди пов'язані зі злочинними навичками особи, що вчиняє крадіжку [6, с. 571]. Значущим критерієм класифікації способів учинення крадіжок автотранспортних засобів є ознака професійної діяльності злочинця. Останні вчиняються, зазвичай, без пошкодження автотранспортного засобу чи приміщення для його зберігання, що зменшує обсяг слідів та ускладнює розкриття злочину.

Зробимо висновок, що на підставі чинного кримінального законодавства України визначено, що в структурі незаконного заволодіння автотранспортними засобами необхідно розглядати крадіжки. Поняття "незаконне заволодіння" та "крадіжка" автотранспортного засобу співвідносяться між собою як загальне та окреме. Підсумуємо, що криміналістична характеристика крадіжок автотранспортних засобів передбачає аналіз по-перше способу її учинення, по-друге обстановки злочину, по-третє типових слідів крадіжки, по-четверте місця та часу вчинення крадіжок автотранспортних засобів, по-п'яте предмету крадіжки, по-шосте особи злочинця, по-сьоме особа потерпілого.

Література

1. Зарубей, В. Криміналістична характеристика злочинів: поняття, зміст, значення для розслідування / В. Зарубей // *Право України*. - 2007. - № 9. - С. 86-89.
2. Зуйков, Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления / Г. Г. Зуйков // *Социалистическая законность*. - 1971. - № 11. - С. 14-19.
3. Иванов, Ю. Місце угону у кримінальному законодавстві на сучасному етапі / Ю. Иванов // *Право України*. - 1998. - № 5. - С. 81-84.
4. Колесниченко, А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. - Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1985. - 92 с.
5. Коржанський, М. Й. Кваліфікація злочинів проти особи та власності / М. Й. Коржанський. - К. : Юрінком Інтер, 1996. - 143 с.
6. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / В. Ю. Шепітько [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька - 3-тє вид., переробл. і доп. - К. : Ін Юре, 2004. - 736 с.
7. Кубрак, П. М. Криміналістична характеристика злочинів: види і значення в окремих методиках розслідування / П. М. Кубрак // *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. - 1996. - № 2. - С. 205-215.
8. Митричев, С. П. Методика расследования отдельных видов преступлений / С. П. Митричев // *Криминалистика и судебная экспертиза: республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических*

работ. - Вып. 10. - К. : Вища шк., 1973. - 416 с.

9. Настільна книга слідчого: науково-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов [та ін.]. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К. : Ін. Юре, 2008. - 728 с.

10. Пантелеев, В. П. Угон автотранспортных средств (Уголовно-правовые и криминологические вопросы): учеб. пособие / В. П. Пантелеев. - Караганда : Изд-во обкома Компартии Казахстана, 1982. - 75 с.

11. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня

2005 року № 14; за станом від 19 грудня 2008 р. // Вісник Верховного Суду України. - 2006. - № 1.

12. Селиванов, Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соц. законность. - 1977. - № 2. - С. 56-59.

Корнієнко М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності
ОВС та економічної безпеки ОДУВС
Надійшла до редакції: 01.11.2015

УДК 343.143

ПРОБЛЕМА НАДАННЯ СВІДЧЕНЬ ОСОБАМИ, ЯКІ ПРОВОДИЛИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ

Назаренко Д. В.

Стаття присвячена дослідженню питань участі в кримінальному процесі осіб, які безпосередньо проводили спостереження за особою, річчю або місцем, забезпечення конфіденційності відомостей про них, виділенню основних проблем (недоліків) в організації надання ними свідчень з питань уточнення, пояснення (коментування) результатів спостереження, забезпечення їхньої безпеки та вдосконаленню діючого законодавства.

Ключові слова: учасник кримінального судочинства, заходи безпеки, стадія кримінального процесу, кримінальне провадження, працівник поліції.

Статья посвящена исследованию вопросов участия в уголовном процессе лиц, которые непосредственно проводили наблюдение за лицом, вещью или местом, обеспечения конфиденциальности сведений о них, выделению основных проблем (недостатков) в организации дачи ими показаний по вопросам уточнения, пояснения (комментирования) результатов наблюдения, обеспечения их безопасности и совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: участник уголовного производства, меры безопасности, стадия уголовного процесса, уголовное производство, работник полиции.

The article is devoted to the issues of participation in the criminal proceedings, which are directly carried out observation of a person, thing or place to ensure the confidentiality of information about them, the allocation of the major problems (defects) of criminal procedure regulate the safety and improvement of existing legislation.

Keywords: party of criminal proceedings, the security measures, the stage of the criminal process, the criminal case, police officer.

Спостереження за особою, річчю або місцем посідає одне з ключових місць у практиці роботи органів внутрішніх справ і зазвичай застосовується для негласного зовнішнього спостереження, слідкування за особами, які підозрюються в підготовці та вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів, місцями їхнього помешкання, роботи чи перебування, за їхньою поведінкою, колом знайомств, транспортними засобами тощо, з метою негласної фіксації протиправних дій або створення умов щодо цього. При чому окремі протиправні дії вкрай важко

© Д.В. Назаренко, 2015

або зовсім неможливо задокументувати без застосування цього оперативно-розшукового заходу або негласної слідчої (розшукової) дії (надалі - НСРД), що також має характер необхідної умови проведення інших оперативно-розшукових заходів і НСРД. Її проведення дозволяє спостерігати й фіксувати події за участю підозрюваних чи окремих осіб в їх динаміці, наочно побачити механізм протиправної діяльності, факти передачі певних речей чи предметів, їхнього переміщення, зустрічі й спілкування окремих осіб з іншими, встановити їхнє місцезнаходження тощо. У сучасному кримінальному процесі результати проведення такого негласного спостереження є незамінними, оскільки надають можливість фіксації послідовності дій підозрюваних та отримання документу, що відображає повну й багатосторонню картину вчинення кримінального правопорушення, того чи іншого факту.

Дослідженню різнобічних питань проведення спостереження за особою, річчю або місцем присвятили свої праці такі вчені, як К.В. Антонов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, О.П. Снігерьев, В.Є. Тарасенко, Р.В. Тарасенко, В.В. Шендрік, Р.М. Шехавцов, М.Є. Шумило та інші. На рівні кандидатських дисертацій і в межах спеціальності 12.00.09 проблеми спостереження за особою, річчю або місцем досліджували:

- А.В. Ведєнін "Спостереження як оперативно-розшуковий захід, особливості використання його результатів" (Владимир, 2012);

- Н.Ф. Войтович "Правові та організаційно-тактичні засади візуального спостереження" (Харків, 2012);

- О.О. Проценко "Тактико-психологічні особливості спостереження за особою, річчю або місцем" (Одеса, 2014);

- С.І. Жалдак "Спостереження за особою, річчю або місцем під час досудового розслідування (за матеріалами СБ України)" (Київ, 2015).

Проте питання надання свідчень у межах кримінального процесу особами, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, на достатньому рівні не досліджені. Таке положення речей не задовольняє інтереси теорії та практики діяльності оперативних і слідчих апаратів, оскільки чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (надалі - КПК) прямо передбачає [1, ч. 2 ст. 256] можливість допиту як свідків тих осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення.

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

Доцільність допиту осіб, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, у слідчій практиці має місце тоді, коли результати спостереження піддаються сумнівам з боку підозрюваного (сторони захисту), потребують уточнення, пояснення (коментування) тощо. При чому участь таких осіб, які є негласними штатними працівниками оперативної служби, у кримінальному судочинстві пов'язана з певними професійними ризиками, що виключають розкриття належності до працівників правоохоронних органів, зумовлюють необхідність збереження відомостей про них у таємниці, і навіть застосування до них відповідних заходів забезпечення безпеки.

Згідно зі статистичними даними спостереження за особою, річчю або місцем є доволі розповсюдженим заходом у практичній діяльності органів внутрішніх справ. Лише в Одеській області за 2015 рік у межах проваджень за оперативно-розшуковими справами та кримінальних проваджень таких оперативно-розшукових заходів/НСРД було проведено декілька сотень (точна кількість є інформацією з обмеженим доступом). Причому за 2013-2015 роки різко зросла кількість проведених спостережень за особою, річчю або місцем у межах кримінальних проваджень (від десятків до сотень), що обумовлено набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом наприкінці 2012 року та впровадженням інституту НСРД.

За результатами експертного опитування досвідчених працівників оперативних підрозділів і слідчих ОВС встановлено, що результати проведення спостереження за особою, річчю або місцем незалежно від суб'єкта, що ініціював їхнє проведення, відповідним чином впроваджуються в кримінальний процес і використовуються як джерела доказів. З іншого боку, нами не виявлено жодного випадку, коли працівники оперативної служби, що безпосередньо проводили спостереження, брали участь у кримінальному судочинстві та надавали свідчення. Хоча, на думку опитаних нами слідчих, по окремих кримінальних провадженнях підстави для цього існували, проте практика надання свідчень негласними штатними працівниками ОВС, які безпосередньо проводять спостереження, відсутня.

Таке положення обумовлено кількома основними причинами. По-перше, підрозділи оперативної служби, які проводять спостереження за дорученням слідчого, прокурора чи оперативного підрозділу, є відособленими (відокремленими) від інших оперативних і слідчих апаратів ОВС через вимоги положень відповідних інструкцій щодо збереження в таємниці належності працівників до особового складу цих підрозділів перед іншими працівниками ОВС, зокрема слідчими. По-друге, згідно з п. 4.1.13 Зводу відомостей про державну таємницю [6] відомості про належність осіб до негласних штатних співробітників (працівників) оперативних підрозділів МВС (щодо конкретної особи) є державною таємницею зі ступенем секретності "цілком таємно", а це створює перепони для участі таких негласних штатних працівників у кримінальному процесі та надання ними свідчень. По-третє, дані щодо окремих положень профільних інструкцій, форм, методів, тактичних прийомів, застосовуваних технічних засобів у роботі оперативної служби, як і в роботі підрозділів оперативно-технічних заходів, є свого роду професійною таємницею, яку намагаються не розкривати перед працівниками інших підрозділів ОВС.

Тим не менш, кримінальне процесуальне законодавство України передбачає можливість допиту в якості свідків негласних штатних працівників ОВС, передусім

працівників підрозділів оперативної служби та оперативно-технічних заходів, які в абсолютній більшості випадків залучаються слідчим (прокурором) до проведення тих негласних слідчих (розшукових) дій, що передбачають застосування спеціальних знань і технічних засобів негласного отримання інформації, негласних методів, тактичних прийомів оперативної та оперативно-технічної роботи. Відповідно до ст. 252 чинного КПК (фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій) відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Частина 2 ст. 256 КПК передбачає можливість допиту в якості свідків осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом [1].

Відмінність організаційно-тактичних засад проведення заходів безпеки відносно негласних штатних працівників підрозділів оперативної служби полягає в тому, що ці особи продовжують повсякденне виконання своїх службових обов'язків на негласних засадах, у зв'язку з чим їм у кримінальному процесі має забезпечуватися конфіденційність (анонімність). Також відповідно до вимог відомчих інструкцій МВС у певних випадках до процесу забезпечення безпеки залучаються працівники територіального підрозділу внутрішньої безпеки МВС України.

За умов участі в кримінальному процесі негласних штатних працівників ОВС доцільним є застосування слідчим, прокурором або судом тих заходів безпеки, що спрямовані на забезпечення конфіденційності відомостей (анонімності), зокрема:

а) заходів, спрямованих на захист персональних даних осіб, узятих під захист, та іншої інформації, що може їх викрити: обмеження відомостей про особу в матеріалах кримінального провадження та інших документах; нерозголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судові засідання; виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки [2];

б) заходів, спрямованих на унеможливлення контактування осіб, узятих під захист, з іншими учасниками кримінального провадження та їх ідентифікації за зовнішніми ознаками: проведення упізнання особи поза візуальним та аудіо-спостереженням того, кого впізнають, згідно з положеннями частини четвертої статті 228 КПК; проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист, згідно з положеннями частини першої статті 232 КПК; судові провадження в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення зі змінами зовнішності й голосу особи, якій забезпечується захист, згідно з положеннями частини першої статті 336 КПК; допит свідка під час судового провадження з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, згідно з положеннями частини дев'ятої статті 352 КПК; закриті судові засідання згідно з положеннями частини другої статті 27 КПК.

Якщо взяти до уваги закордонний досвід, то в розвинених правових системах спостерігаються дві форми

участі анонімних свідків у кримінальному процесі:

- повна або абсолютна анонімність;
- часткова або обмежена анонімність.

Якщо в кримінальному процесі допускається повна або абсолютна анонімність, то вся персональна інформація про особистість свідка залишається в таємниці. Свідок може явитися в суд, однак дає свідчення через екран зі зміною зовнішності або спотворенням голосу [5, 39].

Якщо допускається часткова або обмежена анонімність, то свідок може бути допитаний одночасно з іншими особами (підданий стороною захисту перехресному допиту), однак він не зобов'язаний називати своє справжнє ім'я або інші докладні особисті дані, як, наприклад, адресу, рід занять або місце роботи. Згідно з позитивно закордонною практикою [5, 39] цей захід особливо корисний при заслуховуванні показань свідків - таємних агентів і членів груп спостереження, які можуть опинитися в небезпеці, якщо їх справжня особистість стане відома іншим учасниками процесу або публіці.

Такі свідки зазвичай дають свідчення в суді під вигаданим ім'ям, під яким вони були відомі в ході операції, проте називають свою справжню посаду та виконуваними функцію (працівник поліції, слідчий, спеціальний агент і т. ін.) [5, 39]. Специфікою проведення одночасного допиту (очної ставки) із залученням таких осіб є те, що слідчий, прокурор, суддя зобов'язані завчасно попіклуватися про недопущення неконтрольованого спілкування між учасниками допитуваними, погроз, тиску, протиправного впливу в інших формах [7, 153].

Слід зазначити, що застосування повної анонімності щодо осіб, які проводили спостереження за особою, річчю або місцем, у кримінальному процесі не є доцільним. Повна анонімність є винятковою мірою й може мати серйозні наслідки для права обвинуваченого на справедливий і відкритий судовий розгляд, на одночасний допит двох і більшої кількості осіб (очна ставка, перехресний допит). Як зазначають О.Б. Пойзнер, О.А. Білокур, М.О. Маркін з приводу застосування одночасного допиту, закон не зобов'язує слідчого провести такий допит, а надає йому таке право [4, 14]. Проте при вирішенні питання про задоволення клопотання підозрюваного про проведення одночасного допиту для з'ясування причин розбіжностей у показаннях слідчий повинен урахувати міжнародно-правовий стандарт, сформульований у п. 3 "d" ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, суттю якого є переважне право на очну ставку при клопотанні про це з боку обвинуваченого (підозрюваного) [4, 14]. Повна анонімність також накладає обмеження на право оскаржити справжність, точність і щирість показів свідків. Адже стороною захисту в таких випадках не в змозі перевірити: будь-який зв'язок з підозрюваним (обвинуваченим), що може стати причиною упередженого ставлення; походження інформації; будь-які особисті дані, які можуть вплинути на довіру до свідка (психічний стан, кримінальне минуле, звичка брехати та ін.).

По тих кримінальних провадженнях, де мало місце проведення спостереження за особою, річчю або місцем, недопустимо повністю умовчувати джерела та спосіб отримання доказової інформації, ігнорувати неможливість її подальшої перевірки судом і стороною захисту. Водночас не можна та нерозумно допускати розголошення відомостей про взятих під захист осіб, які безпосередньо проводили спостереження за особою, річчю або місцем. Зазначене свідчить про необхідність розроблення в Україні спеціального механізму використання відомостей, що містяться у свідченнях таких осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні на засадах часткової або обмеженої анонімності.

На нашу думку, такий механізм повинен бути визначений у КПК, він має виключати можливість розголошення справжніх персональних даних про негласних штатних працівників, будь-якої інформації про їхній зовнішній вигляд, а також передбачати можливість ознайомлення судом і стороною захисту з відомостями про:

- виконувану функцію негласними штатними працівниками під час проведення спостереження за особою, річчю або місцем, окрім тієї інформації з обмеженим доступом, що пов'язана із організацією та тактикою проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії;

- підстави, умови та результати спостереження за особою, річчю або місцем, що пов'язані із протиправною діяльністю обвинуваченого та подією кримінального правопорушення, зокрема даними про пересування особи, контакти, поведінку, перебування в певному, публічно доступному місці тощо або переміщення речі, контактів з нею певних осіб, подій у певному місці;

- обсяг задокументованої (зафіксованої) на матеріальних носіях інформації, зокрема з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів;

- інші обставини, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню, і які впливають з положень ст. 91 КПК України.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року: за станом на 07.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" від 23 грудня 1993 року: за станом на 14.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Наказ Генеральної Прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012 р. "Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні" // Офіційний сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Особливості проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування: Методичні рекомендації / О.Б. Пойзнер, О.А. Білокур, М.О. Маркін / Прокуратура Одеської області, Управління процесуального керівництва у кримінальних провадженнях, організаційно-методичний відділ. - Одеса, 2013. - 40 с.
5. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime / United Nations Office on Drugs and Crime. - New York: UNITED NATIONS, 2008. - 112 р.
6. Наказ Служби безпеки України № 440 від 12 серпня 2005 року "Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю" // Офіційний вісник України, 2005. - № 34. - С. 2089.
7. Албул С.В. Кримінальний процес України: навчальний посібник / С.В. Албул, С.Л. Деревянкін, О.В. Поліщук - Одеса: ОДУВС, 2015. - 476 с.

*Назаренко Д.В.,
ад'юнкт денної форми навчання
докторантури та ад'юнктури
ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.11.2015*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АБО МОДЕЛЬ ВЧИНЕННЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Несвітайло І. І.

З урахуванням криміналістичного розуміння злочинного діяння, криміналістичну характеристику вбивств за замовленням слід визначити як модель вчиненого злочину, під якою слід розуміти систему відомостей про способи підготовки, вчинення й приховування цього виду злочинів (етапності діяння), про використанні знаряддя, особливості особи співучасників (організатора, посередника, виконавця), а також жертви, умови вчинення злочинного задуму, типові сліди, що відбивають закономірні зв'язки між ними й служать для побудови версії з метою вирішення відповідних завдань у межах розслідування злочину.

Ключові слова: модель убивства на замовлення, криміналістична характеристика вбивств на замовлення, виконавець, замовник, механізм вчинення злочину.

С учётом криминалистического понимания преступного деяния, криминалистическую характеристику убийств на заказ следует определить как модель совершения преступления, под которой следует понимать систему сведений о способах подготовки, совершения и сокрытия этого вида преступлений (этапности деяния), об использовании орудия, особенностях личности соучастников (организатора, посредника, исполнителя), а также сведений о жертве, условиях совершения преступления, типичных следах, которые отражают закономерные связи между ними и используются для построения версии с целью решения соответствующих заданий при расследовании преступления.

Ключевые слова: модель убийства на заказ, криминалистическая характеристика убийств на заказ, исполнитель, заказчик, механизм совершения преступления.

According to the criminalistic understanding of the criminal act, criminalistic characteristic of murders on order should be defined as the model of committed crime. The model of committed crime is a system of information about ways of preparation, commission and concealment of such kind of crimes (phasing of action), about using instruments, features of personality of accomplices (organizer, mediator, executor) as well as victim, conditions of situation of commitment of criminal plan, typical traces that reflect regular connections between them and serve to construct a version with an aim to resolving of relevant tasks within the investigation of crime.

Keywords: model of murder on order, criminalistic characteristic of murders on order, executor, contracting authority, mechanism of commission of crime.

Моделювання є засобом відображення та пізнання навколишнього світу й застосовується в різних галузях науки і практики, також у слідчій діяльності. За допомогою моделювання висувуються й перевіряються різні гіпотези. У слідчій практиці цей метод використовується недостатньо. У криміналістичній літературі, як правило, розглядалися тільки окремі його сторони [6; 4; 8; 15; 17].

При моделюванні якого-небудь об'єкту може бути використаний не сам об'єкт, а модель, що заміщає його, яка є засобом отримання інформації про об'єкт, замінює його, дає нову інформацію про об'єкт [13, 7]. В.А. Штофф дає

таке визначення поняття моделі: "Під моделлю розуміється система, що подумки представляється або матеріально реалізована, яка здатна замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт" [17, 197].

При розслідуванні застосовуються особливі різновиди моделей і специфічні прийоми моделювання. Моделювання при виконанні слідчих (розшукових) дій використовується для перевірки вже наявних і отримання нових доказів, дослідження версій у випадках, коли безпосереднє вивчення об'єктів неможливе або недоцільне. Засоби і прийоми моделювання тут різноманітні (з метою отримання інформації про об'єкт, про яку-небудь ситуацію тощо).

Теоретична модель складу злочину розробляється з урахуванням властивості злочину. Модель складу злочину є робочим інструментом, що допомагає слідчому правильно застосовувати кримінальний закон.

Криміналістична модель поведінки суб'єкта у зв'язку із вчиненням злочину базується на кримінально-правовій моделі поведінки злочинця [12, 268].

Моделі суб'єкта злочину - це моделювання об'єкту, тобто відображення поведінки злочинця до вчинення злочину, під час вчинення та після нього. Модель - кінцева форма знань, за якою йде перетворення дійсності [11, 45].

Існують різні стадії моделювання, але вузлові стадії звичай зводяться до побудови, вивчення, перевірки й перетворення моделі [6, 60-61].

Моделювання в слідчій практиці застосовується для встановлення особи злочинця, жертви, події злочину. І в кожному конкретному випадку застосовується особливий метод, який залежить від об'єкту, що вивчається.

Створена модель допомагає слідчому перевірити наявну в нього інформацію й отримати нову. Моделі є джерелом доказової інформації та дозволяють досліджувати й пояснити зв'язку між елементами складу злочину. Моделювання є й методом накопичення криміналістичної інформації, сконцентрованої в обліках по встановленню й розшуку злочинців [13, 16-19, 79-86].

Моделювання в слідчій практиці може бути як самостійною дією, так і елементом інших слідчих (розшукових) дій. Уявне моделювання є ефективним засобом розслідування злочинів, також і замовних вбивств. На початку розслідування слідчий має в розпорядженні мінімум інформації про подію злочину, про злочинця й уявне моделювання є тим пізнавальним засобом, який сприяє розкриттю злочину. С.В. Лаврухін зазначає, що побудова моделі-гіпотези можлива за наявності хоч би мінімуму інформації про модельований об'єкт, початкова модель якого підлягає перевірці та з гіпотези перетвориться у форму достовірного знання про нього [12, 310-311]. Створена слідчим модель допомагає відновити подію злочину й установити обставини, що цікавлять, у провадженнях про замовні вбивства.

Моделювання здійснюється у двох напрямках - ретроспективному (встановлення істоти злочину) і перспективному (прогнозування наслідків злочину) - у програмі розслідування частіше використовується ретроспективне моделювання, що ґрунтується на ознайомленні з обстановкою злочину, речовими доказами тощо.

Моделювання при розслідуванні замовних убивств використовується для перевірки достовірності наявних доказів

і для отримання нових; висування й перевірки версій. Створення моделі дозволяє слідчому пояснити зв'язок між механізмом учинення вбивства і його наслідками; фактами і явищами; зв'язок співучасників [10, 120-121].

Метою дослідження є визначення поняття та сутності криміналістичної характеристики або моделі вчинення вбивств на замовлення.

Застосовуючи метод моделювання при розслідуванні замовних убивств, слідчий повинен установити й довести обставини, що свідчать про замовний характер убивства, вивчити елементи криміналістичної характеристики.

В.Ф. Єрмолович дає поняття криміналістичної характеристики злочину як системи інформації про злочин і її відображення в об'єктивній дійсності й у свідомості людей у вигляді матеріальних і ідеальних слідів [9, 15].

Визначення криміналістичної характеристики формулювали багато вчених-криміналістів. Тому, не вдаючись до розгляду загальних питань криміналістичної характеристики, чому присвячена значна кількість робіт [2; 15; 18], відмітимо, що в провадженнях про замовні вбивства найбільш суттєвими є такі її елементи: 1) суб'єкт, тобто особа злочинця (злочинців); 2) мотиви і цілі суб'єкта; 3) об'єкт (предмет) посягання - особа потерпілого; 4) механізм вчинення замовного вбивства, тобто спосіб учинення і приховання злочину, обставини здійснення, особливості слідотворення.

Саме перераховані елементи й повинні розглядатися в тісному взаємозв'язку, а знання окремих елементів криміналістичної характеристики вбивства на замовлення дозволить побудувати модель учиненого злочину.

С.В. Лаврухін вважає, що особливу значущість має проблема розробки загальної криміналістичної моделі поведінки злочинця, дослідження на загальнотеоретичному рівні окремих стадій поведінки злочинця і його способу життя. Він розглядає структуру системи "Поведінка злочинця" у двох аспектах: елементному й тимчасовому (елементно-компонентна структура й тимчасова структура поведінки злочинця) [12, 38, 69-76]. Створення такої типової моделі дозволить установлювати значно швидше особу злочинців при розслідуванні вбивств на замовлення.

П.К. Анохін включає в психологічну модель поведінки злочинця ряд елементів його поведінки: суб'єкт, мотив, мету, програму (модель), спосіб (процес) і результат (наслідки) поведінки [1, 87-89].

Безумовно, вивчення поведінки особи вбивці і його способу життя, у цілях створення типової моделі суб'єкта злочину, дозволить надалі підвищити ефективність розкриття й попередження вчинення вбивств на замовлення й може бути узятим за основу моделювання поведінки злочинця при розслідуванні.

Інформація про замовний характер убивства та суб'єкта злочину міститься як у процесуальних, так і не-процесуальних джерелах. До процесуальних відносяться ті, що отримані відповідно до вимог кримінально-процесуального закону. Інформація про вчинення вбивства на замовлення може бути отримана і при розслідуванні кримінальних проваджень, які були відкриті у зв'язку з учиненням інших злочинів.

Значну інформацію про замовний характер убивства, як правило, містить місце події. Вбивство на замовлення характеризується такими ознаками: відкритим характером, професіоналізмом кілера, використанням якісної зброї, неприйняттям заходів по прихованню трупа, відсутністю інших ознак (крадіжки й так далі), наявністю розпорядку дня жертви й соціальним положенням [3, 20-22]. На замовний характер убивства може вказувати спосіб учинення злочину

й зброю (застосування вибухових пристроїв; вогнепальної автоматичної зброї).

На замовний характер убивства також указує залишення знаряддя злочину на місці його вчинення. У 7 % випадків зброю була кинута в процесі відходу з місця злочину, у 6 % - має місце затоплення зброї у водоймах, 2 % - закапування в землю й тільки в 5 % випадків злочинці залишали знаряддя в себе. Як свідчить слідча практика, для цієї групи злочинів характерно, що злочинець користується автотранспортом, від якого потім позбавляється. Звичайно це транспорт, що знаходиться в розшуку [5, 13].

Значну частину доказової інформації слідчий отримує в результаті слідчих (розшукових) дій, у ході яких можуть бути виявлені ознаки того, що вбивство носить замовний характер. Наприклад, у ході огляду житла, офісу жертви виявляються пристрої для прослуховування й інші засоби. Інформація може з'явитися й у ході опитування родичів, коли, наприклад, з'ясується, що жертві раніше неодноразово погрожували розправою.

Джерелами інформації можуть бути оперативно-розшукові й інші обліки, які можуть містити інформацію про використання зброї, за допомогою якої було вчинено вбивство на замовлення при раніше вчинених злочинах.

При затриманні особи за незаконне зберігання зброї повинно бути перевірено, чи не фігурує вона в провадженнях про вбивство, учинене на замовлення. Це сприятиме встановленню особи виконавця.

Непроцесуальними джерелами є матеріали оперативних підрозділів, отримані при проведенні оперативно-розшукових заходів.

Джерелом інформації про замовний характер убивства можуть бути й заяви громадян про безвісне зникнення конкретної особи при обставинах, що погрожували йому смертю.

У підготовці вбивства на замовлення беруть участь, як мінімум, дві особи. Це замовник - особа, що зацікавлена в усуненні жертви і є ініціатором, а в деяких випадках і організатором вбивства. І, звичайно, найманий вбивця - виконавець злочину за матеріальну винагороду. В окремих випадках знайти виконавця замовникові допомагає третя особа, що іменується посередником (пособником). Іноді таких посередників у конкретному провадженні є декілька, коли сам посередник не зміг знайти виконавця й звернувся до іншої особи, яка й підшукує потенційного вбивцю. У цьому разі структура замовного вбивства відносно суб'єктів (співучасників) ускладнюється. Поява декількох посередників може бути обумовлена тим, що в замовника відсутні контакти з кримінальними угрупованнями або він не бажає залежати від них.

Розподіл ролей здійснюється з урахуванням функцій для кожного співучасника, але в деяких випадках співучасник може виконувати й частину обов'язків іншого.

Відомі випадки, коли за матеріальну винагороду найманець залучав до вчинення вбивства іншу особу в якості помічника. У цьому разі вони були співвиконавцями.

Функції підбурювача може виконувати й замовник (схиляти до вбивства шляхом підкупу, шантажу) або він бере участь у вбивстві та відповідає за свої дії як організатор злочину.

Структуру організації замовних убивств можна умовно розділити на три групи:

1) замовник - посередник - особа, працююча з посередником (група осіб) - виконавець (виконавці); 2) замовник - посередник - виконавець. У цьому виді схема спрощена, оскільки відсутній третій елемент першої

групи; 3) замовник - виконавець (спрощена схема).

Виходячи з цього, характеризуються особи кожного суб'єкта у взаємозв'язку з іншими суб'єктами й окремо.

Основним суб'єктом убивства на замовлення разом з безпосереднім виконавцем є замовник. Його наявність свідчить про те, що вбивство є замовленим. Тому встановлення цього суб'єкта так важливо для слідства.

Усіх замовників умовно можна розділити на дві категорії.

До першої відносяться так звані "законослухняні громадяни", переважно особи, зайняті в бізнесі, у державних структурах, керівні посади на підприємствах. До цієї групи замовників також можна віднести подружжя й інших членів сім'ї, друзів, знайомих і так далі. Це найчастіше люди, які мають певні мотиви для вчинення злочину (введені в оману, скривджені тощо) Вони прибігають до послуг професійних убивць (кілерів) або осіб з кримінальним минулим.

Другу групу складають особи з кримінальних кіл, мотивом яких є боротьба за перерозподіл сфери злочинного впливу. Це характерно для організованих груп.

Моделювати в ході слідства особу замовника необхідно виходячи з даних, отриманих про потерпілого при огляді місця вбивства й з урахуванням його соціального середовища. Але основним чинником, що дозволяє моделювати особу замовника, а потім і встановити його, є виконавець. Саме його соціально-психологічні дані, "почерк" убивства вказують на те, до якого соціального шару належить замовник. Якщо вбивство здійснене професіоналом, на місці події залишається мінімум слідів, а потерпілим є політик, великий банкір або бізнесмен, то моделювати особу замовника слід виходячи з соціального середовища потерпілого. Замовником у цьому разі може бути партнер по бізнесу, конкуренти, кримінальний авторитет і так далі.

Якщо ж убивство вчинене випадковими людьми (безхатченками, дрібними злочинцями), знаряддям злочину є сокира, ніж і тому подібні предмети, замовника слід шукати серед родичів, знайомих, що мають свої мотиви для вбивства (помста, матеріальна вигода, ревнощі й інше).

Замовники - це особи, більшість з яких мають вищу й середню освіту, представники інтелектуальної праці, матеріально добре забезпечені. Найчастіше замовниками є чоловіки середнього віку. Ці люди за характером є лідерами, які не рахуються з думкою інших, егоїстичні, заздрісні, образливі, агресивні. Їм властиві сильні вольові якості, готовність на все, щоб досягти мети. Як показали дослідження, більше 83 % організаторів складають чоловіки, жінки - 17 %, серед замовників: 47 % - бізнесмени, 45 % - лідери злочинних організацій; а їх вікові межі 30-50 років.

Вивчення кримінальних проваджень також показало, що часто замовник і жертва знаходилися в тісному контакті: мешкали недалеко один від одного, спільно займалися бізнесом, проводили дозвілля, іноді навіть дружили родинами. У деяких випадках вони знаходилися в споріднених відносинах.

Відмічено, що у сфері бізнесу замовниками найчастіше є бізнесмени й лідери злочинних організацій, а замовниками інших убивств - родичі, знайомі, члени родини потерпілого.

Посередниками, що підшукують наймачеві вбивцю, найчастіше є чоловіки від 25 до 40 років з різних соціальних груп. У ролі посередників можуть виступати працівники підприємницьких структур, охоронних служб,

у деяких випадках особи без певного зайняття, а також члени злочинних угруповань і особи з кримінальним минулим. Посередники могли мешкати із замовником і жертвою в одному населеному пункті, а іноді з обома були знайомі, навіть спорідненості, але можуть бути й сторонніми людьми. Посередники можуть діяти як самостійно, так і групою, легально або нелегально. У разі легальності вони виступають під прикриттям фірми по наданню послуг (найчастіше приватних охоронних підприємств). Інформацію про них можна отримати від замовника.

З посередником може працювати й третя особа, що безпосередньо пов'язана з виконавцем і є його представником. Ця особа діє нелегально, в умовах строгої конспірації. Воно або постійно співпрацює з найманим вбивцею (чи декількома), або підшукує виконавця на стороні [16, 41-54].

Зв'язок між посередником і спільником, може бути як безпосереднім, так і безконтактним, з метою конспірації, тобто за допомогою телефону, "поштової скриньки" тощо. При цьому третя особа себе не розкриває й може видати себе за іншу людину. Вона спочатку здійснює перевірку посередника на надійність і безпеку, а потім зв'язується з ним для обговорення й прийому замовлення. Посередник може брати участь також у підготовці та прихованні злочину.

Установлення особи, що вчинила вбивство на замовлення, - складне завдання, яке вирішується після встановлення замовника та посередника. Ф.В. Глазирін указував на те, що для успішного розкриття злочину потрібне криміналістичне вивчення особи злочинця, яке складається з трьох підструктур: соціально-демографічних властивостей, психологічних властивостей і біологічних особливостей особи [7, 12-18].

Використовуючи класифікацію, приведену С.В. Лаврухіним [12, 88-90], можна скласти поведінкову характеристику найманого вбивці, яка виглядає таким чином:

- виконується злочин одинаком (професіоналом) або групою осіб;
- злочинцеві в 90 % випадків властива організована, усвідомлена, вольова поведінка;
- поведінка цілеспрямована (модельована), корислива;
- поведінка пов'язана зі створенням умов для вчинення вбивства, досягнення кінцевого результату і його використання (отримання винагороди найманцем, матеріальних і інших благ замовником);
- поведінка злочинця завжди активна, у 90 % випадків - явна;
- поведінка поетапна, усічена (злочинці готують, виконують, найчастіше стадія приховання відсутня);
- поведінка завжди злочинна із застосуванням різної зброї при вчиненні злочину.

Моделюючи особу вбивці, слід враховувати характер інформації, отриманої з місця вбивства. Вона повинна використовуватися слідчим для побудови моделі подальшої поведінки вбивці (шляхи відходу, наявність транспорту й інше). Виходячи з цих даних, організовується пошук злочинця (виконавця).

Моделювання повинне використовуватися також у процесі виконання слідчих дій і перевірки версій для встановлення суб'єкта злочину. Слідчий створює ідеальну, тобто уявну модель поведінки вбивці, а після отримання інформації з місця вбивства уявна модель отримує матеріальне підтвердження або спростування. Якщо в початковій інформації міститься недостатня кількість ознак злочину, то робиться додаткове накопичення початкової інформації. Висунені загальні версії порівню-

ються з вірогідними типовими моделями.

Побудова уявної моделі дозволяє слідчому перевірити наявну в нього інформацію, а також отримати нову про суб'єкта вбивства, з'ясувати відповідність результатів моделювання версії, що перевіряється ним.

Створена модель є основою для отримання нової й точнішої інформації про суб'єкта злочину в ході подальшого розслідування.

Замовні вбивства і їх виконавці - це абсолютно нове явище. Психіатри стверджують, що в деяких випадках кілери цікавіші, ніж замовники, якими керують тільки меркантильні інтереси. Учені створюють модель убивці, виходячи з їх психологічних характеристик.

Наймані вбивці діляться на дві категорії: одні "обслуговують" вищий, інші - середній шар підприємців. Дрібні підприємці послугами професіоналів, як правило, не користуються, оскільки для них це занадто дорого.

До вищого комерційного суспільства належать власники нерухомості: магазинів, банків, казино й тому подібне. Ці люди зазвичай мають охоронців і зв'язки в правоохоронних органах. Якщо вони "замовляють" усунення боржника або конкурента, то вбивство здійснюється так, щоб смерть була замаскована під нещасний випадок. Все робиться довіреними особами й просочування інформації виключається. Крупні бізнесмени не користуються послугами незнайомих убивць або кримінальних авторитетів, побоюючись шантажу. Підприємці середнього шару користуються послугами злочинців-рецидивістів, що мають певний кримінальний досвід. Нерідко виконавцями замовного вбивства є члени злочинних формувань, але зустрічаються й справжні професіонали.

Професіонали використовують незареєстровану й таку, що не перебуває на обліку, зброю, тому вони не приймають заходів по її прихованню або знищенню, а залишають її на місці вбивства. Кілер діє чітко й непомітно, не привертаючи увагу оточення. Він стріляє на ураження й дуже часто мета досягається шляхом одного пострілу. Характерне те, що професіонал робить контрольний постріл у голову жертви.

Замовні вбивства вчиняються як однією особою, так і групою осіб (спільників виконавців). Групою осіб замовні вбивства найчастіше вчиняються або непрофесіоналами, або членами злочинного угруповання. Професійні вбивці вчиняють злочини найчастіше самостійно, жодна інша категорія злочинців так не діє.

Аналіз убивств дає основу диференціювати виконавців на дві основні категорії: дилетанти і професіонали. У складі дилетантів може бути виділена група з кола "безхатченків", тобто до неї входять особи без певного місця проживання, без певного зайняття, що мають середній або низький інтелектуальний рівень, які часто мають судимості, характеризуються антигромадською поведінкою (жорстокі, агресивні). Вони вчиняють вбивство з корисливих мотивів. Їх головна мета - отримання матеріальної вигоди.

Іноді замовники притягають виконавців для разового вбивства. У цьому випадку найманець може бути з числа близького оточення замовника або найнятим особами з числа цього оточення. Усі питання вчинення вбивства з ним обговорює сам замовник (іноді посередник). Нерідко він же забезпечує вбивцю зброєю.

Другу групу складають професіонали, для яких вчинення вбивства є "роботою" і приносить постійний дохід. Вивчення кримінальних проваджень показало, що портрет професійного вбивці виглядає нині приблизно

так: це найчастіше молоді люди до 35 років, що відслужили в армії, часто мають бойовий досвід, фізично добре треновані.

Професіонал переважно до вчинення вбивства з терпелим і замовником не знайомий. Він план убивства розробляє самостійно, сам готує все необхідне для виконання замовлення, також і знаряддя вчинення злочину. Не варто плутати сучасних бандитів і випадкових убивць із професіоналами. Бандит не приховує свого оточення й місця проживання. Непомітний спосіб життя професійного вбивці рідко привертає до себе увагу оточення в цілях його безпеки, тому й установити його важко. Зовні він нічим не відрізняється від оточення, поводить себе благопристойно, не зухвало, що є важливою умовою успішного виконання ним "замовлень". Тому найчастіше свідки не можуть дати ніякої інформації про зовнішність убивці.

Як правило, професійний убивця залишає на місці вбивства мінімум слідів, тому його участь у цьому злочині може бути визначена залежно від характеру злочину, часу й місця його вчинення, знаряддя злочину, характеру дії виконавця, від особи жертви й тому подібних обставин. Тому необхідно використати властивості особи, що характеризують їх з точки зору професійних, злочинних навичок, які впливають на спосіб учинення вбивства і демонструють зв'язок з вірогідним злочинцем.

Література

1. Анохин П.К. Философские аспекты теории функциональной системы: избр. тр. / Отв. ред. Ф.В. Константинов, Б.Ф. Ломов, В.Б. Швырков; АН СССР, Ин-т психологии. - М.: Наука, 1978. - 399 с.
2. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования / В. П. Бахин // Вестник криминалистики. - 2000. - Вып. 1. - С. 16-17.
3. Бахин В. и др. Методика расследования заказных убийств: учебное пособие / В. Бахин, Б. Байжасаров, М. Когамов. - Алматы: Оркениент, 2000. - 120 с.
4. Белкин Р.С. Криминалистика и доказывание / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. - М.: "Теис", 1969. - 215 с.
5. Бородулин А.И. Методические и тактические основы расследования убийств, совершаемых наемными лицами: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза" / А.И. Бородулин. - М., 1996. - 19 с.
6. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научные понимания: пер. с англ. / М. Вартофский. - М.: "Прогресс", 1988. - 508 с.
7. Глазырин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: учебное пособие / Ф.В. Глазырин. - Свердловск, 1973. - 156 с.
8. Густов Г.А. Моделирование при расследовании преступлений / Г.А. Густов. - Л., 1989. - 189 с.
9. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф. Ермолович. - Мн.: Амалфея, 2001. - 304 с.
10. Кустов А.М. Механизм преступления: теория и практика / А.М. Кустов. - М., 2001. - 154 с.
11. Кутырёв В.А. Современное социальное познание / В.А. Кутырёв. - М., 1988. - 64 с.
12. Лаврухин С.В. Поведение преступника как объект криминалистического моделирования / С.В. Лаврухин. - Саратов, 2005. - 388 с.
13. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании

преступлений / И.М. Лузгин. - М., 1981. - 560 с.

14. Медведев С.И. Криминалистическая характеристика преступления / С.И. Медведев. - Караганда, 1977. - 299 с.

15. Образцов В.А. Криминалистика / В.А. Образцов. - М., 1997. - 487 с.

16. Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной опасности: методическое пособие для следователей / Н.А. Селиванов, А.И. Дворкин. - М., 1998. - 589 с.

17. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. - М., 1966. - 302 с.

18. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика. Криминалистика / Н.П. Яблоков. - М., 2005. - 578 с.

Несвітайло І.І.,

здобувач кафедри криміналістики

Національного університету "Одеська юридична академія"

Надійшла до редакції: 26.11.2015

УДК 343.123.12

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Павлютін Ю. М.

У статті розглядаються окремі питання щодо забезпечення розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Обґрунтовується доречність застосування терміну "забезпечення" щодо діяльності оперативних підрозділів у рамках кримінальних проваджень. Визначено зміст оперативно-розшукового забезпечення розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, у сучасних умовах реформування кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності та вносяться пропозиції з приводу оптимізації оперативно-розшукового забезпечення розслідування зазначеної категорії злочинів.

Ключові слова: оперативно-розшукове забезпечення, кримінальне провадження, легалізація (відмивання) доходів.

В статье рассматриваются отдельные проблемы по обеспечению расследования легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. Обосновывается уместность применения термина "обеспечение" относительно деятельности оперативных подразделений в рамках уголовных производств. Определено содержание оперативно-розыскного обеспечения расследования легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, в современных условиях реформирования уголовного процесса и оперативно-розыскной деятельности и вносятся предложения по поводу оптимизации оперативно-розыскного обеспечения расследования указанной категории преступлений.

Ключевые слова: оперативно-розыскное обеспечение, уголовное производство, легализация (отмывание) доходов.

The article stated some problems to ensure the investigation of legalization (laundering) of proceeds from crime. Relevance of substantiates use of the term "security" on the activities of operational units within the criminal proceedings. The content of operational-investigation detective software legalization (laundering) of proceeds from crime in modern conditions of reforming the criminal process and operational activities and makes proposals on optimization of operational-search software that category of crime investigation.

Keywords: operational investigative support, criminal proceedings, legalization (laundering).

Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснюється шляхом комплексного застосування сил, засобів і методів оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності. Водночас зазначені правоохоронні функції на цей час знаходяться в активній фазі реформування, що обумовлює необхідність їх докладного наукового осмислення, передусім у такій пріоритетній сфері, як боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Питання оперативно-розшукового забезпечення досліджувалось у теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності такими вченими, як: В.М. Аتماжитов, О.М. Бандурка, М.П. Водько, Д.В. Гребельський, В.Л. Грохольський, О.Ф. Долженков, К.К. Єрмаков, І.О. Клімов, І.П. Козаченко, М.В. Корнієнко, А.Г. Маркушин та іншими авторами. Водночас спільна діяльність оперативних і слідчих підрозділів у боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, у сучасних умовах реформування кримінального судочинства, з позицій теорії оперативно-розшукової діяльності, досі не мала комплексного висвітлення в спеціальній літературі.

Тому мета статті полягає у визначенні змісту оперативно-розшукового забезпечення розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, у сучасних умовах реформування кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності, а також внесення пропозицій з приводу оптимізації оперативно-розшукового забезпечення розслідування зазначеної категорії злочинів.

Термін "оперативно-розшукове забезпечення" тривалий час використовується вченими в різних інтерпретаціях (наприклад: оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження, оперативно-розшукове забезпечення проведення слідчих дій, оперативно-розшукове забезпечення безпеки учасників кримінального провадження тощо), однак до цього часу не запропоновано єдиного визначення змісту цього формулювання. Уперше термін "оперативно-розшукове забезпечення слідства" був сформульований у Вказівці МВС СРСР від 05.12.1984 р. і в наступних нормативних актах МВС СРСР, де підкреслювалася нагальна необхідність такого забезпечення [1]. У наказах МВС України цей напрям діяльності отримав найменування "оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження" та сформульований

© Ю.М. Павлютін, 2015

як комплекс ОРЗ в інтересах конкретного кримінального провадження з метою пошуку й фіксації фактичних даних, які можуть бути доказами в цьому провадженні, забезпечення всебічного повного й ефективного дослідження обставин кримінального провадження, безпеки учасників кримінального судочинства, постійного інформування органів досудового розслідування й суду про дії підозрюваних та інших осіб, спрямовані на негативний вплив на учасників кримінального судочинства. Більше того, термін “оперативне супроводження досудового розслідування” застосовується й в інструкціях МВС України, затверджених після набрання чинності КПК у листопаді 2012 р. [2]. Проте використання терміну “супроводження” не зовсім виправдане, оскільки супроводження підкреслює лише паралельність, супутність певних дій [3]. Хоча ця ознака наявна в досліджуваному нами явищі, однак його сутність здебільшого розкривається такою активною її формою, як забезпечити або “надати матеріальні засоби, здійснити охорону від небезпеки, гарантувати”. Термін “забезпечення” є більш прийнятним для вживання як однієї із форм оперативно-розшукової діяльності - “оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження”, оскільки останній у своєму розумінні передбачає створення умов, які будуть сприяти іншим сторонам кримінального провадження виконувати власні функції. Крім того, на суб’єктів ОРД, згідно зі ст. 1 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, покладається більш широке коло завдань - діяти в інтересах кримінального судочинства, здійснюючи пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння, відповідальність за які передбачена КК України. Як зазначає С.О. Сафонов, поняття “інтересів кримінального судочинства” є більш широким, аніж поняття “супроводження кримінального провадження”, оскільки передбачає у своєму змісті право оперативних підрозділів діяти в межах ініціативного пошуку навіть на етапі кримінального провадження, що робить суб’єктів ОРД процесуально самостійними та автономними сторонами правових відносин. Специфіка завдань та обов’язків оперативних підрозділів виходить за коло матеріалів певного кримінального провадження й за своїм змістом може не стосуватися його, а відноситись до іншого правопорушення [4]. Крім того, із семантико-юридичної та практичної сторін, оперативно-розшукове супроводження може стосуватись лише конкретно визначених процесів (приміром: оперативно-розшукового супроводження певної слідчої (розшукової) дії) та застосовується лише для виконання суб’єктом оперативного супроводження конкретних дій, які характеризуються завершеністю в часі та припиняються в разі виконання завдань, які були поставлені.

Оскільки історично оперативно-розшукова діяльність була одним із засобів кримінально-процесуального пізнання, який розширює пізнавальні можливості останнього [5, с. 269-270], то з прийняттям у 2012 р. КПК України [6] оперативно-розшукова діяльність фактично увійшла до складу кримінально-процесуальної в кримінальних провадженнях, по яких розпочато досудове розслідування. Таке становище не нівелює значення оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, а навпаки підносить його на якісно новий рівень, оскільки самостійно ані слідчий, ані прокурор не зможуть кваліфіковано провести жодної з передбачених КПК України негласної слідчої (розшукової) дії [3].

Відповідно до ст. 2 КПК України оперативно-розшу-

кова діяльність і кримінальна процесуальна діяльність однаковою мірою реалізують вимогу законодавства про забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду, у зв’язку з чим МВС України в більшості останніх службових наказів підкреслює необхідність підвищення ролі й відповідальності кожної служби в розслідуванні злочинів, комплексного використання з цією метою всіх сил і засобів [2; 7].

Участь оперативних підрозділів у розпочатому провадженні, хоча й здійснюється відповідно до ст. 41 КПК України в рамках письмового доручення слідчого, прокурора, однак не обмежується лише діяльністю з процесуального закріплення фактичних даних про причетність конкретних осіб до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Оперативно-розшукове забезпечення не може зводитися до пасивної функції його супроводження або кваліфікованого виконання окремих негласних слідчих (розшукових) дій, а повинно бути таким, що має активно забезпечувальний характер.

Відповідно до п. 6 ст. 7 Закону “Про оперативно-розшукову діяльність” оперативні підрозділи, зокрема, зобов’язані забезпечити, із залученням інших підрозділів, безпеку працівників суду та правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей і близьких родичів цих осіб [8]. Повного поглинання оперативно-розшукової функції кримінально-процесуальною об’єктивно відбутися не може з огляду на більш широкі її завдання поза рамками судочинства, наявність у структурі ОРД інших організаційних форм: оперативного пошуку та оперативної розробки з обов’язковими вимогами їх наступальності, безперервності й циклічності.

Проаналізувавши поняття “оперативно-розшукове забезпечення” та виходячи з розуміння спрямованості дій оперативних підрозділів під час розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оперативно-розшукове забезпечення розслідування легалізації (відмивання) доходів пропонується розглядати наступним чином - це система заходів, здійснюваних оперативними підрозділами на стадіях виявлення злочину, досудового розслідування та судового розгляду в обсязі взаємодії зі слідчим, прокурором, судом, а також за власною ініціативою оперативних підрозділів шляхом проведення гласних та негласних заходів, інших процесуальних та не процесуальних дій, з метою забезпечення створення оптимальних умов повного та об’єктивного процесу розслідування, припинення або нейтралізації протидії виконанню правоохоронної функції держави та правосуддя, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Створення оптимальних умов повного та об’єктивного процесу розслідування розпочинається ще на ранніх стадіях виявлення ознак вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, безпосередньо реалізується в рамках виконання оперативно-розшукової функції боротьби зі злочинністю шляхом здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів по документуванню злочинної діяльності розроблюваних осіб у рамках заведеної оперативно-розшукової справи.

Забезпечити повне розкриття та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, не можливо без використання різноманітних не процесуальних засобів. Так, як зазначає Д. І. Бедняков, злочинній діяльності, яка ретельно готується та

конспірується, необхідно протиставити комплекс оперативно-розшукових (переважно негласних, розшукових) заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, без проведення яких неможливо забезпечити невідворотність відповідальності злочинців [9, с. 17].

Саме тому пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння в інтересах кримінального судочинства віднесені до безпосередніх завдань оперативно-розшукової діяльності. Тим самим законодавчо зафіксована фактична наступність дій, що здійснюються різними органами з метою розслідування злочинів [10, с. 157].

Документування за своїм цільовим призначенням та змістом вирішує завдання, що співпадають з інститутом кримінально-процесуального доказування, створює оптимальні умови наступного його здійснення після прийняття рішення про початок досудового розслідування. Від повноти та вірогідності документування багато в чому залежить і ефективність кримінального процесуального доказування. Реалізуючи вимоги Закону “Про оперативно-розшукову діяльність” та КПК України, документування, як організаційна форма комплексного застосування оперативно-розшукових заходів, забезпечує прийняття обґрунтованого рішення про реалізацію отриманих за його допомогою матеріалів шляхом початку досудового розслідування. Саме з цього моменту розпочинається етап оперативно-розшукового забезпечення процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Після початку кримінального провадження, розкриття легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом триває за рахунок одержання фактичних даних у ході здійснення комплексу невідкладних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою закріплення наявних та відшукування додаткових доказів.

Очевидним є те, що усі слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії здійснюються відносно відомої особи, у визначеному місці, спрямовані на фіксацію доказів, а не на отримання інформації оперативної обізнаності про особу, яка вчинила злочин, або про наявність свідків кримінальної події. Водночас згідно з положеннями ч. 2 ст. 41 КПК України оперативні підрозділи не мають права здійснювати процесуальні дії і навіть клопотати про їх проведення. Тому одночасно з цією ж метою проводяться й оперативно-розшукові заходи. Більше того, шляхом проведення зазначених дій оперативними підрозділами також і надалі вирішуватимуться завдання визначення місцезнаходження підозрюваного, інших осіб, причетних до вчинення злочину, виявлення фактів легалізації значних сум грошових коштів та іншого майна, здобутих протиправним шляхом на стадії проведення фінансових розслідувань, а також встановлення під час досудового розслідування за предикатним злочином усіх обставин накопичення брудних грошей, джерел їх незаконного походження та маскування, переміщення та використання у легальній економіці, місць приховування і зберігання коштів та іншого майна з метою вилучення їх із тіньового обігу.

Після встановлення події та складу злочину, осіб, якими він вчинений, з метою вирішення завдань своєчасного та повного доказування винуватості кожного із його учасників, визначальне значення має прийняття таких відповідальних процесуальних рішень, відповідно до норм КПК України, як: повідомлення про підозру (ст.ст. 276-279); визначення підозрюваним запобіжних

заходів (глава 18); комплексу невідкладних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій з метою закріплення наявних та відшукування додаткових доказів. Конкретна слідча ситуація на цьому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом вимагає від оперативних підрозділів створення оптимальних умов для виконання відповідних процесуальних рішень та дій. Тому виникає необхідність планування й одночасного здійснення багатьох різноманітних погоджених слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Окремим напрямом створення оптимальних умов повного та об’єктивного процесу розслідування у рамках оперативно-розшукового забезпечення проваджень з розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом необхідно визнати забезпечення практичної реалізації використання конфіденційного співробітництва як негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 275 КПК України. Відповідно до ч. 1 зазначеної статті слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас відповідно до п. 13 ст. 8 Закону “Про оперативно-розшукову діяльність”, яким передбачено право оперативних підрозділів, зокрема, мати негласних штатних і позаштатних працівників, суб’єктом встановлення й безпосереднього здійснення такого конфіденційного співробітництва є працівник оперативного підрозділу.

Одна з особливостей оперативно-розшукового забезпечення розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в тому, що оперативно-розшукові заходи проводяться також із метою виявлення інформації про заходи, що вживаються зацікавленими особами з метою протидії встановленню істини в кримінальному провадженні, а також подолання такої протидії. Зазначений напрям діяльності іноді іменується “оперативно-розшуковим контролем” [11, с. 44-45; 12, с. 85]. Основною метою такого контролю є забезпечення сприятливих умов для вирішення завдань доказування при найменших витратах часу, сил і процесуальних засобів [13].

Оперативно-розшукове забезпечення останнього вимагає кваліфікованого застосування системи негласних слідчих (розшукових) дій: 1) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК); 2) використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК) [14, с. 29]; 3) здійснення спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК) у середовищі учасників кримінального процесу, їх службового чи побутового оточення, а також активних відвідувачів судових засідань; 4) за наявності відповідних підстав, застосування оперативно-технічних засобів контролю дій розроблюваних і документування їх протиправної діяльності. Сукупність виявлених таким чином фактичних даних про факти та способи здійснення протидії розслідуванню чи судовому розгляду можуть бути за рішенням слідчого, прокурора або судді безпосередньо долучені до матеріалів кримінального провадження, розпочатого щодо розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Отримані фактичні дані, залежно від характеру та форми протидії, можуть бути підставою для прийняття рішення про притягнення винних до адміністративної чи кримінальної відповідальності. Своєчасність здійснення

негласних слідчих (розшукових) дій з виявлення, документування фактів протидії кримінального середовища створює сприятливі умови для об'єктивного та повного досудового розслідування й судового розгляду легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Отже, розглянуті положення дозволяють зробити висновки про те, що обсяг і зміст оперативного забезпечення розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, повинен бути спрямований на виконання завдань та обов'язків оперативних підрозділів щодо: 1) виявлення наміру особи вчинити дії щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, який може перешкоджати виконанню завдань кримінального провадження та вжиття заходів, які будуть усувати ці наміри та попереджати ці злочини; 2) пошуку й фіксації фактичних даних про злочини, які готуються особою і вчинення яких буде перешкоджати виконанню завдань кримінального провадження та вжиття заходів щодо припинення цих злочинів; 3) виявлення латентних злочинів, скоєння яких суперечить інтересам кримінального провадження; 4) викриття причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, що перешкоджають забезпеченню інтересів кримінального провадження; 5) здійснення взаємодії зі слідчим, прокурором, судом та іншими правоохоронними органами, зокрема виконання доручень щодо проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, ужиття заходів, спрямованих на отримання доказів у кримінальному провадженні з розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 6) супроводження заходів, які забезпечують безпеку працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу та сприяють ОРД, осіб, які є учасниками кримінального провадження, членів їх сімей і близьких родичів цих осіб; 7) припинення або нейтралізації протидії встановленню істини в кримінальному провадженні з боку осіб, причетних до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також подолання такої протидії.

Література

1. О мерах по дальнейшему улучшению работы следственного аппарата от 05.12.1984 г. № 124: Указание МВД СССР "О ходе выполнения решений коллегии МВД СССР" от 25.10.1983 г.
2. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: Наказ МВС України від 14.08.2012 р. № 700.
3. Подобний О.О. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження про корисливо-насильницьку організовану злочинну діяльність / О.О. Подобний

// Форум права. - 2013. - № 4. - С. 300-305. - [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_52.pdf.

4. Сафронов С.О. Оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження: сучасний стан та перспективи розвитку / С.О. Сафронов // Портал науково-практических публикаций. - [Електронний ресурс]: <http://portalnp.ru/2014/05/1910>.

5. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі / М.А. Погорецький: монографія. - Х.: Арсис, ЛТД, 2007. - 576 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р., № 4651а-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю: Наказ МВС України, Служби безпеки України від 10.06.2011 р., № 317/235. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0822-l>.

8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р., №2135-ХП. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/вйт/2135-12>.

9. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений / Д. И. Бедняков. - М.: Юрид. лит., 1991. - 208 с.

10. Горбачев А. В. Раскрытие преступлений и доказывание / А. В. Горбачев // Проблемы законности: Респ. межвед. науч. сб. - Харьков, 1996. - Вып. № 31. - С. 157-165.

11. Дідоренко Е. О. Процесуальний статус ОРД в кримінальному судочинстві: [монографія] / Е. О. Дідоренко, С. О. Кириченко, Б. Г. Розовський ; МВС України. Луган. ін-т внутр. справ. - Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. - 95 с.

12. Хомколов В. П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход / В. П. Хомколов. - М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999. - 191 с.

13. Криминалистика: [учебник] / Отв. ред. Н. П. Яблоков. - [2 изд., перераб. и доп.]. - М.: Юристъ, 2000. - 718 с.

14. Албул С.В. Злочинне середовище та його інфраструктура як об'єкти реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ // Процесуальні, криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 07 листопада 2014). - Одеса: ОДУВС, 2014. - С. 29-30.

Павлютін Ю.М.,
здобувач кафедри адміністративного
права та процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 03.11.2015

УДК 343.13

ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стріжук В. В.

У статті розглядаються основні терміни, поняття та принципи конфіденційного співробітництва оперативних підрозділів з громадянами. Акцентується увага на необхідності дотримання конституційних прав і свобод людини, зокрема конфіденційності, які виконують завдання оперативних підрозділів, підвищення професійного й морально-етичного рівня
© В.В. Стріжук, 2015

сучасного оперативного працівника.

Ключові слова: конфідент, конфіденційність, конфіденційне співробітництво, принципи конфіденційного співробітництва, конспірація, оперативний працівник.

В статье рассматриваются основные
**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

термины, понятия и принципы конфиденциального сотрудничества оперативных подразделений с гражданами. Акцентируется внимание на необходимости соблюдения конституционных прав и свобод человека, в том числе конфиденентов, которые выполняют задания оперативных подразделений, повышения профессионального и морально-этического уровня современного оперативного сотрудника.

Ключевые слова: конфиденгент, конфиденциальность, конфиденциальное сотрудничество, принципы конфиденциального сотрудничества, конспирация, оперативный работник.

The main terms, concepts and the principles of confidential cooperation of operational divisions of Department of Internal Affairs with citizens are considered. The attention to need of observance of constitutional rights and freedoms is focused the person, including confidants who perform, increases of professional and moral and ethical level of the modern quick employee.

Keywords: confidant, confidentiality, confidentially cooperation, principles of confidential cooperation, conspiracy, quick worker.

Для досягнення найбільш високої ефективності в діяльності слідчих, необхідне використання конфіденційного співробітництва в кримінальному процесі, спрямоване на забезпечення кримінального провадження. В якому слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що в сучасний період окремі питання зазначеної проблематики стали предметом наукових досліджень визначних учених і науковців у сфері теорії оперативно-розшукової діяльності С.В. Албула, К.В. Антонова, І.І. Басецького, Б.Є. Богданова, М.П. Водька, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, А.Г. Лекаря, В.Л. Ортинського, В.Г. Самойлова та інші.

Окремі проблеми конфіденційного співробітництва розглядалися в наукових роботах С.Г. Гордієнка, В.П. Захарова, В.А. Некрасова, С.І. Николаюка, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорецького, О.О. Подобного, І.Р. Шинкаренка, Р.В. Тарасенка та інших.

Рішення розширеної колегії МВС України від 10.07.2007 р. № 29 КМ/3/1 “Про заходи щодо підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності ОВС України” визначає, що “головною причиною низької ефективності є формалізм і консерватизм в організації оперативно-розшукової діяльності, не приведення її у відповідність до особливостей сучасної кримінальної ситуації... та недосконала нормативно-правова база, що регламентує цей напрям діяльності органів внутрішніх справ”. Ним затверджено Програму вдосконалення цієї роботи на 2007-2010 роки [2], яка містить низку заходів законодавчого характеру щодо вдосконалення законів України та відомчих нормативних актів. Виконання Програми потребує наукового розроблення проблеми конфіденційного співробітництва та впровадження його результатів у нормотворчу діяльність МВС України.

Враховуючи потреби практики оперативно-розшукової діяльності, нами в цій статті ставиться за мету здійснення аналітичного огляду основних термінів, понять і принципів, що стосуються конфіденційного співробітництва,

обґрунтування пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення діяльності слідчих, слідчих суддів і співробітників оперативних підрозділів з питань взаємодії та спільної протидії організованій злочинній діяльності оперативних підрозділів із громадянами.

Розглядаючи принципи конфіденційного співробітництва, слід звернути увагу на тлумачення основних термінів, що вживаються в цій сфері.

Конфіденційний - такий, що не підлягає розголосу; довірчий; таємний; довірочний; секретний [3, 28; 5].

Конфіденційне співробітництво - це відносини між уповноваженими на те законом державними органами, їх посадовими особами й громадянами, які виявили згоду співробітничати на негласній основі й за визначених умов. Використовується виключно для виконання встановлених законодавством завдань і обов'язків, покладених на органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність [9, 254].

Конфіденти - це приватні фізичні особи, з якими оперативні підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, установили на платній або безоплатній основі відносини співробітництва, що передбачають сприяння цими особами на конфіденційних засадах діяльності оперативних підрозділів у виконанні покладених на них завдань [7, 248].

Оперативно-розшукова діяльність, як і будь-яка інша діяльність, базується на відповідних принципах. Стаття 4 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” визначає, що її основними принципами є законність, дотримання прав і свобод людини, взаємодія з органами управління й населенням [1]. В оперативних підрозділах виникає об'єктивна потреба в зміщенні акцентів під час здійснення оперативно-розшукової діяльності в напрямі безумовної поваги та правового захисту закріплених Конституцією України демократичних прав, свобод та інших цінностей кожної особи, зокрема конфідентів, які виконують завдання оперативно-розшукової діяльності [8, 37-38].

Принципи оперативно-розшукової діяльності та, зокрема, конфіденційного співробітництва, регулюючи суспільні відносини в цій сфері, “відображають політичні, економічні й етичні уявлення громадян стосовно змісту, мети, завдань і механізму здійснення ОРД” [9, 129].

Як визначає І.В. Сервецький, принципи оперативно-розшукової діяльності - це провідні ідеї, вихідні положення, вироблені практикою, закріплені в законодавчих і нормативних актах, що регулюють суспільні відносини у сфері ОРД і відображають політичні, економічні, соціальні закономірності розвитку суспільства, а також моральні й етичні уявлення громадян стосовно змісту, мети, завдань і механізму здійснення ОРД [9, 129]. Таке визначення принципів ОРД, на нашу думку, цілком стосується принципів конфіденційного співробітництва.

Так, сутність принципу законності конфіденційного співробітництва полягає в тому, що суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, здійснюючи його, керуються нормами оперативно-розшукового законодавства та інших законів, які визначають ОРД легітимною правоохоронною діяльністю і є її правовою основою [6]. Під час здійснення конфіденційного співробітництва відносини між його суб'єктами не мають виходити за межі окресленого законодавцем правового поля. Згідно з п. 14 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” підрозділи, які здійснюють цю діяльність,

мають право “використовувати конфіденційне співробітництво” [1].

Принцип дотримання прав і свобод людини означає, що в процесі конфіденційного співробітництва не можуть бути допущені порушення прав і свобод людини та юридичних осіб, а окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і допускаються лише із санкції суду відносно осіб, у діях яких є ознаки злочину, та у випадках, передбачених законодавством України, згідно з ч. 5 ст. 9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [1].

Принципи взаємодії з органами управління та населенням у процесі конфіденційного співробітництва стосується сприяння громадян і органів управління оперативним підрозділам у виконанні завдань ОРД, реалізації Кабінетом Міністрів України своїх особливих повноважень щодо регулювання трудових відносин на конкретній основі, а також щодо забезпечення соціального захисту осіб, які залучаються до конфіденційного співробітництва, їх пенсійного забезпечення тощо.

Водночас сутність цього принципу полягає у звітності та підконтрольності суб’єктів ОРД органам державної влади й управління, але в межах встановлених законом повноважень [8, 34].

Важливу роль у практиці конфіденційного співробітництва відіграють також відповідні галузеві принципи цієї діяльності, тобто такі, що притаманні лише оперативно-розшуковій діяльності й закріплені в оперативно-розшуковому законодавстві та відомчих нормативних актах, на яких базується здійснення негласних заходів [6].

Найважливішими для конфіденційного співробітництва є такі галузеві принципи ОРД:

а) конспірації, що забезпечує зберігання в таємниці від об’єктів ОРД та їх оточення фактичних цілей, завдань, заходів і засобів здійснюваної оперативно-розшукової діяльності;

б) добровільності залучення осіб до виконання завдань ОРД;

в) конфіденційності в довірчих стосунках оперативних підрозділів із такими особами;

г) забезпечення безпеки, а також правового й соціального захисту осіб, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності [8, 37].

Принцип конспірації означає, що всі оперативно-розшукові заходи, за необхідності, можуть проводитися негласно, тобто таємно від інших осіб, насамперед від осіб, які готують або вчиняють кримінальні правопорушення. При цьому відомості про організацію й тактику оперативно-розшукових заходів, використані при їх проведенні сили, засоби, методи, джерела, плани та результати становлять державну таємницю. Конспірація – це заходи, яких вживає негласна організація для збереження таємниці своєї діяльності; суворе дотримання таємниці. Недотримання принципу конспірації може спричинити для громадян, які виконують завдання оперативного підрозділу, а також для органу, що здійснює ОРД, тяжкі й особливо тяжкі наслідки [9, 156].

Принцип добровільності забезпечує залучення громадян до виконання завдань ОРД з їх власного бажання, доброї волі, без насилля та примусу.

Конфіденційний характер взаємовідносин у процесі співробітництва не виключає, не зменшує й не обмежує будь-яких прав і свобод конфідента, крім випадків,

прямо передбачених законом. Спеціальний і правовий захист таких осіб здійснюється відповідно до ст. 13 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [1].

Принципово важливо, щоб у цивілізованій правовій державі використання спецслужбами та поліцією конфіденційної допомоги громадян було регламентовано законом, який має захищати інтереси конфідентів, оскільки останні часто ризикують своїм благополуччям, репутацією, а інколи власним здоров’ям і життям.

Одним із найважливіших принципів конфіденційного співробітництва є принцип доцільної необхідності (раціональності) використання негласної допомоги конфідентів. Оперативні підрозділи, спираючись на різні категорії (види) конфідентів, створюють розгалужену їх мережу на об’єктах і територіях, де здійснюється збір інформації. Формування мережі конфідентів, які є природним складником кримінального середовища та кримінальних об’єктів, має здійснюватися з урахуванням оперативної обстановки, конкретної оперативно-розшукової ситуації, а у зв’язку з цим також інтересів відповідних служб, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, на основі визначення оптимальної достатності конфідентів. Їх недостатня кількість не забезпечить надходження необхідної інформації, а надмірна кількість таких осіб не завжди дає позитивний результат, а, навпаки, знижує ефективність їх використання [6].

У конфіденційному співробітництві бракує виваженості, що вимагає певних кроків з його вдосконалення. Насамперед це стосується закріплених гарантій діяльності представників окремих професій. Наприклад, допустимість залучення осіб до конфіденційного співробітництва. Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” установлює заборону щодо залучення до виконання оперативно-розшукових завдань медичних працівників, священнослужителів, адвокатів, якщо особа, щодо якої вони мають здійснювати оперативно-розшукові заходи, є їх пацієнтом чи клієнтом [9, 331].

Необхідність залучення до роботи з конфідентами професійно придатних для цього оперативних працівників без перебільшення можна назвати головним принципом конфіденційного співробітництва, враховуючи сучасні проблеми кадрового забезпечення оперативних підрозділів, а також перехідний період усієї правоохоронної системи, у зв’язку з її реформуванням. Здійснення негласних заходів оперативно-розшукової діяльності, до яких належить і конфіденційне співробітництво оперативних підрозділів із громадянами, набуває дедалі більшого практичного значення й обумовлює необхідність підвищення професійного та морального рівнів сучасного оперативного працівника.

Підсумовуючи зазначене, можливо дійти висновку, що дотримання принципів конфіденційного співробітництва нині набуває дедалі більшого значення й вимагає підвищення професійного та морального рівня сучасного оперативного працівника, а це, у свою чергу, потребує зміщення акцентів під час здійснення конфіденційного співробітництва в межах ОРД у напрямі безумовної поваги до закріплених Конституцією України демократичних прав, свобод та інших цінностей особи з тим, щоб кожний оперативний працівник бачив в особі конфідента насамперед особистість, яка має особливий статус, перебуває під захистом держави й охороняється законом.

Боротьба зі злочинністю була і є важливим завданням правоохоронних органів, а неодмінною умовою

ефективності такої боротьби - одержання відомостей про підготовку, вчинення, приховування слідів учинених тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, та особливо кваліфікованих кримінальних правопорушень, або які носять замаскований характер. Використання інституту конфіденційного співробітництва в боротьбі зі злочинністю обумовлено потребою оперативних підрозділів протистояти злочинному середовищу.

Література

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 22. - С. 303.
2. Про оголошення рішення розширеної Колегії МВС України: наказ МВС України від 12 лип. 2007 р. № 6. - К., 2007.
3. Албул С.В. Домінуючі мотиви конфіденційного співробітництва в умовах сучасних змін у соціальній стратифікації // Південноукраїнський правничий часопис. - 2012. - № 1. Спеціальний ювілейний випуск. - С. 28-30.
4. Ксенко В.Ф. Використання конфіденційної допомоги громадян у боротьбі зі злочинами: погляд сьогодення: монографія / В.Ф. Ксенко, В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк. - К.: КНТ, 2007. - 204 с.

5. Новый тлумачний словник української мови: В 3 т. Т. 1: А-К: 42000 сл. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. - 2-е вид., випр. - Київ: Аконт, 2001. - 926 с.
6. Ольшевський К.М., Дирман В.В. Принципи конфіденційного співробітництва / Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. [Електронний ресурс]: <http://www.pravnik.info/2013-12-27-15-13-14/319-principi-konfidentijnogo-spivrobitnictva.html>.
7. Основы оперативно-розыскной деятельности: учебник. / под ред. В.Б. Рушайло. - СПб.: Издательство "Лань", 2000. - 720 с.
8. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение): учеб. пособие / под ред. проф. Э.В. Виленской. - Луганск: РИО ЛУВД, 2006. - 245 с.
9. Сервецький І.В. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" / І.В. Сервецький, В.А. Дашко. К., 2006. - 400 с.

Стріжок В.В.,

ад'юнкт ОДУВС

Надійшла до редакції: 17.11.2015

УДК 343.12:347.963

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДІЙНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСІБ, ЯКІ ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Тарасенко В. Є.

Стаття присвячена питанням забезпечення надійного психологічного стану осіб, які залучаються до проведення оперативних закупівель, реалізації заходів безпеки, спрямованих на захист персональних даних цих осіб та іншої інформації, що може їх викрити перед обвинуваченими.

Ключові слова: учасник кримінального судочинства, свідок, організована злочинність, психологічний стан, заходи безпеки, псевдонім, анонімність.

Статья посвящена вопросам обеспечения надежного психологического состояния лиц, которые привлекаются к проведению оперативных закупок, реализации мер безопасности, направленных на защиту данных о взятых под защиту лицах и иной информации, которая может их изобличить перед обвиняемыми.

Ключевые слова: участник уголовного судопроизводства, свидетель, организованная преступность, психологическое состояние меры безопасности, псевдоним, анонимность.

The article is devoted to issues of procedural safeguards regarding confidentiality of persons who cooperate with the operational units, the implementation of security measures to protect the data taken under the protection of persons and other information that may incriminate them in front of the accused.

Key words: party to the criminal proceedings, the witness, organized crime, security, alias anonymity.

Чинне кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство України визначає умови та підстави проведення тих негласних слідчих (розшукових) дій та

оперативно-розшукових заходів, які є найбільш дієвими у справі боротьби з незаконним обігом наркотиків та найбільш розповсюдженими у практичній діяльності оперативних та слідчих підрозділів національної поліції. Оперативна закупівля є саме тим заходом, який, починаючи з 90-х років минулого століття, найбільш щільно увійшов в арсенал засобів оперативних підрозділів ОВС у справі протидії незаконному обігу наркотиків. Із плином часу питання організації і тактики проведення цього заходу вдосконалювалися, збагачувалися досвідом, наводилися у бюлетенях з обміну досвідом та віддзеркалювалися у керівних інструкціях. Проте й на сьогодні лишилися питання, що потребують вирішення як з позиції удосконалення організаційно-тактичних засад та діючого законодавства, так і з позиції забезпечення надійного психологічного стану та безпеки осіб, які залучаються до його проведення.

Проблемам проведення оперативної закупки наркотичних засобів та психотропних речовин приділили увагу у межах своїх робіт такі відомі дослідники як К.В. Антонов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, О.П. Снігерьев, С.В. Албул, Г.М. Бірюков, А.А. Венедіктов, А.П. Кіцул, С.І. Ніколаюк, Е.В. Рижков, Я.І. Слободян, О.М. Стрільців, О.Г. Цветков, Ю.Е. Черкасов, І.Р. Шинкаренко та інші. Однак у роботах вказаних науковців питання психологічного стану та забезпечення безпеки осіб, які залучаються на до проведення оперативних закупівель, ґрунтовно не розглядалися.

У теорії ОРД та нормативно-правових актах немає єдиної точки зору на те, що собою являє оперативна закупка. Закон України "Про заходи протидії незаконному

© В.Є. Тарасенко, 2015

обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” в ст. 5 визначає закупку як “операцію щодо придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів” [4, ст. 5]. В ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” оперативна закупка визначена як право оперативних підрозділів [2, ст. 8]. Кримінальний процесуальний кодекс України визначає оперативну закупку як форму контролю за вчиненням злочину [1, ч. 1 ст. 271], що, у свою чергу, є негласною слідчою (розшуковою) дією.

Переваги даної НСРД або ОРЗ очевидні:

- відносна простота застосування;
- забезпечення доказової бази свідками в процесі кримінального провадження;
- допустимість застосування для її здійснення широкого контингенту осіб, зокрема, працівників міліції, осіб, залучених до їх проведення, при умові забезпечення належного зашифрування під час участі у кримінальному судочинстві, інших громадян з їх згоди;
- можливість використання закупки для документування злочинної діяльності як роздрібних торговців, так і оптових збувальників.

Але незалежно від форми накопичення зафіксованих матеріалів, придбання наркотиків під час проведення оперативної закупки має здійснюватися зашифровано, оскільки особи, причетні до їх незаконного збуту, усвідомлюють характер власних протиправних дій та всіляко намагаються уникнути відповідальності за їх учинення. У практичній діяльності трапляються випадки залякування осіб, які систематично купують наркотики, з боку наркозбувача та інших зацікавлених у його промислі осіб. При чому загроза для громадян, які потенційно можуть допомогти поліції у викритті фактів наркозбуту, може виходити як від самого наркозбувача і його оточення, так і від кримінальної середовища, що має місце на певній території обслуговування.

Це негативно впливає на психологічний стан залучених до виконання завдань ОРД і кримінального процесу осіб та спонукає їх відмовляти у допомозі працівникам поліції. На думку провідних дослідників, у сучасних умовах до учинення злочинів відносно осіб, які сприяють органам правопорядку та беруть участь у кримінальному процесі, більше причетні організовані злочинні угруповання. Дійсно, відповідно до розподілу ролей учасників злочинних угруповань саме функції організатора спрямовані на забезпечення приховування злочинної діяльності угруповання, планування, фінансування й організацію здійснення заходів щодо протидії правоохоронним та судовим органам, в т.ч. шляхом тиску на учасників кримінального судочинства, налагодження корупційних зв'язків з посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, засобами масової інформації і їхнього використання, підтримання контактів, в т.ч. міжнародних, зі злочинними угрупованнями загальнокримінальної спрямованості, організацію та обрання способів подолання опору жертв тощо. Безпосередніми виконавцями злочинів відносно учасників кримінального судочинства виступають рядові члени угруповань або особи, які працюють за замовленням учасників злочинного угруповання.

Проте, відзначимо, що вчинення злочинів відносно осіб, які сприяють у негласній формі оперативним (або слідчим) підрозділам, характерно не тільки для організованої злочинності. Загрозу можуть нести як окремі особи, їх групи, так і кримінальне середовище на певній

території чи місцевості. Ця загроза може торкатися не лише осіб, які беруть участь у проведенні оперативної закупки чи інших заходів, а й інших осіб, наприклад понятих.

У такому ключі важливо розуміти, яка загроза потенційно має місце по відношенню до тих громадян, які в активній формі сприяють оперативним та слідчим апаратам ОВС, надають з цього приводу свідчення у межах кримінального провадження. Основна загроза полягає у розшифруванні злочинцями закупника, розголошенні відомостей про особу, яка приймала участь у проведенні оперативної закупівлі. Таким чином, основна увага оперативних та слідчих працівників має бути спрямована на недопущення розголошення подібного роду відомостей, забезпечення анонімності закупника.

З цієї метою оперативні (слідчі) працівники повинні створити такі умови, що виключають можливість встановлення наркозлочинцям справжньої особи-покупця. Але існують певні труднощі, пов'язані з тим, що при проведенні оперативної закупки приймають участь двоє понятих, у присутності яких безпосередньому закупнику вручаються гроші для купівлі наркотичного засобу. Тому понятих бажано попереджати понятих про недопустимість розголошення ними даних досудового слідства та дізнання відповідно до ст. 387 Кримінального кодексу України.

Кримінальним процесуальним законодавством передбачена можливість вжиття дієвих заходів безпеки, націлених на забезпечення конфіденційності відомостей про відповідних учасників кримінального судочинства, зокрема:

1) спрямованих на захист персональних даних взятих під захист осіб та іншої інформації, що може їх викрити:

- обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміни прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних [3, п. а) ст. 15];

- неоголошення будь-яким способом дійсних анкетних даних про осіб, які взяті під захист і підлягають виклику в судові засідання [3, п. в) ст. 15];

- виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки [3, п. г) ст. 15];

- накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, взятую під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами Державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами [3, п. д) ст. 15].

2) спрямованих на унеможливлення контактування взятої під захист особи з іншими учасниками під час кримінального провадження та її ідентифікації за зовнішніми ознаками:

- проведення впізнання особи поза візуальним та аудіо-спостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства [3, п. б) ст. 15];

- проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування зі змінами зовнішності і голосу особи, якій забезпечується захист [1, ч. 1 ст. 232];

- судові провадження у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення зі змінами зовнішності і голосу особи, якій забезпечується захист [1, ч. 1 ст. 336];

- закриті судові засідання [3, ст. 16].

Застосування подібного роду заходів безпеки найбільш характерно для осіб, які або на негласній основі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень (штатних та позаштатних негласних працівників), та є невідомими для фігурантів по кримінальному провадженню.

Таким чином, забезпечення надійного психологічного стану осіб, які залучаються до проведення оперативних закупівель, здійснюється оперативним (або слідчим) підрозділом шляхом недопущення розголошення відомостей про належність закупника до осіб, які сприяють правоохоронним органам, правильної організації проведення заходів та використання напрацьованих тактичних прийомів, а також шляхом своєчасного вжиття у межах ОРС та кримінального провадження заходів безпеки: спрямованих на захист персональних даних взятих під захист осіб та іншої інформації, що може їх викрити; спрямованих на унеможливлення контактування взятій під захист особи з іншими учасниками під час кримінального провадження та її ідентифікації за зовнішніми ознаками.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. - № 22. - Ст. 303.

3. Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України, 1994. - № 11. - Ст. 51.

4. Закон України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними" від 15 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995. - № 10. - Ст. 62.

5. Тарасенко Р.В. Безпека учасників кримінального судочинства: кримінальні процесуальні та оперативно-розшукові основи: монографія / Р.В. Тарасенко. - Одеса: ОДУВС, 2015. - 510 с.

Тарасенко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор
Провідний науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії з проблемних питань
правоохоронної діяльності ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.11.2015

УДК 343.985

СПІВВІДНОШЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ОПЕРАЦІЙ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ЯКІ ПРОВОДЯТЬСЯ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕГЛАСНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Щурат Т. Г.

У статті розглядаються схожість та відмінності проведення оперативно-розшукових операцій та негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із використанням штатних та позаштатних негласних працівників у процесі виявлення і розслідування злочинів.

Ключові слова: оперативні підрозділи, слідчий, прокурор, негласні працівники, оперативно-розшукова операція, негласні слідчі (розшукові дії), виконання спеціального завдання, оперативна закупка, контрольована поставка.

В статье рассматриваются сходства и различия проведения оперативно-розыскных операций и негласных следственных (розыскных) действий с привлечением штатных и внештатных негласных сотрудников в процессе выявления и расследования преступлений.

Ключевые слова: оперативные подразделения, следователь, прокурор, негласные сотрудники, оперативно-розыскная операция, негласные следственные (розыскные) действия, выполнение специального задания, оперативная закупка, контролируемая поставка.

This article discusses similarities and differences of operational-search operations and covert investigative (detective) actions relating to the use of staff and freelance undercover workers in the detection and investigation of crimes.

Keywords: operational units investigator, undercover officers, operational-search operation, undercover

investigators (investigative actions), perform special tasks, operational procurement, controlled delivery.

У теорії оперативно-розшукової діяльності немає єдиної точки зору щодо визначення оперативно-розшукової операції. До цієї проблематики наближались як у пострадянські часи, так і у роки незалежності України. Так, дослідник В. А. Лаптії займався аналогічною проблематикою та вніс вагомий внесок в наукову розробку теорії спеціальної операції, їх типізацію по відношенню до різновидів надзвичайних ситуацій криміногенного та некриміногенного характеру, розробки правових та організаційно-тактичних основ спецоперації, типових планів до них [7, с. 32]. Проте мова про безпосередньо оперативно-розшукові операції не йшла. До окремих питань сутності та структури оперативно-розшукових операцій зверталась низка вітчизняних вчених - юристів. Так, О. В. Копан визначає поліцейську операцію формально-визначеною організаційною формою виконання ОВС оперативної (бойової) функції, а в теоретико-управлінському аспекті - як типову організаційну форму дій, тобто систему зв'язків, внутрішню структуру процесу виконання силами ОВС оперативної (бойової) функції [8, с. 11]. Таке визначення надається стосовно функцій МВС як одного з суб'єктів забезпечення внутрішньої державної безпеки України.

Заслугує на увагу юридичний аналіз, який наводить О. Ю. Шумілов щодо змісту форм оперативно-розшукових дій та оперативно-розшукових заходів [9, с. 65]. Цей

© Т.Г. Щурат, 2015

автор називає дві відомі форми:

проста (звичайна), тобто оперативно-розшукове діяння;

складна, яка включає в себе два види - оперативно-розшукові заходи та операцію.

О.Ю. Шумілов зараховує до оперативно-розшукових операцій контрольовану поставку, оперативну закупку, оперативне впровадження, а також "оперативний експеримент", але тільки в окремих випадках. Викладене вище тлумачення фактично є формально-логічним, структурним аналізом оперативно-розшукових дій (діянь) та оперативно-розшукових заходів, які здійснюються згідно з законом суб'єктами ОРД, а тому вони мають певний юридичний зміст та наслідки [9, с. 79].

О. Ф. Долженков застосовує цей термін для позначення оперативно-розшукових заходів із залученням негласних співробітників [10, с. 119], у розрізі діяльності із виявлення рекетирів [10, с. 124], сукупності тактичних дій із дезінформування осіб, причетних до протиправної діяльності, та забезпечення конспірації підготовчих дій щодо їхнього затримання [10, с. 238] тощо.

З урахуванням цього принципово важливо з'ясувати, які, передбачені законодавством оперативно-розшукові заходи за своїм змістом (масштабом завдань, які вирішуються, наявністю внутрішньої структури елементів, певних розв'язальних можливостей і динаміки зовнішнього впливу на об'єкт дії), характером попередньої організації та технологією реалізації мають (набувають) форму "операції".

Аналіз змісту ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" свідчить, що, в ній закріплено право оперативних підрозділів МВС України проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної тощо, але форми реалізації цих заходів не зазначаються [3, ст. 8]. Але навіть формальний погляд на зміст цієї статті дозволяє відокремити саме ті заходи й методи роботи оперативних апаратів, реалізація яких пов'язана з необхідністю попереднього проведення низки організаційних заходів щодо їх застосування у боротьбі зі злочинністю, побудови відповідної послідовності дій при виконанні поставлених завдань згідно з задумом та планом у визначений термін і відповідному місці, тобто проведення операції. Саме вона (операція) дозволяє формувати з багатьох заходів різного характеру ієрархічну систему, яка за характером встановлених зовнішніх та внутрішніх зв'язків дає змогу силам діяти відповідно до поставлених перед ними завдань.

Слід особливо наголосити, що у деяких наукових працях з проблем оперативно-розшукової діяльності окремі оперативно-розшукові заходи визначаються саме як операції. Так, здійснення впровадження негласного працівника в організовану групу чи злочинну організацію (виконання спеціального завдання) за своєю суттю передбачає сукупність заходів, які за сутністю містять у собі конспіративне викриття відомостей, які становлять для правоохоронних органів оперативний інтерес, шляхом безпосереднього знаходження негласного працівника у злочинному угрупованні [15]. Комплексність заходів підтверджується наявністю відповідних етапів виконання спеціального завдання. Такий захід визначається саме як операція, що базується на принципах: законності; винятковості (використовується в крайніх випадках);

мінімального втручання в особисті права і свободи громадян; науковості; особливого порядку застосування; оптимальності часу проведення; наявності особливих підстав для його застосування [14].

Такі оперативно-розшукові заходи як контрольована поставка і оперативна закупка також визначаються у теорії як операції, і в них теж приймають участь негласні працівники. Закон України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" в ст. 6 також визначає оперативну закупку як "операцію щодо придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів" [5, ст. 6]. У деяких зарубіжних виданнях [11, с. 13-14] контрольована поставка, оперативне впровадження та інші заходи прямо визначаються саме як операції.

На нашу думку, обґрунтованою є позиція А. П. Кіцула, який вбачає у оперативній закупівлі елементи операції та наводить їх. Аналізуючи визначення операції та спеціальної операції, цей автор виділяє елементи функціональної спрямованості дій підрозділів правоохоронних органів та організаційно-тактичні складові, притаманні терміну "операція", бо вона передбачає:

заходи функціональної спрямованості: оперативно-пошукові, розвідувально-пошукові, кримінально-процесуальні, примусові, попереджувально-наглядні, по захисту прав та свобод людини, по захисту інтересів суспільства та держави;

організаційно-тактичні показники: планування заходів, взаємодія підрозділів ОВС, комплексне використання сил і засобів, визначення місця, часу проведення ОРЗ, наявність єдиного задуму [12, с. 64].

Це дозволило зазначеному автору зробити висновок, що формою реалізації сил і засобів при здійсненні оперативної закупки є "операція". Також автор формулює своє визначення оперативної закупки: "оперативна закупка наркотичних засобів - законодавчо та нормативно урегульована оперативно-тактична операція (ОТО), пов'язана із проведенням комплексу ОРЗ по придбанню наркотичних засобів суб'єктами ОРД за кошти оперативного підрозділу з метою виявлення, попередження, припинення й документування злочинних дій наркозбувальників та встановлення причетних до скоєння злочинів осіб, якщо іншим шляхом їх виявити неможливо" [12, с. 65].

Аналогічний висновок можна зробити і щодо контрольованої поставки, яка, як правило, складається із таких основних етапів:

розвідувально-пошукові заходи з виявлення факту незаконного транспортування предметів, товарів, речовин, заборонених до обігу;

документування факту незаконного транспортування вказаних засобів, яке передбачає проведення всього комплексу заходів, пов'язаних з оглядом місця події, виявленням і фіксацією слідів злочинної діяльності, оформленням відповідних процесуальних документів;

реалізація заходів із забезпечення негласного контролю за переміщенням забороненого вантажу і осіб, що його супроводжують на маршруті проходження адресата; захоплення отримувачів вантажу і викриття максимально повного числа осіб, причетних до протиправних дій [13, с. 89].

Злочини, пов'язані із незаконним переміщенням (перевезенням, транспортуванням) товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу, за часом вчинення є тривалими та не обмежуються окремою територією, поділяються на внутрішні та зовнішні (останні - які протизаконно переміщуються через кордон). Проведення

контрольованої поставки потребує дотримання цілої низки організаційних вимог та тактичної послідовності заходів, які відбуваються. Учасники операції, особливо залучені негласні працівники, повинні на всіх її етапах вживати заходів по викриттю та зберіганню будь-яких предметних доказів, а керівник операції повинен передбачити альтернативні варіанти дій на несподіваний випадок.

Варто також звернути увагу на склад сил, задіяних при проведенні контрольованої поставки, окрім працівників поліції, у тому числі негласних, залучаються працівники митних органів, оперативних апаратів СБУ, Державної прикордонної служби України та ін., а також працівники відповідних правоохоронних органів зарубіжних країн. Це потребує узгодженості дій та взаємодії сил операції. Наявні особливості тактичних прийомів реалізації контрольованої поставки обумовлюють використання оперативно-технічних підрозділів та оперативної служби. Узагальнюючи викладене, підкреслимо, що контрольована поставка й оперативна закупка структурно включають в себе комплекс оперативно-розшукових дій та заходів, об'єднаних єдиним задумом та планом для досягнення єдиної мети і обов'язковим елементом їхнього проведення є те, що вони проводяться із залученням негласних працівників.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс закріпив можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які передбачають використання негласних працівників і на стадії досудового розслідування. Зокрема, оперативними підрозділами за дорученням слідчого, прокурора можуть проводитися ті ж самі оперативно-розшукові операції, але у статусі негласних слідчих (розшукових) дій. Доцільно зазначити, що організація і тактика проведення таких процесуальних дій аналогічна проведенню оперативно-розшукової операції, проте різниться суб'єктом їх проведення (слідчий, прокурор, оперативний підрозділ, який користується повноваженнями слідчого), а також характером концентрації відповідних матеріалів (матеріали кримінального провадження або оперативно-розшукова справа). Практика використання негласних працівників при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій на достатньому рівні ще не достатньо напрацьована, оскільки до листопада 2012 р. у межах кримінального процесуального законодавства не існувало правових підстав для цього. На даний час саме КПК регулює проведення таких НСРД, як: контроль за вчиненням злочину [6, ст. 271], виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації [6, ст. 272], використання конфіденційного співробітництва [6, ст. 275] тощо.

Таким чином із залученням негласних працівників проводяться як оперативно-розшукові операції, так і негласні слідчі (розшукові) дії, які становлять собою систему погоджених та взаємопов'язаних за метою, часом і місцем підготовчих, організаційних, тактичних та інших дій і заходів, що здійснюються суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, слідчим, прокурором в умовах секретності за окремим планом і спрямовані на реалізацію таких завдань ОРД і кримінального провадження, вирішити які неможливо або вкрай складно без використання допомоги штатних (позаштатних) негласних працівників.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року //

Відомості Верховної Ради України, 1996. - № 30. - Ст. 141.

2. Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 р. : за станом на 14.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

3. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. - № 22. - Ст. 303.

4. Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" // Відомості Верховної Ради. - 1993. - N 35. - Ст. 358.

5. Закон України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними" від 15 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995. - № 10. - Ст. 62.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квітня 2012 р. : за станом на 07.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

7. Лаптий В. А. Проблемы типизации оперативных планов / В. А. Лаптий // Бюллетень по обмену опытом работы / МВД Украины. - 1996. - № 119. - С. 32-34.

8. Копан О. В. Забезпечення внутрішньої безпеки України : теоретико-управлінські засади. Введення в поліцейську стратегію : монографія / О. В. Копан. - К., НАВСУ, 2001. - 427 с.

9. Шумилов А. Ю. Юридические основы оперативно-розыскных мероприятий. Учебное пособие / А. Ю. Шумилов. - М. : Изд. Шумилова И.И., 1999. - 128 с.

10. Долженков О.Ф. Инфраструктура организованной экономической преступности: Монография. - Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2002. - 254 с.

11. Проведение операции "Международная контролируемая поставка наркотиков": Типовая методика для сотрудников правоохранительных органов государств-участников СНГ / С.И. Гирько, Л.М. Исаева, А.А. Куприянов, С.В. Соколов, М.А. Магомеди, А.В. Равков, О.Н. Гришечко, В.В. Скворцов, С.В. Тихоненко, Ю.В. Базаев, В.Л. Высотский, Ф.М. Славитинский. - М.: ВНИИ МВД России, 2004. - 63 с.

12. Кіцул А.П. Оперативна закупка наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів як вид оперативно-тактичної операції ОВС // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ ХНУВС. - Одеса: ОІВС ХНУВС, 2004. - № 2. - С. 61-68.

13. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів: Навчально-методичний посібник / Авт. кол. Я.І. Слободян, І.В. Басиста, В.А. Іллін, О.М. Стрільців. - Івано-Франківськ: Прикарпатський юридичний інститут МВС України, 2005. - 218 с.

14. Психологія здійснення проникнення негласних працівників оперативних підрозділів ОВС до організованих злочинних формувань: Науково-практичний посібник / Б.І. Бараненко, В.Є. Тарасенко, О.Ф. Долженков та ін. - Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. - 275 с.

15. Албул С.В. Напрями використання офіцерів-негласів під час реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / С.В. Албул // Південноукраїнський правничий часопис. - 2015. - № 2. - С. 14-25.

Щурат Т. Г.,
ад'юнкту кафедри оперативно-розшукової
діяльності ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.11.2015

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ФЕНОМЕНА ШАХРАЙСТВА

Афанасенко С. І.

Однією з важливих гарантій конституційних прав громадян є непорушність права власності, що закріплено в ст. 41 Конституції України, згідно з якою права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави на боротьбу з основними факторами скоєння злочинів, серед яких значне місце посідає шахрайство. Причинами скоєння подібних злочинів є майнове розшарування суспільства, інтенсивне зростання соціальної нерівності. Причому основа соціальної нерівності хвороблива - в абсолютній більшості це кримінальна діяльність.

Ключові слова: шахрайство, жертва, віктимізація, зловживання довірою, обман, винна особа, потерпіла особа.

Одной из важных гарантий конституционных прав граждан является незыблемость права собственности, закрепленная в ст. 41 Конституции Украины, согласно которой права человека и их гарантии определяют содержание и направленность государства на борьбу с основными факторами совершения преступлений, среди которых значительное место занимает мошенничество. Причинами совершения подобных преступлений является имущественное расслоение общества, интенсивный рост социального неравенства. Причем основа социального неравенства болезненная - в абсолютном большинстве это криминальная деятельность.

Ключевые слова: мошенничество, жертва, виктимизация, злоупотребление доверием, обман, виновное лицо, потерпевшее лицо.

One of the most important guarantees of the constitutional rights of citizens are inviolable property rights, as enshrined in Art. 41 of the Constitution of Ukraine, according to which human rights and their guarantees determine the content and direction of the state to fight the major factors of crimes, among which a fraud takes an important place. The causes of such crimes is a stratification of society, rapid growth of social inequality. And the foundation of social inequality is painful. It is the vast criminal activity.

Keywords: fraud, a victim, victimization, abuse of confidence, cheat, a guilty, an injured.

Знання правотворчих процесів, що відбувалися протягом тривалого періоду розвитку нашої держави дають можливість пізнання закономірностей та особливостей генезису кримінальної відповідальності за скоєння такого злочину, як шахрайство. З'ясування соціально-правової сутності, історичних тенденцій, поступового вдосконалення визначення поняття шахрайства, а також порівняння дефініцій будуть сприяти забезпеченню розробки найбільш ефективних заходів запобігання злочинів.

Поняття протиправної поведінки є частиною її соціальної характеристики, яка необхідна для того, щоб визначити її витоки та ступінь небезпечності. Протиправна поведінка, до складу якої належить і шахрайство, характеризується як система суспільно небезпечних дій, які суперечать інтересам суспільства. Дослідження ознак,

які характеризують конкретний злочин, є логічним процесом пізнання, що характеризується певними етапами виявлення фактичних ознак вчиненого протиправного діяння як конкретного соціального явища, аналізом його змісту, усвідомлення й тлумачення закріплених у законі юридичних об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Шахрайство являє собою злочин, що посягає на чуже майно та майнові права за допомогою обманных дій. Цей злочин відрізняється від злочинних діянь способом або засобами посягання (обман, введення потерпілого в оману шляхом викривлення істини або вигадкування неправдивих обставин, а інколи і замовчування фактів). В окремих видах майнових посягань, крадіжках, грабежах, присвоєнні - замах спрямований безпосередньо на речі, а також на волю власника речі; в інших, наприклад, в окремих видах грабежів або у вимаганнях - існує насильницький вплив на волю потерпілого, насильницьке підкорення. У шахрайстві воля потерпілого відіграє більш активну роль, вона не ігнорується, вона є знаряддям для завдання шкоди потерпілому, спрямовуючи його до дії в певному напрямку. Діяння винної особи міститься у фальсифікації мотиву діяльності потерпілого, і саме цим шахрайство відрізняється від споріднених злочинів - підлог, підробка, що мають своїм предметом фальсифікацію речей, товарів, документів.

Кримінальне законодавство передбачало відповідальність за шахрайство як "заволодіння державним або колективним майном шляхом обману чи зловживанням довір'ям" ст. 83 КК, але в ст. 143 КК охоплювалося більш широке коло таких протиправних діянь, як "заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довір'ям". Саме ст. 143 КК визначала, що предметом шахрайства може бути не лише приватне майно, але й право на таке майно, також дії посадової особи, якщо вона з метою обману чи зловживання довір'ям зловживала владою чи посадовим становищем, кваліфікувалися за сукупністю злочинів відповідно до статей 83, 143, 165 КК. Постановою Пленуму Верховного Суду України (п. 19) було зазначено, що отримання майна за умови виконання якого-небудь зобов'язання потрібно кваліфікувати як шахрайство лише в тому разі, якщо винна особа в момент заволодіння цим майном мала мету його привласнити, а зобов'язання - не виконувати. Коли винна особа отримує від іншої особи гроші або інші цінності начебто для передачі їх посадовій особі як хабар, маючи намір не передавати їх, а привласнити, то вчинене кваліфікується як шахрайство за ст. 83 чи ст. 143 КК, але якщо при цьому винний схилив хабародавця до замаху на дачу хабара, то його дії кваліфікуються за сукупністю злочинів за ст. 83 чи ст. 143 КК і ст. 17, 19, та відповідною частиною ст. 170 КК [1; 2; 3].

Чинне вітчизняне законодавство передбачає відповідальність за шахрайські дії в ст. 190 Кримінального кодексу України, під цим діянням розуміється заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживанням довірою. Предметом цього злочину є не тільки чуже майно, але й право на нього. Особливістю шахрайства є те, що винний заволодіває чужим майном, спонукаючи самого потерпілого до передачі йому майна чи уступки права на майно. Під

час шахрайства потерпілий, будучи введений в оману, сам добровільно передає винному майно чи право на нього. Добровільність передачі майна чи права на нього є обов'язковою ознакою шахрайства. Обман як спосіб шахрайства - це повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування фактів, повідомлення про які було обов'язковим, що вводить потерпілого в оману. Шахрайство характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Суб'єкт усвідомлює, що він використовує обман чи зловживання довірою для заволодіння майном або правом на нього, і бажає таким чином заволодіти ним [4, 100, 5, 143-148]. Суб'єктом шахрайства може бути особа, яка до скоєння злочину досягла 16 років.

Постановою Пленуму Верховного Суду України з метою реалізації конституційних гарантій захисту всіх форм власності від злочинних посягань, однакового та правильного застосування судами законодавства про відповідальність за злочини проти власності, запобігання судових помилок під час розгляду справ цієї категорії судам були дані такі роз'яснення: що у справах про злочини проти власності суди зобов'язані як установлювати вину підсудних і призначати їм необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів покарання, так і вживати передбачені законом заходи для реалізації прав потерпілих на відшкодування заподіяної шкоди. Предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична й теплова енергія. Відповідно до статті 190 КК шахрайство — це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) під час шахрайства застосовуються винною особою з метою викликати в потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього.

Слід мати на увазі, що коли потерпіла особа через вік, фізичні чи психічні вади або інші обставини не могла правильно оцінювати й розуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передача нею майна чи права на нього не вважається добровільною. Отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, не виконуючи зобов'язання. Зокрема, якщо винна особа отримує від іншої особи гроші чи цінності нібито для передачі службовій особі як хабар, маючи намір не передавати їх, а привласнити, вчинене кваліфікується як шахрайство. Якщо обман чи зловживання довірою під час шахрайства полягають у вчиненні іншого злочину, дії винної особи кваліфікують за відповідною частиною статті 190 КК і статтею, що передбачає відповідальність за цей злочин. Разом із тим, шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, кваліфікується за частиною третьою статті 190 КК [2; 6, 61-63].

Проблемним питанням характеристики об'єктивної сторони складу шахрайства є використання сполучника

“або”, який відокремлює обман від зловживання довірою в ст. 190 КК України. Сполучник “або” розділовий і передбачає поділ на різні види. Точка зору, що шахрайство вчинюється або шляхом лише обману, або шляхом лише зловживання довірою, належить криміналістам, які широко розуміють поняття “зловживання довірою”. Існує думка, що зловживання довірою - це не що інше як різновид обману, вирішальним способом під час вчинення шахрайства є обман, а зловживання довірою - факультативна ознака цього злочину. Тому, якщо стати на позицію криміналістів, доцільно виключити з диспозиції ст. 190 КК України словосполучення “зловживання довірою”. На нашу думку, таке твердження є невірним, до того ж воно суперечить чинному законодавству, яке закріплює обман і зловживання довірою альтернативними способами вчинення шахрайства. Ми вважаємо, що обман і зловживання довірою можуть виступати як самостійні способи шахрайства, так і в їх сполученні. Існує багато прикладів поєднаного використання злочинцями під час вчинення шахрайства і обману, і зловживання довірою. У судових вироках досить часто зазначається, що шахрайство було вчинено шляхом обману та зловживання довірою одночасно. Тому доцільно було б, на наш погляд, внести зміни в диспозицію ст. 190 КК України й замінити сполучник “або” на кому (,), що зробило б тлумачення цієї правової норми більш однозначним. Отже, диспозицію ст. 190 КК слід сформулювати “заволодіння чужим майном або правом на майно шляхом обману, зловживання довірою” [2; 7, 84].

Досліджуючи характерні ознаки зловживання довірою, можна зробити такий висновок: зловживання довірою - це використання винним відносин довіри, які є основою правовідносин або існують в особистих стосунках, вчинене з метою протиправного заволодіння чужим майном. При цьому зловживання довірою є другорядним щодо обману, але не втрачає свого самостійного значення як спосіб заволодіння майном під час шахрайства.

Що стосується причинного зв'язку, то його особливність під час шахрайства полягає в тому, що винний, повідомляючи неправдиві відомості, вводить в оману особу, через що остання передає майно винному. Тому під час шахрайства обман або зловживання довірою завжди передують заволодінню майном і знаходяться з останнім у причинному зв'язку. За відсутності такої послідовності виключається склад шахрайства, а самі дії, за наявності необхідних для того ознак, можуть утворювати інший склад злочину. Шахрайство належить до злочинів з матеріальним складом. Воно вважається закінченим при настанні конкретного злочинного наслідку, яким є заволодіння чужим майном або придбання права на майно [8, 100].

Дослідження історико-правового розвитку такого феномена, як шахрайство, дало можливість визначити, що основними способами вчинення шахрайства є обман або зловживання довірою, за допомогою яких злочинці заволодівають чужим майном або отримують право на нього.

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 2015 р. № 952-14. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.
2. Кримінальний кодекс України: закон України від

05.04.2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 20.05.2015 р. № 52-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

4. Данн А. Жулики, мошенники, аферисты: наставление простофилям и инструкции мошенникам [Текст] / А. Данн. - СПб.: Политехника, 2005. - 185 с.

5. Даньшин И.Н. Криминологическая характеристика личности мошенников [Текст] / И.Н. Даньшин // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: сб. науч. тр. - К., 1999. - С. 143-148.

6. Жариков Р.А. Краткая характеристика основных

причин и условий, способствующих росту преступности в современный период [Текст] / Р.А. Жариков // Право: теория и практика. - М., 2008. - № 12. - С. 61-63.

7. Закалюк А.П. Личность, подлежащая индивидуальной профилактике [Текст] / А.П. Закалюк // Сов. государство и право. - 1998. - № 2. - С. 84-87.

8. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения [Текст] / А.П. Закалюк. - М.: Юрид. лит., 1999. - 192 с.

Афанасенко С.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.11.2015

УДК 34(091)4/9):366.54

КОМПЕТЕНЦІЯ ЄС У СФЕРІ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Громовенко К. В.

У статті висвітлено еволюцію формування й становлення компетенції ЄС у галузі захисту прав споживачів, розкриття їх реалізації в поетапному розвитку. Розглядаються напрями політики ЄС, поділ компетенції ЄС, а також функціонування й компетенція інститутів, органів та установ у сфері захисту прав споживачів.

Ключові слова: ЄС, законодавство, право, захист, споживачі, компетенція, розвиток, етапи, еволюція, директиви, інституційне забезпечення.

В статті зображена еволюція формування й становлення компетенції ЄС в отрасли защиты прав потребителей, раскрытие их реализации в поэтапном развитии. Рассматриваются направления политики ЕС, деление компетенции ЕС, а также функционирование и компетенция институтов, органов и учреждений в сфере защиты прав потребителей.

Ключевые слова: ЕС, законодательство, право, защита, потребители, компетенция, развитие, этапы, эволюция, директивы, институциональное обеспечение.

The evolution of formation and establishment of EU competence in the consumer rights defense branch, their achievement disclosure in the phased development are represented in the article. Directions of the EU politics, the EU competence division and also competence and operating of institutes, authorities and establishments in the consumer rights defense realm are considered.

Keywords: the EU, legislation, law, defense, consumers, competence, development, stages, evolution, directions, institutional providing.

Компетенція міжнародної організації є однією з фундаментальних категорій міжнародного права. З точки зору теорії міжнародного права компетенцію міжнародних організацій насамперед пов'язують з її правосуб'єктністю та колом повноважень [1], а також її визначають як коло питань, якими займається ця організація. Звернення до питань захисту прав споживачів у законодавстві ЄС є достатньо актуальним завданням, тому що споживче законодавство ЄС на сьогодні є достатньо розробленим

нормативним масивом завдяки збалансованій компетенції в цій галузі. Адже захист споживачів було обрано в якості назрілої цілі ЄС, коли в історично-правовому контексті в регулюванні права споживачів в ЄС первинним стало забезпечення функціонування внутрішнього ринку, а вже як другорядний чинник було обрано захист споживача безпосередньо. За Ніццьким договором 2000 р. політика в галузі захисту прав споживачів стала входити до компетенції ЄС. Примітним є те, що питання захисту споживачів не лишилися поза увагою й Суду ЄС (існує низка рішень Суду, які стали достатньо суттєвими в тлумаченні норм регламентів і директив інституцій ЄС).

Метою роботи є дослідження формування й становлення компетенції ЄС у галузі захисту прав споживачів в історико-правовому аспекті, розкриття їх реалізації в поетапному розвитку разом із розвитком цього наднаціонального об'єднання.

Проблеми функцій ЄС у сфері прав споживачів досить достатньо досліджувались у роботах як вітчизняних учених, так і зарубіжних авторів. До вітчизняних авторів, роботи яких у різні часи були присвячені сфері прав споживачів, належать Б.В. Бабін, О.К. Вишняков, О.В. Зверєва, Т.В. Каплюченко, Ю. Кривицька, О. Серьогін, А.В. Рабінович та інші. Серед російських дослідників права споживачів ЄС можна назвати К.М. Белікову, С.Ю. Кашкіна, Ю.М. Юмашева, Ю.Б. Фогельсона.

При огляді точок зору на зазначену проблематику наведемо думку Г.І. Тункіна, який виокремлює в рамках компетенції міжнародних організацій два аспекти. Перший аспект визначає її з точки зору предметної компетенції як сукупність питань, які підлягають веденню організації. З іншого боку, це поняття означає здатність організації сприяти розширенню питань предметної компетенції шляхом наділення міжнародної організації відповідними правами, повноваженнями та обов'язками (тобто регуляційний або юрисдикційний аспект) [2, 150]. Ця точка зору характеризує два компоненти компетенції сучасної міжнародної організації, що є актуальним для ЄС, орбіта компетенції якого постійно розширюється. На сьогодні в правовій доктрині сформовано погляди вчених на зміст і визначення компетенції саме ЄС, які тісно пов'язані з наведеними точками зору з компетенції міжнародних організацій. Так, наприклад, В.І. Муравйов

визначає компетенцію ЄС з такої позиції: "Це сукупність прав і повноважень, необхідних для діяльності ЄС" [3, 113]. Компетенція ЄС, зокрема у сфері прав споживачів, безпосередньо має значимість і для України, оскільки зміни, що відбуваються в ЄС, зачіпають її інтереси, особливо після створення зони вільної торгівлі Україна - ЄС.

Провівши аналіз розуміння компетенції ЄС, зазначимо, що в ЄС було утворено такий вид його компетенції, який одночасно мав ознаки іманентної компетенції, який, проте, був підкріплений положеннями установчих договорів ЄС. Більше того, було сформовано категорію спільної компетенції із застосуванням принципу субсидіарності, який у класичних міжнародних організаціях не застосовується. Правовою передумовою такого поділу компетенції ЄС стало підписання оновлених Лісабонським договором установчих Договорів, які є одними з небагатьох міжнародних договорів, де було закріплено як дорозумілу компетенцію, тобто таку, яка не є явно вираженою, але наявність якої припускається для виконання цілей установчих договорів, так і інші. Поза рамками цього дослідження, на нашу думку, буде доцільним залишити виключну (коли установчі договори надають Союзу компетенцію у визначеній сфері, тільки об'єднання можуть займатися законотворенням і ухвалювати юридично зобов'язуючі акти; держави-члени не можуть самостійно здійснювати подібні дії, окрім як у випадку, якщо вони уповноважені на це Союзом, або з метою втілення в життя актів ЄС) та паралельну компетенцію (коли в рамках своїх повноважень ЄС може брати на себе зобов'язання шляхом укладання угод з 3-а країнами, міжнародними організаціями й громадянами 3-х країн), адже вони не пов'язані жодним чином зі сферою захисту споживачів, на відміну від спільної та дорозумілої компетенції. Дорозуміла компетенція, так само як і іманентна компетенція була закріплена в практиці Суду ЄС, проте, що є специфічним для ЄС, її було додатково зафіксовано в нормах установчих договорів (Єдиного європейського акту 1986 р. (ЄЕА)). Так, нині ст. 352 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС) закріплює норму, яка визначає, що в межах напрямів політики (тобто сфер компетенції), визначених у договорах, виникає потреба в діях з боку Союзу з метою досягнення однієї з цілей, передбачених договорами, і якщо останні не надали для цього необхідних повноважень, Рада, на підставі одноголосно прийнятого рішення, за пропозицією від Комісії та після схвалення Європейським парламентом, ухвалює необхідні пропозиції. Спільна компетенція ЄС відноситься до сфери розподілу компетенції між ЄС і державами-членами. Вона означає, що у визначених установчими договорами певних сферах ЄС і держави-члени можуть ухвалювати обов'язкові акти. До спільної компетенції належить та компетенція, яка не належить до виключної та доповнюючої компетенції (ст. 4 ДФЕС). Держави-члени можуть її реалізовувати до тих пір, поки ЄС не скористається своєю компетенцією, що закріплена в установчих договорах. Спільна компетенція охоплює різні сфери, також сферу захисту прав споживачів. На практиці це означає, що в рамках спільної компетенції з захисту прав споживачів ЄС формує спільні правила для всіх держав-членів, проте вони носять характер гармонізації національного законодавства і залишають за державами-членами волю для їх реалізації, навіть шляхом установлення більш суворих вимог (стандартів) у власному законодавстві, ніж передбачено

в тому чи іншому акті ЄС. Теорія дорозумілої компетенції не є новою для теорії міжнародного права. Її зміст було розглянуто як вченими [4, 307], так і було закріплено в установчих документах міжнародних організацій, наприклад, ООН. Сфера захисту прав споживачів є сектором компетенції ЄС, який охоплює сумісну компетенцію. Також ця сфера є предметом додаткових заходів ЄС при застосуванні механізму дорозумілої компетенції ЄС. Отже, сфера прав споживачів, на наш погляд, є комплексною сферою відносин, яка об'єднує різні напрями регулювання. Розкриття динаміки розвитку компетенції з захисту прав споживачів ЄС, на нашу думку, можливо шляхом розгляду історичних аспектів цього питання, який найбільш повною мірою характеризує зміст та особливості в процесі розширення її сфери. Цей процес у своєму розвитку пройшов декілька етапів.

Перший етап припадає на 1957 - 1975 роки. Він розпочався з моменту підписання Римського договору 1957 року та створення на його підставі Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). Римський договір не надавав ЄЕС повноважень у сфері прав споживачів. Не було надано таких повноважень і двом іншим існуючим тоді Співтовариствам. Водночас заходи ЄЕС рідко зачіпали цю сферу відносин, лише окремі документи, норми посередньо регулювали захист прав споживачів. В історії міжнародного права цей період прийнято вважати часом формування необхідності звернення до захисту прав споживачів і наділення владних структур відповідними повноваженнями. У зазначений період сфера прав споживачів не була орієнтована на їх захист, а передбачала забезпечення вільного пересування товарів, послуг та осіб між державами-членами, тобто функціонування внутрішнього ринку ЄЕС. Було врегульовано загальні питання внутрішнього ринку, наприклад, Директивою 75/368/ЄЕС про заходи зі сприяння ефективному здійсненню свободи підприємництва та свободи надання послуг з різних видів діяльності, у транснаціональних заходах такої діяльності, яку було прийнято з метою регулювання свободи надання послуг споживачам (наприклад, туристичних). Проте, у рамках ЄЕС все ж таки обговорювалася необхідність наділення його повноваженнями у сфері прав споживачів. Так, обговоренню таких перспектив було присвячено відповідний Паризький саміт 1972 року, в офіційній Заяві якого було сформульовано необхідність вироблення спільного підходу до соціальної та регіональної політики, захисту навколишнього середовища й захисту прав споживачів, які до цього були відсутні в установчих документах і були необхідні для подальшої інтеграції ЄЕС. У пункті 6 Заяви йшлося про конкретне зобов'язання держав-членів у межах співробітництва між його інституціями розробити до 1 січня 1974 р. відповідну Програму з координації дій держав-членів з захисту працівників, умов життя людей та посилення співробітництва з захисту споживачів [5]. На підтримку цього програмного документу було також додатково утворено в рамках Комісії ЄЕС спеціалізований орган - Консультативний комітет із захисту прав споживачів. На підставі п. 6 Заяви, про яку йшла мова, було створено Програму ЄЕС із захисту споживачів та інформаційної політики. Фактично в документі було закладено засади для подальшого правового регулювання сфери захисту прав споживачів: уперше визначено п'ять основних прав споживачів і завдання політики ЄЕС із захисту споживачів. Було сформульовано права споживача, які припускались і в інших політиках ЄЕС: право на захист здоров'я та

безпеки; право на захист економічних інтересів; право на відшкодування; право на інформацію та освіту й право на представництво. У якості завдань майбутньої політики ЄЕС із захисту споживачів припускались такі складові: ефективний захист споживачів від шкоди, що може бути завдана їхньому здоров'ю та безпеці; ефективний захист економічних інтересів споживачів; створення належних можливостей для консультування та відшкодування; освіта та інформування споживачів; представництво споживачів на рівні рішень, що торкаються їх інтересів (п. 13 Програми). Програма ЄЕС із захисту споживачів та інформаційної політики (1975 р.) стала одним із перших і значущих актів "м'якого права" ЄЕС. Вона, не маючи юридичної сили, відіграла помітну роль у побудові майбутньої політики з захисту споживачів і на той момент була своєрідним "білем" про права споживачів у ЄЕС, адже створити аналогічний обов'язковий документ у тих правових умовах Співтовариству не дозволяв зміст його правосуб'єктності. У Програмі містився огляд законодавства з захисту споживачів, що існував на той час, і приблизний перелік майбутніх дій у цьому напрямі, що пізніше було відображено в Договорі про ЄС. Значення Програми 1975 р. полягає також і в тому, що її поява зобов'язала Раду ЄС прийняти цілу низку так званих технічних нормативних актів про безпеку та якість косметичних, текстильних, продовольчих товарів, автомобілів. Ці технічні правила, по суті, склали впевнений щабель у політиці захисту споживачів на сьогодні та в підсумку сприяли утворенню об'єднаного ринку.

Другий етап охоплює період з 1976 року до 1991 року. У цей період у комунітарному праві ЄЕС з'являються спеціальні акти у сфері прав споживачів з урахуванням нових тенденцій у міжнародному праві цих часів. Одночасно з висловлюваннями необхідності надати ЄЕС самостійну компетенцію у сфері прав споживачів систематично з'являються директиви з захисту прав споживачів, судово практика, які юридично оформили деякі з повноважень ЄЕС у даній сфері.

У 1986 році з підписанням ЄЄА ЄЕС вперше на міждержавному рівні було закріплено повноваження ЄЕС з захисту прав споживачів. У частині 3 ст. 100(а) ЄЄА було закріплено, що, засновуючи діяльність на принципі кваліфікованої більшості, Рада в співробітництві з Європейським парламентом та Економічним і соціальним комітетом, приймає заходи для захисту інтересів споживачів. Комісія виходить із необхідності отримання високого рівня захисту. На підґрунті цих положень ЄЄА було прийнято низку конкретних Директив, якими впроваджувались, відповідно, нові повноваження з захисту інтересів споживачів. Прийняті Директиви стали не тільки правовими підставами для компетенції ЄЕС у деяких аспектах захисту споживачів уперше на рівні Співтовариства, а й дозволили виокремити самостійний напрямок у їх захисті - захист договірних інтересів споживачів. Деякі з конвенцій Ради Європи мали вплив на законодавство ЄС і національне законодавство держав-членів. Так, Конвенція про відповідальність за неякісну продукцію, якою вчинена шкода особі чи її смерть (1977 р.) та Європейська конвенція про транскордонне телебачення (1989 р.) поклали основу для впровадження в законодавство ЄС Директив на рівні міждержавного співробітництва в Європі з захисту споживачів.

У період, що обговорюється, вперше було висловлено міркування Суду ЄС з низки ключових Рішень, які стали додатковою правовою підставою для започаткування та

розширення компетенції ЄС в цьому напрямі. Наприклад, Рішення за Справою *Cassis de Dijon* стосувалось національних заходів, що утруднювали вільний обіг товарів усередині ринку та були поза ст. 30 Римського договору. Однак це рішення безпосередньо захистило інтереси споживача [5].

Одночасно в ЄЕС було прийнято певну кількість Програм про розширення компетенції ЄС, наприклад, "Про майбутні орієнтири політики ЄЕС із захисту та розвитку інтересів споживачів" (1986 р.) (далі - "Програма про майбутні орієнтири"). На початок 90-х років правові реалії вимагали надання більш широкого об'єму компетенції з захисту прав споживачів, закріплення цих положень на конституційному рівні законодавства ЄС. Вихід було знайдено шляхом застосування додаткової компетенції Співтовариства. Її було надано для здійснення діяльності з підтримки, координації або доповнення діяльності держав-членів, не підмінюючи при цьому їхню компетенцію у відповідних сферах.

Третій етап продовжується з 1992 року до сьогодні. Розпочато цей етап було з підписання Договору про Європейський Союз (1992 р.) (ДЄС, Маастрихтський договір), який став поворотним у розбудові самостійної компетенції ЄС з захисту споживачів з виокремленням її цілей та орієнтирів, став поштовхом у розвитку вторинного права з захисту споживачів як самостійної галузі. Лише з прийняттям Маастрихтської угоди стало можливими приймати Директиви щодо споживчих прав, які не стосуються безпосередньо ринкової інтеграції чи гармонізації. Це призвело до створення в структурі Європейської комісії окремого Директорату споживчої політики. Пізніше до сфери його відповідальності увійшли також питання охорони здоров'я та безпеки харчової продукції, і зараз цей орган відомий як Генеральний директорат Європейського союзу з питань охорони здоров'я та захисту прав споживачів - DG SANCO.

Ще одним документом, який доповнив статтю ДЄС про встановлення компетенції з захисту прав споживачів з якісно іншого боку, став ревізійний "Амстердамський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, Європейське Економічне Співтовариство та деякі інші документи" (1997 р.) (Амстердамський договір), який розширив напрями інтересів і прав споживачів, які мають бути захищені з боку ЄС. Амстердамська редакція Римського договору підтверджувала та розширювала законодавчу базу для подальшого розвитку політики захисту прав споживачів. Так, ст. 129 Римського договору доповнена в переліку цілей політики прав споживачів такими цілями, як освіта та представництво інтересів споживачів. Додатковою правовою підставою для поглиблення компетенції ЄС з захисту споживачів став "Ніццький договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, Європейське Економічне Співтовариство та деякі інші документи" (2001 р.) (Ніццький договір). Третій етап також охоплює появу Хартії ЄС про основні права (2000 р.) та нині чинний ревізійний "Лісабонський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договір про Європейське Економічне Співтовариство" (2007 р.) (Лісабонський договір) (див. додатки в [6, 237-387]). Відзначимо, що свого часу ДЄС закріпив у ч. 1 ст. 3: "Для досягнення проголошених в ст. 2 цілей діяльність Спільноти, що здійснюється відповідно до умов і термінів, які передбачені цим Договором, включає: внесок у посилення захисту прав споживачів". У майбутньому це було закріплено в Хартії про

основні права (2000 р.). Остання забезпечила юридичне оформлення компетенції ЄС з захисту, зокрема, і прав споживачів. В її змісті знайшли відображення норми, присвячені захисту споживачів (гл. 4 ст. 38): високий рівень захисту споживачів забезпечується діяльністю Європейського Союзу. Відмітимо, що Хартія про основні права стала не просто формальним зведенням прав особи, а фактично ще одним установчим договором ЄС. Так, частиною 1 ст. 6 ДЄС у редакції Лісабонського Договору її було дорівнено до них. Зміни за Лісабонським Договором не принесли якихось принципових змін у регулювання захисту споживачів.

Відзначимо також значення Програми дій у сфері політики з захисту споживачів (2007-2013 рр.), яку реалізувала Комісія ЄС, оновивши стратегію компетенції в цьому напрямку. У документі підкреслюється важливість високого рівня захисту споживачів і необхідність запровадження ефективного механізму реалізації прав споживачів у міжнародних (трансграничних) правових актах, виокремлено низку напрямів, що потребували своєї реалізації.

Поряд із Програмою дій 2007-2013 рр. було впроваджено Зелену книгу з перегляду acquis споживачів. Зміст Зеленої книги з перегляду acquis споживачів спрямовано на реформування договірних прав з захисту споживачів (для змін було обрано вісім директив - 85/577, 90/314, 93/13, 94/47, 97/7, 98/6, 98/27, 99/44) та обрання нової стратегії для перегляду acquis споживачів - вертикального (перегляд окремих документів) або горизонтального (перегляд документів комплексно, із застосуванням одноманітного інструменту для всього законодавства). Зазначимо, що такі зміни за своєю суттю торкалися форми, а не характеру та змісту договірних блоку захисту споживачів. Такий характер змін не був випадковим, зазначені вісім Директив є, по суті, споживчим договірним правом ЄС. Досягнення цілей Зеленої Книги, пов'язаних з переглядом acquis споживачів, напряду пов'язувалось з обранням стратегії для перегляду acquis споживачів, що визначено 8-а Директивами.

Загалом регулювання споживчого сектора в ЄС поділяється на дві загальні категорії: горизонтальні та галузеві директиви. До горизонтальних директив відносяться: Директива про загальну безпеку продукції 2001/95/ЄС; Директива про оманливу рекламу 97/55/ЄС з доповненнями, внесеними Директивою про порівняльну рекламу 84/450/ЄЕС, Директива про індикативні ціни 1998/6/ЄС, Директива про недобросовісні умови споживчих контрактів 93/13/ЄЕС і Директива про продаж споживчих товарів і асоційованих гарантій 99/44/ЄС. Один із найсучасніших кодифікованих актів у сфері захисту прав споживачів є Директива 2011/83/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 25.10.2011 р. про права споживачів, яка набрала чинності 13.06.2014 р. [7].

На сьогодні законодавчим актом, що регулює правила застосування права в ЄС, є Регламент (ЄС) № 593/2008 від 17.06.2008 року про право, що застосовується до договірних зобов'язань [8]. Щодо споживчих угод стаття 6 Регламенту Рим I містить норму, згідно з якою застосуванню підлягає право країни походження споживача, з одночасним дотриманням таких умов:

- підприємець, укладаючи контракт зі споживачем, здійснює свою підприємницьку діяльність;
- підприємницька діяльність спрямована на продаж товарів або надання послуг на території країни походження споживача.

Регламент Ради (ЄС) № 1215/2012 "Про юрисдикцію, визнання і примусове виконання судових рішень у цивільних і торгових справах" (що також отримав назву в літературі "Брюссель I" є основним нормативно-правовим актом, що регулює процесуальні аспекти захисту прав споживачів у ЄС" Ще одним нормативно-правовим актом, спрямованим на судовий захист інтересів споживачів, є Директива 2009/22/ЄС від 23.04.2009 р. про забезпечувальні заходи, що вживаються судами для захисту інтересів споживачів [9]. Правове регулювання організації та функціонування системи ADR ("Alternative Dispute Resolution" - "альтернативне вирішення спорів") здійснюється за допомогою нової Директиви 2013/11/ЄС про позасудове врегулювання споживчих спорів [10]. Останнім нововведенням у врегулюванні споживчих спорів є система інтерактивного вирішення спорів або Online Dispute Resolution (ODR) [11]. Ця система отримала самостійне правове регулювання поряд із системою ADR і таке правове регулювання закріплене в Регламенті № 524/2013 від 21.05.2013 р. про інтерактивне вирішення споживчих спорів [12].

Враховуючи накоплений нормативний масив, виникає питання щодо доцільності та раціональності розробки Споживчого кодексу взагалі в рамках правової системи ЄС. Однак на сьогодні в рамках правового регулювання внутрішнього ринку ЄС актуальною постає розробка та оприлюднення Рамкового проекту загальних положень європейського приватного права - DCFR (Модельні правила європейського приватного права), акту вищого рівня праворегулювання відносин, ніж Споживчий кодекс. DCFR містить принципи, визначення та модельні правила у сфері договірних прав та суміжних із ним сукупностей правових норм і складаються з 10 книг та двох додатків. Разом з тим, DCFR аж ніяк не претендує на повне заміщення договірних прав споживачів, навпаки його розробники підкреслюють, що головне завдання - полегшити регулювання захисту споживачів і звільнитись від фрагментарності (секторальності) договірних прав споживачів. Модельні правила зберігають свою "владу" з огляду на схвалення їх європейською спільнотою, вони є вихідним текстом, практично обов'язковим для виконання [13]. Draft Common Frame of Reference можуть зіграти вирішальну роль у розвитку європейської юридичної науки і культури, що є передумовою для прийняття Європейського цивільного кодексу [14]. Можна стверджувати, що прийняття DCFR відповідає новій стратегії максимальної гармонізації в рамках політики ЄС у сфері захисту споживачів.

Для розуміння обсягу завдань щодо компетенції ЄС у сфері прав споживачів відзначимо, що на сьогодні основу інституційного механізму ЄС із захисту прав споживачів складають: Комісія ЄС; Директорат Комісії з захисту споживачів та охорони здоров'я; Комітет із захисту навколишнього середовища, громадського здоров'я та безпеки продовольства; Європейський комітет зі стандартизації; Комітет з питань внутрішнього ринку та захисту споживачів; Європейська мережа центрів з питань захисту прав споживачів; Європейська судова мережа з цивільних та комерційних питань; Система швидкого обміну інформацією з споживчих продуктів RAPEX. Так, здійснення компетенції з захисту прав та інтересів споживачів є основним компонентом стратегічної мети Комісії щодо реалізації та перспективного розвитку відповідного законодавства, яка спрямована на забезпечення інтересів громадян ЄС, їх здоров'я та

безпеку споживачів на міжнародному ринку; забезпечення належної інтеграції інтересів споживачів в усіх національних політиках держав-членів у сфері прав споживачів; удосконалення законодавств держав-членів. При цьому, наприклад, завданням Директорату Європейської комісії з захисту споживачів та охорони здоров'я є нагляд за ступенем захисту споживачів та їх прав у законодавстві країн-членів, поряд із наглядом за якістю товарів, послуг та ін. Комітет з питань внутрішнього ринку та захисту споживачів є відповідальним за координацію на рівні ЄС національного законодавства у сфері внутрішнього ринку, митного союзу, сприяння та захист економічних інтересів споживачів у контексті єдиного ринку (окрім питань громадського здоров'я та безпеки продуктів).

Оскільки захист споживачів є одним із пріоритетних завдань ЄС у процесі налагодження функціонування єдиного ринку, а також зважаючи на значне розширення простору спільного ринку, постало питання про створення ефективного механізму надання споживачам усієї необхідної інформації незалежно від місця їх знаходження. Таким механізмом стала Європейська мережа центрів з питань захисту прав споживачів. Водночас вона є важливим посередником між Комісією та європейськими споживачами. Мережа складається з національних центрів захисту прав споживачів. Мережа створена для вирішення широкого кола питань, пов'язаних із захистом прав споживачів, від надання необхідної інформації до надання консультацій і допомоги щодо подання скарг і вирішення справ у судовому порядку на всій території Європи.

Компетенція ЄС у сфері прав споживачів відноситься до категорії спільної компетенції ЄС і держав-членів, що означає її гнучкість і наявність достатніх повноважень на обох рівнях для її реалізації. Особливістю врегулювання права споживачів в ЄС стало забезпечення функціонування внутрішнього ринку, насамперед, а вже як другорядний чинник було обрано захист споживача безпосередньо.

Основні з напрямів політики ЄС у сфері захисту прав споживачів є такими: контрактні умови, безпека товарів, схеми вирішення спорів зі споживачами, надання послуг, електронна комерція.

В історико-правовому аспекті регулювання компетенції ЄС у сфері прав споживачів пройшло декілька етапів, які було обумовлено особливостями регулювання права ЄС загалом і специфікою його розвитку. У рамках першого етапу в регулюванні компетенції ЄС із захисту споживачів ЄС не мало спеціальних повноважень у цій сфері, проте було врегульовано питання спільного ринку ЄС та видано окремі документи з захисту прав споживачів, зокрема акти м'якого права. Другий етап цього процесу характеризувався пожаттям з боку ЄС щодо наділення його компетенцією з захисту прав споживачів, проте не комплексно, а в рамках окремих напрямків політик ЄС, лише опосередковано пов'язаних із захистом прав споживачів. За відсутності згадувань в установчих договорах ЄС про захист прав споживачів, діяльність ЄС у цій сфері була активною. Деякі з документів, прийнятих у той період, є чинними й зараз. Щодо третього етапу еволюції компетенції ЄС із захисту споживачів можна прийти до висновку про те, що її регулювання було перенесено на якісно новий рівень, коли компетенцією ЄС було набуто самостійної компетенції з захисту споживачів. Уперше було не тільки створено

правові рамки для реалізації компетенції ЄС, а й сформульовано фундаментальні права споживача. Даний етап знаходиться в стані динаміки та є найактивнішим періодом нормотворчості ЄС. Він набагато розширив коло питань і сфер, що регулює ЄС задля захисту споживачів і відкрив нові перспективи для подальшого розвитку компетенції ЄС із захисту споживачів.

Отже, формування загального законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів відбувалося вже після появи перших законодавчих актів, на підставі яких проводилося правове регулювання певних суспільних відносин у сфері захисту прав споживачів. Тобто при формуванні законодавства у сфері захисту прав споживачів в ЄС був використаний принцип переходу від приватного до загального. На сьогодні в розпорядженні ЄС є розгалужена система інститутів та органів з захисту споживачів, які не тільки безпосередньо здійснюють компетенцію ЄС, а й захист споживачів. Їх система та функціональне навантаження піддаються постійним змінам і доповненням. При цьому сфера захисту споживачів є однією з найдинамічніших серед категорій компетенції ЄС.

Література

1. Черкес М.Е. Международное право: учеб. пособие / М.Е. Черкес; Одес. нац. юрид. акад. - Одесса: Юрид. л-ра, 2004.
2. Тункин Г.И. Теория международного права / Г.И. Тункин. - Москва: Международные отношения, 1970.
3. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. В.І. Муравйова. - К.: Юрінком Інтер, 2011.
4. Bawett D.W. United Nations Formes. - London, 1961.
5. Жбанков В.А. Эволюция компетенции Европейского Союза и ее отражение в европейском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. / В.А. Жбанков. - Москва, 2009. - 25 с.
6. Аракелян М.Р, Василенко М.Д. Право Європейського Союзу: [підруч. МОН України]. - Одеса: Фенікс, 2012.
7. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council // OJ L 304, 22 November 2011. - P. 64-88.
8. Regulation (EC) № 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) // OJ L 177, 4 July 2008. - P. 6-16.
9. Directive 2009/22/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests // OJ L 110, 1 May 2009. - P. 30-36.
10. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) // OJ L 165, 18 June 2013. - P. 63-79.
11. Вишновецька С.В. Колізійно-правові аспекти захисту прав споживачів за законодавством Європейського Союзу / С.В. Вишновецька, Х.В. Кметик // Форум права. - 2014. - № 4. - С. 43-47. - [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/-pdf/FP_index.htm_2014_4_10.pdf.
12. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending

Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR) // OJL 165, 18 June 2013. - P. 1-12

12. Tomas Gema. Harmonization of European Contract Law: Slowly but Surely? - [Електронний ресурс]: http://cks.univnt.ro/uploads/cks_2013_articles/index.php?dir=1_Juridical_Sciences%2F&download=cks_2013_law_art_048.pdf.

13. Блажівська О. Особливості гармонізації цивільного законодавства України із принципами та модельними правилами європейського приватного права / О. Блажівська // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. - 2015. - № 3. - С. 10-16. - [Електронний ресурс]: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/7-2015/blazivska.pdf>.

тури України. - 2015. - № 3. - С. 10-16. - [Електронний ресурс]: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/7-2015/blazivska.pdf>.

Громовенко К.В.,
кандидат юридичних наук,
директор Інституту національного
та міжнародного права Міжнародного
гуманітарного університету
Надійшла до редакції: 08.11.2015

УДК 351.74

ГЕНЕЗА ПРАВОВИХ ОСНОВ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОВС (ПОЛІЦІЇ)

Будзинський М. П.

В статті аналізується генеза правових основ кадрового забезпечення ОВС (поліції). Зроблено висновки про те, що забезпечення якісного складу органів поліції покладено на підрозділи Управління моніторингу та інспектування, які діють в складі ДКЗ, основним призначенням яких є проведення службових розслідувань, сприяння зміцненню дисципліни та дотримання законності серед працівників поліції.

Ключові слова: кадрове забезпечення, підрозділи Управління моніторингу та інспектування ДКЗ Національної поліції України, інспекція з особового складу, дисципліна, законність.

В статье анализируется генезис правовых основ кадрового обеспечения ОВД (полиции). Сделан вывод о том, что обеспечение качественного состава органов полиции возложено на подразделения Управления мониторинга и инспектирования, которые действуют в составе ДКО, основным назначением которых является проведение служебных расследований, содействие укреплению дисциплины и соблюдения законности среди сотрудников полиции.

Ключевые слова: кадровое обеспечение, подразделения Управления мониторинга и инспектирования ДКО Национальной полиции Украины, инспекция по личному составу, дисциплина, законность.

The article analyzes the genesis of legal basics of staff support of internal affairs (police) and concludes that the support of high-quality staff of police is responsibility of units of Monitoring and Inspection Offices acting as a department of Reserve Board, whose main purpose is conducting official investigations, maintaining strength of discipline and adherence of legality of actions of police officers.

Key words: staff support, units of Monitoring and Inspection Offices of Reserve Board of the National Police, Human Resources Inspection, discipline, legal actions.

Діяльність органів внутрішніх справ (надалі - ОВС) завжди привертала до себе особливу увагу з боку всього суспільства, оскільки саме на них покладено основний тягар забезпечення правопорядку в державі. Зрозуміло, що успішне виконання своїх завдань ОВС можливе за умови належного кадрового забезпечення, чіткого виконання службових обов'язків кожним працівником цих органів, дотримання суворого режиму дисципліни

та законності.

Проблематиці діяльності органів внутрішніх справ присвячені наукові праці багатьох вчених, серед яких В.Б. Авер'янов, В.С. Венедиктов, І.П. Голосніченко, М.М. Дивак, В.К. Колпаков, О.М. Музичук. Окремі питання діяльності інспекцій з особового складу ОВС досліджувались В.В. Гуріним, А.А. Стародубцевим. В сучасних умовах, в епоху перетворень, які відбуваються в нашій державі, виникає нагальна потреба визначити теоретичні та закріпити нормативно-правові підстави кадрового забезпечення поліції.

Метою статті є дослідити генезис кадрового забезпечення поліції та передумови створення підрозділів Управління моніторингу та інспектування ДКЗ Національної поліції України, основним призначенням яких є забезпечення законності та дисципліни в поліції.

Як відомо, в 2015 році розпочалась активна фаза реформування Міністерства внутрішніх справ, а саме був прийнятий Закон України "Про Національну поліцію" від 2 липня 2015 р. І, хоча, поліція не стала правонаступником міліції, позитивний досвід, накопичений за часів діяльності міліції, повинен знайти своє застосування в новостворених органах поліції, особливо тих, що покликані забезпечити належними кадрами лави поліцейських.

Законом України "Про Національну поліцію" до основних обов'язків поліцейського, серед іншого, віднесено: професійне виконання своїх службових обов'язків відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва, поважання і не порушення прав і свобод людини тощо [1, ст. 18]. У разі вчинення протиправних діянь поліцейські можуть бути притягнуті до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, а також до дисциплінарної відповідальності. Як виникає зі ст. 19 Закону України "Про Національну поліцію", підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень має визначатись Дисциплінарним статутом Національної поліції України.

На сьогоднішній день, органами, які мають здійснювати належне кадрове забезпечення в органах поліції є Департамент кадрового забезпечення (далі - ДКЗ) Національної поліції України, до якого входить Управління моніторингу та інспектування. Фактично ці підрозділи створились на базі існуючих до недавнього часу інспекцій з особового складу ОВС.

В сучасних умовах, коли відбувається побудова нових інституцій, зокрема поліції, варто було б зазирнути в історію, щоб перейняти накопичений позитивний досвід щодо функціонування органів, які здійснювали кадрове забезпечення ОВС, і, які до недавнього часу діяли як інспекції з особового складу.

В 1917-1918 рр. перед новоствореною Радянською державою, постало питання створення нових правоохоронних органів, які б відрізнялись від поліції, що функціонувала за часів Російській імперії. Як відомо, було створено міліцію, при формуванні якої ставились складні завдання, з одного боку, забезпечити міліцію кадрами здатними захистити правопорядок, а з іншого, запобігти проникненню бувших поліцейських до новостворених органів міліції. З цією метою, до міліції призивались всі бажаючі з числа працівників і селян, натомість вихідці з буржуазного класу мали становити в середньому 11-12 % від всього особливого складу правоохоронних органів, оскільки на думку НКВС ці особи являли собою потенційних ворогів. Як результат, наприклад, в карному розшуку Криму, в 1922 р. з 78 співробітників тільки 1 особа раніше працювала в поліції [2, с. 8].

Саме непродумана політика керівництва правоохоронних органів радянської влади призвела до наповнення цих органів кадрами, які не мали належного рівня професійної підготовки та відповідних моральних якостей, що призводило навіть до вчинення цими особами злочинних діянь. Така ситуація, в свою чергу, обумовила необхідність звернути увагу на якісні характеристики при формуванні особового складу. Запобігання існуючих негативних явищ, мало сприяти створення окремих структур в складі правоохоронних органах, які б створювали умови для забезпечення належного якісного кадрового забезпечення в міліції.

Так, 26 квітня 1921 р. видано наказ начальника міліції Української Соціалістичної Радянської Республіки про введення адміністративно-політичних органів (політсекретаріатів), інституту комісарів і політичних керівників. Політруки входили у штати органів міліції, головними завданнями яких було проведення політико-виховної роботи, укріплення дисципліни та додержання законності особовим складом. 25 червня 1932 р. Центральний виконавчий комітет та Рада Народних Комісарів СРСР прийняли постанову “Про революційну законність”, в якій зазначалось на необхідності “притягувати до суворой відповідальності осіб в усіх випадках порушення прав трудящих, особливо у випадках незаконних арештів, обшуків, конфіскації або вилучення майна тощо”. 29 вересня 1938 р. оголошено нову структуру НКВС СРСР, в якій окремим відділом утворено апарат Особоуповноваженого НКВС СРСР (штат 70 працівників). 26 лютого 1941 р. після виділення із структури НКВС Народного комісаріату державної безпеки апарат Особоуповноваженого введено у склад Відділу кадрів. У травні 1941 р. на базі апарату Особоуповноваженого НКВС створено Особову інспекцію відділу кадрів НКВС СРСР. 22 березня 1947 р. Особову інспекцію УК МВС СРСР виведено із кадрового апарату. До завдань цієї інспекції відносилось проведення розслідувань адміністративних правопорушень працівників МВС.

З проголошенням України як незалежної, суверенної та правової держави питання функціонування і діяльності інспекцій з особового складу зберегли свою актуальність. В зв'язку з чим, наказом МВС України № 553 від 6 грудня 1991 р. було затверджено Положення про інспекцію

по особовому складу підрозділів по роботі з особовим складом органів внутрішніх справ України і примірні службові обов'язки працівників інспекції по особовому складу. Ця дата вважалась днем заснування інспекції з особового складу ОВС, які були створенні з метою зміцнення законності і дисципліни серед особового складу, попередження службових правопорушень працівників ОВС, виявлення і усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, захисту прав і законних інтересів громадян.

Серед перших законодавчих актів, які покликані були забезпечити якісно новий підхід до діяльності та складу правоохоронних органів, слід віднести Закон України “Про міліцію” від 20.12.1990 року [3]. З метою реалізації положень даного Закону, зокрема статті 18, було прийнято Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, яке затверджено постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 29 липня 1991 року і Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України (надалі - Статут), який було затверджено указом Президії Верховної Ради Української РСР від 29 липня 1991 року та був покликаний створити нормативно-правове підґрунтя забезпечення дисципліни в ОВС. Так, відповідно до цього Статуту, дисципліна в органах внутрішніх справ повинна досягатись шляхом: виховання у осіб рядового і начальницького складу високих моральних і ділових якостей, свідомого ставлення до виконання службових обов'язків; вироблення високого професіоналізму; забезпеченням додержання законності і статутного порядку; повсякденною вимогливістю начальників до підлеглих, постійною турботою про них, виявленням поваги до їх особистої гідності, забезпеченням соціальної справедливості, вмільм поєднанням і правильним застосуванням засобів заохочення, переконання та примусу [4].

В прийнятому Законі України “Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України” від 22 лютого 2006 р. визначено сутність службової дисципліни, обов'язки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України стосовно її дотримання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, порядок і права начальників щодо їх застосування, а також порядок оскарження дисциплінарних стягнень [5].

У зв'язку з організаційними змінами, що відбулися в системі МВС, та з метою підвищення ефективності діяльності підрозділів кадрового забезпечення органів внутрішніх справ на підставі наказу МВС № 143 від 17 лютого 2012 р. було затверджено Положення про Департамент кадрового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України, до складу якого входило Управління інспекції з особового складу, що мало свої структурні підрозділи [6]. Нормативно-правову основу діяльності цих інспекцій становила Інструкція про порядок проведення службових розслідувань в органах внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України від 12.03.2013 № 230 [7].

В зв'язку з прийняттям Закону України “Про Національну поліцію”, утворено її апарат, в якому серед інших - Департамент кадрового забезпечення. Його діяльність регулюється затвердженим наказом Національної поліції України № 136 від 03.12.2015 року Положенням про Департамент кадрового забезпечення Національної поліції України. До складу ДКЗ входять: Управління моніторингу і інспектування, Управління

професійної підготовки, Управління комплектування, Управління з соціально-гуманітарної роботи, Управління з організаційно-штатної роботи.

Особливу увагу слід звернути на Управління моніторингу і інспектування ДКЗ Національної поліції України, яке створено на базі інспекцій з особового складу ОВС. До основних завдань цих підрозділів віднесено проведення службових розслідувань у випадку вчинення працівниками поліції посадових злочинів, таких як: зловживання, владою, перевищення влади, хабарництво тощо.

Разом з тим потребує термінового вирішення питання прийняття нового Дисциплінарного статуту Національної поліції, до якого безпосередньо зобов'язує ч. 2 ст. 19 Закону України "Про Національну поліцію", в якій чітко записано "підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджується законом" [1].

Отже, на підставі вищенаведеного можна стверджувати про особливе місце Управління моніторингу та інспектування ДКЗ в діяльності поліції, оскільки воно відіграє важливу роль у сприянні дотримання дисципліни і законності в правоохоронних органах. В умовах формування якісно нового складу правоохоронних органів в Україні та очищення від існуючих зловживань з боку працівників цих органів, саме ці підрозділи мають відігравати особливу роль у забезпеченні якісно нового складу поліції, яка покликана гарантувати захист основних прав і свобод людини та громадянина і забезпечувати правопорядок в державі.

Задля вирішення цих завдань необхідно в найкоротші терміни прийняти Закон України "Про Дисциплінарний статут Національної поліції".

Література

1. Про Національну поліцію: закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2015. - № 40-41. - Ст. 379.
2. Предпосылки создания инспекции по личному составу. // Милиция. Луганский вариант. Инспекция по личному составу. 70 лет со дня создания службы в Луганской области. - С. 8-12.
3. Про міліцію: закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 4. - Ст. 20.
4. Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ Української РСР : Затверджений Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 29 липня 1991 року № 1368-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 45. - Ст. 599.
5. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: закон України від 22 лютого 2006 р. № 3460-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 29. - Ст. 245.
6. Про затвердження Положення про Департамент кадрового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17 лютого 2012 р. № 143 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу // http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS292.html
7. Інструкція про порядок проведення службових розслідувань в органах внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 12 березня 2013 № 230 // Офіційний вісник України. - 2013. - № 30. - Ст. 1043.

Будзинський М.П.,
Здобувач ДНДІ МВС України
Надійшла до редакції: 23.11.2015

УДК 340.15(477)"1970-1982"

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ УСТАНОВ У 1970-1982 РР.

Россіхін В. В.

Проаналізований генезис нормативного забезпечення пенітенціарної політики радянської держави у 1970-1982 рр. в контексті реалізації каральної політики держави, встановлена система місць ув'язнення в зазначений період, особливості відбування в них покарання в умовах панування командно-адміністративної системи.

Ключові слова: тюрма, колонія, табір, кримінально-виконавча система, позбавлення волі.

Проанализирован генезис нормативного обеспечения пенитенциарной политики советского государства в 1970-1982 гг. В контексте реализации карательной политики государства установлена система мест заключения в указанный период, особенности отбывания в них наказания в условиях господства командно-административной системы.

Ключевые слова: тюрьма, колония, лагерь, уголовно-исполнительная система, лишение свободы.

Genesis of regulatory support penal policy of the Soviet state in 1970-1982 gg. In the context of penal policy, installed prison during this period, especially in serving

their punishment under the rule of the administrative-command system.

Keywords: prison colony, camp, criminal executive system of imprisonment.

Вивчення особливостей діяльності системи ВТУ радянської доби в Україні є особливо актуальним, тому що дозволяє встановити пріоритети каральної політики Радянської держави, відображення цього у нормативно-правових документах і реальній пенітенціарній практиці.

Діяльність системи виправно-трудових установ 1970-1982 рр. охоплює проміжок часу, коли в СРСР політичний режим і командно-адміністративна система управління вступили в останню фазу свого розвитку. Усі тенденції тодішнього розвитку правової, політичної, економічної і соціальної системи безпосередньо накладали відбиток на функціонування пенітенціарних установ. Тому особливості діяльності виправних установ УРСР ми будемо розглядати у тісному взаємозв'язку з тогочасними реаліями діяльності всієї системи державного управління.

Етап стагнації радянської адміністративно-командної системи позначився загальною політичною консервацією процесів соціально-економічного розвитку.

© В.В. Россіхін, 2015

Призначення В. Щербицького керівником УРСР активувало адміністративно-політичний диктат союзнного центру. Республіканське керівництво формувало свою діяльність на безумовне виконання будь-якої, навіть шкідливої для республіки, вказівки з Кремля. Одним з результатів цього стало те, що фактичне безсилля влади перед відомчим диктатом, тиском міністерств, інших органів управління, які, дбаючи лише про розвиток відповідних галузей, роками ігнорували місцеві інтереси, часто навіть не вважаючи за потрібне інформувати ради та виконкоми про свої дії на їхніх територіях. Надмірна централізація і суто відомчі інтереси призвели до перекосів у соціально-економічному розвитку багатьох територій України. Труднощі з житлом, об'єктами соціальної інфраструктури, водопостачанням, забрудненість повітря почали нагромаджуватися в Одесі, Кіровограді, Дніпропетровську, Кривому Розі, Черкасах, на Донеччині [1].

За цих умов установи виконання покарань у цілому зберігають консервативні стереотипи діяльності. Переважно це було пов'язано з тим, що МВС УРСР мало союзно-республіканський статус. Відповідно, імперативні вказівки союзнного МВС миттєво знаходили свою реалізацію на республіканському рівні. За таких жорстких умов управління адміністративно-командна система залишалася головним гальмом загального прогресу. Це багато в чому залежало від суспільно-політичного ладу, який практично не змінювався. Рутинність політичних умов визначала прорахунки в ході практичного здійснення реформи. Непродумана і непослідовна управлінська політика радянської держави не могла відійти від елементів диктатури. Хребтом адміністративно-командної системи був компартійний апарат. Л. І. Брежнєв, який посилював свої позиції в партійному й державному керівництві, фактично проводив лінію на згортання розпочатих М. С. Хрущовим реформ. Будь-яких заперечень проти волі вищого партійного диктату радянська система управління не допускала. З цього приводу відомий російський економіст Г. Попов писав: "Адміністративна система поступово витравлювала з себе всі чужорідні тіла. Дедалі більше в системі стає керівників, яких вона сама висувала й вирошувала. Ці керівники нового типу знали одне: виконувати вказівки. У них був головний принцип: не виділятися з середнього рівня. А сам середній рівень ставав дедалі нижчим. Готові до будь-якої директиви, ці керівники самі не виносили ніяких заперечень. Чим більш стандартними й сірими ставали висуванці адміністративної системи, тим більш нестерпним ставало їх ставлення до будь-яких відхилень від стандартів сірості" [2, С. 103].

Неабиякий бюрократизм був притаманний і системі виконання покарань. Стереотип, коли підбір кадрів здійснювався таким чином, що на керівних постах МВС залишалися лише ті, хто здатний був виконувати керівні вказівки центру, був цілком притаманний пенітенціарним установам. Показники успішності виробничої діяльності виправно-трудових колоній дедалі більше залежали від особистих зв'язків. Якщо, наприклад, у начальника колонії були гарні стосунки з працівниками обкому чи міському партії, відповідним міністерством, то він отримував додаткові виробничі замовлення, матеріальні ресурси, вважався успішним керівником.

Незважаючи на це, початок 1970-х рр. ознаменувався для кримінально-виконавчої системи УРСР як період оновлення виправно-трудового законодавства. 23 грудня 1970 р. Верховною Радою УРСР був прийнятий республіканський Виправно-трудовий кодекс (далі - ВТК УРСР),

що набув чинності 1 червня 1971 р. [3] На той час це стало значною подією, адже був покладений початок значних перетворень у політиці виконання покарань.

На час вступу в дію ВТК УРСР був єдиним законодавчим актом, в якому систематизовано було викладено норми виправно-трудового права, що регулюють відповідно до Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік порядок та умови виконання кримінального покарання на території УРСР. ВТК УРСР містив всього вісім розділів і 135 статей. Перший розділ визначав завдання та порядок застосування виправно-трудового законодавства. Другий - висвітлював загальні положення виконання покарань. Третій розділ врегульовував порядок та умови виконання покарань у виді позбавлення волі: види виправно-трудових установ, режим, умови та порядок організації праці, засади виховання, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, матеріально-побутового забезпечення і медичного обслуговування, матеріальної відповідальності осіб, позбавлених волі, заходи безпеки й підстави застосування зброї. Четвертий і п'ятий розділи визначали порядок і умови виконання покарання у виді заслання та вислання. Шостий - порядок і умови виконання покарання у виді виправних робіт без позбавлення волі. Сьомий розділ висвітлював підстави звільнення від відбування покарання; розкривав порядок здійснення допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі, нагляду за особами, звільненими від відбування покарання. Норми восьмого розділу врегульовували питання участі громадськості в перевихованні засуджених.

Зміст ВТК УРСР формувався відповідно до Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік. Кодекс, зокрема, дублює принципи державної політики щодо виконання покарань. Проте на республіканському рівні було закріплено низку важливих положень, які визначали зміст і спрямованість функціонування всієї республіканської системи виконання покарань. При цьому більшість положень цього Кодексу спрямовані на регулювання тих чи інших аспектів виконання одного виду покарання - позбавлення волі. Це вказує, на наш погляд, на певну обмеженість законодавства про виконання покарань України в 1970-1980-ті рр. Вважаємо доцільним звернути увагу на найважливіші положення ВТК:

- розширено інструментарій впливу на засуджених (у ст. 7 встановлювалося, що основними засобами виправлення і перевиховання засуджених є режим відбування покарання, суспільно корисна праця, виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання);
- в обов'язок адміністрації виправно-трудових установ ставилося виконання актів прокурорського нагляду за діяльністю пенітенціарної служби (у ст. 11 основним завданням органів прокуратури всіх рівнів було нагляд за точним і неухильним дотриманням закону в установах виконання покарань);
- сформовано систему виправно-трудових установ, які виконують покарання у виді позбавлення волі (виправно-трудові колонії, тюрми і виховно-трудові колонії та виховно-трудові колонії для неповнолітніх);
- встановлювалися обов'язкові вимоги до режиму в місцях позбавлення волі (згідно зі ст. 28 ВТК УРСР основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі була обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними, точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків, різні умови тримання залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину,

особи і поведінки засудженого, носіння одягу єдиного зразка, обмеження на зберігання при собі грошей і цінних речей);

- визначено порядок побачення засудженого з родичами (відповідно до ст. 39 ВТК УРСР встановлювалося, що засуджені мають право на побачення короткострокової тривалістю до чотирьох годин і тривалі - до трьох діб);

- регламентовано умови праці осіб, засуджених до позбавлення волі;

- закріплено основні форми політико-виховної роботи із засудженими (індивідуальна робота, яка провадиться на основі вивчення особи кожного засудженого з урахуванням вчиненого ним злочину, віку, освіти, фаху та інших обставин, що характеризують засудженого, агітаційна, пропагандистська і культурно-масова робота, правове виховання, трудові змагання);

- введено загальнообов'язкове загальноосвітнє восьмирічне і професійно-технічне навчання (ст. 59);

визначено правові підстави для застосування спеціальних засобів і вогнепальної зброї працівниками адміністрації колонії (статті 81, 82);

- встановлено заходи соціальної допомоги особам, що звільнилися з місць позбавлення волі (у гл. 21 ВТК УРСР зазначено, що особи, які звільняються з місць позбавлення волі, забезпечуються безплатним проїздом до місця проживання, продуктами харчування або грошми на дорогу, одягом і взуттям, роботою та ін.).

Набуття чинності ВТК УРСР обумовило початок тенденції до часткового оновлення виправно-трудового законодавства і трансформації виправно-трудової системи. Відповідно до ст. 5 ВТК УРСР Міністерство внутрішніх справ визначалося центральним органом виконавчої влади, що реалізовував державну політику у сфері виконання покарань і здійснював загальне керівництво відповідними установами. МВС надіялося повноваженнями щодо організації і ліквідації виправно-трудових установ. За ініціативою МВС у 1971 р. при районних та міських відділах внутрішніх справ було створено спеціальні комендатури по обліку й нагляду за умовно засудженими особами з обов'язковим їх залученням до праці та умовно звільненими з місць позбавлення волі для роботи на виробничих підприємствах [4, с. 250]. Зауважимо, що на протязі наступних двох років було уточнено порядок розміщення засуджених до позбавлення волі у виправно-трудовах установах.

Розвиток системи виконання кримінальних покарань з метою забезпечення ефективності та законності її діяльності викликало необхідність наукового визначення і законодавчого закріплення змісту основних засобів процесу виправлення і перевиховання засуджених. Одним з таких засобів виправно-трудового впливу закон назвав режим відбування покарання. Основним документом, що визначав зміст режиму і порядок його забезпечення, були Правила внутрішнього трудового розпорядку, які набули чинності відповідно до наказу МВС СРСР від 14 січня 1972 р. № 20 "Про введення в дію Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ" [5]. Це був нормативний акт підзаконного значення загальносоюзної дії (при цьому уточнимо, що 10 жовтня 1977 р. Правила 1972 р. будуть відмінені через прийняття оновлених Правил). Цим документом регламентовано мало чи не всі аспекти життя ув'язнених: встановлювалися норми прийому засуджених в установи, правила їх поведінки під час роботи і відпочинку, перелік робіт і посад, на яких забороняється використання засуджених, перелік

і кількість предметів та речей, які вони можуть мати при собі, порядок вилучення заборонених предметів, правила проведення перевірок, побачень, приймання та вручення засудженим посилок, передач, бандеролей та кореспонденції, перелік і кількість продукції харчування і предметів першої потреби, що дозволяються до продажу засудженим, загальні вимоги до обладнання житлових і виробничих зон виправно-трудовах установ.

На додаток до наведеного, встановлюється основна організаційно-структурна одиниця розподілу ув'язнених у середині ВТУ - система загонів. Загін являв собою організаційно-структурну одиницю розподілу засуджених чисельністю від 50 до 120 осіб (залежно від виду режиму виправно-трудової установи).

Наказ МВС СРСР № 370 1971 р. закріпив основи формування загонів: безумовний облік індивідуальних особливостей засуджених, їх віку, освіти, характеру і ступеня суспільної небезпеки вчинених ними злочинів. Було встановлено, що нормальне функціонування загону повинно забезпечуватися стабільністю його складу, а також організацією роботи, як правило, на одному виробничому об'єкті і в одну зміну. Основними засобами виправлення і перевиховання засуджених було: режим відбування покарання, суспільно корисна праця, політико-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених.

Для новоприбулих у виправно-трудовах установи перед їх розподілом по загонах організується спеціальна підготовка в умовах суворої ізоляції від основної маси засуджених - карантин. Наказ підтвердив і закріпив як обов'язкову умову організації трудового використання засуджених принцип "загін - зміна". Пізніше, на початку 1980-х рр., в основу формування загону закладається принцип педагогічної, режимної та виробничої доцільності. Уточнюється принцип комплектування засуджених в загони: їх розподіл по загонах проводиться комісією з урахуванням індивідуально-психологічних, соціально-демографічних, кримінологічних та інших особливостей особистості, а також наявною спеціальністю та видами робіт, що виконуються засудженими у загонах.

У 1974 р. відбулась реорганізація апарату управління виправно-трудовах установами УРСР. У червні 1974 р. Управління ВТУ МВС України було перетворено в Головне управління ВТУ, що, природно, черговий раз призвело до зміни його структури. Зокрема, до складу Головного управління ВТУ ввійшло управління матеріально-технічного постачання, яке до цього було самостійним структурним підрозділом міністерства, хоча обслуговувало воно, в основному, виправно-трудовах установи.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 08 лютого 1977 р. були внесені доповнення і зміни в Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік [6]. Зокрема, систему виконання покарань доповнено ще одним різновидом колоній - колонією-поселенням для осіб, що скоїли злочин з необережності.

Конституція СРСР 1977 р. [7] створила основу для подальшого вдосконалення радянського законодавства. Приведення всіх його галузей у відповідність до положень Конституції сприяло розширенню прав громадян, громадських об'єднань і трудових колективів, створенню більш ефективних гарантій їх здійснення. З цією метою був виданий Указ Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1981 р. "Про внесення змін і доповнень в Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік" [8]. 23 березня 1977 р. Виправно-трудовий

кодекс України доповнений новим розділом - Порядок і умови виконання умовного осуду до позбавлення волі й умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці. У наступні роки вносилися й інші зміни в чинний ВТК УРСР і в структуру Головного управління ВТУ.

Потребують уваги також особливості кримінально-виконавчої політики стосовно неповнолітніх громадян. Відповідно до ст. 12 ВТК УРСР 1970 р. неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, відбувають покарання у виховно-трудових колоніях. У 1970-х рр. було посилено роботу з виховання і виправлення неповнолітніх злочинців, які потрапили за ґрати, зокрема запропоновано специфічні форми виховного впливу на неповнолітніх. У Постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 03 грудня 1976 р. № 16 "Про практику застосування судами законодавства у справах неповнолітніх і залучення їх до злочинної та іншої антигромадської діяльності" підкреслено, що при призначенні міри покарання неповнолітнім суди зобов'язані суворо дотримуватись законодавства в частині того, що покарання стосовно таких осіб особливо має бути підпорядковане меті виправлення - перевиховання і запобігання вчиненню нових злочинів [9]. Для досягнення зазначеного було впроваджено специфічну модель поводження з неповнолітніми засудженими. Зокрема, введено правило, згідно з яким з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальної освіти або професійної підготовки засуджені, які досягли вісімнадцятирічного віку і твердо стали на шлях виправлення, можуть бути залишені у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не більш ніж до досягнення ними двадцятирічного віку. Залишення таких засуджених проводилось за мотивованою постановою начальника колонії, що погоджувалося з комісією у справах неповнолітніх і санкціонувалося прокурором. При цьому на осіб, що були залишені, поширювалися норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх [10, с. 135]. Такий крок було зроблено з метою, щоб неповнолітні не потрапляли до оточення засуджених, які утримувалися у виправно-трудових колоніях, і їх свідомість не зазнавала подальшої криміналізації. Це розглядалося як фактор, що буде сприяти зниженню рівня злочинності.

Важливою особливістю діяльності виправно-трудових установ на початку 1980-х рр. було те, що відбулося остаточне оформлення типового устрою ВТК, який почав складатися ще в 1930-ті рр. Кожна колонія складалася з житлової зони і виробничої (якщо було відповідне виробництво). Житлова зона, у свою чергу, поділялася на ізольовані одна від одної ділянки з тим, щоб у кожному з них могло міститися не більше 250-300 осіб. У житловій зоні розміщувалися гуртожитки, харчоблок, магазин, школа, профтехучилище, лазня з пральною і дезкамерою, перукарня, майстерня з ремонту одягу та взуття, комори, сушильне відділення, приміщення для різних служб адміністрації; крім того, на території житлової зони обладнувалась ізольована будівля з приміщеннями камерного типу і штрафного ізолятора, а також спортивний майданчик, літній майданчик для перегляду кінофільмів і майданчик для перевірок засуджених [11, с. 111]. Виробнича зона являла собою звичайне підприємство з додаванням атрибутів, пов'язаних з охороною та наглядом за засудженими, що там працювали.

Уваги також потребує важлива обставина, яку слід урахувати при аналізі питань, пов'язаних з предметом

нашого дослідження. УРСР за багатьма показниками була найбільш розвинутою республікою СРСР. Мається на увазі, передусім, соціально-економічний розвиток республіки і накопичений інтелектуальний потенціал. Це сприяло тому, що Україна часто ставала полігоном для апробації новітніх моделей функціонування виправно-трудових установ. Так, у жовтні 1981 р. МВС СРСР уперше в історії радянської виправно-трудової системи в м. Харкові за участю представників партійних, радянських, комсомольських, профспілкових органів, трудових колективів, науки, навчальних закладів та практичних працівників правоохоронних органів було проведено науково-практичну конференцію, присвячену обговоренню проблем залучення громадськості до перевиховання правопорушників.

Завдання подальшого розвитку виправно-трудового законодавства у 1980-ті рр. впливають з матеріалів XXVI з'їзду КПРС (відбувався протягом 23 лютого - 3 березня 1981 р.), першочергових напрямів удосконалення всього радянського законодавства [12]. Важливим стало те, що було втілено в життя законодавче закріплення порядку і умов виконання всіх видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, шляхом доповнень та вдосконалення кримінального і кримінально-виконавчого законодавства УРСР. Це пояснюється тим, що з 1980-х рр. силами науковців і практичних працівників МВС СРСР була проведена велика робота по створенню нового законодавства у сфері виконання кримінальних покарань. Основоположними принципами стали такі: необхідність створення єдиного кримінально-виконавчого законодавства, що регламентує виконання всіх видів кримінальних покарань, у тому числі й страти, а також інших заходів кримінально-правового впливу; найбільш повна його відповідність міжнародним стандартам поводження із засудженими; послідовне здійснення гуманізації та демократизації порядку та умов відбування покарань.

Логічним результатом зазначеного було те, що змінено ст. 31 Основ виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік. Зокрема, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1981 р. відповідно до цих Основ у ВТУ вводилося загальна обов'язкова середня освіта засуджених з числа молоді та обов'язкове загальноосвітнє восьмирічне навчання засуджених, які не досягли 40-річного віку. Крім того, 15 березня 1983 р. прийнято загальносоюзне Положення про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудового впливу на засуджених і затверджене Указом Президії Верховної Ради СРСР [13]. У Положенні регламентувалося виконання: позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю; стягнення штрафу; громадського осуду; конфіскації майна; позбавлення військового або спеціального звання; звільнення з посади; покладання обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду.

Література

1. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородин та ін.; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. - К. : Ніка-Центр, 2009. - Т. 2. - 512 с.
2. Попов Г. Размышления экономиста по поводу повести Д. Гранина "Зубр" / Г. Попов // Уроки горькие, но необходимые. - М., 1988.
3. Закон України "Про затвердження Виправно-тру-

дового кодексу України” від 23.12.1973 р. № 3325-VII // Відомості Верховної Ради України. - 1971. - № 1. - Ст. 6.

4. Рыбников В. В. История правоохранительных органов Отечества: учебн. пособие [В. В. Рыбников, Г. В. Алексушин]. - М : “Щит-М”, 2008.

5. Приказ МВД СССР от 14.01.1972 г. № 20 “О введении в действие Правил внутреннего распорядка исправительно-трудовых учреждений” // Правила внутреннего трудового распорядка в исправительных учреждениях // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://all-referats.com/diploms/diplom-38382.html>

6. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 08.02.1977 г. “О внесении изменений и дополнений в Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик” // Ведомости Верховного Совета СССР. - 1977. - № 7. - Ст. 118.

7. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик от 07.10.1977 г. // Газета “Известия”. - 1977. - № 336. - С. 1.

8. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13.08.1981 г. “О внесении изменений и дополнений в Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР и союзных республик” // Ведомости Верховного Совета СССР. - 1981. - № 33. - Ст. 967.

9. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 03.12.1976 г. № 16 “О практике применения судами законодательства по делам несовершеннолетних и

вовлечения их в преступную и иную антиобщественную деятельность” // Бюллетень Верховного Суда. - 1977. - № 1. - С. 22.

10. Ашин А. А. Воспитательная колония: история, современность: монография / Ашин А. А.; Владим. гос. Ун-т. - Владимир : Изд-во Владим. гос. ун-та, 2008. - С. 135.

11. Лебедева А. Н. Исправительно-трудовая политика советского государства в послевоенный период (1945-1970 гг.): содержание и организационно-правовые основы реализации: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лебедева Анна Дмитриевна. - Краснодар, 2005 - С. 111.

12. XXVI съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет. - М. : Политиздат. - 1981. - Т 1. - 382 с.

13. Кримінальне та виправно-трудове право в період “застою” // Електронний ресурс. Режим доступа: <http://uris.org.ua/istoriya-gosudarstva-i-prava-ukrainy/kriminalne-ta-vipravno-trudove-pravo-v-period-zastoyu>

Россіхін В.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права України
та зарубіжних країн, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого
Надійшла до редакції: 23.11.2015

ЩОДО ПИТАНЬ БЕЗПЕКОЗНАВЧОГО КРИТЕРІЮ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Свиридюк Н. П.

У статті досліджено питання ефективності державної економічної політики, зокрема розглянуто поняття “економічна безпека” та “національна безпека”. Акцентовується увага на основних напрямках державної політики щодо забезпечення національної безпеки в економічній сфері.

Ключові слова: економічна політика, державна економічна політика, національна безпека, економічна безпека, принципи економічної політики держави.

В статье исследованы вопросы эффективности государственной экономической политики, в частности рассмотрены понятия “экономическая безопасность” и “национальная безопасность”. Акцентируется внимание на основных направлениях государственной политики по обеспечению национальной безопасности в экономической сфере.

Ключевые слова: экономическая политика, государственная экономическая политика, национальная безопасность, экономическая безопасность, принципы экономической политики государства.

In the article the question of the effectiveness of state economic policy, in particular the notion of “economic security” and “national security”. The attention is focused on the main directions of state policy on national security in the economic sphere.

Key words: economic policy, state economic policy, national security, economic security, the principles of economic policy.

Наразі соціально-політичний розвиток України характеризується періодом соціальних та економічних втрат та проблем, що, у свою чергу, суттєво загострило ситуацію в країні та обумовило необхідність розробки новітніх критеріїв оцінки державної економічної політики з точки зору її відповідності вимогам економічного розвитку та спроможності державної влади у реалізації поставлених цілей.

Як відомо, загальна дієздатність державної влади полягає як в її здатності розробити основоположні напрями і завдання державної політики, так і у можливостях реалізувати прийняті на різних рівнях управлінські рішення, оформлені актами національного законодавства з використанням відповідних методик оцінки і вироблення рішень та своєчасним надходженням інформації про стан, передумови та наслідки регуляторних рішень в тій чи іншій сфері. Нажаль, в Україні існує недосконала система збору статистичної інформації, зокрема й інформації щодо економічної системи.

У суспільному житті державна політика відіграє надзвичайно важливу роль, але в здійсненні державних реформаційних трансформацій, створенні сучасної політичної системи, впровадженні інноваційних технологій демократичного державного управління необхідним є перегляд підходів до теоретико-методологічного узагальнення формування та ефективного втілення в життя державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, © Н.П. Свиридюк, 2015

що питання державної політики взагалі, й економічної зокрема, постійно перебувають у центрі уваги багатьох науковців, таких як Арістової І.В., Барановського Ф.В., Кальницького Е.А., Карпової В.В., Кучеренко О.О. Москалюка А.П., Несвіта Г.П., Тертичка В.В. та інших вчених. Проблеми забезпечення економічної безпеки постійно перебувають у центрі уваги Абалкіна Л., Барановського А., Бантуша В., Користіна О., Ляшенка О., Мунтіяна В., Паламарчука О. та інших вчених. Але в більшості випадків вони досліджують лише окремі питання проблеми, пов'язані, насамперед, із змістом та формами здійснення державної економічної політики в країні та методологічними засадами забезпечення економічної безпеки. Саме тому уявляється необхідним та доцільним вивчити накопичення знань у зазначеній сфері, проаналізувати назрілі проблеми розвитку суспільства у сфері економіки, знаходити шляхи їх розв'язання та забезпечення економічної безпеки.

Загалом, економічна політика - це свідомо, цілеспрямована діяльність державних органів, політичних партій та суспільних організацій в економічній сфері, що здійснюється в інтересах суспільства

Розглядаючи зазначену проблематику зауважимо, що при розробці й обґрунтуванні найважливіших напрямів здійснення державної економічної політики варто виходити з її розуміння як іманентного атрибуту суверенної держави, яка самостійно визначає та здійснює в інтересах свого народу власну економічну і соціальну політику, формує стратегію й тактику свого розвитку, обирає ті чи інші засоби їх практичного здійснення. Таким чином, ми не можемо не погодитися з О.Ю. Оболенським. Вчений вважає, що першооснова регулювання всіх економічних інтересів знаходиться в окремому напрямі державної політики - державній економічній політиці, її метою - є досягнення максимально можливого добробуту суспільства шляхом всебічного розвитку соціально-економічної системи та забезпечення соціальної та політичної стабільності. Державна економічна політика відтворює сутність державного регулювання економіки, містить механізми цілепокладання, що перетворюють внутрішні та зовнішні інтереси та потреби в цілі та підцілі політики, механізми оперативного управління різними видами діяльності з реалізації цілей та контролю за результатами впровадження політики, віддзеркалює вплив держави на її соціально-економічний стан [1, с. 10].

Зауважимо, що в сучасній державі можна виділити функції економічної політики, а саме:

- здійснення регулювання економіки в інтересах соціальних груп, які мають політичну владу;
- зрівняння економічних інтересів соціальних груп, які мають політичну владу, та економічних інтересів соціальних груп, які не мають її, в протилежному випадку держава буде нездатна забезпечити стабільне становище суспільної системи;
- забезпечення задоволення економічних інтересів усієї соціальної системи в цілому (грошовий обіг, енергетичне забезпечення, будівництво споруд, інфраструктура, екологічні проблеми тощо);
- встановлення та розвиток взаємовигідних економіч-

них зв'язків з іншими країнами, а також захист економічних інтересів своєї країни тощо [2, с. 10].

Також цікавою є теза авторів, які вважають, що головними напрямками державної економічної політики, через які реалізується механізм державного регулювання економіки, є: приватизація й акціонування, розвиток малого підприємництва, забезпечення соціального захисту населення. Уявляється, що саме ці напрями передусім забезпечать реалізацію стратегічних цілей державної політики - розвиток людського потенціалу, зниження рівня бідності, підвищення конкурентоспроможності національної економіки й інтеграції України в Європейський Союз [3, с. 5].

Зауважимо, що принципами економічної політики держави є: конституційність та законність - реалізація політики здійснюється відповідно до конституції та законів держави, підзаконних актів на засадах чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між органами державної влади та суб'єктами економічної системи суспільства; забезпечення цілісності та єдності економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної та інших систем; єдність цілей, напрямів, завдань і механізмів реалізації державної економічної політики; комплексний підхід до реалізації державної економічної політики; взаємодія і співробітництво органів державної влади й суб'єктів економічної системи суспільства в процесі реалізації державної економічної політики; наступність державної економічної політики на різних етапах її здійснення; максимальна наближеність надання послуг до рівня їх споживання на основі розподілу повноважень між рівнями публічної влади; всебічна підтримка та гарантування прав суб'єктів економічної системи суспільства з боку держави; стимулювання тісного співробітництва між органами державної влади та суб'єктами економічної системи суспільства у розробленні та реалізації заходів щодо економічного розвитку; невтручання або обмежене втручання (як правило, на основі закону) органів державної влади в господарську діяльність суб'єктів економічної системи суспільства тощо.

У контексті визначення безпекознавчого критерію важливим залишається розуміння ефективності державної економічної політики через призму відтворювального процесу, а враховуючи об'єктивність процесу розширеного відтворення (природне зростання кількості населення в світі, підвищення соціальних стандартів тощо), в основі оцінювання необхідно розглядати категорію розвитку, яка охоплює, перш за все, соціальний розвиток у всіх його вимірах та сферах.

При вивченні зазначених питань привертає увагу використання поширеного підходу щодо шляхів забезпечення ефективності державної економічної політики, запропонованого фахівцями Національного університету США. Науковці пропонують комплекс заходів для вдосконалення формування та імплементації глобальної стратегії цієї країни, а саме: чітке визначення національних цілей в термінах базових цінностей, національних інтересів і бажаних міжнародних умов; досягнення консенсусу всередині країни щодо питань стратегії; вироблення політичних дій, стратегій, програм, інструментів для реалізації інтегральної стратегії; надання всебічної підтримки акціями, стратегіями і програмами, які сприяють досягненню національних цілей; постійна адаптація політичних дій, стратегій і програм, а також національних цілей відповідно до змін у глобальних і

регіональних умовах [4, с. 28]. Таким чином, державна економічна політика може бути ефективною, лише якщо вона включена в органічну суспільну систему та виходить з комплексного врахування особливостей відтворення й розвитку останньої.

Враховуючи, що відтворення суспільної системи відбувається у процесі взаємодії її елементів, способом реалізації економічної політики є прямий чи опосередкований вплив на ці елементи, насамперед, ті, які є суб'єктами реалізації цієї політики. Державна економічна політика може бути визнана ефективною лише за реально сприятливих та розвинених ефективних приватних економічних стратегій.

Вважаючи об'єктом державної економічної політики соціально-економічну систему в цілому, а суб'єктом - державу як виразника інтересів суспільства, національну безпеку, яка сьогодні розглядається як "захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам" [5], тобто як зменшення небезпеки руйнування суспільної системи під впливом екзогенних та ендегенних чинників, можна визнати фундаментальним критерієм ефективності державної економічної політики.

Оскільки матеріальною основою функціонування суспільства є продуктивні сили, національна безпека будь-якої держави у стратегічному плані спирається передусім на її економічний потенціал і набуває вигляду економічної безпеки.

Категорія "економічна безпека" порівняно недавно стала повноправним об'єктом дослідження економічної науки, але розвиток досліджень за цим напрямом відбувався досить бурхливо, свідченням чому є низка напрацьованих фундаментальних праць зарубіжних та українських науковців. Специфічний категоріальний апарат з використанням невластивих класичній економічній науці термінів ("загроза", "індикатор безпеки", "порогове значення" тощо), формування відповідного йому методологічного інструментарію аналізу засвідчили створення окремої підгалузі економічних досліджень - науки про економічну безпеку, якій поки що притаманний значний методологічний "різномісний".

Методологічно поняття "економічна безпека" виводиться дослідниками насамперед з поняття "національна безпека". Зокрема, Законом України "Про основи національної безпеки України" формально визначено дефініцію "національна безпека" [5].

За останні десятиріччя ставлення до політики захисту національних інтересів, зокрема в економічній сфері, у країнах світу зазнало значної еволюції. Спочатку ця політика здійснювалася переважно за допомогою безпосередніх методів адміністративного впливу, потім - у зв'язку з поширенням ринкових методів господарювання, такі заходи або дедалі більше виявляють свою неефективність, або з огляду на явні або неявні зобов'язання, прийняті країнами перед міжнародними організаціями, змушені призупинятися. Відповідно виникла необхідність розширення трактування поняття економічної безпеки.

Наукове розуміння фрази "стан захищеності", на якій базується "офіційне" визначення безпеки, означає відсутність системоруйнуючих загроз, тобто тих із них, які не можуть бути органічно подолані в межах механізмів, іманентних даній соціально-економічній системі. Крок назустріч такому розумінню зробили О. Гончаренко та Є.

Лисицин, які, аналізуючи категоріальну систему національної безпеки, запропонували визначати національну безпеку як ступінь захищеності національних інтересів, що дозволяє вказувати на певний рівень безпечності [4, с. 6-7]. А отже невід'ємною частиною дослідження у сфері економічної безпеки має стати, насамперед, оцінка дієздатності об'єктивних економічних механізмів, які є основою підтримання стійкості соціально-економічної системи та важелями реалізації індивідуальних, групових та національних інтересів. Це дасть змогу в дослідженні економічної безпеки перейти від інструментарію політичної до інструментарію економічної науки, а також встановити очевидний взаємозв'язок категорій "економічна політика" та "економічна безпека".

Дослідивши думки багатьох науковців, ми підтримуємо думку Жаліло Я., який економічну безпеку, пропонує визначити як складна багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [6].

Зауважимо, що відбувся помітний прогрес й у розумінні економічної безпеки у категоріях економічного відображення на офіційному рівні. Так, перелік основних загроз національній безпеці в економічній сфері порівняно з Концепцією національної безпеки 1997 року помітно розширено завдяки Закону України "Про основи національної безпеки" [5].

Також ст. 8 зазначеного закону визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення національної безпеки, зокрема й в економічній сфері, а саме:

забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки;

прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів; стимулювання випереджувального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв;

вдосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;

подолання "тонізації" економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення впливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;

забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;

здійснення виаженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень;

забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення;

забезпечення продовольчої безпеки;

захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту - поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу;

посилення участі України у міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях [5]

Вивчаючи питання ефективності державної економічної політики, викликає інтерес Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [7], метою якої є визначення основних засад та напрямів державної політики щодо забезпечення національної безпеки держави у фінансовій сфері, а визначення концептуальних засад формування ефективного та дієвого механізму державного управління ризиками у фінансовій сфері, спрямованого на запобігання кризовим явищам та мінімізацію їх наслідків, забезпечить ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання держави. Концепція також визначає шляхи та способи розв'язання у зазначеній сфері.

На жаль, через відсутність практичного інструментарію застосування критеріїв економічної безпеки в процесі оцінки та формування державної економічної політики практична реалізація сучасних підходів до трактування економічної безпеки відбувається украй повільно.

Встановлення партнерських відносин держави і бізнесу, прозорість державної економічної політики, значна увага, що приділялася розвитку людського капіталу і соціальної сфери, стали важливими чинниками стабілізації національних економік, концентрації інтересів різних рівнів на економічній стабільності й зростанні

Література

1. Оболенський О. Ю. Організаційний механізм регулювання економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економіки" / О. Ю. Оболенський. - Донецьк, 2001. - 33 с.
2. Барановський Ф. В. Економічна політика держави: політологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політол. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / Ф. В. Барановський. - К., 1999. - 20 с.
3. Шкурупій Л. О. Механізм державного регулювання трансформаційної економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 "Економічна теорія" / Л. О. Шкурупій. - Донецьк, 2001. - 19 с.
4. Гончаренко О. М. Методологічні засади розробки нової редакції Концепції Національної безпеки України / О. М. Гончаренко, Є. М. Лисицин. - К. : НІСД, 2001. - 332 с.
5. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
6. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія / Жаліло Я. - К. : НІСД, 2003. - 368 с.
7. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 15 серп. 2012 р. № 569-р [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>

Свиридюк Н. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 11.11.2015
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Грохольський В. Л.

Наукова стаття присвячена проблемним питанням запобігання організованих злочинності в Україні, в сучасних умовах. Зроблено акцент на залучення до такої діяльності усіх органів державної влади, місцевого самоврядування та населення.

Ключові слова: організована злочинність, запобігання.

Научная статья посвящена проблемным вопросам предотвращения организованной преступности в Украине, в современных условиях. Сделан акцент на привлечение к такой деятельности всех органов государственной власти, местного самоуправления и населения.

Ключевые слова: организованная преступность, предотвращение.

The scientific article is devoted to problem issues preventing organized crime in Ukraine in modern conditions. Made emphasis on involvement in such activities of state authorities, local government and population.

Key words: organized crime prevention.

На Дев'ятому Конгресі ООН з питань попередження злочинності й поводження з правопорушниками зазначалось: організована злочинність створює пряму загрозу національній і міжнародній безпеці та стабільності і є фронтальною атакою на політичну і законодавчу гілку влади, а також створює загрозу державності. Вона порушує нормальне функціонування соціальних та економічних інститутів і компрометує їх. Це призводить до того, що люди втрачають довіру до демократичних процесів. Організована злочинність ставить у положення жертви населення цілих країн і експлуатує людську вразливість, отримуючи при цьому прибуток. Вона охоплює, обплутує і навіть закабляє цілі прошарки суспільства. Тому, запобігання організованим злочинностям сьогодні - є однією з найважливіших завдань не тільки правоохоронних органів, а усіх органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості.

До недавнього часу основними суб'єктами запобігання організованим злочинностям були спеціальні підрозділи МВС України по боротьбі з організованою злочинністю, які під час "реформаторських" дій ліквідовані. Сьогодні, поки що, не має жодного підрозділу в Національній поліції, який би замінив спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю. За усіх негараздів, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю мали можливість за допомогою спеціальних сил і засобів впливати на стримання організованої злочинності.

Після ліквідації спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю організована злочинність реорганізовується, і в Україну стягуються лідери злочинних формувань - головна складова злочинних формувань, і основна проблема правоохоронних органів. Крім того, у зв'язку із завершенням терміну відбування покарання, в тому числі і завдяки Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'яз-

нення у строк покарання)" від 26.11.2015р. № 3413 [1], на свободу виходять біля 50 тис. злочинців, серед яких і члени організованих злочинних формувань. Ці, та інші фактори, - перш за все, стрімке зростання безробіття і зниження рівня життя (бідність) призводять до зростання організованої злочинності. Тільки за останні два роки кількість важких і особливо важких злочинів збільшилась в 1,34 рази. В той же час, кількість нерозкритих важких злочинів виросла у 2,63 рази, а особливо важких у 2,36 рази [2]. І за прогнозами фахівців, це ще не найгірша ситуація.

В умовах сьогодення, основними напрямками запобігання організованим злочинностям є створення правової бази для проведення комплексу організаційних, матеріально-технічних та інших заходів. Перш за все, необхідно чітко визначити суб'єкти, їх завдання, функції і компетенцію щодо запобігання організованим злочинностям, і які б могли забезпечити: виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність і сприяють її розвитку; запобігання нанесенню шкоди людині, суспільству, державі; запобігання виникненню організованих злочинних угруповань; виявлення, розслідування, припинення і запобігання правопорушень, які вчиняють учасники організованих злочинних угруповань, притягнення винних до відповідальності; забезпечення відшкодування шкоди фізичним і юридичним особам, державі; запобігання встановленню корумпованих зв'язків з державними службовцями і посадовими особами, втягнення їх у злочинну діяльність; протидія використанню учасниками організованих злочинних угруповань у своїх інтересах громадських об'єднань і засобів масової інформації; запобігання легалізації (відмиванню) коштів, здобутих злочинним шляхом, використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів та ін.

До найважливіших завдань, що потребують законодавчого вирішення, належить боротьба з легалізацією (відмиванням) "брудних" коштів, накопиченого верхівкою й членами організованих злочинних формувань і корумпованими чиновниками. Держава повинна зробити усе для запобігання вливання цього капіталу в економіку, адже саме він дає змогу організованим злочинностям досягти економічних, а згодом і політичних висот у державі.

8 листопада 1990 р. Рада Європи прийняла Конвенцію "Про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів від злочинної діяльності", до якої приєдналась і Україна. У Кримінальному кодексі України міститься ст. 209 "Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом". Крім того, 28 листопада 2002 р. Верховна Рада України прийняла Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) надходжень, одержаних злочинним шляхом". Однак, усе це, поки що мало впливає на процеси запобігання організованим злочинностям. Складність запобігання цим процесам полягає в тому, що особи які займаються "відмиванням" "брудних" коштів, як правило, перебувають (працюють) в органах державної влади, місцевого самоврядування, або мають досить

© В.Л., Грохольський, 2015

близькі зв'язки з працівниками таких органів. Я думаю, що немає необхідності сьогодні науково обґрунтовувати, що окремі громадяни (навіть злочинці) самостійно (в одиночку) не зможуть цього зробити.

У зв'язку з цим, серед населення спостерігається байдуже ставлення до багатьох діянь організованої злочинності. Поширеність створення фінансових "пірамід", виведення коштів в офшори, рейдерство, криваві "розборки" кланів та інші ознаки організованої злочинності, більшість громадян сприймають як явища, що їх не стосуються. Тому потрібна цілеспрямована пропаганда безпосередньої небезпеки організованої злочинності, а також недопущення охоплення широким верством населення, особливо молоді, мораллю кримінальної субкультури.

Сьогодні в Україні спостерігається незацікавленість деяких урядових чиновників у збереженні матеріальних цінностей, проявляється безгосподарність, нездатність окремих державних структур і діячів задовольнити потреби населення країни. Ця ситуація об'єктивно зумовила динамічний ріст масштабів тіньової економіки, хабарництво, що стимулює розвиток організованої злочинності і корупції в Україні. Цей процес, у свою чергу, викликав зниження життєвого рівня більшості населення. Постійне збільшення кількості громадян, що опинилися за межею бідності, падіння моральних принципів на фоні способу життя і подвійної моралі представників владно-управлінських структур, служить надійним джерелом поповнення нижчих ешелонів організованої злочинності.

Організована злочинність є суттєвим фактором посилення соціальної напруги і дестабілізації суспільних відносин, перешкоджає оздоровленню економіки, впорядкуванню споживчого ринку, сприяє деформації нових форм економічних підприємницьких відносин, її масштаби - реальна загроза становленню соціально-економічних реформ та входження України до світового співтовариства.

Рівень і масштаби організованої злочинності вимагають розробки та прийняття загальнодержавної концепції з даного питання, в якій, на ряду із заходами державних органів і органів місцевого самоврядування, необхідно передбачити реальні і дієві заходи запобігання організованої злочинності громадськістю.

Ми погоджуємося з тим, що найважливіша роль у боротьбі з організованою злочинністю належить державі, тільки в руках держави зосереджено засоби впливу і інститути примусу. Держава визначає напрямки боротьби з організованою злочинністю. Разом з тим, не слід забувати, що зусилля держави можуть бути успішними тільки при взаємодії з усіма інститутами громадянського суспільства та громадянами. Це визнано кримінологами усього світу і закріплено в ряді резолюцій ООН. Зокрема, в матеріалах спеціальної сесії IV Конгресу ООН по боротьбі зі злочинністю і поводженню з правопорушниками сформульовано висновок про те, що у різних країнах світу по-різному використовується інститут участі громадськості в боротьбі зі злочинністю, ці розбіжності мають об'єктивну політичну і соціально-економічну основу, але суть закріпленої в резолюції позиції зводиться до того, що без допомоги всього населення, всього суспільства успіх у боротьбі зі злочинністю неможливий.

Допомога громадськості у запобіганні організованій злочинності може здійснюватися як у гласній так і негласній формі співробітництва з оперативними підрозділами (суб'єктами запобігання організованій злочинності).

Але, сьогодні у налагодженні такої співпраці є велика проблема - наявність довіри до суб'єктів запобігання організованій злочинності.

В ст. 11 Закону України "Про Національну поліцію" визначається, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [3]. Можна сказати, що довіра до поліції виступає фундаментом відносин, орієнтованих на позитивну та довготривалу співпрацю поліції з населенням.

Окремі науковці довіру розглядають як попередню умову успішної співпраці, і з цим можна погодитись. Але, на мій погляд, довіра є й наслідком (результатом) співпраці. На жаль, сьогодні в українців сформувалась так звана „подвійна мораль“, коли дотримання проголошених на рівні держави ідей та цінностей не є обов'язковим для владної верхівки, життя для них йде за своїми нормами та законами. Така ситуація не визнається нормальною у європейських державах, де моральні норми та закони однакові для усіх членів суспільства, незалежно від займаних посад. Навпаки, їх дотримання посадовцями виступає однією з основних ознак, яка обов'язково береться до уваги під час призначення на державні посади, перебування на них, або ж під час виборів, що, на жаль, зовсім не характерно для української дійсності.

Тривалі та затяжні реформи в Україні, які супроводжуються змінами та потрясіннями у суспільстві, викликають почуття незадоволеності діями влади, а відтак і недовіру їй, відчуття незахищеності людини, як в економічному, так і в правовому відношенні. Це в повній мірі стосується й діяльності поліції - як органу виконавчої та правоохоронної діяльності, який здійснює запобігання організованій злочинності.

Тому питання налагодження співпраці поліції з населенням сьогодні є актуальними і водночас пов'язані з низкою проблем. В першу чергу, - це відсутність стратегії такої співпраці. Сьогодні ми бачимо тільки окремі декларації щодо такої співпраці. Але, на жаль, відсутні окремі програми співпраці поліції з населенням по окремим напрямкам, зокрема, - запобігання організованій злочинності. Сьогодні стрімко зростає злочинність, в тому числі й організована, але ми не бачимо жодної стурбованості і ініціативи щодо запобігання цим процесам як поліції так й інших органів державної влади. В окремих населених пунктах мешканцями створюються групи самооборони (охорони), але в цьому процесі ми не бачимо участі і допомоги влади.

Слід пам'ятати, що оцінка населенням діяльності поліції і влади в цілому, чи то позитивна, чи то негативна, - не може виникнути з нічого, вона має певні підстави. Довіра у суспільстві - явище, яке має групову характеристику, тобто містить оцінку групи людей. Така оцінка формується під впливом ряду факторів, серед яких найбільш вагомими можна назвати:

особистий досвід спілкування громадянина з працівниками поліції з питань, які доводилось вирішувати йому або членам його сім'ї (звернення, коли вони можуть виступити у ролі потерпілих від правопорушень або злочинних посягань, ситуації, коли вони виступають у ролі свідків або обвинувачених, отримання різного роду довідок або документів і т. п.), коли поведінка конкретного працівника поліції справляє найбільш вагомий значення

на думку громадянина про роботу та можливості всієї системи поліції;

досвід спілкування з працівниками поліції родичів, колег або знайомих, які своїми відгуками-враженнями про роботу цих працівників або підтверджують думку про роботу поліції, сформовану на підставі власного досвіду, або можуть вплинути на її зміну у кращу чи гіршу сторону;

інформація, отримувана із засобів масової інформації (преса, телебачення, радіо, Інтернет), яка є різною за змістом (від невеликої кількості позитивної до значно переважаючої негативної). Особливістю сприйняття зазначеної інформації є так званий „фактор несуперечливості”, коли нова порція інформації, як правило, буде відкинута як неправдива, якщо вона буде суперечити уже наявному знанню людини, сформованому на власному досвіді. У даному контексті можна зауважити, що незначна кількість позитивної інформації, яка подається у засобах масової інформації про роботу поліції, не може суттєво вплинути на уже сформовану у суспільстві загальну недовіру до поліції, оскільки негативні оцінки значно переважають позитивні відгуки про роботу поліції. Тим більше, що останнім часом немає позитивних публікацій чи іншої інформації про викриття організованих злочинних формувань і їх реальне притягнення до відповідальності. Складається враження, що з організованою злочинністю в Україні покінчено.

Слід відмітити, що при визначеності готовності громадян до співпраці з поліцією кожна людина свідомо оцінивши ситуацію та співвіднівши можливі затрати часу та зусиль, можливі ризики з важливістю отриманого результату, робить відповідний висновок про доцільність чи недоцільність такої співпраці. Крім того, така співпраця повинна передбачати наявність спільної мети, наприклад, - виявлення та притягнення до відповідальності організаторів та членів злочинних формувань. Саме при наявності такої мети виникає питання про доцільність особистої участі у цьому конкретного громадянина, відчуття власної приналежності до певної групи осіб, для яких отримуваний результат буде таким самим важливим та на його досягнення будуть також спрямовані активні дії інших членів цієї групи. Тому, спільна мета має бути об'єднуючим фактором, який групує людей, формує у них почуття приналежності до певної групи, формує почуття „ми”. При цьому необхідно враховувати, що на це відчуття впливають, в першу чергу, два фактори: 1) наскільки позитивно іншими людьми сприймається дана група; 2) наскільки часто людина відчуває задоволення, у зв'язку з тим, що вона є членом цієї групи, адже людина ніколи не буде приписувати себе до тих, хто сприймається іншими негативно [4, с. 205]. Таким чином, наявність об'єднуючої спільної мети для групи осіб є досить важливим фактором, який впливає на подальшу їх готовність до активних дій, спрямованих на її досягнення. Співпадання мети, важливої для громадян та суб'єктів запобігання організованій злочинності, її усвідомлення та сприйняття необхідності особистого вкладу у її досягнення з боку громадян, і є тією визначальною умовою, наявність якої може забезпечити ефективну співпрацю з населенням у запобіганні організованій злочинності. Якраз у цьому напрямі сьогодні повинні працювати керівники держави, правоохоронних органів та місцевого самоврядування.

Залучення населення до виконання функцій, покладених на правоохоронні органи, є свідченням демократичності і відкритості правоохоронної системи і держави в цілому. З цього приводу науковці відмічають, що пере-

творення інституту участі громадян на дієвий механізм причетності громадянського суспільства до державного управління вимагає вирішення різнопланових завдань: по-перше, формування активного громадянина, який усвідомлює свої власні та загальнодержавні інтереси; по-друге, створення ресурсних передумов (кошти та інші матеріальні ресурси, вільний час, соціально-політичні та професійні знання); по-третє, впорядкування та розширення організаційно-правових форм участі та ін. [5, с. 49].

Важливе місце у запобіганні організованій злочинності посідає інформаційна складова, наповнення якої також має значний вплив на формування співпраці правоохоронних органів з населенням. У цьому важливе місце відводиться змісту інформації про роботу правоохоронних органів. Саме на цей аспект, може мати значний вплив інформація, яка повинна подаватися з правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування. Визначення досягнень, визнання допущених помилок та реальні кроки у напрямі їх усунення сприятиме налагодженню взаємовигідного контакту між правоохоронними органами, іншими органами державної влади, місцевого самоврядування та населенням.

Налагоджуючи співпрацю з населенням важливо враховувати наступне: 1) люди, в основному, негативно ставляться до організованої злочинності, але таке загальне ставлення не завжди збігається з бажанням викрити конкретного злочинця; 2) громадяни у своїй більшості доброзичливо ставляться до роботи правоохоронних органів, але це не означає, що в будь-якому випадку вони їм готові допомогти. Сказане підтверджується результатами всеукраїнського опитування респондентів, проведеного Інститутом спеціальної та політичної психології АПН України у травні 2001 р. На питання “Чи погодились би Ви особисто надати необхідну допомогу правоохоронним органам, які ведуть боротьбу з організованими злочинними угрупованнями, в разі виникнення потреби в цьому?” респонденти відповіли: погодився б, але тільки за умови гарантій цілковитої безпеки мені та моїм близьким - 36,8 %; не погодився б ні за яких умов, оскільки вважаю боротьбу з організованими злочинними угрупованнями справою виключно правоохоронців, їх безпосереднім професійним обов'язком - 24,9 %; безперечно, погодився б - 19 %; важко відповісти - 19,3 % [6, с. 290].

Щоб активізувати громадян до такої діяльності, необхідно на їхню свідомість постійно впливати, щоб збудити в них бажання допомагати правоохоронним органам в боротьбі з організованою злочинністю. Іншими словами, треба вести правову пропаганду серед населення, готувати його до надання допомоги правоохоронним органам, підвищуючи його правосвідомість. Але результати наведеного опитування свідчать, що така робота з боку правоохоронних органів і держави в цілому ведеться недостатньо. На питання “З яких джерел Ви переважно отримуєте інформацію про діяльність організованих злочинних угруповань” респонденти відповіли: з випусків новин, які транслюються по телебаченню або по радіо - 74,1%; з рубрик кримінальної хроніки в газетах та журналах - 44%; з документальних теле- та радіопередач відповідної тематики - 38,5%; від знайомих, родичів, друзів, колег по роботі, сусідів - 33,9%; з художніх фільмів (бойовики, детективи, трилери тощо) - 18,2%; від випадкових співрозмовників у транспорті, на вулиці, в магазині - 15,3%; з власного досвіду - 11,7%; з творів художньої

літератури - 7,9%; зі спеціалізованих наукових та популярних видань відповідної тематики - 7%; з Інтернету - 4%; інше - 1,7% (сума перевищує 100%, оскільки респонденти мали можливість позначити кілька варіантів відповіді). У зв'язку з цим, цікавими є ще одні показники: 39,7% респондентів вважають, що засоби масової інформації (ЗМІ) займаються окупамилюванням, вихваляючи успіхи правоохоронців у боротьбі з організованою злочинністю; 13,7% думають, що ЗМІ занадто романтизують злочинців, роблять з них героїв сучасності, навіюють думку про їх всемогутність і безнадійність боротьби з ними; тільки 13,3% вважають, що ЗМІ висвітлюють боротьбу правоохоронців з організованою злочинністю цілком правдивою та неупередженою; 38,8% респондентів вважають, що ЗМІ приділяють висвітленню цієї теми занадто мало уваги і кількість відповідних передач необхідно збільшити; 21,5% вважають, що ЗМІ висвітленню цієї теми приділяють достатньо уваги [6, с. 290-291].

Аналіз практики показує, що проблема активізації участі населення в запобіганні організованої злочинності має ряд невирішених питань. До них належать: а) відсутність досить повного дослідження шляхів активізації участі населення в запобіганні організованої злочинності; б) немає обґрунтованих критеріїв допустимості участі громадян до тієї чи іншої діяльності у запобіганні організованої злочинності; в) не вироблено чітких правил використання суб'єктами запобігання організованої злочинності засобів масової інформації; г) немає повного переліку форм використання допомоги населення; д) не досліджене питання залучення громадян до управлінської роботи суб'єктів запобігання організованої злочинності, не визначено, що вони можуть виконувати.

На завершення слід зазначити, що роль представників громадськості в запобіганні організованої злочинності буде зростати. І стає очевидним, що форми такої співпраці потребують удосконалення. Від допомоги населення не слід відмовлятися, оскільки жодна система замкнута в собі, абстрагуватися від середовища функціонування не може, треба оптимізувати форми контактів з нею. Без допомоги ззовні, активних контактів із середовищем,

система або зовсім не виконає завдань, що стоять перед нею, або зробить це з великими затратами сил і засобів, з напругою своїх далеко не нескінченних можливостей. Треба врахувати і те, що регулярна інформація про процеси, що відбуваються серед населення (рівень правосвідомості, інтересах громадян у визначеній правовій інформації і т. ін.) дозволить завчасно впливати на події, що розвиваються в небажаному напрямку. Аналіз результатів суспільної думки іноді відіграє роль засобу, що сигналізує про можливі помилки і в роботі суб'єктів запобігання організованої злочинності.

Література:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання) : Закон України від 26.11.2015р. № 3413 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016. - № 2. - Ст.18.
2. Деловая столица : газета, 2016. - № 17/779 - с. 14.
3. Про Національну поліцію : Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, Ст.379.
4. Взаимодействие милиции и населения: к итогам харьковского эксперимента. — Х. : Нац. ун-т внутр. дел, 2003. — 288 с.
5. Сірик Д. Організаційно-правові форми участі громадян у діяльності виконавчої влади / Д. Сірик // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 9. — С. 48–52.
6. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованої злочинності): Наук.-практ. посібник / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. - К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. - 436 с.

Грохольський В. Л.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.11.2015

УДК 351.746.1:355.422(477)

СЛУЖБОВО-БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

У статті проведено аналіз різноманітних семантичних підходів до поняття “службово-бойова діяльність” у відносинах забезпечення правопорядку Державною прикордонною службою України. Дано визначення поняття “службово-бойової діяльності Державної прикордонної служби України”.

Ключові слова: службово-бойова діяльність, Державна прикордонна служба України.

В статье проведен анализ различных семантических подходов к понятию “служебно-боевая деятельность” в отношениях обеспечения правопорядка Государственной пограничной службой Украины. Дано определение понятия “служебно-боевой деятельности Государственной пограничной службы Украины”.

Ключевые слова: Служебно-боевая деятельность, Государственная пограничная служба Украины.

© Т.М. Пастернак, 2015

Various semantic approaches to the term of “service and combat activities” in the relations of law enforcement by the State Border Service of Ukraine are analyzed in the article. The notion of “service and combat activities of the State Border Service of Ukraine” is defined.

Key words: Service and combat activities, State Border Service of Ukraine

Виконання посадовими особами Державної прикордонної служби України службово-бойових завдань у рамках визначеної Законом України “Про Державну прикордонну службу України” правоохоронної діяльності обумовлює необхідність детального вивчення самого поняття “службово-бойова діяльність Державної прикордонної служби України”.

Відносини службово-бойової діяльності досить широко відображені у правових та військових науках,

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

вони були предметом досліджень Ю.В. Аллерова, Ю.П. Бабкова, О.М. Бандурки, В.М. Бацамута, В.Ю. Богдановича, В.П. Городнова, І.О. Кириченка, В.В. Крутова, С.О. Кузнichenка, О.В. Лавніченка, М.М. Литвина, С.Т. Полторак, О.М. Попригіна, П.А. Шишоліна О.М. Шмакова та інших, однак це не зменшує актуальності дослідження як значення самого поняття, так і його змісту. По цій причині, ми, застосовуючи порівняльні прийоми, розкриємо сутність його семантичного значення.

Сам термін “службово-бойова діяльність”, що є очевидним, складається з іменника “діяльність” та характеризуючого складного прикметника “службово-бойова”, утвореного, у свою чергу від двох іменників “служба” та “бій”.

Поняття “служба”, що використовується у термінології правових, управлінських та військових наук, у різних випадках трактується по-різному, а по цій причині потребує розкриття багатьох його значень.

Словники української мови, у своїй більшості, пояснюють це поняття такими змістами:

1. Дія за значенням служити.
2. Праця, заняття як засіб існування.
3. Перебування в армії, відбування військового обов’язку.
4. Галузь виробництва, а також установа, організація, що відає тією або іншою ділянкою роботи.
5. Надвірні підсобні господарські приміщення, будівлі. Важне місце.
6. Слуги, прислуга.
7. Виконання в церкві релігійних обрядів; богослужіння.
8. розм. заст. Військовослужбовець, солдат [1].

Наявність різноманітних тлумачень цього поняття обумовило позицію І.І. Боршуляка розглядати його в трьох основних площинах:

- 1) як дія (діяльність) - служба Батьківщині, державна служба, служба в збройних силах, служба в органах прокуратури і т.д.;
- 2) як управлінський підрозділ - юридична служба, реєстраційна служба, дорожня служба, метеорологічна служба, прес-служба і т.д.;
- 3) як державний інститут (центральный орган виконавчої влади) - Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна реєстраційна служба України, Державна пенітенціарна служба України, Державна служба ветеринарної медицини України, Державна митна служба України, Державна служба зайнятості України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна служба молоді та спорту України і т.д. [2, с. 18].

Етимологічно це слово походить від старослов’янського дієслова “слоуговати” - служити [2, с. 18]. З огляду на наведений перелік змістів, у досліджуваних нами відносинах, його слід пояснювати першим змістом - дія за значенням служити.

Словотвірні процеси для характеристики предметів та явищ обумовили виникнення відіменникового прикметника службовий (жін. службова), тобто той (жін. та), що стосується служби, пов’язана з виконанням обов’язків по службі.

Нормативного визначення поняття “службова діяльність” немає, тому розв’язання проблеми його правового тлумачення слід здійснювати з наукових джерел.

Так, за висновками К. Вайс, В. Бакуменка, Ю. Глушука, Е. Зеєра та інших службова діяльність - це дії

особи, що входять у коло його службових обов’язків, що випливають з трудового договору [3, с.71; 4, с.213; 5, с.108; 6, с.230; 7, с.200], таку ж думку відстоює С.К. Хаджираєва [9, с. 117].

На думку О.В. Пчеліної - це обов’язки з управління чи розпорядження державним, колективним чи приватним майном (встановлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо) [10, с.276].

В.І. Тютюгін пояснює службову діяльність як оплачувану у встановленому законом порядку діяльність службової особи в органах державної влади, місцевого самоврядування, інших юридичних особах публічного права [11, с.32].

Однак розглядувана нами діяльність має специфічну ознаку. Вона, попри те, що є формально службовою, є також пов’язаною з виконанням бойових завдань, тобто бойовою, яка здійснюється у ході бойових дій.

О.В. Лавніченко, С.О. Годлевський, К.Ю. Гунбін службово-бойову діяльність тлумачать у такий спосіб - “це організоване застосування військ (сил) для досягнення поставлених цілей під час виконання службово-бойових завдань” [12, с. 23]. Вони ж пояснюють це поняття, також, як одну із форм службово-бойового застосування, а саме - як тактичну форму дій [12, с.26].

Службово-бойова діяльність полягає у спеціальних, профілактичних, охоронних, режимних, захисних, ізоляційно-обмежувальних заходах і діях, що ведуться під керівництвом центрального органу виконавчої влади з метою забезпечення громадської безпеки та охорони громадського порядку під час проведення спеціальних операцій та за надзвичайних ситуацій соціально-політичного, надзвичайного та техногенного характеру. Службово-бойовою діяльністю органів внутрішніх справ вважають “комплекс оперативного-розшукових, профілактичних, режимних і захисних заходів і дій та спеціальних операцій, що проводяться у взаємодії з іншими органами, підрозділами або самостійно з метою забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав і свобод, законних інтересів, запобігання правопорушенням та їх припинення, охорони і забезпечення громадського порядку, виявлення і розкриття злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили, у плановому, регулярному порядку та під час виникнення особливих умов, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій або в особливий період з використанням правоохоронних, військових та інших методів” [14, с. 11].

В.В. Попков вважає, що службово-бойова діяльність являє собою безперервні, активні, узгоджені і взаємопов’язані за цілями, завданнями, місцем і часом виконання, військова, адміністративно-господарська та інші види діяльності підрозділів, що здійснюються самостійно або спільно з іншими органами, з метою успішного виконання покладених завдань [15, с.14.].

Лаконічне визначення службово-бойової діяльності подає Е.А. Першин, на думку цього автора, нею є сукупність безперервних, активних, узгоджених і взаємопов’язаних за місцем і часу військових дій [16, с.103].

Функціональне призначення конкретних силових інституцій формує у дослідників бачення їхньої службово-бойової діяльності.

Так, дослідник технологій управління внутрішніми військами МВС Російської Федерації А.А. Камишанов під службово-бойовою діяльністю внутрішніх військ МВС Росії розуміє здійснення державними органами у взаємодії з громадянами та громадськими організаціями різних

заходів щодо забезпечення охорони життя і здоров'я людей, їх честі та гідності, захист прав, свобод та законних інтересів громадян, підприємств і організацій, по створенню обстановки спокою в населених пунктах, сприятливого праці і відпочинку людей, нормативної діяльності державних органів [17, с.3]. Він же охарактеризував службово-бойову діяльність внутрішніх військ як динамічну і вкрай нестійку систему, суть якої становить протидія суб'єктів і об'єктів, а результат цієї діяльності залежить від вектора додатка різноспрямованих сил, активно прагнуть досягти своїх взаємовиключних цілей при наявності перешкод (реальних загроз життю і здоров'ю), в екстремальних умовах, з використанням специфічних засобів, особливих способів і прийомів [17, с. 67].

Укладачі спеціалізованого термінологічного довідника "Пограничний словарь" визначили поняття "службово-бойова діяльність" як сукупність безперервних, активних, узгоджених і взаємопов'язаних за місцем і часу військових дій, представницьких, інформаційно-аналітичних, кримінально-процесуальних і адміністративно-процесуальних заходів, які здійснюються військами та органами на державному кордоні, в прикордонних районах, зонах відповідальності і в пунктах пропуску через державний кордон, а також в морському прикордонному просторі [18, с.9].

Однак більшість авторів переконані, що службово-бойова діяльність незалежно від функціонального призначення силової інституції охоплюється трьома складовими: бойове чергування, вартову і внутрішню служби [19, с.463; 20, с.113; 21; 22]

Об'єктом службово-бойової діяльності, згідно з твердженням М.М. Тарасова, є люди (людина, група людей, незаконне збройне формування), що стали на шлях порушення громадського порядку, закону, і які сприймаються військовослужбовцем як противник (ворог), і які повинні бути зупиненими, знешкодженими, полоненими або знищеними [23, с.258].

Службово-бойова діяльність підрозділів, та й окремих посадових осіб, Державної прикордонної служби України має, зазвичай, спільний характер. Службовці узгоджено переміщуються на ділянці виконання поставлених завдань, спільно використовують наявні можливості обстановки, спільно підпорядковуються вимогам командира. Отже успіх виконання службово-бойового завдання безпосередньо залежить від згуртованості колективу підрозділу, від характеру взаємин між військовослужбовцями, від загальної спрямованості, націленості на виконання поставленого завдання, стійкого і грамотного керівництва підрозділом. Службово-бойова діяльність прикордонника, в залежності від характеру виконуваних завдань, масштабів застосування сил і засобів, а також і конкретних умов обстановки, може здійснюватися у формі прикордонної служби (основна форма), прикордонного пошуку, спеціальних дій, бойових дій, прикордонної операції. Основним способом службово-бойової діяльності є одночасне застосування комплексу різноманітних сил і засобів та послідовне їх нарощування на загрозливих напрямках, з метою своєчасного розкриття і рішучого припинення любых протиправних дій, які зазіхають на режими, встановлені на державному кордоні та в морському прикордонному просторі.

Службово-бойова діяльність органів, підрозділів та посадових осіб Державної прикордонної служби України характеризується організованим застосуванням сил і

засобів проти суб'єктів, які стали на шлях порушення громадського порядку. Мета такої діяльності - виконання правоохоронних завдань і забезпечення воєнної безпеки держави на кордоні та контрольованих прикордонних районах.

В органах та підрозділах Державної прикордонної служби України службово-бойова діяльність спрямована насамперед на забезпечення високого рівня бойової готовності органів, частин та підрозділів, тобто їхню здатність в будь-яких умовах обстановки почати військові дії.

Аналіз досліджених визначень поняття "службово-бойова діяльність" вказує, що більшість з них характеризують це управлінсько-правове явище як сукупність узгоджених і взаємопов'язаних дій суб'єктів цієї діяльності а значить, у цей же час узгодженість та взаємопов'язаність дій є характерними ознаками взаємодії.

Таким чином, службово-бойовою діяльністю Державної прикордонної служби України слід вважати сукупність узгоджених і взаємопов'язаних дій органів, підрозділів, частин та окремих посадових осіб Державної прикордонної служби України, які здійснюються з метою забезпечення недоторканності державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, характеризуються організованим застосуванням сил і засобів проти суб'єктів, які стали на шлях порушення громадського порядку та полягають у їхніх узгоджених і взаємопов'язаних діях по здійсненню бойового чергування, вартової і внутрішньої служби.

Література

1. Словник української мови. [В 11 т.]. Т. 9: С / ред. І. С. Назарова [та ін.]. - К.: Наук. думка, 1978. - 916 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/sluzhba>.
2. Боршуляк І.І. Організаційно-правові засади проходження служби в органах прокуратури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / І.І. Боршуляк; Нац. акад. прокуратури України. - К., 2015. - 260 с.
3. Бакуменко В. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку / В.Бакуменко, В.Князев, Ю.Сурмін // Вісник УАДУ при Президенті України. - 2003. - № 2. - С. 68-81.
4. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. - СПб. : "Питер-Ком", 1999. - 528 с.
5. Вайс К. Оцінювання: Методи дослідження програм та політики / Керол Г. Вайс; [пер. з англ. Р. Ткачука та М. Корчинської]. - К.: Основи, 2000. - 671 с.
6. Глушук Ю.О. Технологія вимірювання рівня готовності державних службовців до аналітичної діяльності / Ю.О. Глушук // Наука і освіта. - 2008. - № 8-9. - С. 226-231.
7. Зеер Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф. Зеер. - [изд. 2-е перераб., доп.]. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. - 336 с.
9. Хаджирадева С.К. Науково-практичний коментар щодо положень проекту "Типового порядку оцінювання результатів службової діяльності державних службовців" / С.К. Хаджирадева // Публічне управління: теорія та практика. - 2012. - № 2 (10). - С. 116-118. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-2/doc/3/05.pdf>.
10. Пчеліна О.В. Службова діяльність як об'єкт криміналістичного дослідження / О.В. Пчеліна. Ученые записки Таврического национального университета им.

В.И. Вернадского Серия "Юридические науки". Т. 26 (65). 2013. - № 1. - С. 272-277.

11. Тютюгін В.І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: навч.-практ. посіб. / В.І. Тютюгін, Ю.В. Гродецький, С.В. Гзімчук ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна. - Х. : Право, 2014. - 232 с.

12. Лавніченко О.В. Уточнення підходів до формування понять теорії службово-бойової діяльності внутрішніх військ / О.В. Лавніченко, С.О. Годлевський, К.Ю. Гунбін // Честь і закон. - 2013. - № 1. - С. 22-27. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chiz_2013_1_7.

13. Буткевич С.А. Організаційно-правові засади службово-бойової діяльності ПМОП "Беркут" / С.А. Буткевич // Право і Безпека. - 2010. - № 1. - С. 98-102. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_1_23.

14. Дубко Ю.В. Службово-бойова діяльність органів внутрішніх справ: сучасний стан та перспективи розвитку / Ю.В. Дубко, С.А. Буткевич // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - Дніпропетровськ.: ДДУВС, 2010, №2 (48). - С.9-18.

15. Попков В.В. Психологические факторы адаптации личности к служебно-боевой деятельности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / В.В. Попков. Новосибирский государственный университет, Новосибирск, 1999. -199 с.

16. Першин Е.А. Правовые основы деятельности пограничной службы Федеральной службы безопасности Российской Федерации: состояние, проблемы, пути совершенствования: дис. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / Е.А. Першин ; Московский погран. ин-т, М., 2005. - 203 с.

17. Камышанов А.А. Психологические условия эффективности деятельности командира подразделения частей оперативного назначения внутренних войск МВД

России в экстремальных ситуациях: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / А.А. Камышанов ; Военный университет, М., 2001. - 227 с.

18. Пограничный словарь / Академия Федеральной Пограничной Службы России. - М.: 2002. - 260 с.

19. Курс уголовного права. В 5 томах. Особенная часть Том 5 / Под ред. И.М. Кузнецовой, И.М. Тяжковой, Г.Н. Борзенкова, В.С. Комисарова, 2002. - 512 с.

20. Лепешинский И.Ю. Основы военной педагогики и психологии: конспект лекций / И.Ю. Лепешинский, В.В. Глебов, В.Б. Листков, В.Ф. Терехов. - Омск: Изд-во ОмГТУ, 2011. - 180 с.

21. Бацамут В.М. Підхід до визначення ризиків, що виникають під час перегрупування сил Національної гвардії України внаслідок ускладнення суспільно-політичної обстановки у державі / В.М. Бацамут // Честь і закон. - 2015. - №1. - С. 16-23. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chiz_2015_1_5;

22. Бурковский В. Основные пути и методы воспитания у подчиненных высокой ответственности за несение боевого дежурства, караульной и внутренней служб / В. Бурковский // Ориентир. - 2007. - № 6. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: - http://goup32441.narod.ru/files/ogp/001_oporn_konspekt/2007/2007-06-3.html.

23. Тарасов М.М. Психолого-педагогическая характеристика служебно-боевой деятельности военнослужащих внутренних войск / М.М. Тарасов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена Выпуск № 14. том 6. 2006. - С.257-269.

Пастернак І. М.

Одеський національний медичний університет

Надійшла до редакції: 23.11.2015

УДК 343.98

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ, ЩО ДЕТЕРМІНУЮТЬ КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Теслюк І. О.

Стаття присвячена дослідженню ступеня розвитку деяких професійно важливих якостей, що детермінують криміналістичне прогнозування. У статті викладено результати анонімного анкетування серед курсантів ВНЗ МВС України та училищ професійної підготовки та слідчих слідчого відділення.

Ключові слова: професійно важливі якості, криміналістичне прогнозування, слідчий, анкетування.

Статья посвящена исследованию степени развития некоторых профессионально важных качеств, детерминирующих криминалистическое прогнозирование. В статье изложены результаты анонимного анкетирования среди курсантов вузов МВД Украины и училищ профессиональной подготовки и следователей следственного отделения.

Ключевые слова: профессионально важные качества, криминалистическое прогнозирование, следователь, анкетирование.

The article is devoted to the research of development level of some professionally important qualities, that determine criminological forecasting. The results of the anonymous survey among cadets of Ukrainian Ministry of

Internal Affairs high schools and schools of professional training and among investigative division investigators are presented in the article.

Keywords: professionally important qualities, criminological forecasting, investigator, questionnaire.

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства особливо важливим є високий ступінь розвитку спеціалістів, зокрема й у слідчій діяльності. Для успішного виконання своїх обов'язків слідчий повинен мати низку характеристик, які узагальнюються в професійно важливі якості (ПВЯ). Безумовно, у слідчій (розшуковій) діяльності застосовується такий метод, як прогнозування, тому особливо важливими є професійно важливі якості, що детермінують криміналістичне прогнозування. Саме від рівня розвитку цих якостей і залежить професійність успішної діяльності. Наразі дослідження щодо визначення рівня розвитку професійно важливих якостей, що детермінують криміналістичне прогнозування, не визначені.

Питання підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері слідчої (розшукової) діяльності є актуальним завжди. Ще в середині 90-х рр. XX ст. загостреною була проблема недоліку кадрів, що пояснювалось низьким рів-

© І.О. Теслюк, 2015

нем професійного розвитку. Оскільки здатність слідчого до прогнозування залежить від рівня ПВЯ, то нагальним залишається визначення ступеня розвитку останніх як у слідчих на практиці, так і в осіб, які навчаються у ВНЗ. Суті цієї проблематики торкались О.М. Цільмак [1], А.Е. Жалінський [2], С.С. Алексєєв, В.Ф. Яковлєв [3] та ін.

Оскільки криміналістичне прогнозування лежить в основі слідчої (розшукової) діяльності, то визначення рівня професійно важливих якостей дасть змогу встановити, здатність до чого в слідчого має низький показник і на які навчально-формуючі заходи необхідно спрямувати розвиток.

Аналізуючи наукові праці, ми встановили, що до цього часу анкетування чи опитування щодо визначення рівня професійно важливих якостей, що детермінують криміналістичне прогнозування, науковцями не проводилось. Тому метою та завданнями нашої статті є опис результатів анонімного анкетування респондентів щодо рівня професійно важливих якостей, що детермінують здатність слідчого до прогнозування.

Діяльність слідчого включає в себе професіоналізм і багатофункціональність, що є запорукою швидкого розкриття злочину. Правильне застосування слідчим криміналістичного прогнозування сприяє виникненню здогадки про дії та вчинки інших людей, їх наміри; про розвиток подій та явищ. Саме високий рівень професійно важливих якостей дає змогу слідчому спрогнозувати й швидко розкрити злочин.

Для визначення рівня професійно важливих якостей, які детермінують криміналістичну прогностичність, нами була розроблена анонімна анкета та проведено анонімне анкетування, в якому взяли участь 354 респонденти, з них: 141 курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Одеського державного університету внутрішніх справ, віком 18-20 років; 127 курсантів Одеського училища професійної підготовки працівників міліції ГУ МВС в Одеській області, віком від 20 до 28 років; 86 слідчих слідчого відділення Приморського РВ ОМУ ГУ МВС України в Одеській області, Малиновського РВ ОМУ ГУ МВС України в Одеській області та Суворовського РВ ОМУ ГУ МВС України в Одеській області, віком від 25 до 35 років.

Респондентам було запропоновано уважно ознайомитись із запропонованими якостями (5 якостей) і в першій анкеті позначити, наскільки зазначені якості повинні бути розвинені в слідчого (в ідеалі), у другій анкеті - оцінити ступінь розвитку запропонованих якостей в особи, яка сидить із респондентом поруч справа, тобто колеги. Запропоновані якості необхідно було оцінити за п'ятизначною шкалою, де: 1 - якість зовсім не розвинута - 0 %; 2 - розвинута на 25 %; 3 - на 50 %; 4 - на 75 %; 5 - на 100 %.

Підсумувавши результати анкетування, нами було встановлено ступінь розвитку 5 запропонованих професійно важливих якостей, що детермінують криміналістичну прогностичність слідчого. Розглянемо детальніше отримані результати.

Слід зазначити, що однією з характеристик слідчого є можливість мислити одночасно на кількох рівнях: по-перше, на змістовному рівні (у ситуаціях групової взаємодії), по-друге, на рівні стратегії і тактики під час проведення слідчих (розшукових) дій (у разі планування та прогнозування). Тому слідчий повинен мати достатню гнучкість мислення, що дозволяє йому зрозуміти, оцінити моделі мислення й поведінки інших людей і прийняти

рішення щодо подальших слідчих (розшукових) дій.

Гнучкість - це здатність слідчого розглядати сутність явища з різних точок зору, встановлювати його взаємозв'язок, легко перебудовуючи та змінюючи власні рішення та дії відносно ситуації, яка склалась на даний момент.

Результати дослідження свідчать, що гнучкість: а) зовсім не повинна бути розвинута - так відповіло 5 % курсантів ОДУВС, 3 % курсантів училища професійної підготовки (надалі - УПП); 4 % слідчих СВ; б) повинна бути розвинена на: 25 % - так зазначили 20 % курсантів ОДУВС, 26 % курсантів УПП, 23 % слідчих; в) повинна бути розвинена на 50 % - так відповіло 40 % курсантів ОДУВС, 19 % курсантів УПП та 28 % слідчих; г) повинна бути розвинена на 75 % - так відповіло 25 % курсантів ОДУВС, 37 % курсантів УПП та 41 % слідчих; д) повинна бути розвинена на 100 % - так відповіло 10 % курсантів ОДУВС, 15 % курсантів УПП, 4 % слідчі.

Респонденти оцінили ступінь розвитку гнучкості в особи, що сидить поруч. Отже, гнучкість у колеги (див. рис. 1): а) зовсім не розвинута - так відповіло 5 % курсантів ОДУВС, 4 % курсантів УПП; 4 % слідчих; б) розвинена на 25 % - так дали відповідь 21 % курсантів ОДУВС, 23 % курсантів УПП, 18 % слідчих; в) розвинена на 50 % - так відповіло 37 % курсантів ОДУВС, 28 % курсантів УПП та 41 % слідчих; г) розвинена на 75 % - так відповіло 26 % курсантів ОДУВС, 35 % курсантів УПП та 23 % слідчих; д) розвинена на 100 % - так відповіло 11 % курсантів ОДУВС, 10 % курсантів УПП, 14 % слідчих.

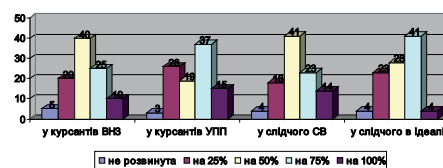

Рис. 1. Середньостатистичні показники ступеня розвитку гнучкості.

Отже, підсумовуючи результати дослідження, ми встановили, що в ідеалі гнучкість як професійно важлива якість, що детермінує здатність слідчого до прогнозування, повинна бути розвинута на 75 %. Однак, порівнюючи показники еталонного ступеня розвитку гнучкості в слідчого з показниками сучасного курсанта ОДУВС та УПП, ми дійшли висновку, що вона розвинена не у всіх респондентів (так, вона розвинена тільки на 50 % у 40 % курсантів ВНЗ та на 25 % у 26 % курсантів УПП). Отже, ми вважаємо, що необхідно спрямувати навчально-формуючі заходи на формування та розвиток такої професійно важливої якості, як гнучкість.

Однією з професійно важливих якостей слідчого є винахідливість. Винахідливість - це здатність слідчого знайти вихід зі складного становища або винаходити щось нове, незвичне.

Респонденти зазначили, що винахідливість як еталона якість у слідчого: а) зовсім не повинна бути розвинута - так відповіло 1 % курсантів ОДУВС, 4 % курсантів УПП; 2 % слідчих; б) повинна бути розвинена на 25 % - таку відповідь дали 8 % курсантів ОДУВС, 15 % курсантів УПП, 13 % слідчих; в) повинна бути розвинена на 50 % - так відповіло 13 % курсантів ОДУВС, 17 % курсантів УПП та 19 % слідчих; г) повинна бути розвинена на 75 % - так відповіло 39 % курсантів ОДУВС, 54 % курсантів УПП та 23 % слідчих; д) повинна бути розвинена на 100 % - таку відповідь дали 39 % курсантів ОДУВС, 10 % курсантів УПП, 43 % слідчих.

На питання, наскільки розвинена винахідливість у особи, що сидить поруч, ми отримали такі результати (див. рис. 2): а) зовсім не розвинена - так відповіло 1 % курсантів ОДУВС, 3 % курсантів УПП; 2 % слідчих; б) розвинена на 25 % - так дали відповідь 8 % курсантів ОДУВС, 16 % курсантів УПП, 10 % слідчих; в) розвинена на 50 % - так відповіло 23 % курсантів ОДУВС, 36 % курсантів УПП та 23 % слідчих; г) розвинена на 75 % - так відповіло 45 % курсантів ОДУВС, 31 % курсантів УПП та 27 % слідчих; д) розвинена на 100 % - так дали відповідь 23 % курсантів ОДУВС, 14 % курсантів УПП, 38 % слідчих.

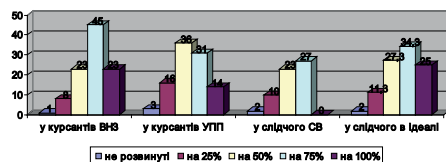

Рис. 2. Середньостатистичні показники ступеня розвитку винахідливості.

Підсумовуючи результати дослідження, ми встановили, що в ідеалі винахідливість як професійно важлива якість, що детермінує здатність слідчого до прогнозування, повинна бути розвинута на 75 %. Але, аналізуючи показники еталонного ступеня розвитку винахідливості у слідчого з показниками сучасного курсанта ОДУВС та УПП, ми дійшли висновку, що вона розвинена не у всіх респондентів (так, вона розвинена тільки на 50 % у 23 % курсантів ВНЗ та на 25 % у 16 % курсантів УПП). Тому ми дійшли висновку, що необхідно забезпечити формування та розвиток такої професійно важливої якості, як винахідливість.

Розсудливість - це здатність слідчого осмислювати дії та вчинки, опираючись на норми і правила, відділяти головне від другорядного, ризиковану ситуацію від небезпечної. Так, розсудливий слідчий, ставлячи перед собою першочергові цілі, не упускає й головну мету - розкриття злочину. Збереження від необдуманих дій у ситуаціях, коли небезпека перевищує можливі позитивні наслідки вчинку, є вкрай важливим.

Респонденти зазначили, що розсудливість як еталон якості в слідчого: а) зовсім не повинна бути розвинута - так відповіло 0 % курсантів ОДУВС, 8 % курсантів УПП; 3 % слідчих; б) повинна бути розвинена на 25 % - так дали відповідь 2 % курсантів ОДУВС, 19 % курсантів УПП, 7 % слідчих; в) повинна бути розвинена на 50 % - так відповіло 11 % курсантів ОДУВС, 43 % курсантів УПП та 21 % слідчих; г) повинна бути розвинена на 75 % - так відповіло 31 % курсантів ОДУВС, 19 % курсантів УПП та 42 % слідчих; д) повинна бути розвинена на 100 % - так дали відповідь 56 % курсантів ОДУВС, 11 % курсантів УПП, 27 % слідчих.

На питання, наскільки розвинена розсудливість у колеги, ми отримали такі результати (див. рис. 3): а) зовсім не розвинута - так відповіло 4 % курсантів ОДУВС, 0 % курсантів УПП; 1 % слідчих; б) розвинена на 25 % - так дали відповідь 8 % курсантів ОДУВС, 4 % курсантів УПП, 4 % слідчих; в) розвинена на 50 % - так відповіло 20 % курсантів ОДУВС, 27 % курсантів УПП та 15 % слідчих; г) розвинена на 75 % - так відповіло 38 % курсантів ОДУВС, 44 % курсантів УПП та 46 % слідчих; д) розвинена на 100 % - так дали відповідь 30 % курсантів ОДУВС, 25 % курсантів УПП, 34 % слідчих.

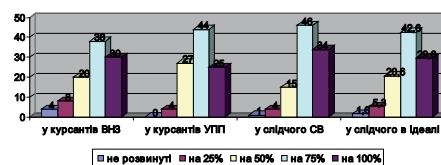

Рис. 3. Середньостатистичні показники ступеня розвитку розсудливості.

Отже, як показують результати дослідження, в ідеалі розсудливість як професійно важлива якість, що детермінує здатність слідчого до прогнозування, повинна бути розвинута на 75 %. Однак, порівнюючи показники еталонного ступеня розвитку розсудливості в слідчого з показниками сучасного курсанта ОДУВС та УПП, ми дійшли висновку, що вона розвинена не у всіх респондентів (так, вона розвинена тільки на 50 % у 20 % курсантів ВНЗ та на 50 % у 27 % курсантів УПП). Таким чином, ми вважаємо, що є потреба спрямувати навчально-формуючі заходи на активний розвиток такої професійно важливої якості, як розсудливість.

Кмітливість - це здатність слідчого прозорливо, розуміючи, догадливо, розумно вчиняти ті слідчі (розшукові) дії, що сприятимуть ефективності в роботі, наприклад, при постановці запитань під час допиту, пошуку речових доказів, слідів злочину тощо. Респонденти зазначили, що кмітливість як еталонна якість у слідчого: а) зовсім не повинна бути розвинута - так відповіли 1 % курсантів ОДУВС, 3 % курсантів УПП; 1 % слідчих; б) повинна бути розвинена на 25 % - таку відповідь дали 2 % курсантів ОДУВС, 6 % курсантів УПП, 4 % слідчих; в) повинна бути розвинена на 50 % - так відповіло 11 % курсантів ОДУВС, 65 % курсантів УПП та 10 % слідчих; г) повинна бути розвинена на 75 % - так відповіло 37 % курсантів ОДУВС, 21 % курсантів УПП та 39 % слідчих; д) повинна бути розвинена на 100 % - таку відповідь дали 49 % курсантів ОДУВС, 5 % курсантів УПП, 46 % слідчих.

На питання, наскільки розвинена кмітливість у особи, що сидить поруч, ми отримали такі результати (див. рис. 4): а) зовсім не розвинена - так відповіли 1 % курсантів ОДУВС, 5 % курсантів УПП; 1 % слідчих; б) розвинена на 25 % - таку відповідь дали 6 % курсантів ОДУВС, 10 % курсантів УПП, 3 % слідчих; в) розвинена на 50 % - так відповіло 26 % курсантів ОДУВС, 18 % курсантів УПП та 29 % слідчих; г) розвинена на 75 % - так відповіло 41 % курсантів ОДУВС, 39 % курсантів УПП та 48 % слідчих; д) розвинена на 100 % - таку відповідь дали 26 % курсантів ОДУВС, 28 % курсантів УПП, 19 % слідчих.

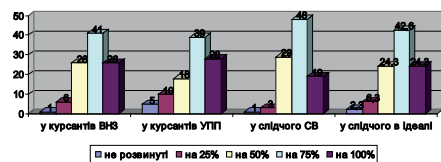

Рис. 4. Середньостатистичні показники ступеня розвитку кмітливості в респондентів.

Отже, за результатами дослідження, в ідеалі кмітливість як професійно важлива якість, що детермінує здатність слідчого до прогнозування, повинна бути розвинута на 75 %. Але, порівнюючи показники еталонного ступеня розвитку кмітливості в слідчого з показниками сучасного курсанта ОДУВС та УПП, ми дійшли висновку, що вона розвинена не у всіх респондентів (так, вона розвинена тільки на 50 % у 26 % курсантів ВНЗ та на 75 % у 39 % курсантів УПП). Таким чином, кмітливість також

потребує коригування в респондентів.

Раціональність - це здатність слідчого ощадливо та економічно розподіляти час, заощаджувати енерговитрати.

Респонденти зазначили, що раціональність як еталонна якість у слідчого: а) зовсім не повинна бути розвинута - так відповіло 1 % курсантів ОДУВС, 10 % курсантів УПП; 1 % слідчих; б) повинна бути розвинута на 25 % - таку відповідь дали 11 % курсантів ОДУВС, 16 % курсантів УПП, 12 % слідчих; в) повинна бути розвинута на 50 % - так відповіло 36 % курсантів ОДУВС, 27 % курсантів УПП та 32 % слідчих; г) повинна бути розвинута на 75 % - так відповіло 30 % курсантів ОДУВС, 23 % курсантів УПП і 19 % слідчих; д) повинна бути розвинута на 100 % - так дали відповідь 22 % курсантів ОДУВС, 24 % курсантів УПП, 36 % слідчих.

На питання, наскільки розвинена раціональність у особи, що сидить поруч, ми отримали такі результати (див. рис. 5): а) зовсім не розвинена - так відповіло 4 % курсантів ОДУВС, 0 % курсантів УПП; 0 % слідчих; б) розвинена на 25 % - так дали відповідь 10 % курсантів ОДУВС, 2 % курсантів УПП, 5 % слідчих; в) розвинена на 50 % - так відповіло 38 % курсантів ОДУВС, 4 % курсантів УПП та 23 % слідчих; г) розвинена на 75 % - так відповіло 38 % курсантів ОДУВС, 29 % курсантів УПП та 25 % слідчих; д) розвинена на 100 % - так дали відповідь 10 % курсантів ОДУВС, 65 % курсантів УПП, 47 % слідчих.

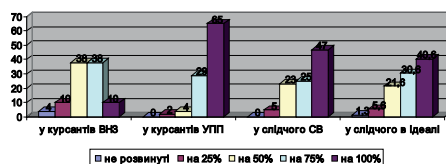

Рис. 5. Середньостатистичні показники ступеня розвитку раціональності.

Підсумовуючи результати дослідження, ми встановили, що в ідеалі раціональність, як професійно важлива якість, що детермінує здатність слідчого до прогнозуван-

ня, повинна бути розвинута на 100 %. Однак, порівнюючи показники еталонного ступеня розвитку раціональності в слідчого з показниками сучасного курсанта ВНЗ та курсанта УПП, ми дійшли висновку, що вона розвинена не у всіх респондентів (так, наприклад, вона розвинена тільки на 75 % у 38 % курсантів ВНЗ, та на 50 % у 4 % курсантів УПП). Отже, ми вважаємо, що така професійно важлива якість, як раціональність, також потребує коригування в респондентів.

Отже, ми дійшли загального висновку, що в ідеалі показники професійно важливих якостей, що детермінують здатність слідчого до прогнозування є дещо вищими, аніж на практиці. На нашу думку, це вказує на низьку здатність слідчого до прогнозування під час здійснення професійних функцій. Тому слід наголосити на актуальності проблеми формування здатності до прогнозування, як у слідчих підрозділів, так і в осіб, які навчаються.

Література

1. Цільмак О.М. Загальнотеоретичні положення криміналістичного прогнозування. / О.М. Цільмак // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. - 2013. - № 4. - С. 178-184. - [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vznu_Jur_2013_4_33.pdf
2. Жалинский А.Э. Введение в специальность "юриспруденция". Профессиональная деятельность следователя. / А.Э. Жалинский. Учебник. Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.: ТК ВЕЛБИ, Изд-во "Проспект", 2007. - 368 с.
3. Алексеев С.С., Яковлев В.Ф. О модели следователя и обучении в юридических вузах / С.С. Алексеев, В.Ф. Яковлев // Правоведение. - 2006. - № 4. - С. 73-74.

Теслюк І.О.,

аспірант кафедри психології та педагогіки

ОДУВС

Надійшла до редакції: 18.11.2015

УДК 343.352

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОДЕРЖАННЯМ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Тіщенко Є. І.

Стаття присвячена стану наукової розробленості документування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. Досліджено понятійний апарат означеної тематики. Проаналізовано погляди вчених на деякі аспекти документування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. З'ясовано, що варто розуміти під спеціальною операцією та досліджено запропоновані науковцями етапи процесу документування.

Ключеві слова: злочини, одержання неправомірної вигоди, спеціальна операція, документування.

Статья исследует состояние научной разработанности документирования преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды. Исследован понятийный аппарат указанной тематики. Проанализированы взгляды ученых на некоторые аспекты документирования преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды. Определено понятие специальной операции и исследованы предложенные

учеными этапы процесса документирования.

Ключевые слова: преступления, получение неправомерной выгоды, специальная операция, документирование.

Article elaborated on the state of scientific documentation of crimes related to obtaining undue benefits. Investigated the conceptual apparatus of the designated topics. Scientists analyzed the views on some aspects of documenting crimes associated with obtaining undue benefits. It was shown that it is necessary to understand the operation and during specialized researches the scientists stages of the process documentation.

Keywords: receiving undue benefits, special operation, documenting crimes.

Процес становлення сучасної української державності, який супроводжується реалізацією глобальних соціально-економічних реформ, що потребують якісного вдосконалення правових механізмів ре-

гулювання нових форм власності, на жаль, має не лише позитивні наслідки, а й призводить до виникнення низки проблем, пов'язаних із проходженням суспільством революційних етапів змін у власній свідомості та світосприйманні. Однією з найбільш відчутних таких проблем є загальне загострення криміногенної обстановки в державі, зростання кількості загальнокримінальних злочинів і злочинів у сфері економіки.

Природно, злочинність завжди викликає негативну реакцію в більшості оточуючих і, незалежно від ступеня суспільної небезпеки окремого діяння, належить до категорії найбільш нетерпимих і засуджуваних явищ. Забезпечити належний рівень ефективності діяльності підрозділів, на які покладено обов'язки щодо протидії злочинності, має якісно та ефективно функціонуюча система оперативно-розшукової діяльності. Виходячи з сьогоденних реалій функціонування правоохоронних органів України, вкрай важливим і необхідним є вдосконалення правових та організаційно-тактичних основ оперативно-розшукової діяльності, застосування новітніх нестандартних форм і засобів боротьби зі злочинністю [1, 13; 2].

У національному науковому середовищі фахівців різних галузей юридичних наук проводять дослідження злочинності та її впливу на суспільство, розробляють науково обґрунтовані рекомендації щодо протидії їй.

Наука оперативно-розшукової діяльності є порівняно молодою галуззю знань. Її загальнотеоретичні основи було сформульовано за радянських часів.

Долаючи шлях структурних перетворень в економіці, Україна зіткнулась з одним із найнебезпечніших сучасних проявів злочинності - корупцією. Проблема кримінально-правового визначення корупції та запобігання цьому небезпечному явищу присвячені роботи видатних вітчизняних та іноземних вчених, а саме: Б. В. Волженкіна, А. А. Герцензона, В. П. Захарова, В. Ф. Кіріченка, М. В. Костеннікова, М. Й. Коржанського, Н. П. Кучерявого, Ю. І. Ляпунова, М. І. Мельника, Г. К. Мішіна, П. П. Михайленка, О. Я. Светлова, Л. П. Скалзуба, М. С. Удовика та інших учених.

Вивчення результатів роботи означених науковців дає змогу встановити, що ними було надано визначення факторів, які зумовлюють поширення корупції в Україні, а також зробити висновок про необхідність у проведенні більш ґрунтовного дослідження окремих складових корупції, зокрема злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди.

Враховуючи, що Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією" набрав чинності 18 травня 2013 року, наукові дослідження злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, тільки розпочались, а от питанням протидії хабарництву була присвячена значна кількість наукових праць таких учених, як Т. С. Демедюк, П. В. Дорошенко, В. М. Ліщенко, Д. Г. Михайленко, О. Ю. Скереш, С. А. Сумський, М. С. Удовик, С. А. Шалгунов та інші. У наукових роботах указаних науковців було визначено комплекс соціально-значущих ознак хабарництва, з'ясовано вплив на протидію цьому явищу засобів оперативно-розшукової діяльності; надано оперативно-розшукову характеристику хабарництва та визначено необхідність протидії хабарництву за допомогою застосування опера-

тивно-розшукових методів.

Проблеми оперативно-технічного документування фактів хабарництва мають багатоаспектний і міжгалузевий характер. Значний внесок у наукову розробку цих питань, їх окремих аспектів або суміжних положень зробили С.В. Албул, К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.Д. Берназ, Е.О. Дідоренко, В.П. Захаров, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Л. Ортинський, В.Є. Тарасенко та інші вчені.

Крім цього, фрагментарно досліджуються деякі аспекти одержання хабарів співробітниками органів внутрішніх справ у дисертаційних дослідженнях, які присвячені кримінологічному вивченню детермінації злочинів працівників ОВС, а саме: "Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ", виконане С.А. Шалгуновою в 1999 році в Національній академії внутрішніх справ України [3]; "Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності", виконане О.С. Новаковим у 2003 році в Національній академії внутрішніх справ України [4]; "Попередження злочинів, які вчиняються співробітниками органів внутрішніх справ", виконане О.Ф. Гідою у 2003 році в Національній академії внутрішніх справ України [5]; "Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження", виконане О.А. Мартиненком у 2007 році в Харківському національному університеті внутрішніх справ [6].

Досить цікавим, на наш погляд, є дисертаційне дослідження С.А. Сумського "Оперативно-технічне документування фактів отримання хабара посадовими особами держаних контролюючих органів", у якому автором розкрито сутність і специфіку оперативно-технічного документування фактів отримання хабара посадовими особами державних контролюючих органів.

Враховуючи той факт, що на сьогодні норми Кримінального кодексу України зазнали певних змін, тобто законодавцем термін "хабар" було замінено на термін "неправомірна вигода", який є більш змістовним і широким, а також додано декілька принципово нових складів означеного злочину, з урахуванням предмету злочину та виходячи з аналізу правозастосовної практики, зважаючи на схожість методик викриття, вважаємо, що дослідженню в рамках цього дослідження підлягають такі статті Кримінального кодексу України: ст. 354 "Підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації", ст. 368 "Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою", ст. 368² "Незаконне збагачення", ст. 368³ "Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми", ст. 368⁴ "Підкуп особи, яка надає публічні послуги", ст. 369 "Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі", ст. 369² "Зловживання впливом" і ст. 370 "Провокація підкупу".

На цей час вже є роботи, в яких було фрагментарно досліджено деякі аспекти документування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. Так, Л.С. Белік у дисертаційному дослідженні "Оперативні комбінації при документуванні злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (за матеріалами оперативних підрозділів БЕЗ)" досліджувала оперативну комбінацію як окремий елемент тактики, який застосовується оперативними підрозділами під час документування вказаної категорії злочинів [1, 13]. У свою чергу,

С.В. Албул аналізує роль провокації у протидії злочинам, пов'язаним з одержанням неправомірної вигоди [2, 8-14].

Не зменшуючи здобутків указаних науковців, вважаємо, що варто більш ґрунтовно та поглиблено дослідити й вивчити питання правових та організаційно-тактичних засад документування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, оскільки в правозастосовній практиці перед співробітниками оперативних підрозділів, на які покладено обов'язок щодо протидії злочинам указаної категорії, виникають певні труднощі щодо методики документування вказаних злочинів, пов'язаних з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та наявністю в ньому глави 21 "Негласні слідчі розшукові дії", яка регламентує процес документування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди в рамках кримінального провадження.

Досліджуючи стан наукової розробки означеної проблематики, варто визначити, що в теорії оперативно-розшукової діяльності під документуванням розуміють виявлення оперативно-розшуковим шляхом фактичних даних, що свідчать про причетність конкретних осіб до підготовки або вчинення злочину та забезпечення можливостей їх використання для розкриття злочинів і застосування до винних заходів, передбачених законом [7]. Формально документування є складовою частиною оперативної розробки, до якої відноситься також реалізація матеріалів, отриманих у процесі оперативно-розшукової діяльності, але у зв'язку з прийняттям нового КПК [8] документування злочинної діяльності також здійснюється шляхом проведення негласних слідчих розшукових дій у межах кримінального провадження. Необхідність активної протидії злочинам, пов'язаним із одержанням неправомірної вигоди, зумовлює потребу в документуванні дій злочинців у рамках оперативно-розшукової справи (надалі ОРС), що забезпечує комплексне застосування всього арсеналу наявних у розпорядженні органів внутрішніх справ (надалі ОВС) оперативно-розшукових заходів і, відповідно, впливає на якість документування загалом. Такий стан вимагає заведення ОРС і здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів щодо документування злочинів указаної категорії. Зазначені дії, згідно з теорією ОРД, проводяться в межах оперативної розробки, яка є найбільш ефективною організаційно-тактичною формою концентрації й використання агентурно-оперативних та інших заходів для документування фактів злочинної діяльності, оскільки в процесі отримання та перевірки оперативної інформації складаються певні оперативно-тактичні ситуації, кожна з яких містить окремі фрагменти, що залишаються латентними і які неможливо встановити й зафіксувати гласним шляхом при проведенні слідчих дій [9].

Актуальність документування визначається тим, що воно дозволяє використовувати відомості, отримані негласним шляхом не тільки як самостійний матеріал, що належить до предмету доказування, але і як орієнтир у кримінальному провадженні [10].

В.П. Захаров та Ю.І. Дмитрик, аналізуючи особливості оперативної розробки і документування злочинів у сфері економіки, відмічають, що правопорушення цієї категорії відрізняються значною складністю розкриття, тому в процесі документування необхідно обов'язково встановлювати:

- способи вчинення злочинів;
- коло причетних до злочину осіб, які беруть участь в

економічних операціях;

- зв'язок із працівниками фінансово-банківських структур, співучасниками з інших галузей господарювання;
- місце приховування цінностей, коштів, що нажиті злочинним шляхом, забезпечення їх вилучення з метою відшкодування збитків.

До основних напрямів документування вказані науковці віднесли:

- виявлення предметів і документів, які після проведення в майбутньому процесуальних дій будуть джерелами доказів і забезпечення їх збереження до моменту порушення кримінального провадження;

- встановлення осіб, яким щось відомо про протиправні дії розроблюваних осіб і які в подальшому можуть бути допитані на попередньому слідстві як свідки;

- фіксація протиправних і злочинних дій розроблюваних у процесі їх діяльності [10, 97-98].

В.П. Захаров та Ю.І. Дмитрик стверджують, що документування дій розроблюваних учасників злочинних груп - це головне завдання оперативної розробки, що, на нашу думку, є цілком доцільним. Саме тому під час ведення процесу документування за допомогою оперативно-розшукових сил, засобів і методів виявляються та фіксуються фактичні дані про протиправну діяльність розроблюваних осіб, які в подальшому будуть використовуватися.

Комплексне застосування негласних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності називають спеціальною операцією.

М.О. Свірі під спеціальною операцією розуміє комплекс оперативно-розшукових і інших заходів, бойових дій, здійснюваних ОВС спільно із взаємодіючими силами за єдиним задумом і під єдиним керівництвом з метою вирішення завдань припинення правопорушень [11, 56].

В основі концепції документування лежить обґрунтування документами злочинних посягань. Оперативно-розшукова діяльність, у свою чергу, ширше трактує це поняття й передбачає здійснення комплексу негласних оперативно-розшукових та інших засобів, спрямованих на виявлення фактичних даних, які можуть скласти потенційну базу майбутніх доказів; фіксацію фактичних даних до моменту можливого їх використання під час доказування в кримінальному провадженні; тактику виявлення та збереження фактичних даних, яка б не була перешкодою для їх реалізації в кримінальному процесі; збереження таємниці тієї частини джерел і методів отримання інформації, які в будь-якому разі не можуть бути розголошені, оскільки становлять державну таємницю [10, 98-99].

Документування здійснюється в інтересах виконання спеціальних завдань; за допомогою спеціальних сил, засобів і методів і за умов, характерних тільки для оперативної розробки; з метою встановлення наявності або відсутності фактів і обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. До предмету документування повинні включатися фактичні дані, які неможливо встановити процесуальним шляхом [10, 99-100].

В.П. Захаров та Ю.І. Дмитрик визначають, що в процесі документування:

- встановлюються особи, які можуть бути свідками в кримінальному провадженні;

- виявляються предмети й документи, які мають ознаки доказів злочинної діяльності, забезпечується їх збереження до порушення кримінального провадження й

наступного приєднання до неї в установленому порядку;

- фіксуються дії розроблюваних осіб;
- забезпечується негласне отримання відбитків пальців рук та інших слідів;
- визначається можливість використання отриманих даних у кримінальному процесі [10, 99-100].

На наше переконання, є досить цікавим запропонований В.П. Захаровим та Ю.І. Дмитриком умовний розподіл процесу документування протиправних дій розроблюваних осіб на три етапи.

На першому етапі - висування оперативно-розшукових версій в оперативно-розшуковій справі; версія під час документування є обґрунтованим припущенням щодо можливості виявлення фактичних даних, які підтверджують злочинну діяльність розроблюваних осіб, її окремих елементів, або стосовно походження й зв'язку між доказовими фактами; на основі версії можна висунути припущення про можливий розвиток подій, які досліджуються, про місцезнаходження джерел, предметів, документів і слідів злочинів тепер і де вони можуть бути з плином часу та про можливість застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів для встановлення істини.

На другому етапі - виявлення фактичних даних - їх знаходження, перевірка і оцінка. До оперативних підрозділів фактичні дані про протиправну діяльність можуть надходити як гласними каналами, так і негласними. Процес виявлення фактичних даних, що свідчать про злочинну діяльність розроблюваних, - це пошук об'єктів і суб'єктів доказової інформації. Вся інформація, яка надходить під час документування, підлягає обов'язковій перевірці, її основна мета - вивчення істинності виявлених фактичних даних [10, 101].

У правозастосовній практиці оперативних підрозділів трапляються випадки добросовісної помилки джерел інформації, а також навмисного її перекручування. Особливо це стосується негласних джерел, які можуть надавати інформацію, що підготовлена самими розроблюваними учасниками злочину.

Перевірка отриманих фактичних даних дозволяє зібрати відомості, які не викликають сумніву, і забезпечити обґрунтоване порушення кримінального провадження.

Оцінка інформації, яка надходить, має таку мету: визначення значущості отриманих фактичних даних для наступного доказування; визначення практичної можливості під час досудового розслідування, у рамках кримінального провадження.

Оцінка фактичних даних здійснюється на основі внутрішнього переконання оперативного працівника, вірогідність правильної оцінки збільшується при наявності певного життєвого й професійного досвіду останнього. У правозастосовній практиці оперативних підрозділів заходи з виявлення, перевірки та оцінки фактичних даних взаємопов'язані й взаємообумовлені та становлять єдиний процес [10, 101-102].

На третьому етапі - забезпечення можливості закріплення отриманих фактичних даних для використання їх у рамках кримінального провадження; закріплення фактичних даних. Така необхідність виникає внаслідок того, що, як правило, розробка учасників злочинних груп здійснюється тривалий час і можуть виникати ситуації, коли отримані фактичні дані втрачаються або особа, яка надала інформацію, може з часом забути чи відмовитись від підтвердження фактів під час кримінального провадження. На цьому етапі обмірковується можливість використання негласно отриманої й закріпленої інфор-

мації, а така можливість використання матеріалів документування для доказування повинна бути забезпечена. Інакше документування втрачає сенс [12].

Інформація, отримана під час документування, має важливе значення. Головна мета її отримання - сприяти швидкому, повному й об'єктивному розслідуванню, забезпечити його правильне спрямування, ефективне здійснення слідчих дій стосовно учасників злочину [10, 102].

Як ми бачимо, поняття, організація й тактика документування злочинів у сфері економіки вивчалися низкою науковців, які ґрунтовно розкрили значну частину проблемних питань. Однак ці вчені не розглядали особливості правового та організаційно-тактичного документування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, з урахуванням вимог нового кримінального процесуального законодавства, що обумовлює недостатню наукову та теоретичну обґрунтованість дій оперативних працівників у процесі документування. Крім цього, фіксація злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, має певну специфіку, оскільки сам факт одержання неправомірної вигоди може бути встановлений після проведення ряду перевірочних заходів, частина з яких повинна здійснюватися негласно.

Враховуючи викладене, виникає необхідність у дослідженні зазначеного питання в межах науки оперативно-розшукової діяльності, яка, безперечно, відіграє одну з ключових ролей у дослідженні проблем боротьби зі злочинами, пов'язаними з одержанням неправомірної вигоди.

Література

1. Белік Л.С. Оперативні комбінації при документуванні злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (за матеріалами оперативних підрозділів без) [Текст]: дис. канд. юрид. наук: спец. - 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність" / Белік Лариса Степанівна. - Одеса: ОДУВС, 2014. - 204 с.
2. Албул С.В. Провокація у протидії корупційним злочинам // Запобігання та протидія корупції правоохоронними органами: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 16 травня 2014). - Одеса: ОДУВС, 2014. - С. 8-14.
3. Шалгунова С.А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Світлана Аполлінаріївна Шалгунова. - К., 1999. - 259 с.
4. Новаков О.С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Олександр Сергійович Новаков. - К.: НАВСУ, 2003. - 205 с.
5. Про недоліки при призначенні на керівні посади номенклатури МВС України та заходи щодо їх усунення: наказ № 35 від 18.01.1996 р. МВС України. - К.: МВС України, 1996.
6. Мартиненко О.А. Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Олег Анатолійович Мартиненко. - Х., 2007. - 434 с.
7. Самойлов В.Г. Оперативно-розсыскная тактика органов внутренних дел / В.Г. Самойлов. - М.: Академия МВС СССР, 1984. - 25 с. - С. 3.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. / [Електронний ресурс]: <http://gska2.rada.gov.ua>.

9. Бобров В.Г. Правовые и организационные основы оперативной разработки, пути и меры ее совершенствования. Вопросы теории и практики: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность" / В.Г. Бобров. - М., 1990. - 52 с.

10. Захаров В.П. Особенности оперативного документирования злочиинов в сфере экономики: Навчально-практичний посібник / В.П. Захаров, Ю.І. Дмитрик. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. - 200 с.

11. Свірі М. О. Аналітичний огляд стану та становлення організації проведення спеціальних операцій службами та підрозділами ОВС України в сучасних умовах / М. О. Свірі, В. П. Кимчук, Л. М. Калашнік, В. П. Трасковський [під ред. А. І. Пясецького]. - К.: НАВС України, 2000. - 56 с.

12. Програма оперативного супроводження процесу приватизації та подальшого реформування власності в Україні на 1999 р. / МВС України. - К., 1999. - С. 146.

Тіщенко Є.І.,
аспірант докторантури та аспірантури
ОДУВС

Надійшла до редакції: 24.11.2015

УДК 159.9 : [351.741 : 343.102]

СТРЕСИ ТА ДИСТРЕСИ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Чухраєва Г. В.

За останні роки у всьому світі відмічається підвищення інтересу до психологічних проблем співпрацівників силових відомств в зв'язку з підвищенням інтенсивності різних надзвичайних подій, стресів, непередбачуваністю ситуацій в суспільстві. Тому визначення психологічної підготовки працівників поліції, особливо з ОРД та, підрозділів спеціального призначення набуває особливого значення, так як від неї в значній мірі залежить професійна поведінка та дії працівника, а саме, в свою чергу, від чого залежить часто життя людей.

Ключові слова: стрес, вивчення активності, напруга, стрес - чинник стресової активності, дистрес.

За последние годы во всем мире отмечается повышение интереса к психологическим проблемам сотрудников силовых ведомств в связи с повышением интенсивности разных чрезвычайных событий, стрессов, непредсказуемостью ситуаций в обществе. Поэтому определение психологической подготовки сотрудника полиции, особенно с ОРД и подразделений особого назначения, так как от него в значительной мере зависит профессиональное поведение и действия сотрудника, а именно, в свою очередь, от чего зависит часто жизнь людей.

Ключевые слова: стресс, изучение активности, напряжение, стресс - фактор стрессового поведения, дистресс.

In recent years all over the world marked increase in interest in the psychological problems of employees of law enforcement agencies in connection with an increase in the intensity of different events, unpredictable situations in society. Therefore, the definition of psychological training co-operative activities, special units of particular importance, since from it depends largely on often life.

Keywords: Stress, tracking the activity, stress, a factor stressor behavior, tension, distress.

Актуальність. У професійній сфері діяльності співробітники поліції зустрічаються з безліччю специфічних стресорів, більшість із яких діє безупинно й довгостроково, котрі можуть привести до розладів невротичного

регістра в найкращому разі викликають перевтому, загальні й професійні захворювання, передчасне старіння і також соматичні деформації особистості.

Мета. Визначення різних типів психологічного реагування особистості в тому числі працівника поліції з оперативно-розшуковою функцією діяльності на різні стресові та дистресові ситуації.

Серед підрозділів правоохоронних органів слід виділити підрозділи поліції з оперативно-розшукової діяльності та підрозділи особливого призначення, що є високомобільними спеціальними підрозділами. Вони створені для забезпечення правопорядку під час проведення загальнодержавних заходів, резонансних громадських, політичних, спортивно-видовищних, культурно-масових та релігійних заходів, припинення порушень громадського порядку та масових заворушень та різних проявів сепаратизму, проведення спеціальних операцій по затриманню озброєних злочинців та знешкодженню злочинних угруповань, ліквідації аварій та стихійних лих, а також здійснення охорони службових осіб та окремих громадян. Оскільки ці підрозділи можна цілком віднести до підрозділів особливого ризику, служба у них являє собою екстремальний вид фахової діяльності, що здійснюється в умовах реальної вітальної загрози та потребує високого рівня бойової і психологічної підготовки.

Поряд із цим, напружений характер професійної діяльності працівників кримінальних підрозділів поліції України, висока відповідальність та психологічна "вартість" результатів їхньої діяльності, наявність невизначеності та інформаційних перевантажень, висока ймовірність виникнення непередбачених подій, а також загроза їхньому здоров'ю та життю сьогодні являються причинами виникнення різного роду труднощів при здійсненні професійної діяльності в особливих умовах, викликають в особового складу стан напруженості та ставлять під загрозу зриву виконання професійного завдання. Діяльність працівників поліції здійснюється в умовах підвищеної небезпеки і характеризується негативним впливом на них цілою низкою несприятливих, дискомфортних і загрозливих факторів, які, за певних обставин, провокують не тільки розвиток нервово-психічних розладів, але і спричиняють загрозу життю. Тому вирішення проблеми психологічної готовності праців-

ників підрозділів з оперативно-розшуковою функцією діяльності та особливого призначення до професійної діяльності набуває особливого значення у сучасних умовах та визначає актуальність обраного напрямку дослідження.

Таким чином, виконання службових обов'язків у складних умовах, де існує загроза для здоров'я і життя не тільки особистого, але й інших осіб, призводить до негативних наслідків, перш за все, у психічній сфері. Суворі вимоги до дій працівників практичних підрозділів МВС та жорстка правова регламентація їх професійної діяльності є одним із важелів негативного впливу на психічне здоров'я працівників поліції, що вимагає від них високої психологічної готовності до службової діяльності. У зв'язку з цим пошук шляхів та розробка заходів запобігання професійному стресу, збереженню психічного здоров'я працівників небезпечних професій є однією з найбільш актуальних проблем сучасної психології.

У професійній сфері діяльності працівники з оперативно-розшуковою функцією діяльності зустрічаються з безліччю специфічних стресорів, більшість із яких діє безупинно й довгостроково, котрі можуть привести до розладів невротичного регістра в найкращому разі викликають перевтому, загальні й професійні захворювання, передчасне старіння і також соматичні деформації особистості.

Професійна діяльність особистості може бути ускладнена впливом стресорів різної природи. Нерідко працівники поліції, особливо з оперативно-розшуковою функцією діяльності підпадають під вплив короточасних, але значно сильних стресів, які можуть привести до дистресу.

Деадаптація проявляється в зміні поведінки та обмеженні її можливості успішно виконувати соціальні функції, і суб'єктно проявляється в негативних переживаннях (горе, тривога, стид, біль) [А.Г. Амбрумова].

Стрес - (Ганс Сельє) це психофізіологічна реакція організму на любі стресори. Це нормальна реакція організму людини на любі потреби.

- замежна реакція на стрес-дистрес, котра призведе до виснаження адаптаційних сил організму.

Никифоров Г.С. пропонує наступну систематизовану сукупність найбільш типових стресорів, розповсюджених в основних сферах професійної діяльності.

Першим видом стресорів є організація й зміст професійної діяльності. До них відносяться: умови праці; неритмічність трудової діяльності; надмірне перевантаження, напружена психічна діяльність або, навпаки, явне недовантаження в обсязі виконуваної роботи; монотонність і одноманітність діяльності; рутинна робота, не передбачена даної посадою; зміна тривалості або умов праці; незручні часи роботи, робота без вихідних; несприятливий вплив факторів зовнішнього фізичного середовища (вплив перевантажень, температура, шум і т.д.); раптові або систематичне відволікання уваги (несподіваний подразник або постійний вплив перешкод і, як наслідок, розвиток передчасного стомлення); труднощі виконуваної діяльності, у тому числі неповнота необхідної інформації, дефіцит часу, підвищені вимоги до безпомилковості й швидкості дій і ін.; змінна робота; небезпека для життя й здоров'я, ризик; новизна, реорганізація на роботі; ситуація невизначеності; підвищена відповідальність; стурбованість наслідками можливих помилкових дій, страх зробити помилку; несприятливий функціональний стан організму в процесі виконання діяльності; порушення біологічних ритмів (у тому числі

порушення сну); необхідність приймати занадто багато рішень; відсутність або мала участь у процесах прийняття рішень; незадовільне забезпечення процесу комунікації в організації.

Важливим видом стресорів є професійна кар'єра. До таких стресорів можуть відноситися наступні значимі стресогенні фактори: проблема статусу; незадовільні перспективи просування по службі; неясно обкреслене коло обов'язків і прав, властивих даної посади; зміна службових обов'язків; перспектива скорочення (погроза звільнення, безробіття) або передчасного виходу на пенсію; фрустрація через досягнення межі своєї кар'єри; почуття "заручника" виконуваної роботи (професійний "капкан"): "нічого кращого не знайти"; недолік необхідних професійних знань і вмінь; надмірні домагання, амбіції, неадекватні власним можливостям; несправджені надії; перехід на іншу роботу; вихід на пенсію.

Третім видом стресорів, які мають немаловажне значення у виникненні стресу в професійній діяльності відіграє оплата праці, тобто економічна стимуляція праці. Сюди входять відсутність ясності в оплаті праці; переживання невідповідності між витратами сил на виконувану роботу і її оплатою; нерівна оплата праці; неприємності (конфлікт) з керівництвом зі служби; погане керівництво; взаємини з колегами по роботі, конфлікти; обмеження волі, поведінки; несприятливий психологічний клімат у робочому колективі, інтриги, ізоляція в робочій групі.

Крім вищезазначеного необхідно відзначити неорганізаційні джерела стресу, до яких можуть належати проблеми в родині (конфлікти, брак турботи, надмірні домашні навантаження й ін.); життєві кризи (вікові, екзистенціальні та ін.); фінансові проблеми; загальна соціальна незабезпеченість (проблеми із житлом, комунальним і медичним обслуговуванням, транспортом, юридичним статусом і т.д.); конфлікти особистісних цінностей із загальноприйнятими; проблеми зі здоров'ям.

Таким чином, вплив різних стрес-факторів професійної діяльності на емоційну складову особистості великий.

Для періоду психологічної кризи, тобто періоду стресів, фрустрацій, гострих конфліктних епізодів, розроблений клас непатологічних ситуаційних реакцій, що корелюють із типом особистості й з рівнем суїцидального ризику. Ситуаційна реакція формується на ґрунті дисбалансу конструктивних і руйнівних тенденцій. Поведінка особистості визначається її позицією, яка виходить із власної концепції даної ситуації. Ситуаційна реакція є оформлена структурована відповідь на ситуаційне навантаження з певним чином емоційно забарвленим станом і відповідною йому поведінкою.

Природно, що одна ситуація не може з'явитися умовою, що визначає форму, динаміку реакцій. Особистість людини визначає вид, тип, спрямованість і структуру реакції в період психологічної кризи. Дуже важлива значимість для особистості даної ситуації. Схильність до того чи іншого типу непатологічної ситуаційної реакції залежить від типу особистості, диференційованої залежно від стійкості адаптації.

Було виділено 6 типів непатологічних ситуаційних реакцій.

1) реакція негативного балансу. Для неї характерне раціональне підведення життєвих підсумків, песимістична оцінка минулого й майбутнього, тверде рішення не жити (кореляція з компенсаторно-адаптованим типом особистості).

2) реакція дезорганізації. В основі лежить тривожний

компонент, виражені сомато-вегетативні прояви, частіше за типом кризів, порушення сну. Характеризується втраченою точкою "опори", реакція йде із сигналом небезпеки, високим суїцидальним ризиком. (Корелює з типом особистості соціально-відомчих).

3) Реакція емоційного дисбалансу. Тут превалює гама дистимних змін, скорочення кола контактів. Ризик суїциду середній. Корелює з дискордантно-адаптованим типом особистості.

4) Реакція демобілізації - це різкі зміни в сфері контактів, болісне переживання самотності, безнадійності, душевним дискомфортом, почуттям відторгнення, суїцидальний ризик середній. (Тип особистості обмежено-комформний).

5) Реакція опозиції визначається вираженою екстрапунітивною позицією особистості, ступенем агресивності, що підвищується, різкістю негативних оцінок навколишніх і їх діяльності, що зростає. (Суїцидальний ризик середній).

6) Песимістичні реакції характеризуються виразною зміною світовідчуття з похмурим світоглядом, негативними судженнями й оцінками, з переструктуруванням системи цінностей. (Тип особистості компенсаторно-адаптований).

В осіб з вираженими акцентуаціями характеру, які є практично здоровішими, описані перехідні ситуаційні реакції, які ще не є психопатологічними симптомами, а є особистісними реакціями акцентуованих особистостей в екстремальних ситуаціях. Це наступні ситуаційні реакції: 1) реакція егоцентричного переключення; 2) реакція душевного болю (психалгія); 3) реакція переживань негативних інтерперсональних відносин.

Акцентуовані реакції, котрі є як би передклінічною зоною при деяких психотравмуючих впливах можуть переходити в психогенні феномени.

Внаслідок перенесення неординарної ситуації, яка носить патогенно-психогенний характер для конкретної людини (наприклад, ситуації, представляючи безпосередню загрозу для біологічно чи соціально повноцінної людини, причетності його самого або його рідних, близьких або друзів до катастрофічних ситуацій глобального або конкретного характеру, таких як стихійні лиха, війни або техногенні катастрофи та ін.) . Часто виникають різні невротичні або психологічні розлади. Одним із них є посттравматичний розлад, який відносять до особистісно-реактивних станів.

Часто працівникам поліції, особливо кримінальним підрозділам, необхідно виконувати свої обов'язки в надзвичайних ситуаціях або в екстремальних умовах. На жаль, такі обставини, як екстремальні умови, почастишали за останній час в нашій країні.

Надзвичайна ситуація визначає небезпечні події чи явища, що призводять до порушення безпеки життєдіяльності. Це обстановка на певній території, що склалася в результаті аварії, небезпечного природного явища, катастрофи, стихійного чи іншого нещастя, тяжкого злочину, терористичного акту з людськими жертвами, завдання шкоди здоров'ю, значні матеріальні втрати, порушення умов життєдіяльності.

Різниця між екстремальними і надзвичайними ситуаціями полягає в інтенсивності зовнішнього впливу на людину. У надзвичайних ситуаціях завжди існує небезпека для життя й здоров'я, що позначається на інтенсивності стресової реакції.

До надзвичайних ситуацій відносяться події що ви-

ходять за межі звичайного життєвого досвіду і можуть викликати стрес травматичного типу в кожній людині.

Екстремальна ситуація - це несприятливі для життєдіяльності, граничні, крайні значення тих елементів професійної діяльності чи її умов, що вимагають мобілізації адаптивних здібностей людини, недостатній розвиток яких може призвести до стресу, розладу адаптації особистості або ж до дезадаптивних, деструктивних форм кризового реагування (суїцид, алкоголізм, наркоманія, порушення дисципліни і законності тощо).

За джерелом походження екстремальних ситуацій виділяють крім природних, техногенних і епідеміологічних також і соціальні (тероризм, соціальні конфлікти, страйки, громадська непокоя, громадянська війна, захоплення заручників).

Дані екстремальні ситуації можуть накладатися одна на одну і виявлятися в різних формах соціальної напруженості. Також вчені виділяють й форми прояву соціальної напруженості, типів реагування на її виникнення. серед форм це:

певні соціально-демографічні процеси (народжуваність, смертність, тривалість життя);

кримінальні наслідки певних дій;

психологічні настрої, а саме - тривога, масова невдоволеність або депресія, паніка, агресія чи марнотратство - "надія на диво";

недовіра до влади та її представників;

поведінкові практики, що пов'язані з протестом, тобто протестний потенціал громадськості (Богучарова О.І.).

До того ж ще виокремлюють три рівні розвитку соціальної

напруженості: низький - що практично не впливає на суспільну стабільність і безпеку; середній - що істотно впливає на життєдіяльність суспільства; високий - дезорганізуючий функціонування соціальних інститутів і спільнот. Небезпека пред'являє особливі вимоги до особи співробітників ОВС, їх професійної діяльності і психологічної готовності.

Для опису характерних способів поведінки людини в різних життєвих і професійних ситуаціях, пов'язаних з переживанням та подоланням стресу використовують найчастіше поняття "копінг".

У вітчизняній науковій літературі поняття "копінг" визначається як опанувальна поведінка або психологічне подолання. Копінг розглядається як індивідуальний спосіб подолання людиною стресової ситуації відповідно до оцінки її значущості для власного життя та наявних особистісно-середовищних ресурсів здійснення.

В працях Р. Лазаруса та С. Фолкмана, копінг виступає як динамічний процес, який визначається суб'єктивністю переживання ситуації багатьма іншими чинниками. Р. Лазарус і С. Фолкман визначили "психологічне подолання" як когнітивні і поведінкові зусилля особистості, спрямовані на зниження впливу стресу. Вони описали також активну та пасивну форми копінг-поведінки. Активна форма копінг-поведінки, або активне подолання є цілеспрямованим усуненням або послабленням впливу стресової ситуації. Пасивна копінг-поведінка, або пасивне подолання передбачає використання цілого арсеналу механізмів психологічного захисту, які спрямовані не стільки на зміну стресової ситуації, скільки на зниження емоційного напруження.

З точки зору Р. Лазаруса, копінг - це відповідь людини на стрес, який виникає внаслідок відсутності рівноваги між сприйняттям запитів оточення та індивідуальних

ресурсів, доступних для взаємодії з цими запитами. Він вказує, що саме людина дає оцінку ситуації, визначаючи величину потенційного стресора, зіставляючи запити оточення з оцінкою власних ресурсів, необхідних для того, щоб опанувати ці запити. Р. Лазарус стверджував, що копінг не завжди є продуктивним; його ефективність залежить від двох чинників: реакції у відповідь на стресову ситуацію і контексту, в якому цей копінг реалізується.

Можна відокремити три рівні його функціонування: копінг-дії, копінг-стратегії та копінг-стилі. Копінг-дії (те, що індивід відчуває, думає або робить) часто групуються в копінг-стилі (наприклад, групу стратегій, які є концептуально схожими за діями). Прикладом копінг-стилю є "звернення до інших". Іноді поняття копінг-дії і копінг-стратегії використовуються як взаємозамінні, тоді як копінг-стилі загалом належать до дій або стратегій, які послідовно використовуються індивідом, щоб подолати стрес.

Частіше стресовими факторами, що обумовлюють екстремальність діяльності працівників поліції та військовослужбовців Національної гвардії, є:

- психологічні: небезпека для життя і здоров'я, небезпека для життя і здоров'я, інформаційна невизначеність, раптовість впливу, неочікуваність стимулу, підвищена відповідальність, одноманітність дій, дефіцит часу й інформації, напружені стосунки в колективі, невизначеність, складність завдання, наявність перешкод, небезпека для життя і здоров'я;

- різні фізичні та фізіологічні: нерухомість, гіподинамія, хвороба, травми, надмірне фізичне навантаження і т.д.;

- інші фактори: робота вночі; режим, що перевищує денні й тижневі ергономічні норми.

Висновки: Як бачимо, періоди психологічної кризи,

тобто стреси, надзвичайні ситуації та умови, фрустрації, конфлікти приводять до різних типів реагування особистості, які визначаються багатьма факторами, в першу чергу силою стресу, особистісними особливостями особистості, її психологічної стійкістю.

Література

1. Землянська О.В. Особливості когнітивної сфери в екстремальних ситуаціях / О. В. Землянська, М. М. Кузьмина // Зб. наук. праць Проблеми екстремальної та кризової психології. - Харків, 2007. - Вип. 1. - С. 78-87.
2. Мазяр О. В. Особливості суб'єктної поведінки в екстремальних ситуаціях / О. В. Мазяр // Актуальні проблеми психології, зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. - К.: Ло-Тч>с, 2008. - Т. 7. - Вип. 15. - С. 195-198.
3. Наказ № 842 МВС України від 28.07.2004р. "Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України".
4. Панок В.Г. Психологія життєвого шляху особистості: монографія/ В.Г. Панок, Г.В. Рудь.—К.: Ніка-Центр, 2006. - 277с.
5. Рубінштейн С.Л. Основы общей психологии. М., 1946, переиздание: СПб, "Питер Ком", 1999, - 720 с.

Чухраєва Г. В.,

кандидат медичних наук,

начальник Центру психіатричної допомоги та

професійного психофізіологічного відбору

ДУ "ТМО МВС України по Харківській області"

Надійшла до редакції: 18.11.2015

УДК 343.2

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Крижановська О. В.

В статті розглянуті особливості початкового етапу розслідування умисних вбивств, вчинених на замовлення. Охарактеризовані необхідні слідчі дії та тактичні операції, які здійснюються при розслідуванні злочинів зазначеної категорії.

Проаналізовані типові слідчі ситуації та розглянуті версії, що висуваються при розслідуванні кримінальних проваджень про умисні вбивства, вчинені на замовлення.

Ключові слова: умисне вбивство, вчинене на замовлення, криміналістична характеристика злочину, початковий етап, слідчі версії, доказування, слідча група, огляд місця події, допит свідків, допит очевидців, криміналістична експертиза, досудове розслідування, підозрюваний, виконавець, організатор, замовник, жертва убивства, кримінальне провадження.

В статье рассмотрены особенности первоначального этапа расследования умышленных убийств, совершенных по найму. Охарактеризованы необходимые следственные действия и тактические операции, осуществляемые при расследовании преступлений указанной категории.

Проанализированы типичные следственные ситуации и рассмотрены версии, которые выдвигаются при

расследовании уголовных дел по заказным убийствам.

Ключевые слова: умышленное убийство, совершенное по найму, криминалистическая характеристика преступления, начальный этап, следственные версии, доказывание, следственная группа, осмотр места происшествия, допрос свидетелей, допрос очевидцев, криминалистическая экспертиза, досудебное расследование, подозреваемый, исполнитель, организатор, заказчик, жертва убийства, уголовное производство.

In the article the features of the initial phase of the investigation of homicides committed in order. We characterize the necessary investigative actions and tactical operations that are carried out in the investigation of crimes of this category.

Investigators analyzed the typical situation and versions that are put forward in the investigation of criminal proceedings on murder committed in order.

Keywords: murder committed in order criminological characteristics of the offense, the initial phase, investigative leads, evidence, the investigation team, review the scene, interviewing witnesses, questioning witnesses, forensic examination, pre-trial investigation, the suspect, artist, organizer, customer offering murder, criminal proceedings.

Актуальність теми. Політичні та економічні зміни в Україні, недосконалість законодавства у сфері фінансово-кредитної, банківської і комерційної діяльності, та низка інших чинників призвели до активізації злочинності, зокрема й вчинення злочинів проти життя кваліфікованими способами - убивств на замовлення.

Кількість умисних вбивств, вчинених на замовлення із кожним роком суттєво зростає, проте якість і результативність їх розслідування залишається на низькому рівні, оскільки їх розслідування - це складна багатоаспектна проблема, яка ускладнена відсутністю науково обґрунтованої криміналістичної методики.

Метою статті є розгляд особливостей початкового етапу розслідування умисних вбивств, вчинених на замовлення, аналіз необхідних слідчих дій і тактичних операцій з метою відповідної кваліфікації злочину та ефективного розслідування вбивств зазначеної категорії.

Виклад основного матеріалу. Виявлення та розслідування умисних вбивств вчинених на замовлення, завжди викликає значні труднощі у працівників оперативних та слідчих підрозділів, що зумовлюється замаскованим характером його підготовки, професійним рівнем злочинів та активною протидією розслідуванню. Більше того, з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року [1] змінений порядок документування фактів готування та вчинення убивств на замовлення, що вимагає наукового осмислення та розроблення типових моделей роботи для працівників оперативних підрозділів та слідчих.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із удосконаленням виявлення та розслідування вбивств, зробили такі вчені-криміналісти України та інших держав, як Т. В. Авер'янова, Ю. П. Аленін, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. І. Бояров, В. І. Василінчук, О. М. Васильєв, Л. Г. Відонов, В. К. Гавло, В. Г. Гончаренко, М. С. Гурєв, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. П. Колмаков, О. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, М. П. Яблоков тощо.

Окремі проблеми розслідування вбивств на замовлення досліджували такі вчені-криміналісти України та інших держав, як: В. П. Бахін, А. І. Бородулін, В. І. Бояров, В. Ф. Глазирін, В. О. Коновалова, М. О. Селіванов, І. В. Сервецький, Б. Ф. Тимошенко, В. Ю. Шепітько та інші.

Специфіка розслідування вбивств на замовлення, особливість контингенту осіб, які їх вчиняють, вимагають від слідчого проведення значного кола слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Необхідний комплекс слідчих дій та оперативно - розшукових заходів в будь-якій слідчій ситуації розподіляється за наступними напрямками:

а) огляд місця події та прилеглої до нього території, встановлення очевидців та інших свідків злочину розраховані на перевірку версій про сам факт, предмет злочинного посягання, наслідки (жертва залишилася в живих, поранена або вбита), спосіб, час, місце; про виконавця, його вік, фізичні ознаки, професійні навички та особисті якості, осудність, мотиви і цілі скоєння злочину, версії про можливих свідків, в тому числі очевидців (в тих випадках, коли на початковому етапі розслідування вони не були встановлені або встановлені не всі);

б) оперативно - розшукові заходи, спрямовані на затримання підозрюваних по "гарячих слідах" допомагають підтвердити на практиці версії про виконавця, а згодом - посередника та замовника вбивства, а також про інші

обставини злочину;

в) проведення слідчих дій і оперативно - розшукових заходів за постійним місцем проживання і місцем роботи потерпілого; вони дозволяють перевірити версії про певні властивості особистості самого потерпілого (його комерційної, господарської, соціально - політичної, в тому числі і протиправної діяльності), про замовника і організатора вбивства та інших співучасників, безпосередніх і похідних наслідків вчиненого злочину;

г) також з метою встановлення аналогічних випадків замовного вбивства за способом, обстановкою вчинення вбивства використовуються відповідні види оперативних обліків (як регіональні, так і всеукраїнські). Робота в даному напрямку проводиться на підставі даних, отриманих в ході огляду місця події і вилучених при цьому речових доказах [2, с. 56].

На думку Р.С. Белкіна, початковий етап розслідування будь-якого злочину представляє собою комплекс оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, спрямованих на встановлення очевидців злочину, виявлення, фіксацію і вилучення слідів злочину, речових доказів та їх дослідження, заходів по оцінці фактичної інформації та висунення версій.

При надходженні повідомлення про вбивство або замах на нього на місце скоєння злочину негайно направляється слідчо-оперативна група. Виходячи з характеру повідомлення, до виїзду на місце вчинення злочину, вже можна припустити про "замовний" характер злочину. Перші припущення про "замовний" характер злочину можуть бути висловлені на підставі отриманого повідомлення, його аналізу та порівняння з ознаками характерними для інших видів злочинів.

Белкін Р.С. приділяє значну увагу на початковому етапі розслідування - роботі по "гарячих" слідах. Він стверджує, що саме завдяки цьому можуть бути встановлені особи, запідозрені в причетності до скоєння злочину. З цими особами необхідно провести ряд слідчих дій, наприклад, огляд, особистий обшук, отримання зразків компонентів життєдіяльності людини (кров, слина та ін.).

Необхідність в проведенні тих чи інших дій на місці події, пов'язаної з виявленням трупа, залежить від конкретної ситуації [3, с. 28].

Певна інформація про особу виконавця та інших учасників злочинного задуму (організатора, посередника) може бути отримана в ході огляду трупа на предмет виявлення на ньому слідів дій з приховування злочину, в тому числі пов'язані з перетягуванням в інше місце.

Важливим напрямком при огляді місця події повинні стати заходи, спрямовані на пошук різного роду записок, схем, планів, фотознімків. На перший погляд може здаватись, що вони нібито не мають відношення до події злочину. Але ці припущення можуть бути помилковими, і тому учасникам огляду необхідно роз'яснити, що в разі виявлення ними таких об'єктів, без дозволу слідчого торкатися до них не слід, так як вони можуть нести важливу доказову інформацію.

Оскільки в більшості випадків виконавець з жертвою не знайомий, то мова може йти про записи із зазначенням адреси жертви, його прізвища, номера автомашини, плану (схеми) розташування будинку, під'їзних шляхів, прохідних дворів (для відходу з місця злочину). На цих предметах можуть бути сліди рук виконавця, а в окремих випадках посередника або організатора. Наявність слідів зазначених осіб може бути доказом того, що названі особи є учасниками злочинної групи [4, с. 55].

В свою чергу, Саїнчин О.С. стверджує, що початковий етап розслідування вбивства починається з моменту знаходження ознак вчинення злочину [5, с. 51]. На даному етапі характерним є проведення таких слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, як: огляд місця події; проведення оперативно-розшукових заходів, допит можливого підозрюваного; допит свідків, очевидців; огляд живих осіб; призначення судово-медичних експертиз та ін.

Вже на цьому етапі вирішується питання про порушення або відмову в порушенні кримінального провадження. З моменту встановлення особи, підозрюваної у вчиненні вбивства, і визначення ступеня її вини вирішується питання про пред'явлення їй обвинувачення [6, с. 154].

Жерж Н.А. вважає, що ефективність початкових слідчих дій при розслідуванні вбивств, багато в чому залежить від організованості та системності їх проведення слідчо-оперативною групою. Організованість їх роботи можна виокремити в певну методику дій, якої повинні дотримуватися члени слідчо-оперативної групи під час огляду місця події, а саме:

1) опитування очевидців події для отримання відомостей, необхідних для розслідування вбивства по "гарячих слідах";

2) огляд місця події (за участю експерта-криміналіста). У разі особливої складності об'єктів огляду в ньому можуть брати участь декілька слідчих і фахівців, тоді один зі слідчих (зазвичай більш досвідчений) бере на себе керівництво всією роботою;

3) зовнішній огляд трупа на місці його виявлення. За необхідності запрошуються, крім судово-медичного експерта, також інші фахівці, наприклад у галузі судової балістики, вибухової техніки тощо;

4) призначення судово-медичної експертизи трупа, а іноді й деяких інших досліджень;

5) переслідування по "гарячих слідах" із застосуванням службово-розшукової собаки в напрямі, вказаному очевидцями;

6) обстеження території, що прилягає до місця вбивства, силами оперативних працівників. За межами місця події можуть бути виявлені сліди й важливі речові докази, тоді межі слідчого огляду повинні бути розширені;

7) блокування шляхів можливої втечі злочинця працівниками правоохоронних органів;

8) обхід підвір'їв і квартир із проведенням розвідувальних опитувань для виявлення очевидців та збору інформації про можливого злочинця. Далі невідкладно здійснюються допити найбільш важливих очевидців, затримання підозрюваних, їх обшуки, допити тощо [7, с. 409].

Так, враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що особливе значення на початковому етапі розслідування убивств, вчинених на замовлення, займає огляд місця події. Від своєчасності, повноти і об'єктивності огляду, а також від вмілого використання його результатів багато в чому залежить успіх розслідування вказаної категорії злочинів.

Місце події як складне структурне утворення передбачає виділення ряду взаємопов'язаних елементів, що сприяє всебічному і повному дослідженню розслідуваного злочину. В якості елементів місця події можна виділити:

а) труп або частини розчленованого трупа;

б) ділянка місцевості або приміщення, де локалізована пригода;

в) сліди вчинення вбивства і ознаки приховування вбивства;

г) сліди перебування на місці події злочинця або інших учасників злочину.

Алгоритм діяльності з розслідування умисних вбивств, вчинених на замовлення, можна представити наступним чином: а) оцінка слідчої ситуації; б) висунення версій по основних обставинах розслідування події; в) постановка тактичних завдань; г) планування та виробництво окремих слідчих дій і фактичних операцій по перевірці версій, вирішення поставлених завдань.

У найбільш загальному вигляді у провадженнях про вбивства, вчинених на замовлення можна виділити три типові ситуації:

1. Розслідування проводиться в умовах наявності трупа потерпілого.

2. Розслідування розпочато у зв'язку із зникненням конкретної особи і наміром про її вбивство.

3. Розслідування розпочато у зв'язку із заявою особи про підготовку "замовного" вбивства [8, с. 72].

Для вбивств, вчинених на замовлення, найбільш характерна перша з типових слідчих ситуацій, хоча іноді зустрічаються і друга й третя. При другій і третій типових ситуаціях на початковому етапі розслідування проводяться загальні традиційні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи [9, с. 183].

Розглянемо першу типову слідчу ситуацію, як найбільш характерну для злочинів даної категорії. Після порушення кримінального провадження за фактом виявлення трупа можна виділити ряд наступних слідчих ситуацій, які зустрічаються при розслідуванні вбивств на замовлення :

1. Подана заява свідка про відомі йому факти вбивства, скоєного конкретною особою. Заява може надійти від свідка - очевидця або від свідка, якому стало відомо про вбивство зі слів співучасників або свідків-очевидців. У даній ситуації висувуються такі слідчі версії: а) вбивство скоєно особою, на яку вказав заявник; б) вбивство скоєно іншою особою.

З метою перевірки даних версій доцільно вирішити наступні тактичні завдання: а) встановити місцезнаходження трупа за вказівкою свідка-заявника, перевірити його повідомлення; б) виявити додаткових свідків; в) встановити місцезнаходження підозрюваного; г) виявити дані, які підтверджують або виключають винність підозрюваного.

Засобами вирішення цих завдань є наступні слідчі дії: а) допит заявника про джерела повідомленої інформації та відомі йому обставини злочину; б) огляд місця події та трупа; в) допити свідків про особу, що вчинила вбивство, про обставини злочину і місце знаходження підозрюваного; г) проведення обшуку за місцем проживання або місцезнаходження підозрюваного; д) затримання, огляд підозрюваного і огляд його одягу; е) допит підозрюваного; ж) призначення судово-медичної експертизи трупа, а також інших експертиз (хімічної, біологічної, криміналістичної).

Розглянута ситуація характерна в більшій частині для вбивств, вчинених на замовлення з метою отримання спадщини, визволення житлової площі, з мотивів помсти, ревнощів і т.д. [10, с. 116].

2. Труп виявлений за місцем мешкання потерпілого, особистість вбитого встановлена, відомостей про злочинця немає. Вбивство скоєно в умовах неочевидності, але ознаки маскування відсутні.

В даному випадку версії висувають щодо мотивів вчинення вбивства (з урахуванням обстановки на місці злочину, пози трупа, наявності або відсутності при ньому цінних предметів, грошей та ін.), а також кола осіб, які могли його зробити ("свій" або "чужий", один або декілька). При цьому доцільно вирішити наступні тактичні завдання: а) встановити обставини вбивства (шлях прибуття на місце пригоди, спосіб, знаряддя, час вчинення вбивства та ін.); б) виявити обставини, що вказують на мотив вбивства; в) виявити можливих свідків; г) виявити сліди, предмети і ознаки, що вказують на особу злочинця; д) вивчити особистість потерпілого, його зв'язки.

З метою вирішення зазначених завдань необхідно провести ряд слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, а саме: а) огляд місця події та трупа; б) призначення судово-медичної експертизи; в) призначення криміналістичних та інших судових експертиз; г) допити родичів, близьких, сусідів та інших свідків; д) отримання оперативно-розшуковим шляхом даних про особу потерпілого, його зв'язки, рід діяльності, сварки і конфлікти (побутові, службові), а також про коло підозрюваних осіб.

3. Труп виявлений поза місцем проживання потерпілого, особистість жертви встановлена, відомості про злочинця відсутні. Вбивство характеризується відсутністю слідів маскування. В даному випадку версії висувають щодо мотивів вбивства, кола підозрюваних осіб, причин знаходження потерпілого в даному місці. Як правило, в цих випадках місце виявлення трупа потерпілого із звичайним маршрутом його пересування (наприклад, по дорозі на роботу або з роботи тощо).

Тактичні завдання:

а) встановити обставини події злочину (місце, час, спосіб, використані знаряддя і т.д.);

б) з'ясувати мотиви вбивства (виявити свідків скоєного злочину);

в) вивчити особистість потерпілого, коло його знайомих, обставини, у зв'язку з якими він виявився в даному місці [11, с. 19].

4. Виявлено труп невідомої особи, відомості про злочинця відсутні. В даному випадку версії висувають щодо місця проживання потерпілого (місцевий житель або приїжджий), рід його занять, причини знаходження трупа в місці виявлення, мотивів убивства.

Як правило, при вчиненні вбивства на замовлення факт насильницького заповідання смерті є очевидним. Однак якщо характер даної події не зрозумілий, то висувають також версії і щодо розслідуваної події. Це можуть бути наступні версії: а) скоєно вбивство; б) скоєно самогубство; в) стався нещасний випадок; г) сталася транспортна пригода; д) смерть потерпілого настала з природних причин (хвороба, старість).

Визначення ознак інсценування свідчить про те, що вбивство вчинене особою, яка мала з потерпілим досить близькі відносини (родичі, співмешканці, сусіди, колеги по службі, партнери по бізнесу і ін.) [12, с. 207].

З метою перевірки висунутих версій необхідно вирішити наступні тактичні завдання: 1) встановити особу потерпілого; 2) визначити характер розслідуваної події; 3) з'ясувати основні обставини події (місце, час, спосіб вчинення, знаряддя злочину); 4) виявити свідків; 5) отримати дані, що вказують на особу злочинця; 6) встановити дані, що вказують на мотиви вбивства.

Засоби вирішення зазначених завдань:

а) огляд місця події та трупа;

б) пред'явлення трупа для впізнання на місці події

і в морзі;

в) призначення судово-медичної експертизи трупа, включаючи питання, що стосуються встановлення анатомічних, фізіологічних та інших ознак, які можуть сприяти ідентифікації особи потерпілого;

г) використання системи обліку осіб, зниклих безвісти, надання даних про зниклого безвісти з даними про труп невідомої особи);

д) використання можливостей дактилоскопічного обліку;

е) доручення виробництва оперативно-розшукових заходів для отримання даних: про особу невідомого убитого (хто, де, з ким і з якими обставинами бачив потерпілого раніше в даній місцевості); про зниклих осіб, які не приїхали за призначенням (які були незадовго до виявлення трупа і за прикметами схожі з потерпілим); про осіб, раніше вчинили аналогічні злочини; про розкриті злочини, вчинені аналогічним способом; про осіб, які зверталися за медичною допомогою; про виявлення свідків;

ж) фотографування трупа по правилами пізнавальної фотозйомки складання словесного портрета, опис одягу і місця виявлення трупа;

з) звернення до громадськості по радіо, телебаченню, через пресу;

і) прийняття заходів щодо збереження черепа і кісткових останків для наступного комплексного медично-криміналістичного ідентифікаційного дослідження;

к) допити осіб, які виявили труп, а також інших свідків;

л) призначення відповідних судових експертиз (слі-дів взуття, крові, частин одягу та ін.) [13, с. 87].

5. Виявлено труп (частини трупа), захований злочинцем.

Вбивство в цих випадках, як правило, скоєно давно, труп знаходиться в стані гнильного розкладу, муміфікований або скелетований, особистість потерпілого не встановлена. Злочинець сховав труп з метою приховування самого факту вбивства. Як правило, виконавцями таких вбивств є "кілери на годину" - особи, які вирішили підзаробити грошей на вбивстві, що складаються у відносинах знайомства з організатором, а іноді з майбутньою жертвою.

Версії висувають щодо місця вчинення вбивства (воно сталося поблизу від місця виявлення трупа або в іншому місці), і способи приховування трупа (чому були обрані дане місце і даний спосіб приховування), причин смерті, особи потерпілого і особи злочинця.

Тактичні завдання: 1) визначити, чи є місце приховування трупа місцем вбивства, якщо так, то де воно вчинене; 2) встановити особу потерпілого; 3) встановити причину смерті; 4) зібрати дані про осіб, яким була вигідна смерть потерпілого або у яких була зацікавленість у приховуванні трупа і самого злочину; 5) з'ясувати час настання смерті і здійснення злочинних дій; 6) визначити спосіб і знаряддя вчинення злочину [14, с. 163].

У випадках, коли потерпілий залишається живим, необхідно вжити термінових заходів для надання йому медичної допомоги, якщо цього не було зроблено до приїзду слідчо-оперативної групи. Після чого, в залежності від його стану, опитати (допитати) його про прикмети і кількість нападників, чи знає він їх, куди і на чому вони зникли, чи надавав він їм опір, і які сліди могли залишитися на їх тілі та одязі, чи надходили в його адресу погрози, передбачуваний мотив злочину і кому вигідна

була б його смерть.

В даному випадку бажано для фіксації крім протоколу використовувати диктофон. Також потрібно негайно встановити у очевидців прикмети і дані зовнішності нападників, їх кількість, в якому напрямку і на якому транспорті вони зникли.

Не зважаючи на значну кількість проведення початкових слідчих дій та тактичних операцій, все ж таки деякі недоліки початкового етапу розслідування вбивств, вчинених на замовлення з'ясовуються, на жаль, тільки в ході судового розгляду.

Якщо в ході досудового слідства не до кінця з'ясовані окремі обставини, то відповідні прогалини використовуються підсудними та їх захисниками для заперечування кваліфікації скоєного. Більш того, саме в процесі судового розгляду надається зовсім інша оцінка одних і тих же обставин, в результаті чого змінюється кваліфікація злочину.

Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що успіх в розслідуванні вбивств, вчинених на замовлення, залежить від наступних чинників:

1. Правильне обрання загального алгоритму пошукових дій слідчого на початковому етапі розслідування, знання основних особливостей типових слідчих ситуацій та версій.

2. Висування і паралельна перевірка всіх можливих версій.

3. Забезпечення проведення первинного комплексу слідчих і оперативних дій по всім зазначеним напрямкам.

4. Своєчасність висунення і перевірка самої версії про вчинення вбивства на замовлення - у випадках, коли замовний характер злочину на початковому етапі розслідування ще не є очевидним.

5. Своєчасне вжиття заходів щодо запобігання знищення доказів і збору достатньої кількості непрямих доказів, в тому числі тих, які вказують на мотив вчиненого злочину.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>

2. Комиссаров В.И. Особенности расследования убийств, совершенных по найму / В.И. Комиссаров, О.В. Булаева. - М.: Издательство "Юрлитинформ", 2010. - 160 с.

3. Бородулин А. И. Убийства по найму: криминалистическая характеристика и методика расследования / Под редакцией профессора Р.С. Белкина. - М.: "Новый Юрист" 1997. - 162 с.

4. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методик розслідування злочинів. - Одеса : Фенікс, 2007. - 260 с.

5. Саїнчин О. С. Слідчі ситуації та алгоритми дій в методі розслідування серійних вбивств / О.С. Саїнчин. - Актуальні проблеми держави і права. - 2007. - № 22. - С. 49 -55.

6. Саїнчин О.С. Криміналістична структура приватних криміналістичних методик розслідування умисних вбивств / О.С. Саїнчин. - Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2013. - Випуск 4. Т.2. - С. 153-156.

7. Жерж Н.А. Початковий етап розслідування вбивств, вчинених в умовах неочевидності / Н. А. Жерж. - Актуальні проблеми держави і права. - 2014. - № 63. - С. 406 - 412.

8. Алексійчук В. І. Огляд місця події : тактика і психологія : моногр. / В. І. Алексійчук. - Х. : Вид. агенція "Апостіль", 2011. - 190 с.

9. Мироненко С.Ю. Взаємодія оперативних працівників і слідчих при розслідуванні вбивств на замовлення: проблеми та шляхи вирішення / Мироненко С.Ю. - Південноукраїнський правничий часопис. - 2009. - № 3. - С. 182-186.

10. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції / В.А. Журавель - Х. : Вид. агенція "Апостіль", 2012. - 304 с.

11. Тищенко В.В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування / / Актуальні проблеми держави і права. / Збірник наукових праць. - Вип. 44. - Одеса : Юридична література, 2008. - С. 18 - 24.

12. Торган Л. Криминалистические проблемы исследования инсценировок как способов противодействия расследованию преступлений [Текст] / Л. Торган // Международный научно-практический правовой журнал "Leges et Vita" 2013. - № 4. - С. 206-209.

13. Костенко М.В. Вбивство на замовлення: криміналістична характеристика: Монографія. - Харків, 2006. - 159 с.

14. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: Монография. - Харьков: Факт, 2001. - 220 с.

Крижановська О.В.,
викладач кафедри адміністративної
діяльності ОВС та економічної безпеки
ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.11.2015

УДК 342.951

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ І ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "КРИТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА"

Курбанов Я. Л.

У статті розкривається зміст поняття "критична інфраструктура", розглядаються проблеми вдосконалення системи гарантування техногенної безпеки населення і території України, підвищення надійності та безпеки функціонування життєво важливих для країни об'єктів критичної інфраструктури.

Ключові слова: критична інфраструктура, природно-техногенна безпека, надзвичайна ситуація.

В статье раскрывается содержание понятия

"критическая инфраструктура", рассматриваются проблемы усовершенствования системы обеспечения техногенной безопасности населения и территории Украины, повышения надежности и безопасности функционирования жизненно важных для страны объектов критической инфраструктуры.

Ключевые слова: критическая инфраструктура, природно-техногенная безопасность, чрезвычайная ситуация.

Keywords: *critical infrastructure,*

Високі темпи розвитку техногенної сфери та підвищення ролі людського фактора в ній стали причинами багатьох природних і техногенних катастроф у XX і XXI століттях. Людство, дедалі більше втручаючись в природне середовище і змінюючи його відповідно до своїх безмежних потреб, залишається відносно безпорадним перед руйнівним впливом великомасштабних надзвичайних ситуацій техногенного характеру, які стають наслідком на аварій на об'єктах, втрата або порушення нормального функціонування яких призведе до значних або навіть непоправних негативних наслідків для національної безпеки.

Сьогодні актуальною проблемою є вдосконалення системи гарантування безпеки населення і території України з поступовим підвищенням рівня техногенної безпеки в державі до рівня розвинених країн світу, підвищення надійності та безпеки функціонування життєво важливих для країни об'єктів критичної інфраструктури, і в першу чергу на територіях, що зазнають суттєвого антропогенного впливу, який призвів до значних негативних екологічно небезпечних змін природного ландшафту, тобто на техногенно навантажених територіях. Такі території характеризуються високою ймовірністю виходу з адміністративно-правового режиму повсякденного функціонування окремих територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту.

Учасники Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми моделювання ризиків і загроз виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури", яка відбулася 20-21 квітня 2015 р. у м. Київ, констатували, що рівень забезпечення природно-техногенної безпеки та захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні не відповідає вимогам сьогодення, а ризики та загрози перевищують як нормативні, так і аналогічні значення абсолютної більшості зарубіжних країн. Особливий наголос робився і на протидії та запобіганні терористичним загрозам в умовах сучасних викликів сьогодення.

Питання захисту критичної інфраструктури, методології ідентифікації об'єктів критичної інфраструктури присвячено роботи фахівців Національного інституту стратегічних досліджень Д.С.Бірюкова та С.І.Кондратова [1; 2].

Сьогодні відсутність чіткого визначення терміна "критична інфраструктура" в українському законодавстві і, як наслідок, відсутність переліку об'єктів такої категорії створюють перешкоду для ефективного виконання п. 6 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2014 р. "Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України" (введеного в дію указом Президента України № 189/2014 від 02.03.2014 р.), згідно з яким Міністерству внутрішніх справ України наказується забезпечити "посилену охорону об'єктів енергетики та критичної інфраструктури".

Термін "критична інфраструктура" увійшов в обіг ділового, наукового та дипломатичного спілкування з середини 1990-х рр., і спочатку був пов'язаний з інформаційною інфраструктурою.

Питання про впорядкування термінології в галузі гарантування безпеки при надзвичайних ситуаціях на порядок денний поставлено тільки останнім часом. На даний момент у цій сфері відсутній єдиний методологіч-

ний підхід до розуміння тих чи інших дефініцій у царині різних аспектів гарантування безпеки при надзвичайних ситуаціях.

Разом із тим єдиний, якісний термінологічний апарат зумовлює можливість уніфікованого підходу до розуміння проблем гарантування безпеки при надзвичайних ситуаціях, необхідного для подальшого розвитку й удосконалення законодавства та іншого нормативно-правового регулювання в даній сфері суспільних відносин. Суперечливість, некомплексність, а часто й відсутність необхідної легальної термінології породжують значні проблеми як із точки зору ефективності юридичної техніки при розробленні нормативної бази запобігання й ліквідації надзвичайних ситуацій, так і з точки зору правозастосовної практики. Причому найважливіша правозастосовна проблема полягає в точній кваліфікації надзвичайної ситуації, яка повинна визначати економічні механізми у сфері зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій, включаючи компенсаційні витрати на відновлення порушеного економічного потенціалу постраждалої території, проведення екологічних заходів, надання допомоги постраждалому населенню, забезпечення публічного порядку. Але найважливішим є те, що точна юридична кваліфікація надзвичайної ситуації на об'єктах критичної інфраструктури повинна визначати всю стратегію дій уповноважених юридичних і посадових осіб, а також стратегію поведінки правоохоронних органів і населення в зоні ймовірної надзвичайної ситуації.

Стандартне визначення критичної інфраструктури передбачає галузі економіки і технологічні системи, вразливі і водночас життєво важливі для безпеки й стабільного функціонування суспільства. Це перш за все транспорт, енергетика, водопостачання, хімічне та біологічне виробництва, основні системи зв'язку і комунікацій. Дестабілізація, не кажучи вже про колапс, цих систем обертається важкими, а за найгіршого сценарію - і катастрофічними наслідками для сучасного суспільства, економіки та держави. В умовах глобальної економіки і сучасного динамічного інформаційного суспільства поняття "критичність інфраструктури" стає більш відносним. За винятком громадського транспорту, ряду особливо небезпечних виробництв, системи постачання питної води і деяких інших галузей, дійсно дедалі важче визначити, які саме ресурси мають найбільш "критичне" значення. В умовах зростання глобальної взаємозалежності і оптимізації виробництва практично будь-яка інфраструктура, включаючи, наприклад, рутинне виробництво досить стандартних товарів або матеріалів, може за певних умов виявитися "критичною" - до такої міри, що локальна аварія або тимчасовий колапс може раптово обернутися глобальною дестабілізацією цілої галузі. Нерідко реальний ступінь "критичності" того чи іншого елемента інфраструктури з'ясовується вже після того, як стався такого роду колапс.

Під критичною інфраструктурою військові фахівці розуміють об'єкти інфраструктури держави, вихід із ладу яких (або їх знищення) може спричинити катастрофічні наслідки в галузі безпеки і оборони, економіки, охорони здоров'я тощо, констатуючи, що цілісна система захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні відсутня, як і нормативне визначення терміна "критична інфраструктура" [3].

У цілому концепція критичної інфраструктури була сформована та розроблена у США. Терористичні акти 11

вересня 2001 р. спонукали уряд кардинальним чином переглянути не тільки своє уявлення про систему безпеки держави і суспільства за нових геополітичних умов, але й внести зміни в законодавство, структуру уряду, державний бюджет, пріоритети основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики. У США критична інфраструктура визначається як “сукупність фізичних або віртуальних систем і засобів, важливих для США такою мірою, що їх вихід із ладу або знищення можуть призвести до згубних наслідків у галузі оборони, економіки, охорони здоров’я та безпеки нації” [4].

Виклики щодо безпеки критичної інфраструктури не вичерпуються проблемами визначення порівняльної “критичності” тієї чи іншої інфраструктури. Із низки важливих дилем у цій галузі визначимо такі. Національна або міжнародна відповідальність? Відповідальність за гарантування безпеки критичної інфраструктури лежить перш за все на національному рівні, а, наприклад, Контертерористичний комітет ООН відносить це завдання до “внутрішньодержавних заходів безпеки”.

Як засвідчує Директива Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 р. про ідентифікацію і позначення Європейських важливих інфраструктур та оцінку необхідності вдосконалення їх захисту, основна й остаточна відповідальність за захист об’єктів критичної інфраструктури покладається головним чином на держави-члени та власників (операторів) таких інфраструктур.

Однак загрози інфраструктурі за визначенням включають транскордонні і транснаціональні катаклізми й атаки. У глобалізованому світі нові системи інформації і комунікації, енергетики і транспорту є частиною більш широких міжнародних мереж. Це посилює зацікавленість держав і бізнес-спільноти в здійсненні міжнародного співробітництва щодо захисту транснаціональної критичної інфраструктури від загальних загроз, незважаючи на ряд перешкод і обмежень для такого співробітництва. Серед них, наприклад, - об’єктивні відмінності в технологічному потенціалі і ресурсах зацікавлених сторін, у принципах функціонування різних національних систем безпеки критичної інфраструктури тощо.

Одна з таких відмінностей полягає в різному співвідношенні контролю над критичною інфраструктурою з боку держави і приватного бізнесу в різних країнах. Наприклад, у постіндустріальних країнах Заходу специфіка завдання полягає в необхідності гарантувати безпеку в значній мірі децентралізованих систем, що перебувають під управлінням і у власності приватного сектора. Так, у США до 85 % всіх систем критичної інфраструктури перебуває в приватних руках, а державний Департамент внутрішньої безпеки відповідає лише за 5 з її 13 секторів. В інших країнах, наприклад у Китаї, велика частина критичної інфраструктури перебуває під прямим контролем держави, що відіграє головну роль у забезпеченні її безпеки. Цікаво також, що, наприклад, менша залежність ряду країн, які розвиваються, від високотехнологічних систем управління інфраструктурою і зосередження її значної частини під контролем держави парадоксальним чином у чомусь навіть робить їх менш вразливими перед погрозами нового типу. Це, втім, слабо компенсує такі хронічні проблеми критичної інфраструктури в цих державах, як її громіздкий і неадаптивний характер, зношеність, дефіцит у фінансуванні.

Зростання уваги до терактів як загроз безпеці критичної інфраструктури може допомогти прояснити саме поняття “критичність” у сучасному світі і виявити найбільш

“критичні” інфраструктури, які потребують пріоритетної уваги й інвестицій в їх безпеку. Так загроза тероризму диктує необхідність у першу чергу зосередитися на підвищенні безпеки таких вузлів і систем:

- які не тільки схильні до прямого збитку від теракту і вторинного дестабілізаційного впливу, але й у разі захоплення терористами можуть бути самі використані для ударів по інших цілях;

- де збільшення рівня безпеки підвищить загальний ефект безпеки і для інших пов’язаних із ними елементів, а також секторів критичної інфраструктури.

Із більш загальних стратегічних напрямів підвищення безпеки критичної інфраструктури відзначимо необхідність переходу від “стратегії декількох загроз” до стратегії захисту та реагування на множинні загрози. Проста заміна “стратегії однієї загрози” “стратегією декількох загроз” автоматично передбачає свідомо недостатню увагу до інших, також і нових та неочікуваних, загроз інфраструктурі. Більше того, необхідно взагалі вийти за рамки підходу, зацикленого лише на статичному “захисті” окремих, найбільш “критичних” об’єктів та інфраструктур від обмеженого спектра відомих загроз, які в основному визначаються за аналогією з попередніми кризами. Заходи цього типу будуть адекватними тільки в контексті загального підвищення стійкості системи інфраструктури до зовнішніх і внутрішніх загроз і ризиків, також і нових та несподіваних (непрогнозованих).

Звичайно, передбачити всі потенційні загрози і ризики просто неможливо. Однак за умов зростаючої складності і взаємозалежності систем інфраструктури і життєзабезпечення, диверсифікації управління і контролю над ними, множинності і неявності ризиків та загроз у постіндустріальну епоху запорука стабільності критичної інфраструктури полягає в досягненні високого рівня її стійкості до будь-яких системних ударів. Це передбачає створення таких систем і механізмів, які володіють зниженою вразливістю і “вбудованою” здатністю адаптуватися до різких змін, включаючи надзвичайні ситуації різних типів - чи то фізична загроза або, наприклад, раптове блокування надходження або доступу до того чи іншого ресурсу. У даному випадку “стійкість” передбачає здатність системи не тільки витримувати масштабний удар, але й швидко відновлюватися, також і в видозміненому вигляді, адаптованому до нових умов.

Підвищити адаптивність і знизити загальну уразливість системи можна шляхом поєднання різних методів і стратегій, наприклад пошуку і досягнення оптимального балансу між:

- здешевленням вартості, зниженням громіздкості і підвищенням гнучкості інфраструктури за рахунок оптимізації управління, адаптивного менеджменту, модернізації систем зв’язку та інформації, більш активного впровадження мережевих елементів, опори на соціально-технічні інновації;

- забезпеченням страхувальних і резервних потужностей, систем зв’язку та управління.

Мережеві, децентралізовані системи зв’язку і комунікацій, побудовані за принципом “від багатьох до багатьох”, також нерідко демонструють більшу стійкість в інформаційну епоху, ніж традиційні комунікаційні системи за принципом “від одного до багатьох”.

Існують різні приклади критичних інфраструктур, які зберігали досить високий рівень загальної стійкості і здатність до швидкого відновлення, незважаючи на неможливість забезпечити їх повний захист навіть від

основних загроз.

У цілому для підвищення рівня безпеки критичної інфраструктури необхідні і певний ступінь захисту від найбільш вірогідних, очікуваних і типових загроз, і заходи з підвищення загальної стійкості і пристосованості системи, що дозволяють знизити її вразливість перед новими і несподіваними загрозами. Співвідношення заходів цих двох типів може варіюватися від однієї інфраструктури до іншої. Наприклад, на системах громадського транспорту, де легше визначити характер найбільш імовірних, також і терористичних, загроз, основний наголос за визначенням має бути зроблений на комплексі захисних заходів. У той же час, наприклад, у сфері інформаційних технологій, комунікацій, енергетики особливу увагу слід приділяти забезпеченню загальної стійкості системи, її диверсифікації, резервним потужностям і ресурсам. Така збалансована і комбінована стратегія краще відповідатиме сучасним потребам безпеки критичної інфраструктури.

Завдання захисту критичної інфраструктури порушило проблему узагальнення й аналізу необхідної інформації, що зумовило прийняття в США Акта щодо інформації з критичної інфраструктури (Critical Infrastructure Information Act ("CIIA")) [5] у 2002 р. Цим законом регулюється питання щодо обміну інформацією з питань оцінки вразливості та загроз інфраструктурі, також і пов'язаних із терористичними загрозами. Закон запроваджує термін "інформація щодо критичної інфраструктури" як інформації, яка зазвичай не перебуває в полі зору суспільства та належить до безпеки функціонування критичної інфраструктури чи захищених систем. Акт визначає урядовий орган - Департамент внутрішньої безпеки - відповідальним за збір, аналіз та поширення інформації з метою вжиття необхідних заходів із захисту критичної інфраструктури. Одночасно законом установлюються вимоги щодо використання такої інформації (запроваджується режим обмеженого доступу) для недопущення зловживань та захисту суб'єктів господарювання (операторів інфраструктури) від поширення вразливої комерційної інформації.

Сьогодні в стратегіях гарантування безпеки критичної інфраструктури розвинених країн домінують два взаємопов'язані підходи. Перший - пов'язаний із визначенням переважного типу (типів) загроз інфраструктурі. Наприклад, у США в останнє десятиліття спостерігався поступовий відхід від "стратегії захисту від однієї загрози", що переважали в перші роки після подій 11 вересня, також і в підходах нового державного Департаменту внутрішньої безпеки, до проблем безпеки критичної інфраструктури. Вона була зациклена на захист від загроз саме терористичного типу на шкоду іншим, набагато більш поширеним загрозам (one-hazard strategy).

Після колапсу мало не всієї критичної інфраструктури в прибережних районах США в результаті нездатності протистояти наслідкам ураганів у 2005 р. уряд США поступово повернувся до стратегії захисту від двох або декількох найбільш імовірних загроз, включаючи великі техногенні аварії. Ця стратегія більш адекватна і давно домінує в країнах ЄС.

Зокрема в Директиві Європейської Комісії № 786 2006 р., згідно з якою до загальноєвропейської критичної інфраструктури відносять ті об'єкти національної критичної інфраструктури країн - членів ЄС, вплив яких, у разі відмови, інциденту або зловмисного втручання поширюватиметься як на країну, де такий об'єкт розташований, так і на хоча б одну іншу країну - член ЄС. А

Директивою Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 р. про ідентифікацію і позначення Європейських важливих інфраструктур та оцінку необхідності вдосконалення їх захисту [6] запроваджується процедура ідентифікації та позначення європейських критичних інфраструктур, а також спільний підхід до оцінки необхідності вдосконалення захисту таких інфраструктур з метою сприяння захисту людей.

Під "критичною інфраструктурою" ("важливою інфраструктурою" - у перекладі фахівців з Інституту законодавства Верховної Ради України [6]) для цілей цієї Директиви розуміють розташоване в державах-членах майно, систему чи їх частину, що є важливими для підтримання життєво необхідних соціальних функцій, здоров'я, безпеки, економічного чи соціального добробуту людей, а також результатом розладу чи руйнування яких у будь-якій із держав-членів може стати неможливість підтримувати зазначені функції.

До недавнього часу такий базовий підхід до гарантування безпеки критичної інфраструктури був майже виключно зосереджений саме на захисті її конкретних структур, ресурсів і об'єктів від обмеженого числа небезпечних, але в цілому відомих і відносно очікуваних загроз. Відповідна до цього підходу стратегія протидії загрозам і запобігання шкоді інфраструктурі спирається на формальні, централізовані системи командування і контролю, спеціалізовані професійні служби та персонал, "закриті" системи комунікацій з використанням спецзв'язку, міжвідомчу взаємодію і взаємодію з населенням за ієрархічним принципом "від одного до багатьох".

У той же час така стратегія схильна до надмірного впливу або навіть диктується реакцією на останні великі катаклізми (масштабні теракти, руйнівні стихійні лиха або великі техногенні катастрофи). Звичайно, необхідність забезпечити певний ступінь захисту критичної інфраструктури від більш звичних і порівняно добре відомих загроз не викликає сумнівів. Для одних систем інфраструктури (наприклад, громадського транспорту або об'єктів, пов'язаних із хімічними, біологічними, радіологічними і ядерними матеріалами) потреба в такому захисті неминуче буде вищою, ніж для інших. Однак підхід, зосереджений на захисті основних вузлів найбільш "критичної" інфраструктури від декількох знайомих загроз за аналогією з останніми великими надзвичайними ситуаціями, у принципі не може забезпечити захист від майбутніх надзвичайних ситуацій.

У цілому такий "механічний" і "статичний" підхід залишається продуктом індустріального суспільства, його економіки і культури. Він не цілком адекватний викликам постіндустріальної епохи, глобалізації, а також інформаційного суспільства і навряд чи може забезпечити захист від багатьох нових, несподіваних і погано прогнозованих загроз [7].

Втім було б неправильно стверджувати, що в Україні не приділяється увага захисту важливих об'єктів, систем і ресурсів, які зазвичай належать до критичної інфраструктури. В Україні діє низка законодавчих актів, що визначають особливості забезпечення захисту вказаної інфраструктури. Проте за результатами досліджень фахівців Національного інституту стратегічних досліджень можна дійти висновку, що загрози таким об'єктам розглядаються у суто відомчому розрізі.

Відсутній загальний механізм управління захистом і безпекою об'єктів критичної інфраструктури, спостері-

гаються непоодинокі випадки дублювання функцій [1]. Відсутність же спільних підходів та узгодженості дій стосовно проблем захисту об'єктів критичної інфраструктури веде до розпорошення коштів та сил.

Така ситуація склалася природним чином - кожне відомство бачило певний спектр загроз для підпорядкованих об'єктів і володіло певним набором інструментів та ресурсів для гарантування безпеки даних об'єктів. В Україні захист об'єктів, які згідно зі світовою практикою належать до категорії "критична інфраструктура", регламентується численними нормативно-правовими актами, які мають переважно внутрішньовідомчий характер. Проте про значну кількість нормативно визначених категорій життєво важливих об'єктів і, відповідно, їх переліків, в Україні не здійснено комплексної оцінки ризиків знищення (ушкодження) таких об'єктів. Як уже наголошувалося, у чинному законодавстві досі не визначено термін "критична інфраструктура", хоча в Стратегії національної безпеки, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, серед основних напрямів державної політики національної безпеки України названо "забезпечення безпеки критичної інфраструктури", пріоритетами якого визначено комплексне вдосконалення правової основи захисту критичної інфраструктури, створення системи державного управління її безпекою; посилення охорони об'єктів критичної інфраструктури, зокрема енергетичної і транспортної; налагодження співробітництва між суб'єктами захисту критичної інфраструктури, розвиток державно-приватного партнерства у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям та реагування на них; розробка та запровадження механізмів обміну інформацією між державними органами, приватним сектором і населенням стосовно загроз критичній інфраструктурі та захисту чутливої інформації у цій сфері; профілактика техногенних аварій та оперативне і адекватне реагування на них, локалізація і мінімізація їх наслідків; розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері.

Отже, підсумовуючи, можна дійти таких висновків. Сьогодні критична інфраструктура - це великомасштабні фізичні або віртуальні системи та ресурси, втрата яких може призводити до неусувних наслідків для економіки та політичної стабільності держави, здоров'я населення. До елементів критичної інфраструктури прийнято відносити енергетичні системи, транспортні магістральні мережі, нафто- та газопроводи, системи супутникового зв'язку та життєзабезпечення мегаполісів, служби екстреної допомоги населенню та реагування на надзвичайні ситуації, державні органи влади, високотехнологічні та оборонні підприємства тощо.

Умови надзвичайної ситуації висувають підвищені вимоги до функціонування елементів критичної інфраструктури, створюють специфічні обмеження, які потрібно враховувати при формуванні планів реагування, розробленні математичних моделей, методів та програмних систем підтримки прийняття рішень.

Упроваджувати використання передового зарубіжного досвіду у сфері моделювання ризиків і загроз виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури держави шляхом сприяння міжнародним контактам експертів і фахівців, обміну відкритою інформацією, публікацій аналітичних матеріалів із зазначеного напрямку; подальшої гармонізації безпекових підходів на національному рівні з підходами до захисту критичної інфраструктури, прийнятими провідними країнами світу, зокрема країнами - членами ЄС і НАТО.

Поступово вдосконалюючи законодавство у цій сфері, слід визначити перелік об'єктів критичної інфраструктури, прийняти плани підвищення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, розробити програми, спрямовані на зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру на об'єктах критичної інфраструктури.

Література

1. Бірюков Д.С. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов. - К. НІСД, 2012. - 96 с.
2. Бірюков Д.С. Актуальні питання захисту критично важливої для життєдіяльності держави інфраструктури / Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов // Стратегічні пріоритети. - К.: НІСД, 2012. - Вип. №3(24). - С. 107-113.
3. Хлонь С.Є. Кореляція процесів захисту критичної інфраструктури та підготовки території держави до оборони / С.Є. Хлонь, В.І. Пенковський, О.Л. Глушкевич, О.В. Устименко // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. - 2014. - № 2(51). - С. 51-56.
4. Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA PATRIOT ACT) ACT OF 2001 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/html/PLAW-107publ56.htm>
5. Critical Infrastructure Information Act of 2002 ("CIIA"). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.fas.org/spp/crs/RL31762.pdf>.
6. European Programme for Critical Infrastructure Protection - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_terrorism/l33260_en.htm
7. Реферативний огляд європейського права / За заг. ред. В.О. Зайчука. - Вип. 12. - К., 2009. - 100 с.
8. Perelman L. J. Shifting Security Paradigms: Toward Resilience // Critical Thinking: Moving from Infrastructure Protection to Infrastructure Resilience. - Wash., 2007. - P. 26.

Курбанов Я.Л.,
аспірант ОДУВС

Надійшла до редакції: 18.11.2015

Інформаційне повідомлення

В Одеському державному університеті внутрішніх справ МВС України 21.12.2015 відкрита спеціалізована вчена рада К 41.884.04 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальностями 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право”, 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” та 12.00.09 “Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” строком на три роки.

**Склад
спеціалізованої вченої ради К 41.884.04**

Голова ради:

Меркулова Валентина Олександрівна, д.ю.н., професор, професор кафедри, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.08.

Заступник голови:

Конопельський Віктор Ярославович, д.ю.н., доцент, начальник кафедри, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.08.

Вчений секретар:

Заєць Олександр Михайлович, к.ю.н., начальник кафедри, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.07.

Члени ради:

Албул Сергій Володимирович, к.ю.н., доцент, перший проректор, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.09;

Бабенко Андрій Миколайович, д.ю.н., доцент, професор кафедри, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.08;

Беніцький Андрій Сергійович, к.ю.н., доцент, професор кафедри, Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, спеціальність 12.00.08;

Блага Алла Борисівна, д.ю.н., доцент, професор кафедри, Чорноморський державний університет імені Петра Могили, спеціальність 12.00.08;

Виноградов Андрій Кімович, к.ю.н., доцент, доцент кафедри, Одеський національний морський університет, спеціальність 12.00.07;

Водько Микола Петрович, д.ю.н., професор, провідний науковий співробітник, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.09;

Воронов Ігор Олександрович, д.ю.н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.09;

Грохольський Володимир Людвігович, д.ю.н., професор, професор кафедри, Одеський державний

університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.07;

Калайнов Дмитро Петрович, д.ю.н., професор, завідувач кафедри, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.07;

Карчевський Микола Віталійович, д.ю.н., професор, перший проректор, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка МВС України, спеціальність 12.00.08;

Ковальська Віта Володимирівна, д.ю.н., старший науковий співробітник, декан юридичного факультету, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.07;

Подобний Олександр Олександрович, д.ю.н., доцент, професор кафедри, Національний університет “Одеська юридична академія”, спеціальність 12.00.09;

Тарасенко Владислав Єгорович, д.ю.н., професор, професор кафедри, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.09;

Цехан Дмитро Миколайович, к.ю.н., доцент кафедри, Національний університет “Одеська юридична академія”, спеціальність 12.00.09;

Ярмак Христофор Петрович, д.ю.н., професор, професор кафедри, Одеський державний університет внутрішніх справ МВС України, спеціальність 12.00.07.

E-mail: k4188404oduvs@meta.ua

Тел. 048-731-46-86

Всеукраїнська науково-практична конференція “Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності”

В Одеському державному університеті внутрішніх справ 13 листопада 2015 року відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція “Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності”.

Провідні науковці та практичні працівники, науково-педагогічний склад, магістри, студенти, курсанти та слухачі вищих навчальних закладів України взяли участь у обговоренні актуальних на сьогодні питань, а саме:

особливості злочинності за регіональною та віковою ознакою;

сучасні тенденції щодо посилення ступеня небезпечності та проявів ознак організованості у діяннях, які посягають на безпеку держави, громадську безпеку, громадський порядок та особисті права і свободи людини та громадянина;

рецидивну та пенітенціарну злочинність у співвідношенні із чинними проблемами системи виконання (відбування) покарання, тим більш покарання у виді позбавлення волі;

значення чіткості та відповідності кримінально-правових, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих нормативних положень у правовому забезпеченні протидії злочинності;

ефективність правових норм у протидії злочинності;
проблеми протидії злочинності в Україні: реалії сучасності;

зарубіжний досвід протидії злочинності та можливість його імплементації в Україні;

система покарань в Україні: кримінально-правові та кримінально-виконавчі проблеми;

використання інноваційних технологій навчання в процесі підготовки фахівців з протидії злочинності.

Ректор Одеського державного університету внутрішніх справ доктор юридичних наук, професор Користін Олександр Євгенович під час відкриття роботи конференції наголосив на тому, що протидія злочинності була і залишається однією із найважливіших функцій держави. Історично кримінальні діяння, які супроводжують соціально-економічний та політичний розвиток будь-якої держави суттєво впливають на можливість та ефективність досягнення певних результатів. На сучасний процес соціально-економічного та політичного реформування практично усіх сфер життєдіяльності суспільства в Україні впливають багаточисельні чинники - інтенсивність реформуючого процесу, наявність фактів протидії йому, посилення значення соціальної складової. Проте найбільшу загрозу державним реформам створюють саме кримінальні діяння. Особливістю сучасного періоду розбудови правової, демократичної України є те, що все більшої небезпечності та поширеності набуває злочинність, яка спрямована проти національної безпеки держави, життя, здоров'я, особистої недоторканності людини.

Виконавча складова продовжує бути актуальною у протидії злочинності. Нажаль не зменшуються показники дисциплінарних правопорушень та пенітенціарної злочинності, які вчиняються під час відбування засудженими покарання. А в кількісних та якісних характеристиках порушень порядку та умов відбування покарання частково відтворюються чинні проблеми у досягненні мети попере-

дження злочинності з боку осіб, які вже є засудженими, а отже проблеми чинної системи виконання покарання.

Оскільки злочинність є комплексним соціально-правовим явищем, не менше значення має суто нормативно-правова складова протидії злочинності: чіткість у визначенні відповідних понять та категорій, їх ознак, дотримання системності та узгодженості у формулюванні правових положень та порядку їх реалізації. А отже актуальними є питання удосконалення кримінально-правових, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих нормативних положень, які лише у комплексному їх сприйнятті можуть свідчити про результативність та ефективність боротьби із злочинністю в Україні.

Саме ці положення й зумовили головну мету конференції “Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності” - обговорення науковою спільнотою, представниками практичних підрозділів правоохоронних органів та органів системи виконання покарань, студентами, які цікавляться даними питаннями, проблем протидії злочинності в Україні, можливостей та характеру імплементації зарубіжного законодавства та досвіду у вітчизняний законодавчий та правозастосовний процес, підвищення ефективності правових норм у протидії злочинності.

Олександр Євгенович виразив упевненість в тому, що результати обговорення та дискусії учасниками конференції знайдуть відтворення в розгляді більш конкретних питань, вирішення яких і має вплинути на загальний стан протидії злочинності.

Під час конференції особливу цікавість та дискусії викликали доповіді вченого секретаря Південного регіонального центру НАПрН України, доктора юридичних наук, доктора теології, професора, член-кореспондента НАПрН України, заслуженого діяча науки і техніки України Стрельцова Є.Л., директора Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України Денисової Т.А., провідного наукового співробітника відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Женунтія В.І., професора кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Колба О.Г., проректора з навчальної роботи Інституту Служби зовнішньої розвідки України, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Копотуна І. М., професора кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України Меркулової В.О., завідувача кафедри кримінального права та процесу Київського університету права НАН України, доктора юридичних наук, професора Кваша О.О., першого проректора Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, доктора юридичних наук, професора Карчевського М. В., професора кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету, доктора юридичних наук, професора Орловської Н.

Рецензії. Повідомлення. Інформація

А., провідного наукового співробітника Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Леонова Б. Д. та інших провідних науковців у галузі кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права.

В результаті плідних дискусій учасники конференції сформулювали конкретні пропозиції та рекомендації, щодо удосконалення чинних кримінологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих заходів протидії злочинності в Україні. Всі учасники та організатори конференції зійшлись у думці щодо доцільності

щорічного проведення такого наукового заходу, висловили задоволення рівнем організації конференції, а також умовами, у яких вона проходила.

Конопельський В. Я.,
*доктор юридичних наук, доцент
начальник кафедри кримінального права та
кримінології ОДУВС*

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ**Ботнаренко І.А.**

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ:

УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ 3

Юрченко М.М.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО

САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 7

Юнін О.С.

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

У ЗДІЙСНЕННІ РЕФОРМИ ОВС УКРАЇНИ..... 10

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**Албул С.В., Холостенко А.В.**

КОРИСЛИВА ЗЛОЧИННІСТЬ: СУЧАСНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ 14

Андрусенко С.В.

БОРІТЬБА З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ - ПРОБЛЕМА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО МАСШТАБУ 16

Бабенко А.М.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ

СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ 19

Воронцов А.В.

ЗАВІДОМО НЕЗАКОННІ ЗАТРИМАННЯ, ПРИВІД, ДОМАШНІЙ АРЕШТ АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ:

ДИСКУСІЯ ТРИВАЄ 22

Гринчишин О.О.

ПРАВО БІОЕТИКИ ЯК ДОКТРИНА ЗАХИСТУ БІОЛОГІЧНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ЛЮДИНИ 26

Меркулова В.О.

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ:

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ..... 29

Конопельський В.Я.

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ МОТИВУ ЗЛОЧИНУ. 35

Саакян К.А.

НАПРЯМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ 39

Чекмарьова І.М.

СПЕЦИФІКА МЕТОДИКИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ

ПІВДНЯ УКРАЇНИ..... 42

Янковий М.О.

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ

РЕЖИМІВ 45

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**Берназ П.В.**

ІННОВАЦІЇ - ОСНОВА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ 49

Марченко М.В.

СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО

ПРИВАТНОГО ПРАВА..... 53

Панова Н.С.

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ПУБЛІЧНОЇ

СЛУЖБИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ 57

Саакян М.Б.

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗОНАХ ПРОВЕДЕННЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ

МІЖНАРОДНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ ФОРМУВАННЯМИ 61

Цільмак О.М.

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МЕДІАТОРА В ГАЛУЗІ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ..... 63

Чумак В.В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН У ПОЛІЦІЇ ЛАТВІЇ..... 66

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Кісель В.Й.

ЕВОЛЮЦІЯ СУТНОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ 69

Білоцерковець Н.В.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ЦИФРОВОГО ПІДПISУ СУБ'ЄКТАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ..... 73

Церковна О.В.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ”..... 79

Черевко С.П.

ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ) 82

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Андрієнко І.С.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ЖИТЛОВИХ СУБСИДІЙ: ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ..... 85

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

Берлач А.І.

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї 88

Байрактар В.Д.

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ ЯК ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ..... 91

Гресь Т.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ 94

Жила С.Ю.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ГРОМАДСЬКУ БЕЗПЕКУ..... 98

Кубасенко А.В.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ 101

Пишна А.Г.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ВІДНОСНО ОСІБ, ЯКІ ПРЕТЕНДУЮТЬ НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОНАННЯМ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 104

Присяжнюк А. В.

ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ 107

Романюк І.П.

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ФІНАНСОВОГО ЛІЗИНГУ..... 109

Цуканова Г.В.

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 112

Ярмак Х.П.

ДОКАЗИ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЇХ ОЦІНКА 116

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Грекова І.В.

ДО ПИТАННЯ ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ВІДНОСНО НИХ ПОЛІГРАФА . 121

Корнієнко М.В.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАДІЖОК АВТОТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ . 122

Назаренко Д.В.

ПРОБЛЕМА НАДАННЯ СВІДЧЕНЬ ОСОБАМИ, ЯКІ ПРОВОДИЛИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБОЮ, РІЧЧЮ АБО МІСЦЕМ 126

Несвітайло І.І.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АБО МОДЕЛЬ ВЧИНЕННЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ 129

Павлютін Ю.М.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ..... 133

Стріжук В.В. ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	136
Тарасенко В.Є. ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДІЙНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСІБ, ЯКІ ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ	139
Щурат Т.Г. СПІВВІДНОШЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ОПЕРАЦІЙ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ЯКІ ПРОВОДЯТЬСЯ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕГЛАСНИХ ПРАЦІВНИКІВ	141
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ	
Афанасенко С.І. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ФЕНОМЕНА ШАХРАЙСТВА	144
Громовенко К.В. КОМПЕТЕНЦІЯ ЄС У СФЕРІ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	146
Будзинський М.П. ГЕНЕЗА ПРАВОВИХ ОСНОВ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОВС (ПОЛІЦІЇ)	151
Россіхін В.В. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ УСТАНОВ У 1970-1982 РР.	153
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА	
Свиридюк Н.П. ЩОДО ПИТАНЬ БЕЗПЕКОЗНАВЧОГО КРИТЕРІЮ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	158
ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ	
Грохольський В.Л. КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	161
Пастернак І.М. СЛУЖБОВО-БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ	164
Теслюк І.О. ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ, ЩО ДЕТЕРМІНУЮТЬ КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	167
Тіщенко Є.І. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНOSTІ ПРОБЛЕМ ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОДЕРЖАННЯМ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ	170
Чухраєва Г.В. СТРЕСИ ТА ДИСТРЕСИ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ	174
Крижановська О.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ НА ЗАМОВЛЕННЯ	177
Курбанов Я.Л. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ І ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “КРИТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА”	181
РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ. ІНФОРМАЦІЯ	
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ЩОДО ВІДКРИТТЯ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ МВС УКРАЇНИ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ К 41.884.04	186
ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ “КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ”	187

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
4'2015
Науковий журнал

Технічний редактор Букаєв В. В.
Комп'ютерне верстання та дизайн Романов О. Д.
Коректор Громік О. П.

Підписано до друку 24.12.2015. Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Trebuchet MS» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,81.

Наклад 100 прим.

Видавництво ОДУВС

м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.